

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

XII. évfolyam, 2. szám : Melléklet

Volume XII., Issue 2. : Supplement

2012. április – június / April – June 2012

Czeglédi Katalin

‘Zsebemben sok kicsi alma van’

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományából tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2012, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	4
Dear Reader,.....	4
Szerkesztőség / Editors	5
<i>Czeglédi Katalin : 'Zsebemben sok kicsi alma van'</i>	7

Kedves Olvasó!

E mellékletben Czeglédi Katalin, a Mikes International jól ismert szerzőjének egy hosszabb írását közöljük, amely reflexió Kincses Nagy Éva *Cebimde çok küçük elma var - A magyar nyelv török jövevényszavai* című tanulmányára [megjelent: Bácsország, Vajdasági honismereti szemle 2011/2. (57. szám)].

A Szerkesztőség

Hága, 2012. május 31.

~ ~ ~ ~ ~

Dear Reader,

In this Supplement we publish a longer piece of Katalin Czeglédi, the well-known linguist. It is a reflexion on the article ‘*Cebimde çok küçük elma var - A magyar nyelv török jövevényszavai*’ written by Éva Kincse Nagy [published in: Bácsország, Vajdasági honismereti szemle 2011/2. (57. issue)].

The Editors

The Hague, May 31, 2012

~ ~ ~ ~ ~

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Freiburg i.B., Németország	/	Freiburg i.B., Germany
MURAKEÖZY, Éva Patrícia	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

~ ~ ~ ~ ~ ~

Czeglédi Katalin

‘Zsebemben sok kicsi alma van’

1. Amikor a Bácsország, Vajdasági honismereti szemle 2011/2. (57. szám) kiadványban elolvastam Kincses Nagy Éva *Cebimde çok küçük elma var - A magyar nyelv török jövevényszavai* című tanulmányát, úgy tűnt, mintha megállt volna az idő. Az egyetemen pontosan ezt tanították az 1970-es évek elején. Azóta eltelt 35-40 év s a tudomány haladt előre, köztük a nyelvtudomány is. A film címe lehetne "szellemes nyelvi lelemény", de szépséghibája, hogy hozzá hasonlót valamely uráli nyelvcsaládba sorolt nyelven még senkinek nem sikerült összeállítani. Bár almaszedéskor az apraját a zsebembe raktam éppen az idén, nem az a legnagyobb csalás, hogy vajon elhagyhatná-e bárkinek is egy ilyen mondat az ajkát, hanem az, amit inentől kezdve olvashatunk a tanulmányban.

2. Kezdve a létigével, az oszm. *var* és a magy. *van* hasonlósága nem lehet "puszta véletlen". A kutatásaim azt mutatják, hogy a nyelvben tökéletes az összhang, mindennek megvan a maga helye. Ennek az alapja a valóság (természeti és társadalmi környezet), az ember, a tudat és a nyelv egymást feltételező viszonya. Abból kell kiindulni, hogy a magyarban a *van* létigének számos alakváltozata ismert, nemcsak *-n*-nel, hanem a helyén *-l*, *-d*, *-gy*, *-0*, *vö.*: *vala*, *való*, *volt*, (< *vol-*: szótó + *-t*: múlt idő jele), *volna* (< *vol-* + *-na*), *nyj.* *vóna* (< *vó-* + *-na*), *vadnak* (< *vad-* + *-nak*), *vagyunk* (< *vagy-* + *-un 'én'* + *-k*: T.sz. jele), *ld.* még *lenni* (< *len-* + *-ni*: főnévi igenév képző), *lenne* (< *len-* + *-ne*: feltételes mód jele), *levő* (< *le-* + *-vő*), *lévén*, *lőn* (< *lé-* + *-vén*, *-n*: előidejű határozói igenév képző), *lét*, *lesz* stb.

A magyarban a létigének a főnévi igenévi alakja a *lenni*. Ehhez képest a jelen idejű alakjai (*én vagyok*, *te vagy*, *ő van*, *mi vagyunk*, *ti vagytok*, *ők vannak*) nem *l-* kezdetűek, ráadásul ezeknek is ismertek más különböző alakjai, *vö.*: *vadnak* stb. Az *l-* kezdet a jövő idejű alakokban jelentkezik (*vö.*: *én leszek*, *te leszel*, *ő lesz*, *mi leszünk*, *ti lesztek*, *ők lesznek*), a felszólító módban (*vö.*: *én legyek*, *te legyél*, *ő legyen*, *mi legyünk*, *ti legyetek*, *ők legyenek*). Mind a *v-*, mind az *l-* kezdetű forma használt múlt időben (*vö.*: *én lettem*, *te lettél*, *ő lett*, *mi lettünk*, *ti lettetek*, *ők lettek*; *én voltam*, *te voltál*, *ő volt*, *mi voltunk*, *ti voltatok*, *ők voltak*; *nyelvjárásai* alakjuk: *én vótam*, *te vótál*, *ő vót*, *mi vótunk*, *ti vótatok*, *ők vótak*); feltételes módban (*vö.*: *én lennék*, *te lennél*, *ő lenne*, *mi lennénk*, *ti lennétek*, *ők lennének*; *én volnék*, *te volnál*, *ő volna*, *mi volnánk*, *ti volnátok*, *ők volnának*). Az avatatlan ember azt hinné, hogy itt valamiféle rendtelenség van a nyelvben, az akadémiai álláspont szerint kivételről vagy rendhagyó igékről van szó. A kutatásaink egyiket sem igazolják. Azt azonban igen, hogy eredeti szókezdő *t-* fejleményeiről van szó s a *t-* különböző irányban menő változásainak a különböző állomásait őrzik az alakok. Az természetes, hogy nem lehet előírni, hogy a nyelv milyen irányban változzon, hiszen a nyelvhasználat során a változásokat sok tényező befolyásolja. Miután a nyelvünk sok-sok ezer éven át használatos, a használók bár közös gyökerű gondolkodással rendelkeznek a mai napig, területileg különböző helyeken élnek kisebb-nagyobb távolságokra egymástól. Az is előfordul, hogy egy nyelv nemcsak egyirányú, hanem a sokirányú változásokból többet is megőrzött. Ilyen a magyar. Igazolható ez azzal is, hogy a különböző irányú változások állomásai a magyaron kívül megtalálhatók más nyelvekben is, tehát az összekötő szálak kirajzolódnak. Az alábbiakban rámutatunk ezekre a kapcsolatokra, amelyek egyúttal igazolják a magyar

nyelv finnugor voltának lehetetlenségét és azt, hogy a szókészletünk egy részét nem kölcsönöztük a törökből, hanem az összefüggések oka a közös gyökérben található.

A TESz adatait is figyelembe véve vö.: magy. *van* alakváltozatai *uogmuc* (HB), *wala*, *uolna*, *vadnak*, *vannak*, *vadtok*, *vajunk* stb. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *ōlam* 'vagyok', *ōleym* 'vagyok', zürj. *vevni*, *velni* 'van', votj. *vil-*, *vel-* 'van, létezik, cser. *ula-m*, *ulam* 'van', stb. A finnugor alapalak **bole-* lehetett. A *vagy*, *vagyunk* alakokban a *gy* a tő *l*-jének palatalizációjával és affrikálódásával jött létre, Az egyes szám 3. személyű *vagyon* 'van' a korábban feltehetően ragtalan igető *-n* deverbális névszóképzős származéka. A viszonylag későn kialakult egyes szám harmadik személyű *van* elvonás a többes szám 3. személyű *vannak* formából, amely a *vagnak*, *vadnak* változathoz keletkezett hasonlással. A finnugor szócsaládnak hasonló jelentésű altáji szavakkal való egyeztetése további vizsgálatot kíván, uráli egyeztetése téves. (TESz) < magy. *va-*: abszolút szótó + *-n*: képző 'valamivel ellátott, valahova tartozó', *va-* + *-d*, *va-* + *-j*, vog. *ōla-*: relatív szótó (< *ō-*: abszolút szótó + *-la*: képző) + *-m*: igei személyrag E/1, *ōley-*: relatív szótó + *-m*: igei személyrag E/1. (< *ō-*: abszolút szótó + *-ley*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'), zürj. *vev-*: relatív szótó (< *ve-*: abszolút szótó + *-v*: képző) + *-ni*: főnévi igenév képző, *vel-*: relatív szótó (< *ve-*: abszolút szótó + *-l*: képző) + *-ni*: főnévi igenév képző, votj. *vi-*: abszolút szótó + *-l*: képző, *ve-*: abszolút szótó + *-l*: képző, cser. *u-*: abszolút szótó + *-la-m*: képző, *u-* + *-lam*.

A magyarban a *van* formának nem használatos **vanni* főnévi igenévi alakja, hanem a *lenni* ismert, amelynek a *lesz* formája címszóként megvan a TESz-ben, vö.: magy. *lesz*, alakváltozatai *levt wala*, *lészön*, *lessz*, *lőjsz*, *lőjszön*, *lejenek* stb. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *loni-* 'lesz, keletkezik, történik, van', votj. *lu-* 'lesz, válik, lehet', md. *l'evks*, *l'efks* '(állat) kölyke, gyerek', észt *leema* 'van, lesz' stb. A magyarban az ige a *-v-* tövű igék rendszerébe tartozik s a *-v-* hiátustöltő hang. (TESz) < magy. *le-*: abszolút szótó + *-sz*: képző, *lev-*: relatív szótó (< *le-*: abszolút szótó + *-v*: képző) + *-t*: múlt idő jele, *lőj-* + *-szön*, zürj. *lo-*: szótó + *-ni*: főnévi igenév képző, votj. *lu-*: szótó, md. *l'evk-*: relatív szótó (< *l'e-*: abszolút szótó + *-vk*: képző) + *-s*: deverbális névszóképző, *l'efk-* (< *l'e-*: abszolút szótó + *-fk*: képző) + *-s*. A szócikk írója több ponton is tévedett. Nem igazolt a magyar szó finnugor eredete, a *-v-* a szótóban nem lehet hiátustöltő, amely megvan a mordvinban is. A md. *-f-* a *-k* hatására hasonulás révén keletkezett. Ez a *-v-* megvan a zürjénben a *van* igénél (ld. zürj. *vev-*), a mordvinban a *lesz* igénél (ld. md. *l'evks*, *l'efks*), a nyomát pedig megtaláljuk a magyarban nyelvjárási szinten, vö.: *vót* (*vó-* < *vou-* < **vow* < **woδ* < **wot-* + *-t*: múlt idő jele). Szólni kell a magy. *lévén*, *lőn* formákról, amelyek előidejű határozói igenév képzőt tartalmaznak: *lé-*, *lő-*: szótó + *-vén*, *-n*: határozói igenév képző.

A magy. *van* a törökségben a következő formákban ismert, vö.: csuv. *pul* 'lenni, létezni stb.', üzb., tat., bask. *bul*, ujj., türkm., tuv., kirg., kazak, k.kalp., nog. *bol*, azerb., oszm. *ol*, alt., hak. *pol*, jak. *buol* 'lenni', vö.: mong. *bolox* 'lenni, stb.' (JEGOROV 1964) < csuv. *pu-*: abszolút szótó + *-l*: képző, üzb., tat., bask. *bu-* + *-l*, ujj., türkm., tuv., kirg., kazak, k.kalp., nog. *bo-* + *-l*, azerb., oszm. *o-* + *-l*, alt., hak. *po-* + *-l*, jak. *buo-* + *-l* 'lenni', vö.: mong. *bo-* + *-lox*.

Alakváltozata a csuv. *pur* 'van, létezik', vö.: türkm., jak. *baar*, ÓT. MK. *bar*, ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., tuv., tat., bask. *bar*, üzb. *bor*, azerb., oszm. *var*, alt., hak., s.ujg. *par* 'van, létezik'.(JEGOROV 1964)

< csuv. *pu-*: abszolút szótó + *-r*: képző, türkm., jak. *baa-* + *-r*, ÓT. MK. *ba-* + *-r*, ujjg., kirg., kazak, k.kalp., nog., tuv., tat., bask. *ba-* + *-r*, üzb. *bo-* + *-r*, azerb., oszm. *va-* + *-r*, alt., hak., s.ujg. *pa-* + *-r*.

A fenti nyelvi adatok összehasonlítása a következő tanulsággal jár: Hangtani megközelítésből a végső mássalhangzók a magy. *-n*, tör. *-l*, *-r* viszonyában - ha a TESz szócikk írójának a véleményét elfogadjuk - a magyar *-n* nem etimologikus, mert hasonulás eredménye, korábban *-gy*, *-d* volt.¹ Ez azt is jelenti, hogy a magyarban meglévő *-d*, *-l*, *-j*, *-o* etimologikus mássalhangzók tartozhatnak össze a finnugorba sorolt nyelvek adataiban az *-l*, *-v* és a török nyelvek valamint a mongol *-l*, továbbá a török *-r* mássalhangzóval. Ezek pedig az eredeti *-t* különböző irányú változásai során keletkezett fejlemények, vö.: *-t > 1. -d > -d'* 2. *-δ > 2.1. -l* 2.2. *-r*, 2.3. *-w > -v*, 2.4. *-w > -V > -0*.

A szókezdő mássalhangzó a magyarban *v-*, a finnugorba sorolt nyelvekben *v-* és *0-*, a török nyelvekben *p-*, *b-*, *v-*, *0-*, a mongolban *b-*. Ezek is eredeti *t-* fejleményei, megerősíti ezt az oszmán *-dir* vö.: *vardir*, *vardirler*. Sőt, a szócsalád tagja a magy. *lét*, *lenni* stb., de idetartozik az or. *byt'* 'lenni' *by-* töve, amely a jövő idejű ragozásban (*ja budu* 'én leszek') tartalmazza a relatív szótóban (*bud-*) a *d-t*, idekötődik az ang. *be* 'lenni' is. A kezdő mássalhangzók a következő változások eredményei: *t > 1. δ- > 1.1. w- > 1.1.1. v-* 1.1.2. *b-* 1.1.3. *V- > 0-* 1.2. *l-*; 2. *d-*.

A szó szerkezeti felépítését tekintve a magy. *van*, *val-*, *vad-*, *vagy-*, *vaj-*, *lét-* olyan relatív szótóvek, amelyek abszolút szótóból (*va-*, *lé-*) és 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű képzőből állnak. Ezeknek párhuzamosan megfelelnek a fenti nem magyar nyelvi adatok. A vog. *oley*, a mong. *bolox* adatok pedig azért is értékesek, mert őrzik a képző teljesebb alakját (*-ley*, *-lox*).

Ami a magy. *vagyon* formát illeti, tudni kell hozzá, hogyan keletkeztek az igei személyragok. Ezeknek személyes névmás szolgált alapul: első személyben *m-* ld. *mVn* 'én' (vö.: magy. *mink* < *min* 'én' + *-k*: többes szám jele), második személyben 'te', harmadik személyben 'ő, az'. A *vagyon* szerkezeti felépítése: *vagy-*: létige + *on* 'ő', vö.: or. *on*² 'ő'. Ebben az esetben a hangsúlyozás kedvéért szerepel az E/3. személyű névmás, amely máshol is előfordul, vö.: *leszen*, *megyen*.

Az igeiről tudni kell, hogy eredetileg mindegyik *-Vk* végű, de nem *-Vk* képzős volt. A legelső formák nőmen-verbumok voltak, egyszerre rendelkeztek névszói és igei tulajdonságokkal. Elsőként az E/3. személyű alak jött létre. Kezdetben ezek mind a vízzel voltak kapcsolatosak, a víz tevékenységét fejezték ki. Miután a víz önmaga cselekedett és az első tevékenységek a vízre saját magára hatottak vissza, ezért a cselekvő és a cselekvés ugyanaz a megnevezés volt, vö.: magy. *folik* (< *fo-*: abszolút szótó + *-lik*: képző), *folyik* (< *fo-* + *-lyik*), *folyó* (< *fo-* + *-lyó*), bask. *bulak* (< *bu-* + *-lak*), tat. *bolak* (< *bo-* + *-lak*) 'folyó'. Életről, létezésről pedig addig beszélünk, amíg a cselekvő mozgásban van, azaz a víz folyik. Ehhez szorosan kötődnek a létigék. A magy. *való* szerkezeti felépítése ennek megfelelően *va-*: abszolút szótó + *-ló* (< *-lV*): képző.

¹ Megjegyezzük, a *-d* (< *-t* vö.: magy. *lét*) elvileg lehetne etimologikus kapcsolatban az *-n*-nel, hiszen az eredeti *-t* fejleménye lehet *-n* is.

² Átvétel a szkíta-hun szubsztrátum nyelvekből.

A párhuzamos nyelvi adatok közül vö. a toldalékolt formát: Kāšγ. **buldī** 'volt', amely a magyarban *volt*. A magy. **voltam** oszm. **boldum** stb. párhuzamok mind közös gyökerűek a magyarral. A múlt idő jele és az igei személyrag közös elődre mennek vissza. Ha hinni lehetne a TESz álláspontjának, amely szerint a magy. *én* személyes névmás ősi örökség az uráli korból - megjegyzem, az adatok mind idetartoznak -, akkor mivel magyarazzák a törökségben és a mongolban is meglévő változatokat, amelyek mint személyes névmás szerepelnek és ennek fejleménye az igei személyrag.

Az egyik mongol nyelvjárásban a halhában a **boloja**- létige rokon a magy. *van*, ang. *be*, csuv. *pul*, *pur*, oszm. *var*, *dir* stb. alakokkal. A magy. *van* 'valaki bír, a tulajdona' alakváltozatai *vala*³, *volt*, *volna* (*vol*:- relatív szótó + *-t*: múlt idő jele, *vol*:- relatív szótó + *-na*: feltételes mód jele) igék töve a *val*-, *vol*- jelentésben azonosak a halha *bolo*- létigével. Hangtanilag pedig a második mássalhangzó ugyanaz, a kezdő mássalhangzóknak (*b*-, *v*-) pedig közös az elődjük, mégpedig *t*- eredetű *w*- (*t* > *δ* > *w* > 1. *b*- 2. *v*-). Érdekesség, hogy az oszmánban a *vardir* 'van, létezik' ige összetett, az előtagja (*var*) és az utótagja (*dir*) végső soron ugyanazt jelenti, azaz 'van, létezik, terem, másképpen él'. A *dir* szókezdője a *t*-zöngésedésével jött létre.

A szócsaládba tartozik az or. *byt* 'lenni' (*by*:- szótó + *-t*': főnévi igenév képző) töve. A ragozás során előjön a teljesebb tő, vö. *budu* 'leszek' *bud*- töve, *bud* 'legyél!' felszólító mód *bud*- töve, amelyben az eredeti *-t* zöngés fejleménye a *-d* van meg. A fenti létigékben külön összetartoznak az abszolút szótövek és külön egymással rokonok a képzők, vö.: halha *bo*:- abszolút szótó + *-loja*: képző, magy. *va*:- abszolút szótó + *-n*: képző, *volt* múlt idejű alak *vol*- relatív töve < *vo*:- abszolút szótó + *-l*: képző, csuv. *pu*:- abszolút szótó + *-l*: képző, többi török *bu*:- abszolút szótó + *-l*: képző, *bo*:- abszolút szótó + *-l*: képző, *o*:- abszolút szótó + *-l*: képző, *po*:- abszolút szótó + *-l*: képző, *buo*:- abszolút szótó + *-l*: képző, mong. *bo*:- abszolút szótó + *-lox*: képző. Az ang. *be* korábbi alakja **bew* lehetett, ahol a *-w* vokalizálódott, majd eltűnt az ejtésből és az írásból is.

A létigék kapcsolatosak a magy. **él**- igével, amelyet a TESz ősi örökségnek tart az uráli korból helytelenül, a hozott példák azonban idetartoznak, vö.: osztj. *iälaw* 'új, friss (hús, hal, hó)', zürj. *olni*, *ovni* 'élni', votj. *ul*- 'él, lakik, van, létezik', cser. *äl*- 'él, lakik', fi. *elää*- 'él, lakik, fenntartja magát', észt *elama* 'élni, lakni', sam.jur. *jilē*- 'él, lakik', jeny. *idi*-, *jire*- 'él, lakik', tvg. *ñile*- 'ua.', szelk. *ili*- 'ua.', kam. *t'ilī*- 'feléled', *d'ili* 'eleven, élő'. (TESz) Szerkezeti felépítésük: magy. *é*:- abszolút szótó + *-l*: képző, osztj. *iä*:- abszolút szótó + *-läw*: képző, zürj. *ol*:- relatív szótó (< *o*:- abszolút szótó + *-l*: képző) + *-ni*: főnévi igenév képzője, *ov*:- relatív szótó (*o*:- abszolút szótó + *-v*: képző) + *-ni*: főnévi igenév képzője, votj. *u*:- abszolút szótó + *-l*: képző, cser. *ä*:- szótó + *-l*: képző, fi. *e*:- szótó + *-lää*: képző, észt *ela*:- relatív szótó (*e*:- abszolút szótó + *-la*: képző) + *-ma*: főnévi igenév képző, sam.jur. *jī*:- szótó + *-lē*: képző, jeny. *i*:- szótó + *-di*: képző, *ji*:- szótó + *-re*: képző, tvg. *ñi*:- szótó + *-le*: képző, szelk. *i*:- szótó + *-li*: képző, kam. *t'i*:- szótó + *-lī*: képző, *d'i*:- szótó + *-li*: képző. A magy. **él**- nyelvi megfelelőiben a szótó mindenütt abszolút szótó⁴, összetartoznak s a képzők etimológiája is közös. A képzőknek előfordulnak a teljesebb

³ Elbeszélő múlt idő.

⁴ Megjegyezzük, az abszolút szótövek és az első relatív szótövek összefüggéseit gyakran külön kell vizsgálni, mert ilyen mélységben a szavak egyik részében világos az abszolút szótó, a másik részében pedig nem. Ennek az oka, hogy a szavak a

alakjai, ugyanakkor gyakori, hogy a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója maradt fenn. Vö.: *-l, -lāw, -v, -lāü, -la, -lē, -di, -re, -le, -li, -lī*.

A szótövek egy része mássalhangzóval kezdődik s ezek a teljesebb alakok, a másik része pedig magánhangzóval, ahol a szókezdő mássalhangzó részhangúsodás után egyrészt vokalizálódott, másrészt eltűnt. A változási folyamatok különböző útjait és azoknak állomásait jelzik a fenti adatok. Az abszolút szótó kezdő mássalhangzója eredeti *t-* volt, amely palatalizálódott formában megmaradt (kam. *t'i-*), palatalizálódott és réshangúsodott (*ji-*), zöngésedett és réshangúsodott : *t- > δ- > w- > 1. v-* (magy. *va-, vo-*, oszm. *va-*), 2. vokalizálódott (osztj. *iä-*) 3. zárhanúsodott: *w- > b-* (halha *bo-*, türkm., jak. *baa-*, üzbn., tat., bask. *bu-*, ujjg., türkm., tuv., kirg., kaz., k.kalp., nog. *bo-*, or. *by-, bu-*, ang. *be-*) *> zöngésedett* (kam. *d'i-*), nazalizálódott (tvig. *ni-*). A képzőknek sok esetben csak a kezdő mássalhangzója maradt meg, vö.: *-l, -r, -v* s az előzményük *t-* eredetű *δ-* (interdentális zöngés spiráns): *δ- > 1. l- > r- 2. w- > v-*. A mong. *bolox* tartalmazza az adatok között a legteljesebb képzőt (*-lox*), amely korábbi *-*lok < -*lonk < -*lotk* stb. fejleménye. A létige 'lenni' vö.: K-mong. *bu-, bü-k'ö*, ojr. *bü-, bö-, bö-kü* összefügg az or. *byt'* (*by-*: szótó + *-t'*: főnévi igenév képző) tövével. A ragozás során másik tö jelentkezik, vö.: *budu* 'leszek' (*bud-*), ahol a *-d-* előzménye *-t*, vö.: or. *byt* 'lét', magy. *lét*. Megjegyezzük, hogy a magy. *lesz* ige *lev-* tövével összetartozik nemcsak a zürj. *ovni* 'élni', hanem az ang. *live* 'élni' ige is. A *-v-* egyikben sem lehet hiátustöltő, hanem csakis etimologikus hang.

A fenti létigékkel rokon a Kāšy. *bār, bul* 'van'. *< bā-*: abszolút szótó + *-r-*: képző, *bu-*: abszolút szótó + *-l-*: képző. A szó kiterjedt használati körébe beletartoznak a mongol, török és magyar adatok. Az ang. *be* korábbi alakja **bew* lehetett, ahol a *-w* vokalizálódott, majd eltűnt az ejtésből és az írásból is.

A tanulmány szerzője, Kincses Nagy Éva szerint a tör. *var* szón kívül a fenti török mondatban (vö.: *Cebimde çok küçük elma var*) szereplő összes szó jövevény a magyarban s egy kivételével (*zseb*) honfoglalás előtti átvételnek minősül az akadémiai álláspont szerint is. A megállapítás elfogadhatóságát több körülmény is gyengíti. Az egyik, hogy bár honfoglalásnak Árpád bejövételét tekintik, előtte már az avarok, Attila és hunjai valamint még korábban a szarmaták bejövetele is rokon nép bejövetele volt. Árpád honfoglalását követően valóban számolni kell a kunok bejövételével.

Ami az ugor-török vitát illeti, ma már tagadhatatlan, milyen tisztességtelen politikai utasítás hatására alakult ki. A vitát csakis az akadémiai álláspont szemszögéből zárhatták le, arról nem is beszélve, hogy a tudományban sohasem lehetnek lezárt ügyek. A magyar nyelv finnugor eredetét sem Gombocz Zoltán, sem más nem bizonyította meggyőzően és maradéktalanul. Az ma már világos, ha a magyar nyelvet finnugor eredetűnek tartják, a magyar török nyelvi kapcsolatokra nem maradt más érvük, minthogy a magyarral egyező török szavak a magyarban a törökből való jövevények, vagyis átvételek, kölcsönzések. Ráadásul a bolgár bélyeg, másképpen csuvas bélyeg és a köztörök jellemzők szembeállítása sem állja meg a helyét. E tekintetben nincs egységes álláspont még a kutatók között sem. Hozzáteszem, az őscsuvas, ócsuvas, középcsuvas és újcsuvas megnevezések is megalapozatlanul megalkotott terminológiák.

használat során olykor annyira lerövidültek, hogy a relatív szótó szinte abszolút szótónyire zsugorodott.

Kincses Nagy Éva következő mondatát hazai és nemzetközi hírű kutatók több ponton való tévedés miatt visszautasítják: "A magyar nyelv finnugor voltát az ugor-török háború lezárulása óta is újból vitatják, bár a kételkedők között komoly nyelvészt egyet sem találni." Jellemző az akadémiai álláspont híveinek és követőinek azon véleménye, mely szerint "A magyarság esetében hangsúlyosan ki kell jelentenünk, hogy az etnikai és a nyelvi származást nem szabad összekeverni. A kettő szorosan összefügg, de nem ugyanaz." Erre szokás azt mondani, hogy fából vaskarika. A magyarság genetikai származása és a nyelvi kapcsolatai ugyanazt mutatják. A nyelvben benne van a hagyományunk, a tárgyi és a szellemi kultúránk. Ezek a népünk és nyelvük közös gyökerét jelentik. A nyelvet emberek beszélik és mögötte hatalmas tárgyi és szellemi kultúra, múlt és jelen van, amelyet a nyelv közvetít és egyik formában megőriz. Más formában közvetíti és megőrzi a tánc, a zene, a ruha viselet stb. Mindezt a kutatásaink egyértelműen igazolják a legújabb társtudományi eredményekkel együtt.

A következő mondatok pedig egyértelműen arra utalnak, ha valaki kifogyott a tudományos érvekből, tudományos módszernek és stílusnak nem nevezhető megfogalmazással próbálkozik: "...sajnos még most is folyton hangsúlyoznunk kell, hogy a magyarság nem volt, hanem lett. Kialakulása, létrejötte során számtalan egyéb etnikai elemet (iráni, török, szláv etc.) olvasztott magába. Aki egy kicsit is ismeri az írott magyar történelmet, az tudja, hogy a honfoglalást követő évszázadokban ez a folyamat folytatódott, a Kárpát-medence is egyfajta olvasztótégelyként működött. A magyar nyelv eredete azonban nem antropológiai kérdés. Szerkezete, struktúrája, tipológiai sajátosságai miatt a *nyelv* finnugor volta olyan tény, amelyet épeszű, képzett nyelvész nem vitat." Hozzáteszem, hogy a finnugor elmélet nem azonos az alapkutatóval, következésképp a finnugor nyelvelméletet képviselő mérvadó, hivatalos akadémiai álláspontot támogatók nem járnak el helyesen, amikor kizárják a másképp gondolkodó kutatókat.

A továbbiakban ki kell emelnünk azt a megállapítást, mely szerint "A mai magyar szókinés honfoglalás előtti török jövevényszavainak a száma mintegy 300-350-re tehető. Valószínűleg ennek többszöröse lehetett valamikor, amelyek azonban az évszázadok alatt kivesztek a nyelvből." Hozzáteszük, Mahmud al Kasgari török szótárában és nyelvtanában közel 1600 olyan szót találtam, amelynek magyar kapcsolata van. A kérdésem: Hány olyan biztos etimológiájú szót tartanak számon a magyarban, amelyet uráli, finnugor vagy ugor nyelvi ősi örökségnek tartanak? A válaszom: Ilyen egy sincs. Olyan szavak vannak, amelyek ismertek és használtak az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben és megvannak a magyar párhuzamaik. Az egyezés oka azonban egészen más.

Nem lehet tudományos érvek minősíteni a következőt sem: "Az a tény például, hogy *ló*, *fék*, *ostor*, *nyereg* és *kengyel* szavunk legközelebbi nyelvrokonaink, az obi-ugorok nyelvében is megtalálható, azt jelenti, hogy már a velük való együttélés idején is ismertük a lovat, már ekkor is lovas nép voltunk. Az *íj*, *nyíl*, az *íj* felajzásához szükséges ideg és a tegez szintén ősi finnugor szavak... Talán a *gyeplő* és a *komor* jelentenek ez alól kivételt." Ld. még: "nem zárhatjuk ki, hogy az ugor kori magyarság a lovon kívül tartott állatokat, de hogy ez igazi jelentőségre csak török hatásra tett szert, azt a legkorábbi török réteg állattartással kapcsolatos gazdag terminológiája bizonyítja."

Ha bármelyik szót kiemelem, látható, hogy a szómagyarázat nem megalapozott. A *ló* esetében is érvényesül eleink ősi gondolkodásmódja. A földrajzi névi kutatások eredménye képpen a lovas kultúra

szókincséből a *ló* megnevezésére szolgáló szavakat jelentéstani, hangtani és alaktani oldalról megvizsgálva a következő mondható el:

Eleink úgy gondolkodtak, hogy a folyó forrását fejenek, az alsó szakaszát, az alsó folyását pedig lábnak tekintették. Ennek mintájára a természet más részeinek a lent lévő szakaszát is lábnak nevezik. Ilyen a hegy lába, az ember és az állat stb. lába. Ebből az is következik, hogy a lenti, az alsó részeket megjelölő szavak és a láb jelentésűek ugyanabba a szócsaládba tartoznak.

A TESz helytelenül ugor kori ősi örökségnek tartja a *ló* szavunkat, ugyanakkor a vog. *luß*, oszjtj. *lòx*, *lau*, *t-aw* 'ló' szavak idetartoznak. A magy. *ló* szó a folyó megnevezésére vezethető vissza, majd a folyónak a lent lévő tulajdonságára. A *ló* szó rokonságába tartozó szóval nevezték meg a folyót a mordvinok, vö.: md. *laj*, *lej* 'folyó'. A lent lévő jelentéssel kapcsolatos a magy. *le-* igekötő és határozó szó, a *lejtő* (*lej*: szótó + *-tő*: képző) főnév szótöve. Ezzel a szóval nemcsak a folyót és a víz mozgásának az irányát, hanem az alsó szakaszát is megnevezték, vö.: man. *lo* 'a folyó alsó része', *lui* 'a folyó alvidéke'. Ez utóbbival pedig összetartozik a magy. *láb* szó, mint 'az alsó végtag neve'. Eleink úgy fogták fel, hogy a láb az, ami lent van s a ló a rajta ülőnek lábként szolgált. Az elnevezés tehát abból az időből való, amikor a lovat megülték, azaz hátszlóként használták. Tovább menve a magy. *lép* szó mint ige kötődik a *láb* szóhoz. Gyakori, hogy a cselekvés és a cselekvést végző megnevezése ugyanaz. A kutatásainkból ugyanakkor az is kitűnik, hogy a szóalkotás során a megnevezések mindig úgy születnek, hogy a megnevezendőnek az ember számára lényeges tulajdonsága a meghatározó. A *ló* esetében ez a láb lehetett. Igazolja ezt az a tény, hogy a lovat jelentő szavak egybeesnek, illetőleg rokonok a láb jelentésű szavakkal. Ezek összevetésekor számba kell venni a lovat jelentő szavakat. Közülük a magyar *ló* összetartozik a man. *loyal* 'láb' szóval is.

A csuvas *laša* (< *la* + *-ša*) 'ló' első elemének a magyarozatára két megoldás kínálkozik. Az egyik szerint a magy. *ló* szóhoz kötődik, a másik szerint - s ez a valószínűbb – a bask., tat., kum. *alaša* (< *ala* + *-ša*) 'ló' szónak az első eleméhez kapcsolódik, amely az *ala* > **ula* > **āla* > *la* változás eredménye lehet. Az or. *lošad* (*loša* + *-d*) 'ló' átvétel.

Eleink gondolkodását figyelembe véve megfejtethető az or. *kobyła* 'kanca' is, amely összetartozik a magy. *kebel* 'mell, mellrész, öl stb.' szóval, amelyet a TESz ismeretlen eredetűnek tart. Valójában a *kebel* a két mell közötti mélyedésre utal. Igazolja ezt az Afganisztánban található *Kabul* völgy, folyó és város neve is. A völgy, a mélyedés pedig a nőiséggel kapcsolatos, természetes hát, hogy kanca viseli ezt a megnevezést.

A magy. *ló* szó családjába tartoznak további szavak, amelyeknek a lényege a völgy, a mélyedés, vö.: csuv. *valak*, *vulak* 'vályu' és a magy. *vályu*, de a magy. *valag* 'segg', *alag*(út) szó is, továbbá az *alsó* (*al*: szótó + *-só*: képző) szó töve.

Az oszmán *at* 'ló', mong. *aduu* 'ló' szóhoz kötődik a jak. *atax* 'láb', ÓT., csag., oszm. *adak* 'láb', a kirg., tuv. jakutban 'alsó rész, vég' is, mong. *adag* 'vég, torkolat, a folyó alsó része, következő'.

A magyar *pata* 'láb' azért értékes, mert tartalmazza a szókezdő mássalhangzót, vö.: *pata* 'szaruképződményben végződő állati láb, játékcsiga, gyermekjátékul használt csontdarab vagy gúla alakú fadarab, emberi láb (durva szóhasználatban)'. Valószínűleg szláv eredetű, vö.: óe. szl. *pęta* 'sarok', szb.-

⁵ A nazális *-ę-* előzménye *-en-* lehetett. Egy korábbi **penta* forma pedig rokona a 'kinövés, dudor, szál' jelentésű magy. *penna* 'toll' szónak, továbbá a magy. *péntek* 'a hét ötödik napja' szónak, amely a kéz öt ujját, kinövését őrzi a jelentésében.

hv. *péta* ‘sarok, pata’, szln. *péta* ‘sarok, cipősarok’, szlk. *päta* ‘sarok, tő, láb, pata’. (TESz) A szó szerkezeti felépítése: *pa*: szótő + *-ta*: képző. A szó kapcsolatai kiterjedtebbek, gyökerei mélyebbek annál, minthogy elfogadható lenne a magyarban a szláv eredet.

Továbbá az edény jelentésű szavak közül a magy. *fazék* is idetartozik, amelyről a TESz a következőket írja: Származékszó, *faz-* alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *pōt* ‘lábás, üst’, osztj. *put* ‘üst’, cser. *pat* ‘vasedény, réz- vagy vasüst’, finn *pata* ‘lábás’, lp. *batte* ‘fazék, katlan’. A *fazék* – *k* eleme képző. (TESz) A szó hangrendjét illetően figyelemre méltóak a személynevek, hiszen nemcsak vegyes hangrendű, hanem mély hangrendű változat is ismert, vö.: *Fazekas*, *Fazakas* családnév. A magy. *fazék* elemekre bontása helyesen: *fa*: szótő + *-zék*: képző, nem lehet a *faz-* az alapszó és nem lehet a *-k* a képző, mert azt nem igazolja semmilyen rendszer. Ugyanakkor az ang. *pot* ‘fazék, edény, virágcserep, kupa, serleg stb.’ is idetartozik.

Elgondolkodtató, vajon minden esetben a lábás jelentés érvényesül? Rengeteg láb nélküli cserépedény, fazék ismert még ma is, amelyeket a fazekas műhelyek készítenek s a régészeti ásatások során is régtől fogva számtalan láb nélküli fazék került elő. Mindez arra mutat, hogy nem minden fazék volt lábbal ellátott, következésképp a láb nélküli fazekak nem a láb, hanem egyszerűen az edény jelentést tartalmazzák, amely a víz medréről kapta a mintát s amelynek mellesleg az egyik jellemzője a lent lévőség.

Idetartozik a csuv. *atā* ‘csizma’, de a magy. *út* szó is. Eredetileg mindkettő a víz medrét jelölte, amelyben a víz járt, illetőleg annak az útját jelentette. A magy. *ladik* és a *láda* elkészítéséhez és a megnevezéséhez is a vízmeder adta a mintát. Mindkettő a folyómeder kapcsán kötődik a vízhez, a meder is lent lévő, azaz mélyedés. Ráadásul *l-* kezdetűek, mint a magy. *ló* szó. Ez azt is jelenti, hogy a magy. *ló* és az oszm. *at* ‘ló’ nemcsak jelentéstanilag tartozik össze, hanem hangtanilag és alaktanilag is közös az etimológiájuk. A magy. *l-* szókezdő előzménye olyan *δ-* volt, amelyikből egyrészt *l-* lett (vö.: magy. *ló*), másrészt *w-* hangon keresztül eltűnt (vö.: oszm. *at*). Az oszm. *at* –*t*-je összetartozik a magy. *ladik*, *láda* –*d*-jével, amely a képző (*-t* ill. *-dik*, *-da*) kezdő mássalhangzója és *-t-* a zöngésedésével (*t > d*) keletkezett. Ez a *-d-* van meg a magy. *edény* szóban is. Hozzáteesszük, a magy. *ló* szónak toldalékolva (vö.: *lovak* < *lova-*: relatív szótő + *-k*: T.sz. jele, *lovat* (< *lova-*: relatív szótő + *-t*: tárgy ragja), *lovas* (< *lova-*: relatív szótő + *-s*: képző ‘valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő’) a teljesebb töve használatos, amely tartalmazza a *-t-* eredetű *-v-t*.

A Harmatta János idézte közép-perzsa *bārag* ‘ló’ és a yazyulami *varag* ‘ló’, a mongol *mor* ‘ló’ kötődik egyrészt a csuv. *ura* ‘láb’ szóhoz, amelynek rokonai bőséggel adathatók. Idetartozik a szaka *bar-* ‘lovagol’, osszét *baräg* ‘lovas’. Az östörök **bar-* ‘megy, utazik, lovagol’, vö.: szaka *bar-* ‘lovagol’, *baraa-* ‘lovagló’, osszét *baräg* ‘lovas’ kapcsán el kell mondani, hogy az ige és a névszó úgy függ össze, hogy eredetileg nómen-verbumok voltak, idővel az igei és a névszói jelentés elkülönült s az egyik forma az igei, a másik forma pedig a névszói jelentés mellett maradt meg. Ilyen a magyarban is van, a *láb* szavunk főnév, a *lép-* pedig a lábbal való cselekvésre utal.

Másrészt a *ló* megnevezés kötődik a vízmederhez hasonló megnevezéséhez, ilyen a csuv. *var*, *varak* ‘árok’, a magyar *árok* és az or. *ovrag* ‘árok, gödör, szakadék’. A szócsaládba tartoznak a jönni, menni, járni igék, vö.: csuv. *pyr* ‘mennni, utazni, folytatódni’, oszm. *var* ‘jönni’, ujj. türkm., kirg. kazak, k.kalp., nog., bask., tat. *bar* ‘mennni, utazni, folytatódni’, üzb. *bor*, alt., hak., sárga ujj. *par* ‘ua.’. (JEGOROV 1964) Idetartozik a szaka *bar-* ‘lovagol’, a magy. *pire* ‘gyere’ állathívogató szó (nincs meg a TESz-ben), a tyúkokat hívják pl. etetésre. A szócsaládba tartozik a magy. *jár* ‘jön, megy’ stb. szó is. Minthogy a *torok*, *torkolat* is vízhez kötődik, idetartozik a csuv. *pyr* (< *pävär*) ‘torok’ szó, amelynek rokona a magy.

torok és a *torkolat* (< *torko* + *-lat*: képzőbokor < *-la* + *-t*) első eleme a *torko*. Az alakváltozatokból az is kiolvasható, hogy a szótó teljesebb alakja megvan a csuv. *pāvār* formában, amelynek a többi török megfelelője is teljesebb alakot tartalmaz, vö.: ÓT. *boguz* (*bogu* + *-z*), türkm., oszm., bask. *bogaz* (*boga* + *-z*), nog., tat. *bugaz* (*buga* + *-z*), üzb. *bugiz* (*bugi* + *-z*).

A közép-perzsa *bārag* (*bā*: abszolút szótó + *-rag*: képző) 'ló' szótövében a hosszú magánhangzó (*-ā*) fejlemény, triftongusból (-VgV-) keletkezett. Az eredetibb -VkV- triftongus fejleménye (-VvV-) van meg a csuv. *pāvār* (*pāvā* + *-r*) 'torok' szó tövében (*pāvā*).

A *bārag* szónak rokona a magy. *paripa* (< *pa* + *-ripa*), amelyet a TESz vándorszónak tart helytelenül, hiszen igazolhatóan olyan szavakkal van kapcsolata, amelyek a szkíta-hun nyelvekhez vezetnek. A fentiekből jelentéstanilag következik, hogy a *láb* jelentése 'tőhöz tartozó, tő mellett lévő, tővel ellátott'. Ez a valóságban így is van, hiszen a *láb* a tőből való hajtás, a törzshöz tartozik. Az elnevezések megfelelnek a valóságnak, a természet működésének.

Hangtani oldalról a következőképpen függnek össze a fenti lovat jelentő és a szócsaládba tartozó *láb*, *lent* lévő, mélyedés, edény, stb jelentésű szavak:

A szókezdő mássalhangzók illetőleg a hanghiány korábbi *t*- eredetű (vö.: osztj. *t-aw* 'ló') *δ*- hang (interdentális zöngés spiráns) fejleményei. Az egyik esetben *δ* > *l*- változás történt, vö.: magy. *ló*, *láb*, *lép* (ige), man. *lo*, *lui*, *loyal*. A másik esetben *δ* > *w*- > *V*- > *0*-, vö.: bask., tat., kumük *alaša*, oszm. *at*. A harmadikban *V*- > *0*-(zero)-t követő magánhangzó is eltűnt, vö.: csuv. *laša*, or. *lošad* 'ló' átvétel. A negyedikben *w*- > *v*-, vö.: yazyulami *varag*. Az ötödikben *w*- > *b*-, vö.: közép-perzsa *bārag*, szaka *bar-lovagol*, összet *baräg* 'lovas'. A hatodikban *w*- > *m*-, vö.: mong. *mor* 'ló'. A hetedikben megmaradt a *t*-zöngétlensége s a bilabiális zöngétlen spiráns fejleménye, az *φ*- > *p*- van meg a következő szavak szókezdőjeként: magy. *paripa* 'ló megnevezése', *pata* 'láb', finn *pata* 'fazék', magy. *poni* 'kis méretű ló', ko. *poni* 'kicsi', csuv. *pyr* 'menni, utazni, folytatódni', magy. *pire* 'gyere, jer'. A nyolcadikban *φ*- > *f*- lehetséges, vö.: magy. *fazék*.

Szerkezete szerint a lovat jelentő szavak felépítése szótó + képző. A szótóveknél számtalan alakváltozata jött létre, amelyet a következőképpen szemléltethetünk: CV, V. Tovább vizsgálódva azonban, ha nem is lovat jelentő szavakban, ennek is megtaláljuk a teljesebb formáját: CVC vö.: magy. *bandukol* < *banduko*: relatív szótó (< *ban*: abszolút szótó + *-duko*: képző) + *-l*: igeképző, továbbá *péntek* (< *pén* + *-tek*), *penna* (< *pen* + *-na*), a korábbi alak **penta* volt.

Az abszolút szótó képzőjének kezdő mássalhangzója *-t*- (vö.: jak. *atax* (*a* + *-tax*), oszm. *at* (*a* + *-t*) 'ló', amely a különböző változások során tovább alakult. Így zöngésedett: *-t* > *-d*: iráni *adak* 'szakadék, árok', mong. *aduu* (*a* + *-duu*) 'ló', csag., oszm. *adak* (*a* + *-dak*) 'láb', mong. *adag* 'vég, torkolat'. Zöngésedett és réshangúsodott: *-t* > *-δ* > *-l*: tat., bask., kum. *alaša* < *ala* (*a* + *-la*) + *-ša*) 'ló'.⁶ Pergő hanggá lett: *-δ* > *-r*: közép-perzsa *bārag* (*bā* + *-rag*) 'ló' és a yazyulami *varag* (*va* + *-rag*) 'ló', mongol *mor* (*mo* + *-r*) 'ló'. A képző kezdő mássalhangzójával további változások is történtek, azonban azok már a lovat jelentő szavakban nem, de pl. a *láb* jelentésűekben megvannak, vö.: *-δ* > *-z*: alt., hak., sárga ujj. *azax* (*a* + *-zax*) 'láb', *-t*' > *-j* vagy *-t*' > *-d*' > *-j*: ujj., kirg., kazah, k.kalp., nog., kum., oszm., csag., türkm., tat., bask. *ajak*, üzb. *ojok*, azerb. *ajag* 'láb', a kirg., tuv., jakutban 'alsó rész, vég' is, magy. *ajak* 'száj, nyílás stb.'. Látható, hogy a képzők alakváltozatai (*-tax*, *-t*, *-dak*, *-duu*, *-dag*, *-la*, *-l*, *-rag*, *-r*, *-zax*, *-jak*, *-jok*, *-jag*) különbözőek, hangtanilag azonban világosan összetartoznak, jelentésükben pedig

⁶ Idetartozik a mansi *-l* képzője, azonban a szótó relatívnak tűnik, vö.: man. *loyal* (*loya* + *-l*) 'láb'.

ugyanazok, 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' jelentésűek. A képző kezdő mássalhangzóját –Vk (magánhangzó + -k) hangkapcsolat követte. Megjegyezzük, hogy a –k illetőleg a fejleménye előtt olykor –t- eredetű mássalhangzó is található, pl. magy. *barangol* < *barango*: relatív szótó (< *ba*: abszolút szótó⁷ + *-rango*: képző) + *-l*: igeképző. Az –Vk hangkapcsolatnak pedig a sorsa különbözőképpen alakult. Vagy zöngésedett a –k (vö.: -Vg), vagy réshangúsodott (vö.: -Vx), vagy zöngésedett és réshangúsodott (vö.: -Vγ). A –γ réshang pedig tovább változva –w lett, amelyből keletkezhetett –v-, -V (magánhangzó) s az utóbbi redukálódhatott és elenyészett, a nyoma azonban gyakran megmaradt az előző magánhangzó hosszúságában. Ami a magyar *ló* szó és a mansi *loyal* 'láb' viszonyát illeti, ennek a *loya*- tövével tartozhat össze a magy. *ló*, amelynek a *lov*-, *lova* töváltozata elvileg a –γ eredetű –v-t tartalmazza. Ez azt is jelenti, hogy ez esetben a képzőnek a kezdő mássalhangzója eltűnt az ejtésből. Meg kell jegyezni, hogy –v keletkezhetett *t > δ > w > v* változással is. A *lov*-, *lova*- tö –v- jének biztos eredete tehát csak további adatok bevonásával igazolható. A képzők teljesebb alakja és változási sora a következőképpen rajzolható meg: CVCC > CVC > CV > C.

A *ló* és családjába tartozó szavak jelentéstani, hangtani és szerkezeti összetartozása igazolt. Jelentéstani oldalról a *ló* megnevezéseinek a családjába tartoznak a következő jelentéstartalmú szavak: 1. 'a folyó alsó szakasza' 2. 'lent lévő' 3. 'meder, mélyedés, völgy' 4. 'az ilyen alakú és funkciójú tárgyak (csónak, edény)', 5. 'nőiség, női tulajdonság' 6. 'kinövés, hajtás, láb' 7. 'a lába miatt fontos élőlény, állat, köztük a ló'. A *ló* szó jelentésfejlődése: víz hangja → víz → víz lefelé folyása, haladása → 1. lent lévő, alsó rész 2. kinövés, hajtás → láb → ló. Mindez nem mond ellent a természet törvényeinek, a természet működésének.

Meg kell jegyezni, hogy Harmatta János idevonatkozó adatai rekonstruáltak, ezért a jüecsi eredeztetés további vizsgálatokat igényel, a feltevés azonban nem lehetetlen. Ugyanakkor a legújabb hun kutatások szerint a jüecsi hunokhoz tartoznak és nem irániak.

Harmattának abban a megfogalmazásában, hogy a türk lovas terminológiában még jelentősebb a kelet-iráni eredetű elem, amelyet a jüecsiel és a hsiung-nyal azonosít, egyet nem igazolnak a legújabb kutatások, mégpedig azt, hogy a jüecsi és a hsiungnyu iráni eredetű nyelv, következésképp az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik. Mindkettő szkíta-hun gyökerű. Annyi közük lehet a kelet-iránihoz, hogy otthagyták a nyomaikat s ezek a szkíta-hun elemek beépültek az iráni nyelvbe a mögötte lévő kultúrával együtt.

Ami a *nyereg* szót illeti, mind jelentéstani, mind hangtani, mind alaktani oldalról helytelen szómagyarozatot olvashatunk nemcsak a TESz-ben. A *nyereg* 'hegy két csúcsa közötti kisebb mélyedés, hajlat, ló, számár stb. hátára erősíthető ülő (tehertartó) alkalmatosság, a szemüvegnek az orron nyugvó része, ornyereg, különféle, a nyereghez valamilyen szempontból hasonló tárgyak elnevezéseként'. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *ñeβrä*, *nāγr*, osztj. *noγär* 'nyereg'. Az obi-ugorban a szó belsejében hangátvetés történt. A szó eredeti jelentése feltehetőleg az állat hátára erősített málha, takaró stb.' volt. A magyar szó –g-je vagy az ugor többeli *k folytatója vagy denominális névszóképző. (TESz) A földrajzi nevek közül vö.: *Király-hágó* '582 m magas hegynyereg Erdélyben'. (KISS 1980) < *Király* (< *Kirá* + *-ly*) + *hágó*, ld. még *Pilisnyereg*, átjáró a *Pilis* tetején.

A *nyereg* mint tárgy, lószerszám, az alakjáról kapta az elnevezést s mint ilyen, kötődik a vízmederhez.

⁷ Van teljesebb változata is, vö.: magy. *bandukol* < *banduko*: relatív szótó (< *ban*: abszolút szótó + *-duko*: képző) + *-l*: igeképző.

Innen van a hegyi átjárónak a *nyereg* megnevezése, az ornyereg is egy mélyedés, hajlat. Ráadásul a mélyedés a hegynek a tetején, ugyanúgy a gerincén van, mint ahogyan a lónak a hátán. Hangtani szempontból nem igazolt az, hogy “a Bárczi-Ligeti-féle ún. “soreltolódással” van dolgunk”.

(HARMATTA 73.) A magyar szó *-g*-je nem lehet sem ún. az ugor többeli **k* folytatója, sem denominális névszóképző. A magy. *nyereg* (< *nye* + *-reg*) képzője a *-reg* elem, a vog. *héβrä* (< *héβ*: szótó + *-rä*: képző), *nāyr* (< *nāy*: szótó + *-r*: képző), osztj. *noyär* (< *noyä*: szótó + *-r*: képző) képzői (*-rä*, *-r*) ehhez képest fejlemények. A szótóban az eredeti *-k*-nak a különböző irányú fejleményeit láthatjuk: *-k* > *-γ* > *-β*-, a magyarban ennek a vokalizálódáson keresztül eltűnt változatáról van szó.

A magyar *nyereg* nem lehet ugor kori ősi örökség, ugyanakkor köze lehet a júecsik nyelvének adataihoz.

A magy. *fék* a TESz szerint ősi örökség az ugor korból, vö.: osztj. *päk* 'fék'. (TESz) A szó további vizsgálatokat igényel, úgy tűnik, a magy. *fog*- igével, ezen keresztül pedig a *fog* főnévvel lehet összefüggésben. Ez azt jelenti, hogy amikor a lovat fékeztek, akkor tulajdonképpen visszafogták. Idővel, amikor a szekér fékezéséről volt szó, valamit beakasztottak, ami dörzsölte a kereket, ezért lehet a fékezésnek 'dörzsölés' jelentése is.

Igen ősi eredetű gondolkodásunkat őrzi a *kantár* és a *kengyel* szó is. A TESz szerint a magy. *kantár* 'a ló fejére csatolható szerszám, amelyhez a zablát és a szárat kapcsolják, főleg szíjból, zsinemből készített háló, amelyben tárgyakat visznek, (ruhadarabokon) pánt, szalag, fitymafék'. Valószínűleg ótörök eredetű, vö.: csag. *qantar* 'rövid gyeplő'. (TESz) < *kan-* (< *ka* + *-n*) + *tár*; a magy. *kengyel* 'lóra való felszálláskor, lovagláskor a láb támasztékául szolgáló eszköz, a középfül egyik hallócsontocskája, félkör alakú szerkezeti elem valamely alkatrész rögzítésére, nadrág talpallója, nadrágtartó, (fazék, korsó, kosár) füle, halászháló része, a kukoricafosztáskor használt fatör szija, amelyet a mutatóujjra feszítenek, a ványolófa hosszabb rúdjaiból lelógó, hurokban végződő kötél, illetőleg maga a hurok'. Vitatott eredetű. (TESz) < *kengye*: relatív szótó (< *ken-*: szótó + *-gye*: képző) + *-l*: képző.

A gyökrendszer vizsgálata során világossá vált, hogy a *kVn*, *kVnV* típusú nevek, szavak, névrészek, relatív szótóvek összetartoznak és a jelentésük megfejthető. A magyar közszók közül a víz medre adta a mintát a *kanál*, *kanális*, *kancsó*, *kandli*, *kanta*, *kondér* szavaknak. A *kunkor*, a ferde, az ívelő tulajdonsága pedig a *kancsal*, *kandikál*, *kanica*, *kánya*, *kanyarít*, *kengyel*, *kondor*, *konty*, *konyul*, *könyv* megnevezéseknek szolgált alapul.

A forrás, a mag irányító, vezető funkciója szolgált mintaként a *kán*, *kend*, *kenéz* szavaknak. Az idetartozó szláv és a germán megfelelőket is figyelembe véve el kell különíteni a *-k-*, *-g-* és a *-t-*, *-d-* fejleményeit tartalmazó adatokat. Az ív alakú hajtáshoz a férfi tulajdonságot jelképező megnevezések kötődnek, a *kan* hímvesszője a kihajtott folyóhoz hasonlít. A *kán* uralkodik, irányít s meghatározó, mint a mag, a fej, a forrás. A szónak van kutya jelentése is, természetes hát, hogy szent állata bizonyos uralkodóknak.

Nemcsak a *kanál*, *kanális* kapcsolatos a vízmederrel, ide kötődnek a női élőlények megnevezése s a

forrás, a mag tulajdonságait őrző szavak, mint pl. a kanca, kény, kenyér, kín, kínál, kincs, kinn (vö.: 'forrás, mag mellett lévő hely, terület'), *könny*, *könnyű*, *kuna* és a *konc* is. A folyó vonaláról kapták a mintát a *kancsuka* és a *kantár* s a sarjjal, a teremtménnyel kapcsolatos a *kun* mint népnév. A víz dörgölő tevékenységéhez vezet a *ken*, a hangjához a *kondít* s a forrás, illetőleg az elágazás csúcspontjának összekötő tulajdonságát őrzik a *kendő*, *köntös* s a folyóelágazásnak a kúp formájához hasonlít a *kunyhó*.

Kincses Nagy Éva a továbbiakban a következő szavakat tartja török eredetűnek a magyarban, amelyeket jelentéstani csoportokban sorolt fel: *disznó*; *ártány*, *sertés*, *barom*, *bika*, *ünő*, *tinó*, *ökör*, *tulok*, *borjú*, *kérődzik*, *kecske*, *olló*, *toklyó*, *ürü*, *kos*, *üvecs*, *tyúk*, *tojik*, *ól*, *karám*, *vályú*, (*bika*)*csök*, *kölyök*, *iker*, *bélyeg*, *harang*, *gyapot*, *gyapjú*, *író*, *túró*, *köpű*, *kar*, *boka*, *gyomor*, *köldök*, *térd*, *szakáll*, *árpa*, *búza*, *borsó*, *kender*, *komló*, *eke*, *sarló*, *karó*, *kölyű*, *tiló*, *arat*, *szór*, *őröl*, *tarló*, *szérű*, *ocsú*, *gyom*, *gyümölcs*, *alma*, *körte*, *körtvély*, *dió*, *som*, *kökény*, *szőlő*, *bor*, *általag*, *ászik*, *seprő*, *szűr*, *sör*, *szesz*, *küllü*, *sőreg*, *süllő*, *tok*, *gyalom*, *vejsze*, *szaka*, *vék*, *lék*, *gyertya*, *borz*, *ürge*, *gövény*, *túzik*, *gödény*, *bövény*, *sólyom*, *kesealyú*, *ölyv*, *turul*, *karvaly*, *torontál*, *szongor*, *bese*, *tőr*, *hurok*, *harang*.

A magyar népnévről, a *gyula* és a *kiindü* valamint a *horka* címnévről, a továbbiakban pedig a törzsnevekről sem kapunk érdembeli információkat. Török eredetűnek tartja a következő tulajdonneveket: *Álmos*, *Árpád*, *Géza*, *Gyula*, *Tas*, *Ákos*, *Sarolta*, *Zolta* (*Zoltán*), *Solt* (*Zsolt*).

Szerinte "A magyar keresztény terminológia jelentős része latin és szláv eredetű (*templom*, *mise*, *oltár*; *kereszt*, *pap*, *apáca* stb.)". "van egy jelentős török jövevényszó csoport, amely a vallási élet általánosabb jellegű lexikonjához kapcsolódik." ... *egyház* szavunk egy eleme, *bűn*, *bocsán-at*, *bocsát-feloldoz*, *búcsú* 'feloldozás', *gyón-ik*."

A továbbiakban szintén felsorolás szintjén olvashatók: *táltos*, *boszorkány*, *sárkány*, *báj*, *bájol*, *bű*, *bübűj*, *bölcs*, *ír*, *betű*, *szám*, *bíró*, *törvény*, *béke*, *gyarló*, *orv*, *gyilkos*, *kölcsön*, *tanu*, *árok*, *gyepű*. *kapu*, *sereg*, *seregély*, *ágyú*, *sátor*, *bors*, *korom*, *kép*, *szék*, *teknő*, *tükör*, *bölcső*, *koporsó*, *serke*, *kéneső*, *ködmön*, *szűcs*, *gyűszű*, *ölt*, *bársony*, *gyöngy*, *süveg*, *saru*, *csat*, *szirony*, *gyűrű*, *gyertyán*, *gyűrű(fa)*, *köris*, *gyümölcsény*, *bojtorján*, *tátorján*, *kalokány*, *csalán*, *katáng*, *torma*, *üröm*, *gyopár*, *gyékény*, *kökörcsin*, *gyom*, *káka*, *kóró*, *kocsány*, *gyúr*, *gyűl-ik*, *dől*, *őröl*, *csűr*, *csavar*, *söpör*, *szök-ik*, *szűn-ik*, *bor-ít*, *gyárt*, *tűr*, *szán*, *csök-ik*, *tan-ul*, *tan-ít*, *(el)ér*, *ért*, *besenyő*, *böszörmény*, *nándor*, *káliz*, *orosz*. Szerinte ezek voltak az ótörök jövevényszavak, amely az akadémiai állásponttal megegyezik.

A kun-besenyő jövevényszavak közé sorolja a következőket: *Thonuzoba* tulajdonnév, a *tonuz* 'vaddisznó, vadkan'-nal azonosítja az előtagot. "a kun nyelv magyarokra gyakorolt hatása" ld.: *csődör*, *kamcsi*, *kancsuka*, *kangyík*, *kantár*, *béklyó*, *békó*, *árkány*, *kiürmő* stb. A tanulmányban ezt követik a hódoltság korának török szavai; A kétszeres átvételek; végül Tükörszavak és -kifejezések.

A fent felsorolt szavaknak, neveknek a legtöbbszörrel foglalkoztam a földrajzi névi kutatásaim során.

Valamennyinek a részletes bemutatására nem keríthetünk sort jelen kritikában, mert több közülük olyan részletes vizsgálatot igényelt, hogy egyetlen tulajdonnév vagy közszó könyvnyi terjedelmű. Ennek ellenére arra törekszünk, hogy **az alábbiakban tételesen bizonyítsuk a nyelvek családokba sorolásának helytelenségét, továbbá azt, hogy nem igazolt a magyar nyelvnek a finnugor eredete. Feltételezés maradt az uráli, a finnugor és az ugor nyelvi egység kora, a beszézés helye. Nem igazolt az sem, hogy a magyar-török nyelvi kapcsolatok szókölcsonzésekben alapulnak s a magyar az átvevő. Közben rámutatunk a szóetimológiákban, szómagyarázatokban meglévő tévedésekre.** Amennyiben mindez kevés lenne, olvasásra ajánljuk a tanulmány végén megjelölt munkáinkat.

2.1. disznó, sertés, süllő, sün:

Bizonyos szavaknak, neveknek az együttes, összefüggő vizsgálata illetőleg az egymással kapcsolatukban való bemutatása ajánlatos. Így van ez a *disznó* szavunkkal is. A TESz szerint a magy. *disznó* alakváltozatai *gyisznó*, *disznyó*, *disztó*, stb., csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *sysna* 'disznó'. (TESz) A török adatok idetartoznak, azonban a magyar szó jövevény volta nem igazolt. Az or. *svin'a* 'disznó' közeli kapcsolatban van a magy. *sövény* szóval.

Vannak állatok, amelyek a tüskéikről, szőrükről, másképpen a kinövéseikről kapták a nevüket. Azonban az élet, a valóság más részeire is vonatkozik az a meglátásunk, hogy ha valaminek, nemcsak állatnak, hanem növénynek, hegynek stb. a jellemzője a kinövés, a hegyes dudor, azt hasonlóképpen vagy ugyanúgy nevezik el. Az alábbiakban ezért nemcsak a fenti állatnevekről szólunk, hanem erre a gondolkodásmódra is utalunk. Ezek közül legalább a következőket kell figyelembe venni.

Már Kasgarinál szerepel számos idetartozó név, vö.: Kāšy. *tuŋuz* 'kan'; alakváltozata az oszm. *domuz* 'vadkan, disznó', Kāšy. *sirt* 'serte', alakváltozata a magy. *serte*, képzett alakja a magy. *sertés* 'sertéssel ellátott'; Kāšy. *tīš* '1. fog 2. ekevas', amely az ék alakú, hegyes alakjáról kapta a nevét; Kāšy. *tuškun* 'tüskével borított asztragál fa', idetartozik a magy. *tüske* stb.

Az altáji nyelvek közül az ojr. *tsolûn*, *čuluun*, K-mong. *tsholôn*, *tsilaghon* 'kő' összetartozik a magyar és számos török nyelvi adattal is, vö.: csuv. *čul* 'kő', oszm. *taš*, jak. *tas*, mong. *čilagun*, *čulu(n)*, burj.mong. *čulun*, *šulun*, *čolu*, *šulu* 'kő'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük szótó + képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó': ojr. *tso-* + *-lûn*, *ču-* + *-luun*, K-mong. *tsho-* + *-lôn*, *tsi-* + *-laghon*, mong. *či-* + *-lagun*, *ču-* + *-lu(n)*, burj.mong. *ču-* + *-lun*, *šu-* + *-lun*, *čo-* + *-lu*, *šu-* + *-lu*, csuv. *ču-* + *-l*, oszm. *ta-* + *-š*, jak. *ta-* + *-s*.

A szónak rokona számos 'fog' jelentésű szó is, hiszen a fog is egyfajta kő, vö.: csuv. *šāl* 'fog', vö.:

azerb., kirg., tuv. *šiš* 'nyárs, hegyes végű pálca'⁸. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *šă-* + *-l*, *ši-* + *-š*.

A fog ugyanakkor *szál*, *szilánk*, *tüske* is. A magy. *szál*, *szilánk*, *tüske* szavak a jelentésükön keresztül kötődnek a szócsalád tagjaihoz a nyelvi párhuzamaival együtt. Szerkezeti felépítésük: *szá-* + *-l*, *szi-* + *-lánk*, *tü-* + *-ske*.

A tuskés szőréről, fogáról kapta az elnevezést néhány állat, vö.: csuv. *sysna* 'sertés, disznó', vö.: cser. *sasna*, *sösna*, magy. *gyisznó*, *disznó*. Ld. még hak. *sosxa*, bask. *suska*, ujj. *čočka*, tat. *čučka* 'disznó' (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük relatív szótó + képző: csuv. *sys-* (< *sy-*: abszolút szótó + *-s*: képző) + *-na*: 'valamivel ellátott, valamihez tartozó', cser. *sas-* (< *sa-*: abszolút szótó + *-s*: képző) + *-na*, *sös-* (< *sö-*: abszolút szótó + *-s*: képző) + *-na*, magy. *gyisz-* (< *gyi-*: abszolút szótó + *-sz*: képző) + *-nó*, *disz-* (< *di-*: abszolút szótó + *-sz*: képző) + *-nó*. Az adatok másik rész a relatív szótóval tartozik össze: hak. *sosxa*, bask. *suska*, ujj. *čočka*, tat. *čučka*, ugyanakkor a 'haj' szóval azonosak, vö.: csuv. *šüs* 'haj', ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sač*, üzb. *soč*, ujj. *čač*, KB. *säč*, kirg., alt. *čač*, tat. *čäč*, bask. *säs*, hak. *sas*, miser *cäc*, kum. *čas*, kaz., k.kalp., nog. *šaš* 'haj', vö.: mong. *üse(n)*. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: csuv. *šü-* + *-š*, ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sa-* + *-č*, üzb. *so-* + *-č*, ujj. *ča-* + *-č*, KB. *sä-* + *-č*, kirg., alt. *ča-* + *-č*, tat. *čä-* + *-č*, bask. *sä-* + *-s*, hak. *sa-* + *-s*, miser *cä-* + *-c*, kum. *ča-* + *-s*, kaz., k.kalp., nog. *ša-* + *-š*, vö.: mong. *ü-* + *-se(n)*.

A *disznó* a tuskés szőréről kapta a nevét ugyanúgy, mint a *sün*. A TESz véleménye szerint a magy. *sün*, *sül*, vö.: *süj*, *süviny*, *szür*, *szin*, *sin*, *sövin* 'szúrós, tuskés bőrű, rovarvő kis emlős állat, szúrós, tuskés növényi termés'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *soule* 'egy fajta sün', cser. *šu-lä*, mdE. *šejel*, mdM. *šejel*', fi. *siili*, észt *siil* 'sün'. (TESz) Az adatok idetartoznak, azonban a magyar szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból. A *sün*, *sül* összetartozik a 'kő, fog, haj' jelentésű szavakkal, így a magy. *süllő* 'fogas' *sül* relatív tövével.

A magy. *süllő* 'fogas' hal neve stb. szó. A TESz véleménye a *süllőről*: Csuvásos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *šäla*, bask. *hyla*, vö.: magy. *fog* megfelelője (TESz) A szó jövevény volta nem igazolt. A magy. *süllő* és nyelvi megfelelőinek vö.: csuv. *šäla* 'fogas-süllő', bask. *hyla*, k.kalp. *syla* 'ua.' (JEGOROV 1964) or. *sudak*⁹'ua.' szerkezeti felépítése relatív szótó + képző: magy. *sül-* + *-lő*, csuv. *šă-* + *-la*, bask. *hy-* + *-la*, k.kalp. *sy-* + *-la*, or. *su-* + *-dak*. Fontos, hogy ez utóbbiak relatív szótóve a csuv. *šă-*, bask. *hy-*, k.kalp. *sy-*, or. *su-* a magy. *süllő sül-* relatív tövével tartozik össze, rokona a csuv. *šäl*, ujj., csag. *tış*, oszm. *diş*, türkm. *dış*, kum. *tış*, jak. *tīs* 'fog'. (TESz) s a magy. *sül*, *sün* is. A magy. *-lő* képző pedig a török nyelvek *-la* illetőleg az or. *-dak* képzőjével rokon, jelentésük 'valamivel ellátott'. Tehát a magy. *süllő* és társai 'foggal ellátott, fogas' jelentésűek.

A fog szavakkal rokon magy. *tüske*, *szál*, *szilánk* abszolút szótóve is idetartoznak, vö.: *tü-* + *-ske*,

⁸ Vö.: or. *šašlyk* (< *šaš-*: szótó + *-lyk* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző) 'nyárson sült birkahús'.

⁹ Átvétel a szkíta-hun nyelvekből.

szá- + -l, szí- + -lánk. A képzőváltozatok *-ske*, *-l*, *-lánk* pedig a fenti 'fog' és 'kő' jelentésű szavak képzőivel rokon, amelyeknek egy része *-l* illetőleg *-l-* kezdetű, végső eredete pedig *-t* (*-l* < *-δ* < *-t*) és a másik része ugyanúgy *-t* fejleménye, csak másik úton változva más hangváltozatok jöttek létre, vö.: *-š* (< *-č* < *-t'* < *-t*), *-s* (< *-š*¹⁰ < *-t*), *-d* (< *-t*). Az angol *tooth* 'fog' is idetartozik s az eredeti szókezdőt (*t-*) tartalmazza, a képző kezdő mássalhangzójának pedig a réshangúsodott változatát (*-th*).

Világos, hogy a Kāšy. *jīkī tīš* szókapcsolat második tagja a *tīš* rokonságába tartoznak a török nyelvek közül a következők, vö.: csuv. *šāl* 'fog', azerb., kirg., tuv. *šiš* 'nyárs, hegyes végű pálca', oszm. *šiš* 'nyárs, kötőtű, kard', ujj. *čiš*, türkm. *tiš*, tat., bask. *teš* 'fog'. (JEGOROV 1964) < Kāšy. *tī-*: abszolút szótó + *-š*: képző, csuv. *šā-* + *-l*, azerb., kirg., tuv. *ši-* + *-š*, oszm. *ši-* + *-š*, ujj. *či-* + *-š*, türkm. *ti-* + *-š*, tat., bask. *te-* + *-š*.

Rokonuk a magy. *süllő* (< *sül-*: relatív szótó 'fog' + *-lő*: képző 'valamivel ellátott') relatív töve, de idetartozik az or. *jož* 'sün', *jožik* 'kicsi sün', a magy. *sül*, *sün*, a magy. *saslik* (< *sas-* + *-lik*), or. *saslyk* 'nyárson sült birkahús' (< *sas-*: relatív szótó 'nyárs' + *-lyk*: képző 'valamivel ellátott'), az ang. *tooth* 'fog' is. A 'fog' eredeti jelentése 'hegy, hegyes kinövés'. A *süllő* olyan hal, amelynek a jellemzője, hogy hegyes kinövéssel, azaz foggal ellátott.

Tudnunk kell, hogy a fog a mindennapi életben sok feladatott ellátott, nemcsak az étel megrágásának eszköze volt. Ezt jelzi a következő adat is, vö.: Kāšy. *tizti* 'visszatartott, megtartott' (< *tiz-* 'tat(t) + *-ti*: múlt idő), amelynek megvan a magyar párhuzama, vö.: magy. *tart*, ld. még fi. *tarttua* 'fog, megfog, megragad'.

A szócsalád tagja a Kāšy. *jālig* 'a kakas fésűje'. Hangtanilag is közeli változata a magy. *sül*, a *süllő* *sül-* töve, a csuv. *šāl* 'fog', csuv. *šilxe* 'sörény', (tuv. *šiš* 'hegyes végű pálca', ujj. *čiš*, türkm. *tiš*, tat., bask. *teš*), nog. *sil*, (ld. magy. *sasszeg*), magy. *szál* ÓT. *jel*, jak. *siäl*, tat. *jal*, kirg. *žal*, karacs. *džal*, ojr. *d'al*, tuv. *čel*, hak. *čilin*, ujj. *jajla*, üzb. *jol*, oszm. *jele*, mong. *del*, kalm. *del* (rokona a magy. *taré*, *taréj*), magy. *dalia* 'szép szál ember'. Eleink gondolkodásában a fentiek olyan csúcsos, hegyes valaminek a megnevezései, amelynek a csúcsában van az él, az elágazás helye, más szóval ott van a forrás. Természetes, hogy a 'forrás' jelentésű szavak is idetartoznak, vö.: csuv. *šāl* 'forrás', dial. kút', ÓT. *jul* 'patak', MK. *jul* 'forrás', azerb. *čulje* 'nyitott vízesség', mong. *ceel* 'forrás, forrás, amely állandóan jön fel a földből'. (JEGOROV 1964) Látható, hogy a lambdacizmusnak nevezett jelenség nemcsak a csuvasban mutatkozik meg.

Itt jegyezzük meg, hogy a magy. *sörény* és társai nemcsak a *szál* és a *szőr* szavakat őrzik a szótőben, hanem a *sörény*nek 'hát' jelentése is van. Ez természetes, hiszen a *sörény* mindig hátul és nem elől van. Ezt igazolják a csuv. *šurām* 'hát', Zamahš. *jağryn*, Oguz-Name *jağry* 'hátlapát, lapocka', türkm. *jağryny* 'hát', csag., üzb. *jağrin* 'a hát felső része, lapocka', alt. *d'aryn*, s.ujg. *jağryn* 'váll-lapocka', kazak *žauryn*, kirg. *žoorzn*, tuv., hak. *čaryn* 'lapocka, lapocka csont', oszm. *jağyr* '(ló, szarvasmarha) marja, sörény', jak.

¹⁰ Interdentális zöngétlen spiráns hang.

saryn 'váll', bask. *javryn* 'vállmögötti terület'. (JEGOROV 1964). A magyar *sörény* és a török megfelelőik világosan rokonok.

A 'szál, szőr, fog, hegy' stb. szavakhoz kötődik még sok szó, amelyekről itt nem adunk számot (vö.: CZEGLÉDI Gyökrendszer), közülük tartozik pl. Kāšy. *tīšat*- 'megparancsolni, hogy élezzék meg'.

2.2. ártány, ürü, irdal, nyír

A jelen akadémiai álláspont szerint a magy. *ártány* 'herélt kandisznó'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *ár* (< *á-* + *-r*) + *-tány*, ld. magy. *nyír*. Eredetileg a víz vágó tevékenységét jelezte.

Ezen a jelentésen alapul a magy. *ürü*, *örü* 'herélt kos, herélt kecske'. Ótörök eredetű, vö.: kipcs. *örük* 'fiatal herélt kos', oszm. *irk* 'ua.', kirg. *irik* 'három éves herélt kos', alt. *irik* 'fiatal kos', tuv. *irt* 'fiatal herélt kos'. (TESz) < *ü-*: abszolút szótő + *-rü*: képző, ld. *nyír*.

Idetartozik az *irdal* *ir-* töve, vö.: magy. *irdal* 'bevagdós, (kukoricát) morzsol'. Származékszó az *írt* igéből. (TESz) < *irda-* (< *ir* + *-da*) + *-l*.

A szókezdő mássalhangzó valamikori meglétét jelzi az eredeti *t-* fejleményét tartalmazó magy. *nyír* '(hajat, szörzetet, sűrű növényi hajtást, bolyhot) (ollóval) levág, vág, metsz, stb.' Ismeretlen eredetű. (TESz). < *nyí* + *-r*.

Vannak szavak, amelyek több szálon is kötődnek egymáshoz, más szóval több motivációs tényező is közrejátszott a megnevezésben. Ilyen a Kāšy. *ariglā-* 'herélni, elvenni a legjobbat, mag eltávolítása' (< *arig-*: relatív szótő + *-lā*: denominális verbum képző) szó is, amelynek a magyar párhuzama a *herél*, a relatív szótóval pedig rokon a magy. *ír*(mag), *here*, Kāšy. *tarig* 'mag' stb.

Eleink gondolkodása szerint a szarvasság igen lényeges. A szarvval rendelkezők közvetlenül a maghoz tartozók, ezért a szarvas állatok közül maga a *szarvas* komoly jelkép az őseink szemében. Ezt a nyelvi tükrözi, hiszen a *szarv* a Kāšy. *arig-*, *tarig*, magy. *ír*, *here* stb. alakváltozata. Számos szó tartozik még ide, vö.: Kāšy. *ukuzlan-* 'ökörrel szerelkezni fel', magy. *ökör*, Kāšy. *muņuz*, *munguz* 'szarv', magy. *szarv*, csuv. *mājraka* 'szarv', ujjg. *müñgüs*, üzb. *muguz*, kirg. *müjüz*, nog. *müjiz*, alt. *müüs*, tuv. *myjys*, jak. *muos*, bask. *mögöz*, tat. *mögez*, azerb. *bujnuz*, oszm. *bojnuz*, csuv. *vākār*, *mākār* 'ökör'.

Ld. még Kāšy. *ukurluk ar* 'ember, akinek van ökör hordája, csordája' < *ukur* 'ökör' + *-luk*: képző + *ar* 'ember'; Kāšy. *kašiklik muņuz* 'szarv, amely kanál készítésére alkalmas' < *kašik* 'kanál' (ld. magy. *kas* 'kosár') + *-lik*: képző (idetartozik pl. az ang. *-ly*: képző) + *muņuz* 'ökör, szarv'.

2.3. barom

A szó nemcsak állatok megnevezésében (ld. magy. *marha, baromfi* < *barom* + *fi* 'fiú' itt már 'kis állat' jelentése van) szerepel, hanem 'van, létezik, él, érték' jelentése is van. Ez pedig eleink számára teljesen természetes volt, hiszen az élet volt számukra a legnagyobb érték s nem csoda, ha a vagyont az utódok mellett az állatok jelentették. Igazolja ezt a nyelv is. Természetes, hogy a létigék mellett idetartozik számos szó, vö.: tör. *bar* 'van', Kāšy. *tavar* 'vagyon', magy. *marha, ökör*, or. *tovar* 'áru' ld. magy. *érték ér-töve, ér-* ige stb. A mong. *barâ(n)* 'jószág', magy. *barom* és *marha* szavak rokonok. Az alapul szolgált szó összetartozik a csuv. *pur* 'van, létezik' és nyelvi párhuzamaival.

2.4. bika

A bikának a nemi szerve a legfontosabb, ezért a neve is ahhoz kötődik. Erre utal számos más szó is, vö.: Kāšy. *bukā* 'bika', magy. *bika, biga*, or. *byk* 'bika' stb.; Kāšy. *bukat-* 'bikává válni' < *buka-* 'bika' + *-t*: főnévi igenév képző; Kāšy. *tūg-* 'felemelkedni', ld. még, oszm. *dag* 'hegy'. Idetartozik a magy. *búgat búga-* töve is.

A TESz szerint a magy. *bika* 'szarvasmarha hímje, hím, nemileg erőteljes férfi, emelőbak, döngölő sulyok, gőzgép'. Ótörök eredetű, vö.: türk *buqa*, Kāšy. *buqa*, CC. *boya*, oszm. *boğa*, kirg. *buqa* 'bika'. Vö.: mong. *buqa*, mandzsu *buqa* 'ua.' Ld. még *poka*, md. *buka* 'ua.'. (TESz) Nem igazolt az, hogy a magy. *bika* török kapcsolatainak az oka az, hogy a szó a magyarban átvétel. A magyar őrzi nemcsak hagyományában, hanem a nyelvében is az egész gondolkodási rendszert, amelynek megfelelően született a szó.

A magy. *biga* 'kisfiú nemi szerve' is idetartozik, a magy. *pukli* 'dudor, daganat, hólyag' töve (*puk-*), nincs meg a TESz-ben.

Idetartozik az or. *raspuxat* 'feldagadni' szótöve (*ras-*: prefixum + *puxa-*: szótő + *-t*: főnévi igenév képző. Hangtanilag a szókezdő *b-* eredeti *t-* fejleménye (*t* > *δ* > *w* > *b*) ugyanúgy, mint a *p-* (< *φ* < *th* < *t*).

Az oszm. *sik* 'férfi nemi szerv' is a szó családjába tartozik, azonban hangtanilag közelebb áll a magy. *csök*-höz és török megfelelőihez. Ennek az alakváltozatnak a közelebbi hozzátartozója a magy. *csög-bog* 'csomó' ikerszó előtagja, míg az utótagja a Kāšy. *bāg* szóval van közelebbi kapcsolatban hangtani oldalról.

Jellemző tulajdonsága alapján idetartozik a magy. *bika* állatnév, amely a nemi szervéről kapta az elnevezést, amelynek a jellemző tulajdonsága a felemelkedés, növekedés. Alakja révén ide kapcsolódik a csuv. *tu, tūv* 'hegy', halom, kiemelkedés', ÓT., ujj., hak. *tag*, oszm., azerb. *dag*, türkm., tuv. *dag*, üz. *tog*, kirg. *too* (dial. *tov*), nog., kum. karaim *tav*, ojr. *tuu*, kazak, k.kalp., karacs., tat., bask. *tau* 'hegy'

(JEGOROV 1964).

Az adatokból is kitűnik, hogy a Kāšy. *tūg*- eredetileg olyan nómen-verbum volt, amelynek a névszói változatai is széles körben elterjedtek. A *-g*- eredete a *-k*- nemcsak zöngésedésen, hanem réshangúsodáson keresztül is tovább alakult, vö.: *-k* > *-g*-, *-k* > *-γ* > *-w* > 1. *-v*- 2. *-V*- > *-0*-. Fontos, hogy a *-k* > *-γ* > *-w* > 1. *-v*- 2. *-V*- > *-0*- változási sort el tudjuk különíteni a *-t* > *-δ* > *-w* > *-V*- (magánhangzó), *-t* > *-δ* > *-w* > *-v*-), továbbá a *-t* > *-δ* > *-l*- változási sortól.

A *bika* alakváltozata a Kāšy. *bāk* 'az asszony férje', de a magy. *fiú* szó és nyelvi párhuzamai is idetartoznak.

A *bika* állatnév mint közszó tehát a hímnemű élőlények nemi szervével kapcsolatos, összetartoznak vele a magy. *bika* és nyelvi megfelelői. Idetartozik a magy. *bak* 'kos, bizonyos állatok hímeje, kecskebak, egy fajta állvány, kocsiülés, gúzs, egy fajta tornaszer'. A TESz szerint német, közelebbről bajor-osztrák eredetű a szó. Hozzáteesszük, nincs szükség a magyar szó német származtatására.

A Kāšy. *būg* 'táska, csomó az áruval' szó az alakja révén kötődik a férfi nemi szervéhez. Rokona a magy. *bog* 'csomó', vö.: Kāšy. *bāg* 'köteg, csomó, nyaláb'. Kāšy. *bakū* 'halom', Kāšy. *bakū* 'béka'.

A *béka* az alakjáról kapta az elnevezését. Az állat olyan, mint egy *bog*, csomó. Következésképp a *bog* szóval kapcsolatos, ezen keresztül pedig a maghoz kötődik. Így érthető az is, amikor a kőoszlop (ld. feliratok) egy béka, teknősbéka hátán van elhelyezve.

A szó a magyarban *béka* 'brekegő hangot adó kisebb kételtű állat, daganat, gyerek, ugráló játékröppentyű, felső karizom'. Valószínűleg ótörök eredetű, vö.: Kāšy. *baqa* 'béka', *baqačuq* 'kis béka, karizom', oszm. *bağa*, tat. *baka*, kirg. *baka*, jak. *baya* 'béka', vö.: mong. *baqa*, burj. *baxa* 'ua.'. (TESz) A szónak rokona a magy. *pukli* 'szótöve a *puk*-, a daganat *daga*- szótöve stb. Vö.: Kāšy. *bāg* 'köteg, csomó, nyaláb'. Kāšy. *bakū* 'halom'.

Külön kell szólni a magy. *teknősbéka* összetett szóról, amelynek az utótagja a *béka* ugyanúgy, mint ahogyan az or. *čerepaxa* utótagja a *paxa* 'béka', valamint a kirg., tat., bask. *tašbaka* szó szerint 'kő-béka', másképpen 'kemény csomó, kemény bog' jelentésű. A páncélját 'kő' szóval nevezi meg s az utótagja a *baka* 'béka'.

Megjegyezzük, hogy az or. *žaba* szókezdője *g*- volt, ezért az nem *bog*, hanem a magy. *göb* szóval tartozik össze. A csuv. *šapa* 'béka' ezzel lehet kapcsolatos. A *g* > *ž*- változás nem szkíta-hun és nem török, nem magyar jelenség. Akit magyarul *idegzsába* gyötör, annak kemény ideggörcse van. A *zsába* szó széles körben elterjedt és ma is használt. Ez a forma átvétel a magyarban, mert a *g* > *zs*- változás sem a magyarnak, sem a szkíta-hun nyelveknek nem sajátja. A szó átvétel s az átadó alak a magy. *göb* szóval összetartozó *gVbV forma lehetett.

2.5. ünő

Nyelvi párhuzama a Kāšy. *īṅak* 'tehén', magy. *anya, mama, tehén, emik* 'szopik' stb. Idetartozik

Kāšy. *mamū* 'így nevezik az asszonyt, akit a menyasszonnyal küldenek az esküvő éjszakáján. < *ma*-: abszolút szótó + *-mū*: képző.

Rokona a csuv. *ama* 'anya', mong. *eme, em* 'asszony, feleség' (JEGOROV 1964). < csuv. *a*-: abszolút szótó + *-ma*: képző, mong. *e*- + *-me, e*- + *-m*.

Alakváltozata a csuv. *anne* 'anya', jeny., KB., csag., azerb., ujj., kazak, nog., kum. *ana, k.kalp. ana, ene*, alt. kirg., türkm., ojr. sor *ene*, üzb. *ona* 'anya', oszm. *ana* 'anya', *anne* 'mama, mamácska', bask. *inej, hak. ine*, tat. *ana* 'anya', tuv. *ene* 'nagynéni'. (JEGOROV 196)

A magy. *ünő* a csuvasban *ēne* 'tehén, a jávorszarvas és a szarvas nőténye', ÓT. *ingäk*, azerb., ujj. *inek*, Zamahš., polovec, alt., ojr., tuv., hak., oszm., csag., kum., karacs. *inek*, jak. *ynax* 'tehén', tofalar *inig* 'a jávorszarvas nőténye', hak. *ine* 'nőtény', vö.: mong. *ünigen, ünee(n)* 'tehén', szanszkr. *dhena*. (JEGOROV 1964)

A mong. *ünigen* adat lehetővé teszi a következő szerkezeti felépítést: *üni*-: relatív szótó + *-gen*: folyamatos melléknévi igenév képző. A relatív szótó párhuzama a csuv. *ēm* 'szopni, mell', azerb., ujj. *em*, türkm., üzb., kirg., kazak, nog., alt., ojr., tuv. *em*, tat., bask. *im* 'szopni', PK. *ämüz*, ujj. *emgüz, emit* 'mellből etetni, szoptatni'. (JEGOROV 1964) < PK. *ümü*-: relatív tő + *-z*: képző, ujj. *emgü*-: + *-z, emi*- + *-t*.

Összetartozik velük a magy. *emik* 'szopik' és az *emlő* 'női mell' *em*- töve. Az *emik* szerkezeti felépítése *e*-: abszolút szótó + *-mik*: képző. Eredetileg nómen-verbum volt, névszói és igei tulajdonsággal egyaránt rendelkezett. A TESz álláspontja szerint a magy. *emik* 'szopik' ősi örökség az uráli korból, vö.: osztj. *emtä*, fi. *imeä*, észt *imema* 'szopik', sam.jur. *ñimñē*, tvg. *ñimirim*, szelk. *ñemnap*, kam. *ñimerlem, emerlem* 'ua.'. (TESz) A szócikk írója nem vette figyelembe a török és a mongol adatokat, ezért az álláspontja nem lehet igazolt. A magy. *emlő* *em*- töve a nómen jelentéshez kötődik.

A magy. *ünő* '(fiatal) tehén, kérődző állatok nőténye'. Ótörök eredetű, vö.: türk, ujj., Kāšy. *ingäk*, csag., kipsz., CC. *inäk*, oszm., kum. *inek*, ujj.mod., alt. *inäk*, jak. *inah*, csuv. *ēne* 'tehén'. (TESz) A magyar szó és nyelvi megfelelői kötődnek a fenti adatokhoz, amelyek arra utalnak, hogy az *anya, mama* legjellemzőbb tulajdonsága, hogy a melléből táplál, azaz szoptat. Ezért természetes, hogy a szavaknak alapul az *emik* 'szopik' illetőleg nyelvi párhuzamai szolgálhattak alapul.

A TESz szerint a magy. *mama* 'anya, anyuka, nagymama, öreg asszony'. Gyermeeknyelvi eredetű, vö.: ang. *mamma, mammy*, ném. *Mama*, fr. *maman*, ol. *mamma*, or. *máma* 'mama', lat. *mamma* 'anyamell, dajka, mama, nagymama', gör. *μᾶμμα* 'anya, nagymama, anyamell'. (TESz) A szócikk írója nem tárgyalta együtt a szócsaládba tartozó szavakat, ezért nem is tud következetes lenni a fenti szavak magyarázata.

Világos, hogy az angol, német, francia, olasz, latin és görög nyelvekben is ázsiai eredetről van szó, szkíta-hún típusú nyelvekből kerülhetett hozzájuk.

A TESz szerint a magy. *anya* 'édesanya, női előjáró, vezetőnő, valaminek eredete, női előd, anyaállat'. A szócsalád tagjai származékszavak, *any-* alapszavuk valószínűleg ősi gyermeknyelvi szó a finnugor esetleg az uráli korból, vö.: vog. *ān* 'anyai nagyanya', zürj. *an* 'asszony', mdM. *anaka* 'testvérnéne'. (TESz) A szócikk írója nem látja rendszerében a szó családjába tartozó szavakat és sem a hangtani, sem a szerkezeti, sem a jelentéstani összefüggéseket, kapcsolatokat nem tudja helyesen megítélni. Az *anya* szónak nem lehet az *any-* az alapszava.

Idetartozik az or. *mama* valamint a *mat'* 'mama, anya'. Az or. *mat'* előzménye *matka* lehetett, amely a *matka* > **matya* > **matja* > *mat'* változások eredménye lehet. Vö.: magy. *anya* < *anyja* < **anya* < *anka*. A magy. *anyja* nem tévesztendő össze a birtokos személyjeles *anyja* formával. Az or. *mat'* alakváltozata az or. *samka* 'nőstény', valamint a magy. *szuka*. A szlk. *tetka* 'nagynéni is a szócsaládba tartozik. Fontos adat, mert tartalmazza a szókezdő *t-*, amelynek fejleménye a Kāšy. *mamū* és a magy. *mama*, or. *mámá m-je* (*m-* < *w-* < *δ-* < *t-*), *0-* (< *V-* < *w-* < *δ-* < *t-*).

2.6. tinó

A TESz szerint a magy. *tinó* 'bikaborjú, ökörborjú, üsző'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *tyna* 'kétéves tehén, tinó', csag. *tana* 'kétéves tehén', *tana* 'borjú', oszm., azerb. *dana* 'borjú', türkm. *tāna* 'ua.', tat., kirg., nog., üzb. *tana* 'kétéves tehén', szalar *tanā* 'bika'. (TESz) < magy. *ti-*: abszolút szótő + *-nó*: képző, csuv. *ty-* + *-na*, csag. *ta-* + *-na*, *ta-* + *-na*, oszm., azerb. *da-* + *-na*, türkm. *tā-* + *-na*, tat., kirg., nog., üzb. *ta-* + *-na*, szalar *ta-* + *-nā*.

A magy. *tanórok* utótagja az *árok* szavunk alakváltozata, a *tan-* előtag pedig végső soron a közepet, a közbenső területet jelöli, amelyet az árok körülvesz s amelyből sarjad valami. A szóval rokon a magy. *tinó* szó és a török megfelelői, amelyek jelentésükben tartalmazzák a születéshez közeli állapotot, vagyis még nem felnőtt állatokról van szó. Egy másik szálon kötődik a 'kettő, iker' jelentésű szavakhoz, vö.: ang. *two*, *tween*. Hangtanilag a fenti adatok közül a csag., türkm., tat., kirg., nog., üzb. és a szalar megfelelő áll hozzá a legközelebb.

2.7. ökör

A szónak számos nyelvi párhuzama van. Az ojr. *ükür-müd* 'ökrök', K-mong. *ük'e-d* 'ökrök' relatív töve az *ökor* szó, a többes számú változatok pedig azt sugallják, hogy a *d-* többes szám jele a *müd* fejleménye.

A K-mong. *ükür*, ojr. *ükür* magy. *ökör* 'herélt szarvasmarha' rokonok. A magyar szót a TESz csuvasos jellegű ótörök jövevényszónak tartja helytelenül. Az azonban tény, hogy idetartozik a csuv. *văkăr, măkăr* 'bika, ökör', vö.: ÓT., MK., türkm., oszm. *öküz*, kircg., kum. *ogüz*, ujj. *hoküz*, üzb. *xukiz*, kaz., nog. *ögiz*, k.kalp. *ogiz*, bask., tat. *ügez* 'bika, ökör', vö.: mong. *üxer* 'szarvasmarha'. (JEGOROV 1964) A TESz-ben szerepel még mong. *hüker*, jak. *oyus*, osztj. *ükes*, vog. *ööks* 'ökör' is. (TESz) Tekintettel arra, hogy a fenti nyelvekben a szó jelentése nemcsak herélt szarvasmarha lehet, hanem bika, ökör és általában szarvasmarha, ezért nem valószínű, hogy a szónak az írt, kivág jelentésű szó vagy akár a *here* szó szolgált volna alapul, mert ez utóbbi esetben fosztóképzőre is szükség lenne. A földrajzi névi kutatások is azt a megoldást támogatják, hogy az *ökör* a két szarváról kapta az elnevezést¹¹. A szavak szerkezeti felépítése szótó + képző: K-mong. *ükü-* + *-r*, ojr. *ükü-* + *-r* magy. *ökö-* + *-r*, csuv. *văkă-* + *-r*, *măkă-* + *-r*, ÓT., MK., türkm., oszm. *ökü-* + *-z*, kircg., kum. *ogü-* + *-z*, ujj. *hokü-* + *-z*, üzb. *xuki-* + *-z*, kaz., nog. *ögi-* + *-z*, k.kalp. *ogi-* + *-z*, bask., tat. *üge-* + *-z*, mong. *üxe-* + *-r*. A szótóvek kezdő hangja eredetileg *t-* volt, amelynek fejleményei a csuvasban: csuv. *văkă- măkă-* (*t* > *δ* > *w* > 1. *v-*, 2. *m-*), *h*¹²; *x-* (*ǧ* < *t*-) a mongolban, az ujjurban és az üzbégben (mong. *hüker*, ujj. *hoküz*, üzb. *xukiz*, ld. még magy. *Hüküri-tó*), eltűnt a többi nyelvben (*t* > *δ* > *w* > *V* > *O*-). A képzők egyetlen mássalhangzóból állnak (*-r*, *-z*, *-s*), amelyek egy teljesebb forma kezdő mássalhangzói, közös az előzményük (*-r*, *-z* < *-δ* < *-t*, illetőleg *-s* < *-ǧ* < *-t*). A szótóvek az *ág* szóval tartoznak össze, a képző pedig 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésű. Az *ökör* szavak jelentése 'ágas, ággal ellátott' és ez a szarvra vonatkozik. A magy. *szarv* ugyanezt jelenti, rokona az *ökör*-nek, sőt az or. *rogatyj* melléknév *rogat-* tövével is összetartozik nemcsak jelentésben. Szerkezeti felépítése: *roga-*: szótó + *-t*: képző. A kezdő mássalhangzó *r-* (< *-δ* < *-t*) eredeti *t-* fejleménye, a képző pedig az eredeti *t-*vel azonos. Őseink gondolkodása szerint a szarvasság, a szarvval ellátottság igen fontos volt, mert a szarvatlanok kívül rekedtek, nem tartoztak az őssel, maggal ellátottak közé.

A szó családjába tartozik a magy. *Hüküri tó*, *Ököri tó* 'elágazó tó' lehet a jelentése. A magy. *ökör* nyelvi párhuzama a Kāšy. *ūd* 'bika, ökör', Kāšy. *sigir* 'ökör'. Ebben a két adatban több lényeges elem is van. Az *ūd* -*d*-je ugyanúgy a *-t* fejleménye, mint a magy. *-r* és nyelvi párhuzamai. Eredetileg a szó elején mássalhangzó volt, amely a magyarban elenyészett, más nyelvekben *v-*, *m-*, *h-* vagy *s-* stb. lett. Kérdés, a rotacizmus hívei hogyan magyarázzák a Kāšy. *sigir* 'ökör' adatot. Tovább menve, idetartozik az or. *vol* 'ökör' szó is.

2.8. tulok

A magy. *tulok* '(fiatal) ökör esetleg tehén, nagy tábla kősó, szarvasmarhával rokon, vadon élő állatfajta'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *tu* + *-lok*. A szó családjába tartozik az or. *tolkač* 'tolókalapács',

¹¹ Vö.: magy. *Hüküri tó*, *Ököri tó* 'elágazó tó' lehet a jelentése.

¹² Ld. még a magy. *Hüküri tó*.

tolkat' 'lökni, lökdösni, döfni', *toloč'* 'ua.' *tolka-* töve.

Alakváltozata a magy. *tülök*, *tülk*, *türk*, *tülük* 'szarv, szaruból való tartó, ivókürt, kürt'. A szócsalád tagjai valószínűleg magyar fejlemények s eredetükben a *kürt* szóval függenek össze. (TESz) < *tü-*: *abszolút szótő* + *-lök*. A szó érdekessége, hogy a magyarban nyelvjárási szinten ismert az *-l-* helyén az *-r-* is. A *tulok* nevű állat a szarváról kaphatta az elnevezést, a *tülök* jelentése is 'szarv', a szarvból készített hangszernek és ivóedénynek volt az alapja.

2.9. borjú

A magy. *borjú* (< *bo-*: abszolút szótő + *-rjú*: képző) alakváltozata a magy. *bece* 'borjú vagy tehénhívó szó, kisborjú, tehén (a gyermeknyelvekben), elkényeztetett gyermek, serdülő leány'. Állathivogató szó, illetőleg ennek főnevesülése. (TESz) < *be*: abszolút szótő + *-ce*: képző, idetartozik a magy. *boci* 'kisborjú, tehén, ostoba'. Állathivogató szó, illetőleg ennek főnevesülése. (TESz) < *bo-*: abszolút szótő + *-ci*: képző.

A nyelvi párhuzamai közé tartozik a Kāšy. *buzāgū* (*bu-*: abszolút szótő + *-zāgū*: képző) 'borjú'; Kāšy. *tazun* (Kāšy. *ta-* + *-zun*) 'borjú, kis tehén'. A magy. *bocka*¹³ és a *borjú* nemcsak jelentésében, hanem etimológiailag is összetartozik. Vö.: csuv. *pāru* < *pārāv*, oszm. *buzagy*, kumük *buzav*, azerb. *buzov*, üzb. *buzok*, bask. *buzau*, tat. *bozau*, kirg. *muzoo*, ujj. *mozaj*, alt. *pozu*, *pyza*, *puzu*, tuv. *byzaa*, jak. *boru-osku*, mong. *biragu*, *biruu*, burj. mong. *buruu* (TESz). < csuv. *pā-*: abszolút szótő + *-ru*: képző, *pā-* + *-rāv*, oszm. *bu-* + *-zagy*, kumük *bu-* + *-zav*, azerb. *bu-* + *-zov*, üzb. *bu-* + *-zok*, bask. *bu* + *-zau*, tat. *bo-* + *-zau*, kirg. *mu-* + *-zoo*, ujj. *mo-* + *-zaj*, alt. *po-* + *-zu*, *py-* + *-za*, *pu-* + *-zu*, tuv. *by-* + *-zaa*, jak. *bo-* + *-ru-*, mong. *bi-* + *-ragu*, *bi-* + *-ruu*, burj. mong. *bu-* + *-ruu*. A magy. *bocka* *-ck-* ja és a *borjú* *-rj-* mássalhangzó kapcsolat egyrészt összetartozik, másrészt összefügg a török és a mongol adatokban szereplő *-rVg-*, *-rVv-*, *-rV-*, *-zVk-*, *-zVg-*, *-zVv-*, *-zVj-*, *-zV-* hangkapcsolatokkal. A *borjú* jelentésben használatos és idetartozik a magy. *boci* (< *bo-*: abszolút szótő + *-ci*: képző), ahol a *-ci* képző és a fenti *borjú* megnevezések képzője alakváltozatok, vö.: *-ce*, *-ci*, *-cka*, *-rjú*, *-zāgū*, *-zun*, *-ru*, *-rāv*, *-zagy*, *-zav*, *-zov*, *-zok*, *-zau*, *-zoo*, *-zaj*, *-zu*, *-ruu*.

2.10. kecske

A magy. *kecske* 'a birkával rokon, jól tejelő házi állat, egy fajta állvány, egy fajta játékszer'. A szó a TESz szerint török eredetű. Ez az álláspont nem igazolt, bár a török adatok idetartoznak. A magyar szóval

¹³ A *bocka* fejleménye a magy. *boci* 'borjú, kis tehén' szó is.

összetartozik a Kāšy. *kaži* 'kecske'. Rokona a csuv. *kačaka* 'kecske', MK., azerb., oszm., gag. *keči* 'kecske', türkm. *geči*, tat. *keže* 'kecske', tuv. *kozaga* 'hegyi kecske gidája'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ka-*: abszolút szótó + *-čaka*: képző, MK., azerb., oszm., gag. *ke-* + *-či*, türkm. *ge-* + *-či*, tat. *ke-* + *-že*, tuv. *ko-* + *-zaga*.

A szó nyelvi párhuzama az or. *koza* 'kecske', amelyet indoeurópai jellegű közszláv szónak tartanak, vö.: lett *kaza*, alb. *kets*. (SIS) Az adatok idetartoznak, azonban az indoeurópai jelleg és a közszláv eredet nem igazolt.

2.11. olló

A magy. *olló* 'öz, kecske vagy juh kicsinye'. Ótörök eredetű, vö.: csag. *oqlaq*, oszm. *oqlak*, kirk. *ulak* alt. *ulak* 'kecskegida'. A török szó az *oql* 'valakinek a fia' származéka. (TESz) < magy. *ol-*: szótó + *-ló*: képző, csag. *oql-* + *-laq*, oszm. *oql-* + *-lak*, kirk. *u-* + *-lak* alt. *ū-* + *-lak*. A kutatásaim fényében a török szavak valóban kötődhetnek a 'fiú' szóhoz. Ezzel azonban a magyar *olló* *ol-* töve tartozhat össze. A magy. *olló* 'öz, kecske vagy juh kicsinye' megnevezést ugyanaz motiválta, mint a *kecske* megnevezést, ezért a szócsaládhoz tartozik a magy. *olló* 'két közös tengelyen forgatható pengéből álló nyíróeszköz, rák, skorpió stb. ollóhoz hasonló szerve. Szarufa, szorongatott helyzet (tornában) két lábbal az olló szárának mozgásához hasonlóan végzett mozdulat'. Valószínűleg magyar fejlemény. (TESz) < *ol-* + *-ló*.

Innen érthetjük meg azt is, hogy a magy. *Ölyves* név etimológiailag rokon az *öllyüs* változattal. Ennek az a magyarázata, hogy az *Ölyves* (< *Ölyve* + *-s*) relatív töve az *Ölyve-*, amelynek alakváltozata az *Ölyv* forma illetőleg az *ölyv* közszó. Tovább bontva azonban (< *ö-* + *-lyv*) a *tő ö-*, amelynek alakváltozata az *öllyüs* (< *öllyü-* + *-s*) és az *öllős* (< *öllő-* + *-s*) formák *öl-* töve s a képzőjük pedig *-lyü*, *-lő*. Ez utóbbiak azonosak etimológiailag az *olló* szavunk *-ló* képzőjével, amelynek előzménye *-IVk* volt. A jelentés alapja az elágazás, amelynek jellemzője a hegyes, éles és a görbe. Az *ölyv*nek és a *sas*nak ezen tulajdonságai elvezetnek bennünket az elágazó vízhez, ahonnan a mintát vettük eleink a megnevezéshez. A hangtani változatok közül az *Ölvedi*, *Ölyves* nevek etimológiailag idetartoznak.

2.12. toklyó

A szó megvan Kasgarinál, vö.: Kāšy. *tuklī* (< *tuk-*: szótó + *-lī*: képző) '6 hónapos bárány'. Idetartozik az ojr. *tughul* (< *tughu-*: szótó + *-l*: képző), *tugal* (< *tuga-* + *-l*) 'marha, toklyó', K-mong. *tuqhol* (< *tuqho-*: szótó + *-l*: képző), *toghol* (*togho-*: szótó + *-l*: képző).

A magy. *toklyó* 'egy-két éves juh' szót a TESz ótörök eredetű jövevényszónak tartja helytelenül. A felsorolt adatok mind idetartoznak, vö.: csag. *toqly*, *toyly*, oszm. *toklu*, kirk. kaz. *toktu*, üz. *toqli*, tuv. *togdu* 'bárány egyéves korig'. Az or. *toxtuj* 'bárány, amelynek szarvai nőni kezdenek', perzsa *toqlī*

'hathónapos bárány', tadzsik *tūqlī* 'bárány'. (TESz) Világos a szó szerkezeti felépítése: ojr. *tughu-* + *-l*, *tuga-* + *-l*, K-mong. *tuqho-* + *-l*, *togho-* + *-l*, magy. *tok-* + *-lyó*, csag. *toq-* + *-ly*, *toγ-* + *-ly*, oszm. *tok-* + *-lu*, kirk. kaz. *tok-* + *-tu*, üzb. *toq-* + *-li*, tuv. *tog-* + *-du*, or. *tox-* + *-tuj*, perzsa *toq-* + *-lī*, tadzsik *tūq-* + *-lī*. A szótövek *tughu-*, *tuga-*, *tuqho-*, *togho-*, *tok-*, *toq-*, *toγ-*, *tox-*, *tūq-* kezdő mássalhangzója mindenütt ugyanaz (*t-*), a második mássalhangzó pedig eredeti *-k-* illetőleg fejleménye: *-g-*, *-γ-*, *-x-*. A második elemnek, a képzőnek a kezdő mássalhangzója vagy eredeti *t-* (*-tu*, *-tuj*), vagy a *t-* zöngésedett változata a *d-* (*-du*), a többi esetben pedig az *-l-*, amelynek az előzménye a *-t-* zöngésedett és réshangúsodott fejleménye a *-δ-* (interdentális zöngés spiráns). Ami a jelentést illeti, a különböző nyelvekben a bárány olyan fiatal állat, amely lehet egy-két, egy illetőleg fél éves. Ez a jelentés benne van a szóban. A szótó változatok tV_k, tV_x, tV_g, tV_γ- 'forrás, ág, mag' jelentésűek, amelyekhez 'valami mellett lévő, valamivel ellátott, valamihez tartozó' jelentésű képző járult. A szó tehát 'forrással, maggal ellátott' jelentésű. Eredetileg a vízforrást jelentette, amelyhez az *egy* számnév párosul s amely két fél összessége. Az *egyben* azonban benne van a kettő, mert az elágazó folyónak mint forrásnak, a faágnak is legalább *két* szára van. Tovább menve, a báránynak két szarva nő s a *szarv* és az *iker* szavak is hasonló gondolkodás alapján születtek.

A magy. *toklyó* *tok-* tövével rokon a csuv. ***taka*** 'bárány', vö.: *kačaka taki* 'kecske', bask. *keze tekehe*, tat. *keže tekese* 'kecske', bask. *haryk tekehe*, tat. *saryk tekese* 'bárány', MK., AFT. *täkä*, kirk., kazak, k.kalp., nog., kum. *teke*, Zamahš. *tekke* 'kecske', ojr. *teke* 'kő kecske', tuv. *dege* 'vad kecske', mong. *tex* 'vad hegyi kecske', burj. mog. *texe*, kalm. *tek* 'kecske'. (JEGOROV 1964) Láthatóan nemcsak 'bárány', hanem 'kecske' jelentése is van.

2.13. ürü

A magyar szót jövevénynek tartják, vö.: magy. ***ürü***, ***örü*** 'herélt kos, herélt kecske'. Ótörök eredetű, vö.: kipcs. *örük* 'fiatal herélt kos', oszm. *irk* 'ua.', kirk. *irik* 'három éves herélt kos', alt. *irik* 'fiatal kos', tuv. *irt* 'fiatal herélt kos'. (TESz) < magy. *ü-*: abszolút szótó + *-rü-*: képző, kipcs. *ö-* + *-rück*, oszm. *i-* + *-rk*, kirk. *i-* + *-rik*, alt. *i-* + *-rik*, tuv. *i-* + *-rt*. A szó a 'vág, nyír' jelentésű szónak a nómen-verbum változata lehet. Nem igazolt a magyar szónak a kölcsönzésen alapuló magyarázata.

2.14. kos

Nyelvi párhuzama a K-mong. ***khutsa*** 'kos', ojr. ***khutsu(a)*** 'ua.' A TESz szerint a magy. ***kos*** 'a juh hímje, cölöpverő eszköz, fáltörő kos, a szőlőprés csavarja'. Ótörök eredetű, vö.: Kāšy. *qoč*, oszm. *koç*, türkm. *qoç* 'a juh hímje', képzett alakban vö.: CC., csag. *qoçqar*, nog., tuv. *qoşqar*, ujj., mod. *qoçqar*

'kos', mong. *quča* 'kos', mandzsu *quča* 'ua.', tung. *kuca* 'ua.', alt. *quča* 'ua.', or. *kočkar* 'ua.'. (TESz) A magy. *kos* nem lehet jövevényszó, közös gondolkodás alapján született: az állat a nemi szervéről, az alakja és a funkciója kapcsán kapta az elnevezést. A *kos* és az alakváltozatai a fenti nyelvekben rokonok a magy. *kacs* szóval. Szerkezeti felépítésük: abszolút szótó + -képző: K-mong. *khu-* + *-tsa*, ojr. *khu-* + *-tsu(a)*, magy. *ko-* + *-s*, Kāšy. *qo-* + *-č*, oszm. *ko-* + *-ç*, türkm. *qo-* + *-č*, CC., csag., ujb., mod., or. *qoč-*: relatív szótó < *qo-* + *-č-* (+ *-qar*: képző), nog., tuv. *qoš-*: relatív szótó < *qo-* + *-š-* (+ *-qar*: képző),¹⁴ mong., alt., mandzsu *qu-* + *-ča*, tung. *ku-* + *-ca*. A szókezdő mindenütt mély *k-* (*q-*), a képző pedig eredeti *t-* fejleménye: *-tsu*, *-č*, *-š*, *-ca*. Vö.: Kāšy. *kajlik*.

2.15. üvecs

A magy. *üvecs* 'fiatal (nőstény) bárány'. Török eredetű, vö.: Houtsma *ögäč* 'másodéves juh', oszm. *üveč* 'három és öt év között herélt kos vagy kecske', türkm. *övecs* 'másodéves bárány'. (TESz) < *üve* + *-cs*. Az *üvecs* *-v*-je a párhuzamos adatok alapján *-g*-vel tartozik össze, ezért a *-v*-t a *-k-* és fejleményei csoportjában kell tárgyalni.

2.16. tyúk, tojik

Gyakran figyelembe kell venni a hangutánzó szókat is. A magy. *tikog* ige szótövében is hangutánzó szó van meg. A TESz szerint a *tikog* 'fuldokol, fuldokolva köhög, (kutya) csahol, vihog, zokog'. Ld. még *tikácsol*, *tikol*. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz)

A szárnyas elvileg a jellemző hangjáról kaphatta a nevét. Idetartozik az ojr. *taka*, *taxia* 'tyúk', K-mong. *tak'iya*, *tak'iâ*, *tak'ya* a magy. *tyúk*, nyj. *tik* és a *tojó* megfelelője. Idetartozik a *tojik* ige is. A magy. *tyúk* a TESz szerint 'egyfajta házi szárnyas, ennek nősténye, ki nem pattogatott kukorica', ótörök eredetű. (TESz) Ez azt jelenti, hogy a szó a magyarban ótörökből való átvétel, azonban ez nem fogadható el. A magyar, a mongol és a török adatok közös gyökérhez vezetnek, a szkítákhoz és a hunokhoz. Vö.: csuv. *čäxä*, *čäx* 'tyúk', ÓT. *takug*, MK. *takyk*, ujb. *toxu*, Zamaxš. *taki'a*, Ibn. Muxanna *dakuk* (mong.), üzb., türkm. *tovuk*, kirg. *took*, bask., kaz., k.kalp. *tauyk*, tat., nog. *tavyk*, oszm., kumük *tavuk*, ojr. *takaa*, karacs. *tauk*, tuv. *dagaa*, azerb. *tojug* 'tyúk', vö.: mong. *taxia(n)*, burj.-mong. *taxjaa* 'tyúk', *ere taxjaa* 'kakás'. (JEGOROV 1964) Az adatok közt figyelemre méltó a burj.-mong. *ere taxjaa* 'kakás' szó, amely arra utal, hogy a *taxjaa* szónak nem érezték a lényegét, amely csak a nő sajátja. Ráadásul a kakás hangja teljesen más, mint a tyúké. Így fordulhat elő, hogy a kakást 'férfi tyúknak, férfi tojónak' fogták fel.

¹⁴ Elvileg az or. *qočkar*, nog., tuv. *qoškar* szerkezeti felépítése lehet *qočka-*, *qoška-*: relatív szótó + *-r*: képző. Ez esetben a *tő* felbontható *qo-*: abszolút szótó + *-čka*, *-ška*: képző elemekre.

A tyúk hangját utánzó szó mellett érdekes megfigyelni és számba venni azokat a szavakat, amelyek a magömléssel kapcsolatosak. Idetartozik Kāšy. **jušil-** 'ömleni' (< *juši-*: (< *ju-*: abszolút szótó + *-ši-*: képző) relatív szótó + *-l*: képző) abszolút szótóve a *ju-*, amely összetartozik a csuv. **jux-** 'kifolyjni', **tāk** 'önteni, kiönteni' és nyelvi megfelelőivel. A relatív szótónek (*juši-*) alakváltozata a csuv. **tākān** 'ömleni, kiömleni, kihullani, kiesni (haj)', MK., Zamahš., tefs. XII-XIII. sz., azerb., ujj. *tökül*, oszm., türkm. *dökül*, kazak, k.kalp. *tögil*, tat. *tügel*, kirk. *tögül*. < *tāk*. (JEGOROV 1964) < csuv. *tākā-*: abszolút szótó + *-n*, MK., Zamahš., tefs. XII-XIII. sz., azerb., ujj. *tökü-* + *-l*, oszm., türkm. *dökü-* + *-l*, kazak, k.kalp. *tögi-* + *-l*, tat. *tüge-* + *-l*, kirk. *tögü-* + *-l*.

Az abszolút szótó (vö.: csuv. *tāx*, *jux*) az alapja a csuv. **tāxām** 'nemzedék, utódok, ivadékok, törzs' szónak, vö.: ujj. *tuxum*, kirk. *tukum*, kazak, nog., k.kalp. *tukym*, tat. *tokym*, bask. *tokom* 'utódok, ivadékok, törzs, nemzedék' (azonkívül a kirk., kazak 'mag, szem, gabona', ujj. 'szem, tojás, magzat, embrió'), üz. *tuxum* 'tojás, mag (sperma)', azerb. *toxum* 'mag, tojás', türkm. *toxum* 'mag, törzs, nemzedék, utódok', *toxumlan* 'megtermékenyülni', kum. *tuxum bašy* 'előd, ős, ősapa'. Vö.: burj.mong. *tokum*, *tukum* gyakran helyettesítik a *torxum* szóval, ld. *torxe* 'szülni', perzsa *toxm* 'mag, tojás'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tāxā-*: abszolút szótó + *-m*: képző, ujj. *tuxu-* + *-m*, kirk. *tuku-* + *-m*, kazak, nog., k.kalp. *tuky-* + *-m*, tat. *toky-* + *-m*, bask. *toko-* + *-m*, üz. *tuxu-* + *-m*, azerb. *toxu-* + *-m*, türkm. *toxu-* + *-m*, *toxum-*: (< *toxu-*: abszolút szótó + *-m*: képző) relatív szótó + *-lan*: képző, kum. *tuxu-* + *-m*, burj.mong. *toku-* + *-m*, *tuku-* + *-m*, perzsa *tox-* + *-m*.

Érdekes eset akkor áll elő, amikor az állat neve már eleve magában hordja a nemi megkülönböztetést. Ilyen az *ere tak'ja* 'kakas', amely szó szerint 'férfi tyúk'. A magyarban a *tyúk* a női szárnyast, a *kakas* pedig a hím szárnyast jelöli. A mongol ezt vagy nem tudja, vagy olyan ősi jelentésben használja a *tyúk* szót, amikor még egyszerűen 'mag' jelentése lehetett a szónak és nem különült el a női és a férfi mag megnevezése. A TESz szerint a magy. **tyúk**, *tik*, *gyúk*, *tilk*, 'egyfajta házi szárnyas, ennek nőténye, ki nem pattogatott kukorica'. Ótörök eredetű, vö.: ujj. *taqiyu*, Kāšy. *taqāyu*, CC. *tavuaq*, csag. *taɣuk*, oszm. *tavuk*, türkm. nog. *taviq*, üz. *tāvuk*, szal. *tox*, hak. *taɣax*, csuv. *čāxā* 'tyúk', mong. *takija*, mandzsu *čoxo-* 'tyúk'. (TESz). Jegorov adatai a következők: csuv. *čāxā*, *čāx* 'tyúk', ÓT. *takug*, MK. *takyk*, ujj. *toxu*, Zamahš. *taki'a*, üz., türkm., *toɣuk*, kirk. *took*, bask., kaz., k.kalp. *taɣyk*, tat., nog. *tavyk*, oszm., kum. *tavuk*, ojr. *takaa*, karacs. *tauk*, tuv. *dagaa*, azerb. *tojug* 'tyúk', mong. *taxia(n)*, burj.mong. *tax'aa* 'tyúk', *ere tax'aa* 'kakas'. (JEGOROV 1964)

A magy. nyj. *tilk* és a hak *taɣax* azért is értékes adatok, mert jelzik azt, hogy a *-k* előtt *-t-* eredetű mássalhangzóval kell számolni. Erre utal a magy. *tojó*, *tojik* és a *tojás* szó *tojá-* töve. Ld. a *tojik* címszónál a TESz- ben: **tojik** '(madár, szárnyas) tojást rak, utódot világra hoz, (rovar) petét rak, székletet ürít'. Bizonytalan eredetű, talán ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *tūl-* 'behoz', *tōl-*, *tūl-* '(el)hoz, (el)visz', *tūl-* 'bevisz, szállít', osztj. *tū-*, *tu-* 'ua.', mdE. *tujems*, *tuvoms*, *tujems* 'ua.', fi. *tuoda* 'hoz, idehoz, elvisz', észt. *tooma* (*tuua*) 'ua.', sam.jur. *tās* 'ad, hoz', jeny. *tedabo*, *terabo* 'ua.', tv. *tāda'ama*, *tatujuama* 'hoz, visz', szelk. *tádarap*, *taataram* 'visz, szállít'. (TESz) Igaza van a szócikk írójának, hogy a jelentésfejlődés része a 'tojik, szül, világra hoz, életet ad' jelentés. A hozott adatok is idetartoznak a szócsaládba, az azonban nem igazolt, hogy a magy. *tojik*, *tojás* és *tojó* olyan szócsalád tagjai, amelyek az uráli nyelvi egységből származnának. Figyelemre méltók az alakváltozatok, mert ezeket összehasonlítva *tVtkVk eredetibb

forma következtethető ki. A szókezdő mássalhangzó vagy az eredeti *t-*, vagy annak a zöngés fejleménye a *d-* (tuv. *dagaa*,) illetőleg a palatalizált változata *gy-* (*d'*-) használatos (magy. *gyúk*). Ami a második mássalhangzót illeti, az eredeti *-t-* (jeny. *tatujuama*) illetőleg a fejleményei: *-t- > -d-* (jeny. *tedabo*, tvg. *tāda'ama*,¹⁵ szelk. *tádarap*), *-t- > -δ- > -l-* (magy. *tilk*), *-r-* (jeny. *tedabo*, *terabo*¹⁶), *-w- > -V- > -0-* (osztj. *tū-*, *tu-*). Az *-ŋ-* a *-tk-* mássalhangzó kapcsolat fejleménye (hak. *taŋax*). Ez a mássalhangzó kapcsolat úgy viselkedett, hogy a használat során vagy a *-t-* tűnt el és a *-k-* (ujg. *taqīyu*, Kāšy. *taqāyu*, mong. *takija*, ÓT. *takug*, MK. *takyk*) illetőleg a fejleményei mutatkoznak meg, pl. *-k- > -x-* (szal. *tox*, ujj. *toxu*, csuv. *čāxǎ*, *čāx*, mandzsu *čoxo-*), *-k- > -γ-* (csag. *tayuk*) *> -w- > -v-* (oszm. *tavuk*, türkm. nog. *taviq*, üzb. *tāvuk*, türkm., *tovuk*, nog. *tavyk*, kum. *tavuk*) *> -V-* (bask., kaz., k.kalp. *tauyk*) *> -0-* (kírg. *took*, karacs. *tauk*, osztj. *tū-*, *tu-*), *-k- > -g-* (tuv. *dagaa*). Külön kell szólni a *-j-*ről, mint a második helyen megmaradt mássalhangzóról, mert elvileg lehet *-t- > -d'- > -j-* és *-k- > -γ- > -j-* fejleménye egyaránt. A magy. *tojik*, azerb. *tojug* egyrészt közeli rokonok, másrészt a földrajzi névi kutatások tükrében a *tolik-*, *tol-* igével tartozik össze, így a *-t-* fejleményének tartjuk. Elvileg a török *-v-*-t tartalmazó adatok is lehetnének idetartozók, azonban egyelőre a *-k-* eredet látszik megalapozottabbnak. A második (*-t-* és fejleményei) mássalhangzónak a valamikori meglétét az eltűnés után az előző magánhangzó hosszúsága is igazolja (magy. *tyúk*, *gyúk*). Szerkezeti felépítésükről elmondható, hogy abszolút szótó + képző: magy. *to-* + *-jik*, azerb. *to-* + *-jug*, *tyú-* + *-k*, *ti-* + *-k*, *gyú-* + *-k*, *ti-* + *-lk*.

2.17. ól

A magy. *ól* a TESz szerint 'háziállatok tartására szolgáló kisebb gazdasági épület, karám, istálló'. Ótörök eredetű, vö.: ujj. *ayıl* 'karám', tat. *avyl* 'falú', alt. *aul* 'falú', tuv. *āl*, *aul* 'falú', csuv. *jal* 'falú', mong. *ajil* 'falú'. (TESz) *< ó + -l*. A szócikk írója nem hívta fel a figyelmet arra, hogy a magy. *ól* alakváltozata a magy. *akol*, amelyről a TESz a következőt tartja: *akol* 'karám, több varsából összeállított halászó eszköz'. Szláv, közelebről valószínűleg szlovén vagy szerb-horvát eredetű. Vö.: szln. *okòl* 'karám, akol', szb.-hv. *òkò* (birt. e. *òkòla*) 'tábor', szlavóniai *okòl* '(marha)karám', *okol* 'disznókarám', vö.: még e.szl. *okolь* 'kör, kerti ágyás, tábor'. (TESz) *< ako (< a + -ko) + -l*.

Mínthogy nem megalapozott a magy. *ól* szónak a törökből való kölcsönzése, nem igazolt a magy. *akol* szónak a szláv eredete sem. Lényeges, hogy idetartozik a Kāšy. *akur* 'lóistálló' szó, ahol az *-l* szóvéggel szemben *-r* van. Mindkettő eredeti *-t* fejleménye.

¹⁵ Rokona a magy. *ad-* ige.

¹⁶ Vö.: oszm. *ver-* 'ad'.

2.18. karám

A TESz szerint a magy. **karám** 'házikó, náddal, vesszővel stb. körülkerített, fedetlen hely a szabadban legelő háziállatok együtt tartására és védelmére, négy ágason nyugvó, szalmatető, amely alatt a szénát tartják'. Vitatott eredetű. Szlovák jövevényszó, vö.: szlk. *krám*, *kram* 'bányászoktól, favágóktól, szénégetőktől készített alkalmi lakás, szálláshely', ir. szlk. *krám* 'szatócsbolt'. (TESz) < *ka-* + *-rám*.

A magy. *karám* alakváltozata a magy. **kaliba** 'kunyhó, karám, akol, hajószoba, kajüt, tutajon, hajón levő bódé, kerti ház, filagória, fészter, szín, egy fajta etető jászol'. Vándorszó, vö.: oszm. *kuliibe* 'kunyhó, kaliba, bódé', *qoliba* 'kunyhó, kaliba', ukr. *koliba* 'pásztorszállás, pásztorkunyhó'. (TESz) < magy. 1. *kali* (< *ka* + *-li*) + *-ba* 2. *ka-*: abszolút szótó + *-liba*: képző.

2.19. vályu

Nyelvi párhuzama a Kášy. **uluk** 'valami, ami a fa alapjából készült' (< *u-*: abszolút szótó + *-luk*: képző). A magy. **vályu** a TESz szerint 'csónak alakú, állatok etetésére, itatására szolgáló (fa)edény, csatornaszerű vájat, mélyedés, kis mozsár'. Valószínűleg csuvasos típusú ótörök jövevényszó, vö.: Kášy. *oluq* 'teknő, kis csónak', tat., bask., ujj.mod. *ulaq* 'csatorna, kanális', jak. *uoluq* 'ítató, vályu'. Vö.: csuv. *valak*, *vulak* 'csatorna, vályu', csuv. *vulä* 'fatörzs, fegyver csöve'. A szókezdő *v-* protézis. (TESz) < magy. *vá-*: abszolút szótó + *-lyu*: képző, Kášy. *o-* + *-luq*, tat., bask., ujj.mod. *u-* + *-la*, jak. *uo-* + *-luq*, csuv. *va-* + *-lak*, *vu-* + *-lak*, csuv. *vu-* + *-lä*. A szókezdő *v-* nem lehet protetikussá, csakis etimologikus.

Idetartozik a csuv. **valak** dial. *vulak* '(eresz)csatorna', *valaška* 'teknő, vályu', vö.: MK. *oluq* '(eresz)csatorna', oszm., csag. *jalak* 'ítatóvályu, teknő', ujj. *olak* 'tuskó, farönk, vályu, teknő a háziállatok etetésére', nog. *olyk*, bask., tat., ujj. *ulak*, jak. *uoluk* 'ítató vályu, teknő, (eresz)csatorna'. (JEGOROV 1964) < csuv. *va-*: abszolút szótó + *-lak*: képző, *vu-* + *-lak* '(eresz)csatorna', *vala-*: relatív szótó (< *va-*: abszolút szótó + *-la*: képző) + *-ška*: képző, MK. *o-* + *-luq*, oszm., csag. *ja-* + *-lak* 'ítatóvályu, teknő', ujj. *o-* + *-lak*, nog. *olyk*, bask., tat., ujj. *u-* + *-lak*, jak. *uo-* + *-luk*.

A TESz véleménye nem fogadható el, miszerint a szókezdő *v-* protézis. A *v-* eredeti *t-* fejleménye (*t* > *δ* > *w* > *v*). Fontos adat a csag. *jalak*, ahol a szókezdő *j-* szintén *t-* fejleménye. Idetartozik az or. **dulo** 'fatörzs', amelynek elsődleges jelentése 'üreg, üreges'. Ld. még or. **polyj** 'üreg, üreges' < *pol-*: szótó + *-yj*. A szónak alakváltozata az ang. **hole** 'lyuk, gödör, üreg, mélyedés, vacok' (< *ho-*: abszolút szótó + *-le*: képző) is.

Idetartozik a magy. **valag** 'segg', **alag**(út) szó is, továbbá az **alsó** (*al*: szótó + *-só*: képző) szó töve. A *valag* a *vályu* szóval mint vájattal, lent lévővel és üreggel kapcsolatos. A *valag* szavunk 'női szeméremtest' jelentése törvényszerűen a női medencét jelöli, hiszen a víz medencéje és a női medence

egyaránt a női természetnek egyik jellemző közös tulajdonsága. Ezeknek alakváltozata a magy. *alag* szó is.

2.20. (bika)csök

A magy. *csök* 'nagyobb hím állatnak, főleg a bikának hímvesszeje' (TESz) Az oszm. *sik* 'férfi nemi szerv' is a szó családjába tartozik, azonban hangtanilag közelebb áll a magy. *csök*-höz és török megfelelőihez. Ennek az alakváltozatnak pedig a közelebbi hozzátartozója a magy. *csög-bog* 'csomó' ikerszó előtagja, míg az utótagja a Kāšy. *bāg* szóval van közelebbi kapcsolatban hangtani oldalról. Alakváltozata a Kāšy. *žakik* 'a kisfiú nemi szerve' is.

Számos képzett szó töve is idekötődik, vö.: Kāšy. *sikit-* 'egyesülni, párosulni, közösülni' (< *siki-* + *-t*); Kāšy. *sigtur-* 'beletenni (egyik dolgot a másikba)' (< *sig-* + *-tur*); Kāšy. *siktur-* 'egyesülni, közösülni megparancsolni' (*sik-* + *-tur*). A szótövekkkel rokon a magy. *szeg*, *csök*, *bök*, *dug* stb. is.

Itt kell szólnunk a magy. *csődör* szóról, amelynek a töve a *csődö-* az állat nemi szervét jelöli. Vö.: *csődör* 'ménló, más nagyobb állat (pl. *teve*) híme, nagy nemi képességét gátlástalanul kiélő férfi. Valószínűleg kun-besenyő eredetű. Vö.: csag. *csavdur* 'csődör'. (TESz) < *csődö* (< *cső* + *-dö*) + *-r*. A magyarban a hosszú magánhangzó, az *-ő* előzménye *-Vk* magánhangzó és *-k* kapcsolata volt, ahol a *-k* valamikori meglétét a csagatáj *-v* örzi, a magyarban pedig ennek a nyoma a hosszú magánhangzóban maradt meg. Az ily módon kikövetkeztetett forma a magyar *csök* szóval tartozik össze. A *csődör* *csődö*-része pedig a *csűd* szóval kapcsolatos, jelentése kidudorodó.

2.21. kölyök

A magy. *kölök*, *kölyök* 'emlősök, főként kutya, macska kicsinye, csintalan fiúgyermek, gyerekember, fattyúhajtás'. Valószínűleg csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: kipcs., csag. *kōšāk* 'fiatal teve', oszm. *kōšek* 'teve kicsinye', azerb. *kōšāk* 'ua.'. A mai csuvasban nincs meg. Vö.: mong. *gūlige* 'kutya kölyke'. (TESz) < magy. *kö-*: szótő + *-lök*: képző, *kö-* + *-lyök*, kipcs., csag. *kö-* + *-šāk*, oszm. *kö-* + *-šek*, azerb. *kö-* + *-šāk*, mong. *gū-* + *-lige*.

A mong. *ere k'ük'id* 'fiú gyermek' többes száma *küke-d*, a *büs-ge k'ükid* 'lánygyermek' *k'ükid* szó *k'üki*-tővének rokona a magy. *kákó* 'ág' s a *kumma* 'csepp víz, vízcsepp' jelentésű szó, valamint a mong. stb. *kümün* 'ember' abszolút töve (*kü-*) s a magy. *kölyök* (*kö-* + *-lyök*) szó töve.

A kölyök alakváltozata az ang. *kid* 'kölyök' (< *ki-* + *-d*) is. A szótövek (magy., kipcs., csag., oszm., azerb. *kö-*, mong. *gü-*) egymással rokonok és a képzők (magy. *-lök*, *-lyök*, kipcs., csag., azerb. *-šāk*, oszm.

-šek, mong. -lige) is külön összetartoznak.

Látható, hogy a magyar közszóban a *-lök*, *-lyök* második elem közelebből összetartozik a mong. *-lige* elemmel, de a törökségben ismert *-šäk*, *-šek* formák, sőt az ang. *-d* is a rokonai. Helytelen megítélés az, hogy az *-l*-es változat a csuvasra jellemző, ezért azt csuvas illetőleg bolgár bélyegnek kell nevezni, az *-š*-t tartalmazók pedig ezzel szemben állnak, ezért azt köztörök jellemzőnek hívják szintén helytelenül. A magyarban is meglévő szavakat eszerint csoportosítják csuvasos típusú vagy köztörök jövevényszónak helytelenül. Az *-l*, *-ly*, *-š*, *-d* eredeti *-t* fejleményei, más-más úton keletkeztek.

2.22. iker

A szó a földrajzi nevek fényében világosan értelmezhető. Valamikor szókezdő mássalhangzóval kezdődött, amely eredeti *t*- volt, vö.: ang. *tween* 'iker, kettős'. Az *iker* szónak *k*- kezdetű megfelelője a magy. *két*, *kettő*, ld. *kettős*. A szó alakváltozata megvan Kasgarinál, vö.: Kāšy. *kāš ukuz* 'két folyó'. < *kāš* 'két' + *ukuz* '1. iker, két, kettő' 2. 'folyó'. Tanácsos a *t*- és a *k*- kezdetűeket együttesen is tanulmányozni.

Kasgari szókapcsolatának első tagja a *kāš* összetartozik a csuv. *xušā* 'köz, elválás', K-türk *kooš*, *kouš*, *kowuš*, oszm. *kouš* (JEGOROV 1964) továbbá a magy. *köz* szóval. Eredetileg olyan folyóközt jelöltek ezzel a szóval, amely egy folyó elágazásával jött létre. Ezzel a szóval nevezték meg elsőként az elágazást, elválást, majd az így létrejött két folyó, azaz a folyóág által közrevett földterületet is. A szó képzett, vö.: Kāšy. *kā*-: abszolút szótó + *-š*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő', csuv. *xu-* + *-šā*, K-türk *koo-* + *-š*, *kou-* + *-š*, *kowu-* + *-š*, oszm. *kou-* + *-š*, magy. *kö-* + *-z*. Ezeknek az adatoknak a figyelembe vételével lehet és érdemes a magy. *két*, *kettő* számnevet is magyarázni.

Miután az egy ponthoz tartozás csatol, köt is, nemcsak elágazást jelöl, természetes, hogy a szócsaládba tartoznak a következő szavak is, vö.: csuv. *kül* 'befogni', ÓT. *köl*, alt., szag., kojb., hak. *köl*, ujb., üz. b., oszm. *koš*, üz. b. *kuš*, k.kalp. *kos*, azerb., türkm. *goš*, jak. *kölüj* 'befogni, bekötni (ökröt, később lovat), vö.: tel. *kölkö* 'teherhordó, málhás állat', kirg. *kölük* 'dolgozó szarvasmarha', teherhordó szarvasmarha', kirg. *külük* 'versenyló', vö.: kirg. *koš* 'pár, páros, kettős', üz. b. *koš*, k.kalp. *kos* 'pár', ujb. *koš* 'pár', ld. még. ujb., kirg., üz. b., alt. *koš*, k.kalp. *kos* 'egyesíteni, összekötni, mong. *xöllöx* 'befogni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kü*-: abszolút szótó + *-l*: képző, ÓT. *kö-* + *-l*, alt., szag., kojb., hak. *kö-* + *-l*, ujb., üz. b., oszm. *ko-* + *-š*, üz. b. *ku-* + *-š*, k.kalp. *ko-* + *-s*, azerb., türkm. *go-* + *-š*, jak. *kö-* + *-lülj*, tel. *kö-* + *-lkö*, kirg. *kö-* + *-lülk*, kirg. *kü-* + *-lülk*, kirg. *ko-* + *-š*, üz. b. *ko-* + *-š*, k.kalp. *ko-* + *-s*, ujb. *ko-* + *-š*, ujb., kirg., üz. b., alt. *ko-* + *-š*, k.kalp. *ko-* + *s*, mong. *xöl*-: (*xö*-: abszolút szótó + *-l*: képző) relatív szótó + *-löx*: képző.

A szótövek rokona a magy. *kákó*, *kankó*. A képzők pedig egymás alakváltozatai. Ezek a képzett szavak szolgáltak alapul nemcsak a magy. *köz* és nyelvi megfelelőinek, hanem a *két*, *kettő* számnévnek is, vö.: magy. *köz* 'személyeket, dolgokat egymástól elválasztó terület, keskeny út, szűk utca, időköz, stb.' Ősi örökség a finnugor korból, vö.: oszjtj. *köt* 'köz', cser. *kedäl* 'a test közepe, test (két végpont közti) közép'.

(TESz). A TESz-ben a szócikk írója helytelenül járt el, mikor nem vette figyelembe a török adatokat is. A magy. *köz* nem lehet ősi örökség a finnugor korból, az adatok azonban idetartoznak.

A TESz szerint a magy. *két*, *kettő* 'az egynél eggyel több egység'. Ősi örökség a finnugor esetleg az uráli korból, vö.: vog. *kit*', osztj. *kät*, zürj. *kik*, cser. *kok*, mdE. *kavto*, *kafto*, mdM. *kajtä*, fi. *kaksi*, észt *kaks*, lp. *guok'tě*, mot. *kydy*, tavgi *kidde* 'két'.¹⁷ (TESz) < magy. *ké-*: abszolút szótő + *-t*: képző 'valamivel ellátott', *ket-*: abszolút szótő + *-tő*: képző 'valamivel ellátott', magy. *ket-* + *-tő*, vog. *ki-* + *-t'*, osztj. *kä-* + *-t*, zürj. *ki-* + *-k* (< **-tk*), cser. *ko-* + *-k*, mdE. *kav-* + *-to*, *kaf-* + *-to*, mdM. *kaj-* + *-tä*, fi. *kak-* + *-si*, észt *kak-* + *-s*, lp. *guok'-* + *-tě*, mot. *ky-* + *-dy*, tajgi *kid-* + *-de*.

A szótövek a magy. *kákó*, *kankó* szavakkal tartoznak össze. A *két*, *kettő* valójában 'kákós, kankós, azaz kákóval ellátott, kákóhoz tartozó, kákó mint elágazó mellett lévő' jelentésű.

A K-mong. *khojar*, *xoër* 'két, kettő' számnevek úgy függenek össze, hogy mindkettő azt jelenti 'maghoz tartozó, maggal ellátott'. A szerkezeti felépítésük: K-mong. *khoja-*, *xoë-* 'mag' + *-r*: 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' képző, rokona a csuv. *xam* 'magam' (< *xa* 'mag' + *-m*: birtokos személyjel < *min* 'én'). A magyarban meglévő *iker* 'kettős' szóhoz hasonló, bár etimológiailag nem tartoznak össze, mert ez utóbbi *t-* szókezdőjű, amelynek *-0* (zéró) fejleménye van meg az *iker* szóban. A mong. *khojar*, *xoër* tövével (vö.: *khoja-*, *xoë-*) a magy. *kákó*, *kankó* szó rokon, amely olyan faágat jelöl, amelynek két szára van. A magy. *két* (< *ké-* + *-t*: képző), *kettő* (< *ket-* + *-tő*) szótöve a mongol változat szótövével tartozik össze, a képző pedig a magyarban eredeti *-t*, a mongolban ennek fejleménye (*t* > *δ* > *r*) ugyanúgy, mint a magy. *iker* szóban és nyelvi párhuzamaiban.

A *két* *kettő* számnévben tehát benne van a 'maghoz, forráshoz tartozó' és az 'elágazó' jelentés. Idetartozik a kirk. *koš* 'pár, páros, kettős', üzb. *koš*, k.kalp. *kos* 'pár', ujj. *koš* 'pár', ld. csuv. *kiül* 'befogni' címszónál. A magy. *kos* állat neve akár a szarváról, akár a nemi szervéről kapta a nevét, mindenképpen a szócsaládba tartozik ugyanúgy, mint a magy. *kas* 'kosár'.

A Kāšy. *ukuz* 'folyó' szó szintén képzett, vö.: magy. *Eger* pataknév stb. A *-z* és *-r* közös elődje (*-δ*) eredeti *-t* fejleménye.

Meg kell említeni a K-Mong. *ede* vagy *edeger* 'ezek' (< *e*, *ene* 'ő, ez' + *-de*: Tsz. vagy *e* + *deger*: vö.: 'iker'), *ojr. teden* 'azok' (< *te* 'az' + *-den*: Tsz.), K-Mong. *tede*, *tedeger* 'azok' (< *te* 'ő, az' ld. még *tere* 'ő, az' + *-de*: Tsz., *te* 'ő, az' + *-deger*: vö.: 'iker'). Azért fontos, mert a többes számot az 'iker' szóval jelölte.

Eleink jól megfigyelték a természetet s a megnevezések összefüggnek a természet működésének megfelelően. Amikor a forrásból kihajt a víz, a folyó elágazik, a mag csirázik, feleződik, a fa elágazik stb., keletkezik a forrásfolyó, a mellékfolyó, a szakadék, a faág, ilyenkor a mag reped, hasad, az utód elválik a magtól, az anyától, egyből lesz kettő, két ág, másképpen iker, azaz két fél, a kettő az egyhez

¹⁷ A TESz olyan adatokat is hoz, amelyek nem tartoznak ide, mert azok nem *k-*, hanem *t-* fejleményeivel kezdődnek (vö.: szam. jur. *side*, jeny. *sire*, *side*, tavgi *siti*, szelk. *sede*, *sitte*, kam. *šidε*), ezért a magy. *iker* szóval és török stb. nyelvi párhuzamaival rokonok etimológiailag.

tartozik, ugyanakkor mégis egy az egyik is, másik is. A forrás, a mag, az anya osztódott, ilyenkor van a születés s a tavasz is. Természetes, hogy ezek a jelenségek nemcsak összetartoznak, hanem a megnevezéseik is összefüggnek. Hangtani oldalról is rendszert alkotnak, szerkezeti felépítésük ugyanaz.

A számnevek közül a négy jelentése 'két kettő', vö.: Kāšy. **turtunž** 'negyedik' < *turtun* (< *tur* 'iker' + *tun* 'kettő'): + ž: sorszámnév képző.

A fenti gondolkodásnak megfelelően a szó családjába tartozik a Kāšy. **jarik** 'fele', amely az iker szóval rokon más oldalról.

Eredeti *t*- fejleménye lehet a szókezdő 0-, vö.: Kāšy. **ikinž** 'második' < *ikin* 'iker' (< *iki* 'kettő' + *-n*: képző) + *-ž*: sorszámnév képző. A szótóvel összetartozik az ang. *tween* 'iker', ang. *two* 'kettő', or. *dva* 'kettő' stb.

Figyelemre méltó Kasgari két adata, ahol az egyik tőszámnév, a másik sorszámnév, vö.: Kāšy. **jikirminž** 'húsz' < *jikir* 'iker' + *minž* (< *min* 'egy' + *-ž*: a 'tíz' számnév valamely változatnak kezdő mássalhangzója). A *minž* szó szerint 'egy tíz' jelentésű és rokona a magy. *harminc* számnév *minc* utótagja, továbbá a törökségben ismert *mVš* (vö.: ujj. *altmiš*, üzb. *oltmiš*, kirg. *altymyš*, oszm., türkm., tat., bask. *altmyš* 'hatvan'), *mys* (ÓT. *altmys*), *pys* (kazak, k.kalp., nog. *alpys* 'hatvan').

A sorszámnév egybeesik a tőszámnévvel hangtanilag, de szerkezetileg nem, vö.: Kāšy. **jikirminž** 'huszadik' < **jikirmin** (< *jikir* 'iker' + *min* 'tíz') + *-ž*: sorszámnév képző.

Fontos, hogy a **húsz**: Jelentése 'két tíz'. A tör. *jigirmi* (< *jigir* 'iker, kettő' + *mi* 'tíz'), vö.: csuv. *širēm* 'húsz', ÓT. (jeny.) *igerme*, *jegirme*, óujg. *jägirmi*, ujj. *žigirmě*, s.ujg. *jygyrma*, üzb., kum. *jigirma*, azerb. *ijirmi*, türkm. *jigrimi*, nog. *jyrma*, oszm. *jirmi*, kirg., kaz. *žyjrmi*, alt. *d'irme*, tuv. *čeerbi*, hak. *čibirgi*, jak. *süürbe*. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: csuv. *širē* + *m*, ÓT. (jeny.) *iger* + *me*, *jegir* + *me*, óujg. *jägir* + *mi*, ujj. *žigir* + *mě* s.ujg. *jygyr* + *ma*, üzb., kum. *jigir* + *ma*, azerb. *ijir* + *mi*, türkm. *jigri* + *mi*, nog. *jyr* + *ma*, oszm. *jir* + *mi*, kirg., kaz. *žyjr* + *mi*, alt. *d'ir* + *me*, tuv. *čeer* + *bi*, jak. *süür* + *be*. A hak. *čibirgi* kivételével az előtag mindegyik nyelvben összetartozik, jelentésük 'iker, kettő'. Az utótag pedig minden esetben a 'tíz' számnév alakváltozata (*m*, *me*, *mě*, *mi*, *ma*, *bi*, *be*), rokona a mong. *an*, *in*, tör. *on*, ang. *ten* 'tíz', a csuv. *vun*, *vunä*, *vunnä* 'tíz', ÓT., azerb., türkm., oszm., ujj., kirg., kaz., k.kalp., nog., alt., tuv., hak. *on*, üzb. *un*, bask., tat. *un*, jak. *uon* 'tíz', vö.: sumér *un*, lat. *vun* 'tíz'. (JEGOROV 1964)

Összetartozik vele nemcsak a magy. *tíz*, hanem a *negyven*, *ötven*, *hatvan*, *hetven*, *nyolcvan*, *kilencven* utótagja a *van*, *ven* 'tíz' is. Idetartozik a magy. *húsz* (*hú* + *sz*), *harminc* (*har* 'három' + *minc* 'tíz') utótagja az *sz*, *minc*, amelyek a 'tíz' számnévvel azonosak. Ugyanilyen elven (két tíz = húsz, három tíz = harminc, négy tíz = negyven, öt tíz = ötven, hat tíz = hatvan, hét tíz = hetven, nyolc tíz = nyolcvan, kilenc tíz = kilencven, tíz tíz = száz, tíz száz = ezer, tíz ezer = tízezer) alapul a törökség nyelveiben a nagyobb számnevek létrehozása, amelyeknek a 'tíz' jelentésű elemeit is számba véve teljesebb képet adhatunk a *tíz* számnévről. Vö.: csuv. **utmäl** 'hatvan', ÓT. (Talas) *altmys*, ujj. *altmiš*, üzb. *oltmis*, kirg. *altymyš*, kaz., k.kalp., nog. *alpis*, azerb., oszm., türkm., tat., bask. *altmyš*, alt. *altan*, hak., sor. *alton*, tuv. *aldan* 'hatvan'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *ut* + *mäl*, *alt* + *mys*, *alt* + *miš*, *olt* + *mis*, *alty* + *myš*, *al* + *pis*,

alt + myš, alt + an, alt + on, ald + an. A *mVš, mVs, pVs* közelebbi kapcsolatban van a magy. *harminc* számnév *minc* utótagjával, ahol még megvan a nazális. Ezekben az esetekben szintén egy-tíz lehet a szerkezeti felépítése a 'tíz' jelentésű számneveknek, vö.: magy. *minc* (ld. *har + minc*) *min* 'egy' + *c* 'a tíz számnév valamely alakjának kezdő betűje', vö.: *centi* méter, amely tíz milliméterből áll. A törökségben a denazalizálódott változat van meg, vö.: *mVš, mVs* stb.

A tíz számnév alakváltozatai tehát: mong. *an, in*, tör. *on*, ang. *ten*, török nyelvek: *m, me, mē, mi, ma, bi, be, māl, mys, miš, mis, myš, pis, myš, an, on, an, vun, vunā, vunnā, on, un, uon*, sumér *un*, lat. *vun, ói. dása*, av. *dasa*, pehlevi *dah*, szogd *das*, afgán *las*, vakhi *das*, sugni *ḍīs*, magy. *sz, minc, van, ven*, amelyek további adatok bevonásával gazdagíthatóak. Hangtani szempontból az eredeti szókezdőt őrzi az ang. *ten*, ennek zöngésedett változatát (*t- > d-*) az ói. *dása*, av. *dasa*, pehlevi *dah*. A *t-* zöngésedése és réshangúsodása során keletkezett *ḍ-* megvan a szogd *das*, vakhi *das*, sugni *ḍīs* adatokban. A *ḍ-* további változásainak eredményeképpen keletkeztek a következők: *ḍ- > w-* 1. *> V-* (jak. *uon*) *> 0-* (zéró) mong. *an, in*, török nyelvek: *on, an, un*, sumér *un* 2. *v-* csuv. *vun, vunā, vunnā*, lat. *vun*, magy. *van, ven*, 3. *m-* török nyelvek: *māl, mys, miš, mis, myš*, magy. *minc*, 4. *b-*: török nyelvek: *bi, be*, mong. *ban*, 5. *l-*: afgán *las*. A *t-* megtartva zöngétlenségét réshangúsodhatott, majd zárhangúsodott: *t- > ḡ- > φ- > p-*, vö.: kaz., k.kalp., vog. *pan*, dravida *pan*, nog. *pis*.

További szavak fejthetők meg a kettősség felől megközelítve. A mong. **nök'ör**, ojr. *nökör* 'társ, barát' valójában egybeesik az *iker* szóval. A többes számú alakjában elmarad az *-r*, vö.: **nökö-d** 'társak'.

2.24. bélyeg

A magy. *bélyeg* szónak igen kiterjedt a szócsaládja a magyarban és más nyelvi párhuzamaiban. Szólni kell ezekről az alakokról és az összekötő szálakról, hiszen a szócsaládhoz tartozó valamennyi szó az íráskultúránkról tanúskodik, annak része.

Az ojr. **bitsiül-** [*bicsүүл-*] 'íratni', K-mong. *bitsigöl, bičiul* 'ua.' tövében a *bitig*, magy. *betű* szó van meg. Különös jelentősége van őseink azon felfedezésének, hogy a *betű*, a *bélyeg*, az *írás* alkalmas a tudás rögzítésére, megőrzésére. Eleink mindezt annyira fontosnak tartották, hogy úgy ítélték meg, aki ismeri a betűt, az nem egyszerűen a betűvel foglalkozó, hanem egyben tudós is. Ennek a tudásnak pedig történeti, kulturális, gazdasági, katonai stb. vonzata egyaránt volt és van. Erről a témáról bővebben szólunk, mert az adatok és a tanulságok számos más mongol nyelvjárási szót érintenek, valamint kapcsolódnak a toldalékoláshoz, pl. a foglalkozásnév képzőhöz. A jelnek a mong. *bitig*, magy. *betű* mellett további alakjai jöttek létre a különböző nyelvekben, így a magyarban is. A jel alakulása, fejlődése során jelentéstartalmát és formáját illetően eljutott a mai értelemben a betűhöz és az íráshoz. Vö.: magy. **betű**: 'írás, szöveg, valamely beszédhang írott képe, írásjegy, szó, beszédhang'. Ótörök eredetű, vö.: türk *bitig*, ujj. *bitig*, CC. *bitik, bitiv*, oszm. *bitik*, kar. *bitik* 'írás, irat'. Alapszavuk a *biti-*, *bit-* 'ír' ige, ennek a kínai *piçet* 'ecset' szóval való egybevetése nem fogadható el. ...vö.: mong. *bičik* 'irat, felirat, levél, könyv, irodalmi mű',

biči- 'ír', mandzsu *bitxe* 'írás, könyv'. A mongolból átment több szomszédos török nyelvbe, vö.: jak. *bičik* 'minta, díszítés', hak. *pičik* 'könyv, levél, írás'. (TESz)

A magy. *betű* idegen nyelvi párhuzamainak a számba vétele egyrészt igazolja, hogy a magyar szó nem lehet jövevény, másrészt további tanulságokkal jár. A jelentés szempontjából kapcsolódnak a fenti szavakhoz. Hangtanilag a szókezdő *b-* elvileg lehetne a *p-* zöngésedésének az eredménye, de keletkezhetett egy $w > b$ változás során is. A szó belseji *-t-* egyrészt megmaradt, másrészt (*-t- >*) *-č-* lett belőle, amely *-i* előtt igen gyakori. A végső *-k* a török és mongol nyelvek egy részében megmaradt, a másik részében $k > x$ spirantizáció történt, a harmadik részében pedig $k > \gamma > w > 1$. v 2. $V > 0$ változások voltak. A *-v*-ről tanúskodik a tör. *bitiv*, a *-0*, azaz a mássalhangzó eltűnéséről a magy. *betű* szó, ahol a mássalhangzó eltűnése az előző magánhangzó megnyúlásával járt. A földrajzi névi kutatásaim fényében nem lehet *bit-* igetőből kiindulni. Olyan nomen-verbum lehetett az előzmény, amely egyik irányban főnévvé változott, a másik irányban pedig igévé különült.

Bár a csuv. *pata* 'petty, folt, foltocska, sebhely', vö.: k.kalp. *patas* 'sáros, nem tiszta'. (JEGOROV 1964) nem használatos a betű jelölésére, a szavunk nagy családjába tartozik.

A hak. *pičik* 'könyv, levél, írás' azért is érdekes, mert a *p-* szókezdője összetartozik a magy. *petty*, *pont* stb. *p-* szókezdőjével, a *-č-* pedig rokon a hun *bicsigecsi* *-cs-*jével. Ez a hang olyan *-t-*-ből lett, amely a zöngétlenségét megőrizve *-s-*-szé is válhatott, amelyet az or. *pism'o* 'levél', *pisat* ' (*pisa-*: szótő + *-t'*: főnévi igenévképző) 'írni' stb. őriznek: $t > \vartheta$ (*th*) $> s$. Az *s*-nek ugyanaz a zöngétlen réshang az előzménye, mint a magy. *felhő* szó *h-*jának. Az or. *pisat* 'írni' - Indoeurópai jellegű, közszláv eredetű. Vö.: óporosz *peisai* 'írnak', lat. *pingere* 'rajzolni', gör. *poikilos* 'éles' ... (SIS). A szó (*pisa-*: igető + *-t'*: főnévi igenévképző) tövével számos magyar szó összetartozik annak ellenére, hogy egyrészt a magyarban 'írás' jelentése nem használatos, másrészt a TESz más véleményen van e szavak etimológiáját illetően. Vö.: or. *zapiska* (< *za-* + *piska*) 'levélke, cédula', or. *zapiski* (< *za-*: prefixum + *piski*: 'írások', többes szám) 'jegyzetek, feljegyzések, visszaemlékezések, tudományos közlemények'. A magy. *piszka*-ld. *piszkafa*, *piszkavas*, *piszkál*, *piszke* stb.,¹⁸ mint írásra is alkalmas szerszámnak van köze az orosz szóhoz. Az orosz szó pedig nem lehet indoeurópai jellegű közszláv eredetű.

Az indoeurópaiba sorolt nyelvek közül figyelemre méltó az ang. *badge* 'jelvény, jelkép, szimbólum, bélyeg' szó. Hangtanilag közelebbi kapcsolata van az ÓT. *bitig* formával.

A szavak azt a módot is tartalmazzák, hogyan készítették a jelet, szúrással, véséssel, vágással, vakarással, pettyezéssel, pontozással, nyomással stb. Mint ahogyan a víz a csöpögése, ill. a járása közben nyomot hagy, pettyet, pontot, vonalat, mintát ír a földben, az ember ilyet képes alkotni különböző tárgyakra szúrással, vakarással stb., amelyről számos szavunk tanúskodik. A magy. *pecsét* a *folt* szóval kapcsolatos, a magy. *ró*, *rov-* pedig arra utal, hogy a jeleket véséssel készítették, azaz rótták. A szó nemcsak a rovásírásunk emlékét őrzi, hanem több, rokon jelentésben is ismert, vö.: magy. *ró-*, *rov-* 'adót kivet valakire, teherként, kötelességként előír valakinek, feljegyez, összeír, nyilvántart, (fából) összeállít, vág, metsz, ...üt, csap'. A TESz örökségnek tartja a finnugor korból helytelenül. A magy. *ró*, *rov-* ige és

¹⁸ A rokonságába tartozik a magy. *tüske*, *tövisk* is.

az or. *ryt'* (*ry-* + *-t'*), *rvat'* (*rva-* + *-t'*) 'tépni, szakítani' töve összetartozik. A magyar szó finnugor kori örökségként való magyarázata nem megalapozott.

Kiterjedt keleti kapcsolatokkal rendelkezik a magy. *ír* 'fest, beszédet látható alakban rögzít, feljegyez'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: oszm., tat. *yaz-*, kirk. *žaz-*, bask. *yaδ-*, csuv. *šyr-*¹⁹, vö. még mong. *dzsiru-*, mandzsu *ńiru-* 'vonalat húz, fest, ír'. A magyarba került ócsuvas alak **yr* lehetett. Vö.: még osztj. *ičèritä*, *ičărităyê* 'vonalat húz, ír'. (TESz) A fenti adatok sorát bővíti Jegorov, vö.: csuv. *šyr* 'írni', ÓT. *yaz-*, ujk., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog. *jaz-*, üz. *joz-*, kirk., kaz., k.kalp. *žaz-*¹⁹, karacs. *dzsaz-*, jak. *syruj* 'írni', *suruk* 'levél'... (JEGOROV 1964) Az *ír-* igéből főnevet is képeztek, pl.: magy. *írás*, csuv. *šyru* 'betű, írás', or. *pis'mo* 'írás, levél', közszláv eredetű. (SIS)

A magy. *ír* szónak rokona a csuv. *šyr* 'írni' ige, vele pedig összetartozik az or. *čerta* 'vonal, vonás, jel' (SIS), (*čer-* + *-ta*) töve is. A szókezdő *č-* eredete elvileg *t-* vagy *k-*, eldöntik a török adatok, amelyek szerint *t-*. Idetartozik az or. *čertit'* 'rajzolni' (*čer-*: igető + *-ti*: deverbális nomen képző + *-t'*: főnévi igenévképző).

A vizsgált szavunk rokona többszörösen képzett szóban is felismerhető, pl.: or. *razdirat'* (*raz-* + *dira-*²⁰ + *-t'*) 'széttép, szétszaggat' ige töve a *dira-* összetartozik a magy. *tör-* igével, a *darab* szóval, a *darabol* tövével. A ném. *Schrift* (*Schrif* + *-t*) töve a csuv. *šyr* 'írni' és társainak a közelebbi rokona.

A szavak a jel készítésének a módjairól is tanúskodnak, az egyik nyelvben, mint jelkészítés maradt fenn, pl. vágás, metszet, nyírás, a másik nyelvben azonban csak a vágás, nyírás jelentésben használatos. Ilyen, pl. a magyarban a *nyír*, *metsz*, *metél*, *piszkál*, *piszke*, *vakar* stb. A magy. *nyír* 'vág, metsz' bár a TESz szerint ismeretlen eredetű, összetartozik a mandzsu *ńiru-* 'vonalat húz, fest, ír' igével. A csuv. *šyra* 'vonal, vonás', ujk. *žira*, kirk., kaz. *žyra* 'vízmosság, vízzel mosott árok, szakadék'. Vö.: csuv. *šyr-*²¹ 'vízzel mosni a partot, barázdát csinálni, jelölni, vonalat húzni', nog. *jyr* 'gátat tépni, szakítani', kaz., k.kalp. *žyr* 'tépni, szakítani, ásni (földet)', kirk. *žyr* 'széttépni, szétszakítani', csag. *jyr*, *jyrğa* 'ás, kapar, túr, a víz szétszakít', jak. *suruj* 'jelezni, vonalat húzni', vö.: mong. *zurax* 'jelezni, vonalat húzni, rajzolni'. (JEGOROV 1964) A magy. *szúr* és *ír* igével van közelebbi kapcsolatban.

A magy. *metél*, *metsz* 'bevág, levág stb.'... *met* tövét ismeretlen eredetűnek tartja a TESz. A szó etimológiájának megírásához hasznos számba venni további adatokat, pl. a következő szavakat: or. *metka* 'megjelölés, jelzés, jel, jegy, ismertetőjel', or. *metit'* 'megjelöl, céloz, törekszik valahová'. (HADROVICS – GÁLDI 1951), 'vágni, vézni, vésetet, vágást csinálni', vö.: gót *maitan* 'vágni, vézni'. (SIS) Az or. *zametka* 'megjegyzés, feljegyzés, jelző, jel, jelzés' (HADROVICS – GÁLDI 1951) szó *za-* prefixum + *metka* elemekre bontható.

Az indoeurópai nyelvek adatai közül, pl. az ang. *write* 'írni' ige közelebből összetartozik a magy.

¹⁹ Vö.: magy. *zúz*, *zúza*.

²⁰ Vö.: magy. *tör*.

²¹ Vö.: magy. *szúr*.

vakar 'valaminek a felületét kaparja' igével, amelyet a TESz ismeretlen eredetűnek tart. Vele kapcsolatos a csuv. *var* 'elás, elrejt', hak. *or* 'ásni, kapálni', kirg. *or* 'gödör', stb. (JEGOROV 1964), csuv. *var* 'árok, patak'. Mindegyik szó tartalmazza az *-r-t* úgy, mint a ném. *schreiben*, a lat. *pingere*, a magy. *ír* és társai. A szó kezdetén azonban az angol a *w-t*, azaz a *v-* előzményét használja ma is. A *w-* pedig olyan eredeti *t-* fejleménye ($t > \delta > w$) amelyet őriz a magy. *tör*, *török*, *túr* ige, s a török megfelelői között szerepel, pl. az ÓT. *társ*, de idetartozik a magyar *dara* is ($t > \delta > d$), amelyben egy másik irányú változás során vagy a δ -zöngésedése és zárhangúsodása következett be, vagy pedig közvetlenül a *t-* zöngésedett ($t > d$). Jelentésében benne van, hogy a víz amint mosta az árkot, alakította a saját medrét, egyben túrta a földet, másképpen tört, zúzott. A vízhez hasonlóan hagy nyomot az ember, amikor valamilyen jelet készít, ír.

A továbbiakban idetartozik a magy. *tör*²², az ÓT. *társ* 'ver, kopog, dőnget, dörömböl, tör,' (DTS:545), amellyel közelebből kapcsolatosak a csuv. *šyr* 'írni' és társai, köztük a magy. *ír*.

Előfordul, hogy a jelen tudós álláspont szerint valamely jel jelentésű szó nem használatos a magyarban, de ismert az ÓT. -ben és az altáji nyelvekben. A nyelvészeti őstörténeti kutatásaim során azonban kiderült, hogy a dolog nem így áll. Pl. az ÓT. *tamga* és a magy. *nyom*²³ igenévszó közötti genetikai kapcsolat tanúskodik egyrészt arról, hogy mindkettő ismert 'sajtó, nyomás, nyomtatás, nyom, lenyomat' jelentésben, másrészt nem 'sajtó' jelentésben, ám etimológiailag idetartozik a *támpont* (*tám + pont*) előtagja illetőleg a *támasz* (*táma- + -sz*), *támaszkodik* (*táma- + -sz + -kodik*) töve. A *tamga*: nincs meg sem a TESz-ben, sem az Idegen szavak szótárában, de bőven adatolt az ótörökben, vö.: ÓT. *tamya* 'sajtó, nyomás, nyomtatás, nyom, lenyomat, jelleg, sajátosság, veret, jel, jegy, jelzés' (DTS:530), ÓT. *tamyačī* 'a pecsét őrzője'. (DTS:530) A *tamyačī* szerkezeti felépítése: *tamya-*: szótó + *-čī*: foglalkozásnév képző. Az ÓT. *tamyal-* 'bélyegezni, megjelölni, védjeggyel ellátni, hitelesíteni, megjelölést, jelzést, jelet, jegyet, ismertetőjelet, pecsétet tenni, helyezni, rakni, felállítani' (DTS:530) Szerkezeti felépítése: *tamya-*: szótó + *-la*: ige képző. Az ÓT. *tamyalīy* 'pecséttel, jellel, jeggyel bíró, rendelkező' (DTS:530) A *tamya-*: szótó + *-līy*: 'valamivel való ellátottság'-ot jelölő képzőből áll. A *tamga* egyéb kapcsolataira ld. ÓT *tamyalīq* 'kis ebédülő asztal', *tamyaq* 'torok', *tamyaqla-* 'nyakon ütni' (DTS:530). Az ÓT. *tamya*²⁴ összetartozik a csuv. *tāmxa* (Ašm.) 'ua.' szóval, amely nincs meg Jegorovnál, megvan azonban az elődje, a csuv. *tumxa* 'tamga, pecsét, bélyeg, jel'. Vö.: újg. *tamga* 'jel, bélyeg',

²² Id. még *zúz* 'ide-oda rángat, meggyötör, összetör, összenyom (átvitt értelemben is),...' Bizonytalan eredetű. (TESz)

²³ A *tamga* magyar jelentéstani megfelelője a *nyomda* szavunk nyomtatás jelentése, amelynek a töve a *nyom-*, s *-da* pedig névszóképző, rokon a *nyomat* *-t*-jével. Éppen ezért tanulságos figyelembe venni a TESz információit a magy. *nyom* szóról: 1. főnév: 'járás után visszamaradó jel a talajon, maradandóság, tartósság, valamely jelenség, állapot jele, hatása, nemzetség, egy lépésnyi távolság, mód, kis mennyiség', 2. ige: 'rászorít, nyomot hagyó eszközzel megjelöl, súlyával ránehezedik, taszítva, szorítva valahova juttat, (ki)sajtol, hátrányos helyzetbe juttat, súlya van, (írásművet) nyomtat, hirtelen mozdulattal tesz, dug'. Valószínűleg ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, a megfelelések azonban vitatottak. Vö.: zürj. *numir-*, *namir kerni* (*kerni* 'csinál'), cser. *numorgém* 'összenyomódik'. (TESz) A szó semmi esetre sem lehet ősi örökség sem az ugor, sem a finnugor korból. Az adatok más nyelvi kapcsolatokra utalnak.

²⁴ Vö.: magy. *Timok* 'a Duna jobboldali mellékfolyója'. (KISS 1980), magy. *Tamók* csn. (KÁZMÉR 1993), *Timka* csn. (KÁZMÉR 1993), *Timkó* csn. (KÁZMÉR 1993), *Tomka* ld. *Tanka* csn. (KÁZMÉR 1993)

csag. *tamka*, ujj., üzb., kirg., nog., k.kalp., alt., bask., tat. *tamga*, kaz. *taŋda*²⁵, türkm. *tagma*, azerb., kum. *damga*, tuv., hak. *taŋma* 'pecsét, bélyeg', vö.: mong. *tamga* 'ua.'. Vö.: perzsa *tāmgā* 'a mongol kánok nagy pecsétje, írás, amit ilyen pecséttel láttak el'. (JEGOROV 1964)

A földrajzi névi kutatások fényében a *tamga* genetikailag rokon olyan közszóval, amely a földrajzi nevekben is megvan. Ilyen a *tamga* kapcsolatai között kulcsfontosságú csuvas *tukmak* közszó, a földrajzi névi *Tukmak* és alakváltozatai. Mint közszó: csuv. *tukmak* 'súlykoló, mozsártörő, mozsárütő, sulyok, fakalapács, verés, ütés', ujj., oszm., gag., türkm. *tokmak*, alt. *tokpak*, *topkok*, ojr. *tokpok*, hak. *toxpax*, tuv. *dokpak*, üzb. *tukmok*, azerb. *toxmag*, bask., tat. *tukmak*, kirg. *tokmok*, kaz., k.kalp. *tokpak* 'súlykoló, mozsártörő, mozsárütő, sulyok, fakalapács'... (JEGOROV 1964) Mint földrajzi név: *Tukmak* f. TB.146.: bask. *Tukmak*, or. *Tukmak* Beleb., az or. Useñ bal oldali mellékfolyója. < bask., or. *Tukmak* < *Tuk* + *mak*. A *tukmak* szó gyakori a víznevekben, a forrással rendelkező, illetőleg elágazó folyó nevében fontos szerepe van a szempontunkból is, mert hozzá hasonló az elágazó fa, amelyből lehet bunkós végű fát, fakalapácsot készíteni. A *tukmak* olyan találkozási pontot jelöl, amely lehet folyó forrása, az egyik folyónak a másik folyóba vagy tóba való beletorkollásának a helye, a fa elágazásának a helye stb. Szerepéből adódóan több jelentést is magába foglal. Számos szó közül idetartozik a bask. *tamak* 'torok, (folyó) torkolat' szó is, a magy. *tám-* tö, amely pl. a magy. *támpont* (*tám* + *pont*) előtagjával azonos. Velük rokon az oszm. *tam* 'éppen, pontosan', cser. *tom* 'mag (lényeg)' szó. A *tukmak* (*tuk-mak*) a jelentés oldaláról nézve, mint találkozási pont, forrás, alapul szolgált a jel, az írás témakörében vizsgált szavaknak. A hangtan felől nézve pedig az ÓT. *tamga*, *tamak*, az oszm. *tam*, a magy. *tám* (vö. *támpont*) és a *támasz* (*táma* + *-sz*) ige tövének formái az eredetibb *tukmak* két *k* hangjának a változásai során keletkeztek. A szókezdő *t-* változásának egyik eredményeképpen pedig a magy. *nyom* lett.

A *jel* szavunkkal hangtanilag és jelentéstanilag szoros összefüggésben van a *bélyeg* (*bé* + *-lyeg*) és a *billog* (*bil* + *-log*) *bé-* ill. *bil-* töve. Vö.: magy. *bélyeg*, *billog* 'megjelölésként sültött bélyeg, sebhely, ismertetőjel, bélyegző, értékjegy, postai értékjegy'. Ótörök eredetű, vö.: türk *bilig* 'tudás', ujj. *bilik* 'jel', bolg. *bälik*, *bäliük*, 'ua.', kirg. *belgi* 'ua.', csuv. *pallä* 'ua.' Mindezek a *bil-* 'tud' ige származékai. A törökség minden ágában megtalálható szó megfelelője megvan a mongolban is, vö.: mong. *belge* 'jel'. A török szó bekerült több szláv nyelvbe is, vö.: blg. *beleg* 'bélyeg, ismertetőjel', szb.-hv. *bèleg* 'bélyeg, jegy, anyajegy, sebhely, okmánybélyeg', szln. *beleg*, *bileg* 'bélyeg, jegy', or. *beleg* 'jegy, fehér folt', aláírással ellátott úrlap a bemutató személy meghatalmazásának igazolására. ...A bélyeg eredeti jelentése 'az állat testére sültött tulajdonjegy', s ez a török népeknél a nomád állattartással függ össze. – A *billog*, *bilyog* talán nem a bélyeg magyar alakváltozataként, hanem a h. lat. *bilochus* a bélyeg ómagyar alakjának –s képzős származékából, a **bilüküös*-ből származott. (TESz) A TESz véleményével több ponton sem érthetünk egyet. A magy. *billog* (*bil* 'jel, írás, betű' + *-log* 'valamivel való ellátottság' képző) relatív töve (*bil-*) rokon a magy. *bölcs* (1. *böl-* 'betű, jel' + *-cs*: foglalkozásnév képző ld. 'betűs, betűvel, jellel foglalkozó' 2. *böl-* ld. csuv. *pěl-* 'tudni' + *-cs*: képző, ld. magy. 'tudós') tövével (*böl-*). A magy. *bélyeg* és a *billog* szavaknak kiterjedt rokonsága van az altáji nyelvekben, vö.: csuv. *paläk*, *palkä* régi, 1. 'jel, jelzés', 2. 'síremlék', a bulgár sírfeliratokon *bel'uk* (cirill *белюк*), ósszláv, (óbolg.) *beleg*, mai

²⁵ A szónak csak a *taŋ-* töve tartozik össze a *tamga*-val, a *-da* elem képző.

bolg. *beleg* 'jel, jelzés', magy. *bélyeg* 'jel, jegy, bélyeg', ÓT., ujj. *bälgü*, csag. *belgü*, kirg., kaz., k.kalp., nog., kum., türkm., üzb. *belgi*, tat. *bilge*, bask. *bilde*, *bilge*, alt. *pilek*, *pilgi* 'jel, jegy', mong. *beleg*, burj.mong. *belge* 'jel, jegy, bélyeg, előrejelzés'. (JEGOROV 1964) Meg kell jegyezni, hogy a cirill *белюк* egy idegen **belük* átvétele. A bask. *bilge* 'jel, ismertetőjel' mellett a *bilde* 'jel, jegy, vágat, véset' pedig azért fontos adat, mert *bil-* + *-de* (szótő + képző) elemekből áll, ahol a képző olyan korábbi formát őriz, amelynek tovább fejlődött változata a csuv. *pallä* (*pal-* + *-lä*), magy. *billog* (*bil* + *log*) szavakban a *-lä* ill. *-log* *-l*-je. (vö.: $t > \delta > 1. d, 2. l.$)

A magy. *jel*²⁶, *bélyeg*, *billog* és a csuv. *pallä*, *palkä*, *paläk* szavakat összeköti egyrészt a jelentés, másrészt a hangtani felépítés, harmadrészt a szerkezeti felépítés. A *-t-* megőrződött a magy. *betű* szóban és számos nyelvi megfelelőjében, vö.: ÓT. *bitig*, amelyeket *be-* + *-tű* ill. *bi-* + *-tig* elemekre lehet bontani. A csuv. *pallä* ld. *paläk*, *palkä* 'jel, bélyeg stb.' *palär-* 'ismertnek lenni', *pěl-* 'tudni, ismerni', ÓT., ujj., üzb., azerb., türkm., oszm., kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr., tuv. *bil*, alt., hak. *pil*, tat., bask. *bel* 'tudni, érteni' (JEGOROV 1964) igező szorosán összefügg a magy. *bölcs* szó tövével. A magy. *bölcs* egyrészt tudós, aki tud, azaz a jellel, a betűvel foglalkozik, másképp a betűt, a tudást őrzi. Ez a kettősség nem véletlen, hisz a betű rögzíti a tudást s a betű ismerete, őrzése fontos a tudásnak a megszerzéséhez és megtartásához egyaránt. Tudósnak, bölcsnek, pecsétörnek valamikor rangot jelentett őseinknél, így volt ez a hunoknál is.

Bár az or. *bilet* szót XVIII. századi franciából való kölcsönszónak tartják, kiterjedt kapcsolatait érdemes számba venni, vö.: fr. *billet*, *billette*, ófr. *bullette*, amely a lat. *bullā* 'írás' szóból származik (SIS) s a magy. *bullā* 'ünnepélyes pápai rendelet, pecsétés középkori oklevél, pecsét' stb. szót szintén latin eredetűnek tartják, vö.: lat. *bullā* 'buborék. gömbölyű dísz, pecsét', h.lat. *bullā* 'függő pecsét, ónpecsét'. Beletartozik számos európai nyelv szókészletébe, vö. ang. *bull*, ném. *Bulle*, fr. *bulle*, or. *bullā* 'bullā'. A magyar szó jelentései a latin jelentéseknek felelnek meg. Történettudományi szakszó. (TESz)

A magy. *billog* és az or. *bilet*, a magy. *bullā* összetartoznak. Közös gyökerük az idők mélyére nyúlik. A magy. *bélyeg* szó *bé-*, a *billog* szó *bil-*, a csuv. *pallä* szó *pal-* és a bask. *bilde* szó *bil-* töve összetartozásának hangtani oldalról az a magyarázata, hogy mind az *-l*, mind a *-0* (mássalhangzó hiánya) közös ősből fejlődött külön utakon: $t > \delta > 1. l$ 2. $w > V > 0$. Az eredeti *t* megőrződött a magy. *betű* szóban és számos altáji rokonában. Egy harmadik irányú változás eredménye lett a *d* ill. *d'*, vö.: azerb. *adly* (*ad* + *-ly*: 'valamivel való ellátottság' képző) 'neves, névvel ellátott' szó töve és társai, magy. *jegy*.

A földrajzi nevek fényében a magy. *jel*, *jegy*, *név*, *betű*, *ír*, *nyom* és az ÓT. *tamga* tartoznak össze, a további képzett szavaknak azonban csak a tövével, vö.: magy. *jelleg* (*jel-* + *-leg*), *jegyés* (*jegy-* + *-s*), *neves* (*neve-* + *-s*), *betűs* (*betű-* + *-s*), *írás* (*ír-* + *-s*), *bélyeg* (*bé-* + *-lyeg*), *billog* (*bil-* + *-log*). A *-log*, *-leg* képző rokon a csuvasban használatos *-lä* és a további török nyelvekben meglévő változatokkal, vö.: csag. *-lyg*, ujj. *-lik*, üzb. *-li*, türkm. *-ly*, kirg. *-tuu*, azerb. *-ly*, alt. *-lu*, hak. *-tyg*, tat. *-ly*, amelyek a 'név' jelentésű szavakhoz járultak: csuv. *jatlä* 'névvel bíró, névvel ellátott, nevezett, jelzett, ismert', vö. óujg., csag. *atlyg* 'névvel bíró, nevezett', ÓT. (jeny.) *atag* 'hírnév, dicsőség, nevezetesség, jelzett, ismert' ujj. *ataglik*, üzb. *otli*, türkm., oszm., k.kalp. *atly*, kirg. *attuu*, azerb. *adly*, alt. *adylu*, hak. *atlyg* 'névvel bíró,

²⁶ Vö.: *jelleg* (*jel* + *-leg*). A TESz szerint „nyelvújítási származékszó, a *jel* főnévből alkották -g képzővel”. Ez a magyarázat elfogadhatatlan, nem igazolja a rendszer.

nevezett, nevezetes, híres, ismert, tisztelt, tat. *atly* 'névvel bíró, neve szerint', vö.: *atakly* 'neves, jó nevű, előkelő'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük relatív szótó + képző: csuv. *jat-* + *-lă*, óujg., csag. *at-* + *-lyg*, stb., ahol a relatív tövekkal rokon az ÓT, (jeny.) *atag*. A fenti okból egyértelműen következik, hogy a név is jel. Világos, hogy a relatív szótó azonos a 'név' jelentésű szavakkal, vö.: csuv. *jat* 'név, elnevezés', ÓT., KB., MK., Zamaxš. *at*, azerb. *ad*, csag., ujj., kirg., kaz., k.kalp., nog., alt., ojr., tuv., hak., oszm., tat., bask. *at*, üzb. *ot*, türkm., jak. *aat* 'név' (JEGOROV 1964).

Ami a magy. *név* szót illeti, tanulságos idézni a TESz véleményét: Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *nem*, osztj. *nem*, zürj. *ńim*, votj. *ńim*, cser. *lěm*, mdE. *l'em*, *l'äm'*, mdM. *lém*, fi. *nimi*, észt *nimi*, lp. *nâmmâ* 'név', szam.jur. *ńim*, jeny. *ńi'*, tvg. *ńim*, szelk. *nim*, kam. *num* 'név' (TESz). Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: magy. *né-* + *-v*, vog. *ne-* + *-m*, osztj. *ne-* + *-m*, zürj. *ńi-* + *-m*, votj. *ńi-* + *-m*, cser. *lě-* + *-m*, mdE. *l'e-* + *-m*, *l'ä-* + *-m'*, mdM. *lé-* + *-m*, fi. *ni-* + *-mi*, észt *ni-* + *-mi*, lp. *nâm-* + *-mâ* 'név', szam.jur. *ńi-* + *-m*, jeny. *ńi'*, tvg. *ńi-* + *-m*, szelk. *ni-* + *-m*, kam. *nu-* + *m*. A 'név' jelentésű szavak relatív tőként alapul szolgáltak képzett szavaknak. Ugyanakkor a felépítésük abszolút szótó + képző. A magy. *név* és párhuzamai az ÓT. *tamga* stb. szavakkal tartozik össze közelebből, továbbá a csuv. stb. *tukmak* szóval (*tuk-* + *-mak*). A képző *m-* ill. *v-* kezdő mássalhangzójának közös az előzménye: *w-* (< *δ-* < *t-*). Az eredeti mássalhangzó a *t-*, ismert a török nyelvekben.

Idetartozik az or. *im'a* (*им'а*), amelyet indoeurópai jellegű közszláv szónak tartanak, vö: or. *im'a* < *imę-* < **jьmen-*, vö.: alb. *emen*, gót *namō*, mém. *Name*, lat. *nōmen* (SIS), ld. még ang. *name* 'név'. Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: or. *i-* + *-m'a* < *i-* + *-mę-* (< **jь-* + *-men-*), alb. *e-* + *-men*, gót *na-* + *-mō*, mém. *Na-* + *-me*, lat. *nō-* + *-men*, ang. *na-* + *-me*.

Az előzőekhez kapcsolódnak a halha mong. *iroa*, *irowa*, *jor*, *jirô*, *jurô* 'jel, végzet', ojr. *joro* 'ua.' szavak, amelyek a magy. *ír*, csuv. *šěr* 'ír', magy. *betű* stb. szavakkal rokon közelebből. (vö.: CZEGLÉDI 2009) Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: *i-* + *-roa*, *i-* + *-rowa*, *jo-* + *r*, *ji-* + *-rô*, *jo-* + *-rô*, *jo-* + *-ro*, magy. *í-* + *-r*, csuv. *šě-* + *-r*.

A *betű* családjába tartozik a K-mong. *dzuro-k*, *dsiro*, *zura*, *suro* 'rajzol, valamit húz, számít, vázol', ojr. *zurū* 'ua.', *zuru-k* 'vázlat, rajz' s a magy. *ír* szóval rokon közelebből. A szót a TESz csuvasos jellegű ótörök jövevényszónak tartja helytelenül, azonban a hozott példák idetartoznak, amelyeknél többet tartalmaz Jegorov szótára, vö.: csuv. *šyr* 'írni, lejegyezni', *šyru* 'levél', *šyrušă* 'író, titkár', ÓT. *jaz*, ujj., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog. *jaz*, üzb. *joz*, kirg., kaz., k.kalp. *žaz*, karacs. *džaz*, jak. *suruj* 'írni', *suruk* 'levél'. (JEGOROV 1964)

Eredetileg tehát a víz írt jelet, a víz hagyott nyomot, azaz vájatot maga után, onnan van az elnevezés. Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: K-mong. *dsi-* + *-ro*, *zu-* + *-ra*, *szu-* + *-ro*, ojr. *zu-* + *-rū*, csuv. *šy-* + *-r*, *šy-* + *-ru*, *šy-* + *-ru-*, ÓT. *ja-* + *-z*, ujj., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog. *ja-* + *-z*, üzb. *jo-* + *-z*, kirg., kaz., k.kalp. *ža-* + *-z*, karacs. *dža-* + *-z*, jak. *su-* + *-ruj*, *su-* + *-ruk*. A csuv. *šyrušă*

relatív szótő (*šyru-* + *-šā*: foglalkozásnév képző elemekre bontható. A szótövek eredeti kezdő mássalhangzója *t-* volt, amelynek különböző fejleményeit tartalmazzák az adatok: magy. *0-* (< *V-* < *w-* < *δ-* < *t-*), K-mong., ojr. *z-* (< *δ-* < *t-*), K-mong. *ds-* (< *δ-* < *t-*), K-mong., jak. *s-* (< *th-* < *t-*), csuv. *ś-* (< *t'h-* < *t'-* < *t-*), ÓT., ujj., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog., üzb. *j-* (< *d'-* < *t'-* < *t-*), karacs. *dž-* (< *d-* < *t-*), kirg., kaz., k.kalp. *ž-* (< *dž-* < *d-* < *t-*). A képzők *-r*, *z-* mássalhangzója vagy önállóan alkotja a képzőt, vagy nem, ez esetben a képzőnek, mint kezdő mássalhangzója szerepel. Mindkettő eredeti *-t* fejleménye (*-r*, *-z* < *δ-* < *t-*). A képző teljesebb formában *-rV*, *-rVk*, eredetileg nomen-verbumot képezett, azaz a képzett szónak egyszerre volt névszói és igei tulajdonsága. Ezek idővel önállósodtak, így jött létre külön az igei (vö.: magy. *ír*, jak. *suruj* 'írni') és külön a főnévi alak (vö.: csuv. *šyru* 'levél', jak. *suruk* 'levél'). Bár a csuv. ma az *-u* képzőt deverbális nomen képzőként tartja számon, eredetileg azonban a *-ru* volt a képző.

A legújabb hun kutatások is igazolják, hogy a *bicsigecsi* (*bicsige* – *csi*) 'betűs, aki betűvel foglalkozik' mint hun nemesi rang volt ismeretes. A hun *kutugu* másik csoportot képvisel, mégpedig a *k-* kezdetűekét, amelyhez tartozik a magy. *könyv*, or. *kniga* 'könyv', csuv. *kěneke* 'könyv' is. Alapul pedig olyan szó szolgált, amely a magy. *könyök* főnévvel, a *konyul* ige s a *konty* főnév tövével van összefüggésben. A szó akkor születhetett, amikor a tekercsek tartalmazzák, őrizték az írást.²⁷

A hun *bicheqi* szintén jelentős magyar szempontból is. A szó a hun idők *bicsigecsi* (*bicsige* + *-csi*) első elemével azonosítható. Közeli rokona a török *bitigči* (*bitig* + *-či*), magy. *betűs* (*betű* + *-s*). A második elem a *-či*, *-š* képzők, azaz foglalkozásnév képzők. Ha számba vesszük a 'forrás, folyó' jelentésű és a víz létrehozta nyomokat, árkokat, vízmosásokat, azaz jeleket kifejező szavakat, akkor azt látjuk, hogy azok számos esetben nemcsak egymással tartoznak össze etimológiailag, hanem az írással kapcsolatos szavakkal is. Ennek az a magyarázata, hogy a víz eredeti komplex jelentéstartalmának részét képezi az a jelentés, ahogyan a víz nyomot hagy maga után, jelet csinál a földön, földben. A jelentésfejlődés során egyrészt a víznek a nyoma, a jelkészítő tevékenysége mintául, alapul szolgált az ember jelkészítő tevékenységének, másrészt az idevonatkozó, már meglévő szavak készen álltak az írás különböző formáinak megnevezésére. A földrajzi nevek fényében történő kutatások világossá teszik, hogy az írásnak, rajzolásnak, a betűnek, a jelnek, névnek, jegynek, nyomnak, tamgának a mintájául maga a forrás, a víz szolgált a maga tulajdonságaival, tevékenységével, a környezetre, talajra tett hatásával.

Nemcsak a földrajzi nevekből, hanem a magyar nyelv szavaiból is kiolvasható, hogy a kezdeteket tekintve a beszéd, a szó, mint jel ugyanúgy hangutánzó eredetű, a természet, azaz a víz hangját utánzó hangutánzó szavakra épül, mint ma a hangutánzó szavak. A *szó*, mint jel az eredeti komplex jelentéstartalom egyik része, amely idővel a használat során önállósodott és a nyelvi rendszer egyik legfontosabb elemévé vált és a beszéd alapegysége lett. A másik fontos elem a víz nyomával kapcsolatos jel, azaz a *betűvel* és az írással összefüggő szavak családja, amelynek valamennyi tagja más-más utat bejárva önállósodott. Az pedig egyértelmű, hogy a magyar nyelv ebből az ősi közös gyökerű

²⁷ Velük közös gyökerű az ang. *knee* 'térd, hajlat, kályhacső stb'

gondolkodásból a legtöbbet őrzött meg. Ezek a szavak, adatok nagyon ősi, közös gyökerű gondolkodást jeleznek a három nyelvcsaládba (uráli, altáji, indoeurópai) sorolt nyelvekben. Nemcsak jelentéstanilag, de hangtani és alaktani szempontból is egy olyan összefüggő rendszert alkotnak, amelyek eleve lehetetlenné teszik a magyar szavaknak más nyelvekből való kölcsönzését, hitelt érdemlő bizonyítás híján pedig bármilyen szintű (uráli, finnugor vagy ugor kori) finnugor nyelvi eredeztetését. Ugyanakkor nemcsak arról tanúskodnak, hogyan, minek a mintájára, miért és mi célból születhetett meg maga az írás, hanem arról is, hogy a magyarok ősei kivették részüket az írás alkotásából. Ahhoz pedig, hogy ennek az okát minél jobban megismerjük, a magyarzatát megadjuk, a földrajzi névi kutatások mellett további nyelvészeti, valamint a társtudományok kutatásainak újabb és újabb eredményei szükségesek s ezek nem kerülhetők meg akkor sem, amikor pl. a magyarok honfoglalás előtti írásbeliségéről kívánunk szólni.

2.25. harang

A magy. *harang* 'többszörre belsejébe szerelt ütővel megszólaltatható hangadó, jeladó eszköz, harang alakú tárgy, búra'. Török eredetű, a török-magyar érintkezés legkorábbi szakaszából, vö.: csag., tat., alt., ujj., mod., *qazan*, oszm. *kazan*, csuv. *xuran* 'üst', csag., kipcs. *qazyān*, oszm. *kazgan* 'ua.' (TESz) < magy. ha-: abszolút szótő + -rang: képző, csag., tat., alt., ujj., mod., qa-: abszolút szótő + -zan, oszm. ka- + -zan, csuv. xu- + -ran, csag., kipcs. qaz-: relatív szótő + -yan: képző.

A magy. harang alakváltozata a Kāšy. *kuṅragū* 'kis harang'. < *kuṅ-*: abszolút szótő + -ragū: képző.

Eleink gondolkodása szerint a *harang* és az *üst* két azonos alakú tárgy megnevezése, amelyet kétféleképpen használnak. A harangot a nyílásával lefelé, az üstöt pedig nyílásával felfelé. Ezért természetes, hogy a megnevezésük is gyakran ugyanaz, vö.: csuv. *xuran* 'üst, kazán', gag. *xaran*, hak. *xazan*, ujj., oszm., kirg., kazak, k.kalp., nog., tat., bask., tuv. *kazan*, üzb. *kozon*, türkm. *gazan* 'üst, kazán'. (JEGOROV 1964) < csuv. xu-: abszolút szótő + -ran: képző, gag. xa- + -ran, hak. xa- + -zan, ujj., oszm., kirg., kazak, k.kalp., nog., tat., bask., tuv. ka- + -zan, üzb. ko- + -zon, türkm. ga- + -zan.

Szintén az alakjáról kapta a nevét a csuv. *kurka* 'korsó, csésze', vö.: türkm. *kurok* 'lapát, amellyel a lisztet merítik a malomban', kirg. *ataš kürök* 'szenes lapát', szag. *kürkü* 'merítókanál, vödör', üzb. *kurakča* 'szóró- vagy hányólapát'. (JEGOROV 1964) < csuv. ku-: abszolút szótő + -rka: képző, türkm. ku- + -rok, kirg. *ataš kü-* + -rök, szag. kü- + -rkü, üzb. *kurak-*: (< ku-: abszolút szótő + -rak) relatív szótő + -ča: képző.

A *harang* és az *üst* alakváltozata a magy. *kazán* 'folyadékok hevítésére vagy gőz előállítására való zárt terű fémtartály, a vonat mozdonya'. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *kazan* 'üst, zárt terű fémtartály (gőzgépeknél)', 'tkp. az, ami ki van vájva'. Etimológiailag végső fokon azonos vele a jóval korábban nyelvünkbe került harang török előzménye. Az oszmán törökből származnak a balkáni nyelvek szavai. (TESz) < magy. ka-: abszolút szótő + -zán, oszm. ka- + -zan. Kezdetben a *kazán* a folyómeder

megnevezése volt, idetartozik a *Kazánka* folyónév. A magy. szó oszmán-török eredete nem igazolt.

2.26. gyapot

Amennyiben a magy. pamut szó alakváltozata, úgy a Kāšy. *bamuk* 'gyapot' is idetartozik. A magyarban ismert mindkét változat, vö.: magy. *pamuk*, *pamut*.

2.27. gyapjú

Abból kell kiindulni, hogyan készül a gyapjú. Így jutunk el a mong. *tshabtshi-la-* 'vágni ismételtén, csapkodni' szóhoz, amelynek a *tshab-* töve összetartozik a magy. *csap-* 'üt, vág, (mértéket) lesimít, (gyapjút) tép, szaggat, hajít, odalök, valahova hatol, hirtelen irányt változtat, lecsap valamire, hízelkedik, bocsát, terel, (lakomát, mulatságot stb.) rendez, (lármát) okoz, elcsen' igével. A szót a TESz hangutánzó eredetűnek tartja és valószínűleg ősi örökségnek a finnugor korból, vö.: zürj. *tšapkini* 'dob (nem nyújtott kézzel)', votj. *čapki-* 'üt, tapsol', *tšapan* 'vág', lp. *čuop'pât* 'vág, levág, darabol'. (TESz)

Idetartozik a csuv. *šap* 'ütni, csapni, vágni, törni', bask. *sab*, tat. *čab* 'vágni (baltával), valakit vesszővel csapkodni a fürdőben, tapsolni, kaszálni, vágni', ujj. *čap* 'vágni, (füvet) kaszálni', alt. *čap*, tuv. *šap*, hak. *sap*, kaz. *sab*, k.kalp. *saba*, *sava* 'ütni, csapni', kirg. *saba*, tuv. *sava* 'szört, gyapjút 'ütni, vágni'. (JEGOROV 1964) Idekapcsolódik a magy. *csepű*.

Rokonuk a magy. *szab*, amely a *csap* alakváltozata. Elsőként a víz, vízcsepp csapkodásáról volt szó, a víz csepegésével tartozott össze a csapkodás, szabás, ütés, vágás. A *tapsol* is idetartozik, a töve *tap-* eredetibb alakváltozat, a *tapint tap-* tövének rokona. A fentiek alakváltozata a magy. *szab* 'meghatározott mérték szerint meghatározott formára vág (anyagot, így készít belőle főleg ruhát), vág, ver stb.' A TESz ismeretlen eredetűnek tartja. Ezen adatok figyelembe vételével értelmezhető a magy. *szabó* főnév. A *Szabó*, *Csapó* családnév nem feltétlen a mesterséggel kapcsolatos, hanem úgy kell felfogni, hogy a vízcseppel, mint forrással tartozik össze, másképpen a 'forráshoz tartozó' jelentésű. A *csepeg* (*cse-*: abszolút szótó + *-peg*: képző) is a szó családjába tartozik. A TESz szerint a *csepeg* töve *csep-*, amely finnugor nyelvi ősi örökség. Mindkét állítás helytelen, azonban az adatok idetartoznak, vö.: votj. *t'šop* 'csepp', lív *sippa* 'csepp', lp. *cahpa-* 'csepeget', cser. *tsěβělt-* 'füröszt (gyereket)'. (TESz) Megjegyezzük, hogy a cser. *tsěβě-* igező közelebbi kapcsolatban van a csuv. *šyv* 'víz' szóval és társaival s a szó nagy családjába beletartozik.

A magy. *gyapjú* szóban benne van a *csap* 'üt' jelentés, hozzá hasonlóan a magy. *nemez* 'nyomat' jelentésben értelmezhető. A szó a TESz szerint vö.: magy. *nemez* 'gyapjúból, szörből tömörítéssel készített kelme, ennek egy darabja, mint használati tárgy, nyereg alá való posztó, párna'. Iráni eredetű.

Vö.: osz. *nymet* 'nemez', középperzsa *namat, namad* 'durva kendő, szövet', újperzsa *nāmād* 'nemez, durva szövet, szőnyeg'. Ezek egy 'üt' jelentésű ige igenevei. A nedves gyapjút ugyanis összeütögetve, egybesajtolva tömörítették nemezlappá. Bekerült néhány rokon nyelvbe is, vö.: vog. *nēmēnt* 'nemez', osztj. *nāmēl* 'ua.', zürj. *namöd, namöd-döra* 'kapca'. (TESz) < *neme* (< *ne* + *-me*) + *-z*. A nyelvünk őrzi a gyapjú és a nemez készítési módját.

2.28. író

A szó a TESz szerint vö.: magy. *író* 'köpüléskor visszamaradó, tejszerű, savanykás folyadék'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Megfelelője csak egy baskír szóösszetétel második tagjában van kimutatva, vö.: bask. may *yađū* 'vaj'. Ld. még bask. *yađ-*, ufai tat. *yaz-* 'köpül', bask. *yađma* 'író', cser. *jāra* 'író'. (TESz) < *í* + *-ró*.

A szónak alakváltozata a Kāšy. *ajran* 'savanyú tej'. Ld. még magy. *túró*.

2.29. túró

A szó a TESz szerint vö.: magy. *túró* 'aludttejből készült tejtermék, sajt, a fitymában levő váladék, a tagadás kifejezéseként'. Ótörök eredetű, vö.: türkm. *turaq* 'joghurtból készített savanykás ízű étel', csag. *toraq* 'sajt', oszm. *dorak* 'kiszáritott joghurt', *dorak* 'egy fajta joghurtból és tejfölből készített sajt', csuv. *turāx* 'forralt, leszedett savanyított tej', *tora* 'sajt', cser. *tuara, tuγara* 'sajt', miser *tura* 'ua.', or. *torak* 'forralt, savanyított tej', kurd *toraq* 'túró', mong. *tarag* 'sűrű, savanyított tej', or. *tvorog* 'túró'. (TESz) < magy. *tú-*: abszolút szótó + *-ró*: képző, türkm. *tu-* + *-raq*, csag. *to-* + *-raq*, oszm. *do-* + *-rak*, csuv. *tu-* + *-rāx*, *to-* + *-ra*, cser. *tua-* + *-ra*, *tuγa-* + *-ra* 'sajt', miser *tu-* + *-ra*, or. *to-* + *-rak*, kurd *to-* + *-raq*, mong. *ta-* + *-rag*, or. *tvo-* + *-rog*.

Az or. *tvorog* szótöve *tvo-* és külön a képző *-rog* teljesebb formákat mutat. A képző kezdő mássalhangzója az *-r* eredeti *-t* fejleménye, amit őrizz a magyar *túró* alakváltozata a Kāšy. *sugut* 'túró', de idetartozik a magy. *sajt*, amely a TESz szerint 'tejből illetve túróból érleléssel készített tejtermék, savó, gyümölcsből vagy húsból sajtformára készített eledel'. Ótörök eredetű, vö.: kar. *čiyit*, csuv. *čākāt* 'sajt'. (TESz) Vö.: óind *čāke* 'kinyomott és kiszáritott savanyú tej'. < magy. *saj-* + *-t*, kar. *čiyi-* + *-t*, csuv. *čākā-* + *-t*.

Idetartozik a csuv. *čākāt* 'sajt', karaim *čygyt* 'sajt', magy. *sajt*. Vö.: osz. *cigt* 'sajt'. Vö.: óind *tikta* 'csípős, savanyú ízű'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čākā-*: szótó + *-t*: képző, karaim *čygy-* + *-t*, óind *tik-* + *-ta*.

Alakváltozata az or. *sy* 'sajt', indoeurópai jellegű közszláv szó, vö.: ópor. *suris* 'sajt', ném. *sauer* 'savanyú'. Ld. még or. *syroj* 'savanyú'. (SIS) < or. *sy-*: szótó + *-r*: képző, ném. *saue-* + *-r*.

A *túró* és a *sajt* egyszerre tartalmazzák a készítési módot és a savanyú, csípős ízt.

2.30. köpű

A TESz cikkírója szerint a magy. *köpű* 'vajköpülő faedény, hasábszerű faedény, növény gubója, toktermése, méhkaptár, kanálszerű üreges eszköz, szerszámon, eszközön, fegyveren stb. cső alakú eszköz, amelybe valamit (nyelet, löcsöt stb.) erősítenek, szemgolyó, forrás vagy kút falául alkalmazott kivájt faderék, bürü, palló'. Ótörök eredetű, vö.: oszm. *gübü*, tat. *göbä*, bask. *köbö* 'vajkészítő edény, nagyobb faedény, fakád'. (TESz)

A magyarban 'szem' jelentésben használatos a *gubó*, ugyanígy nevezik a Tiszántúlon a tölgyfa kislabda szerű *gubóját* is, másképpen *gubics*.

A *köpű* szó az alakjáról, üreges formájáról kaphatta a nevét. Ez alkalmas volt a vaj köpülésére. Ilyen alakú tárgy, edény rengeteg van, amely meg is kapta a *köpű* szóhoz hasonló alakváltozatot, vö.: *kupa* 'ivóedény' stb.

2.31. kar

A magy. *kar* 'az ember felső végtagjának a vállízülettől a csukló ízületig terjedő része, valamely tárgynak, szerkezetnek kinyúló része, támla'. A TESz szerint ótörök eredetű, vö.: ujj. *qar* 'kar', Kāšy. *kari* 'ua.', kirg., alt. *qari* 'ua.', *qari* 'rőf', csuv. *xur* 'két rőf', vö.: mong. *γar*, halha *gar*, ojrat *γar*, mandzsu *γala* 'kar'. (TESz) < magy. *ka-*: abszolút szótó + *-r*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő', ujj. *qa-* + *-r*, Kāšy. *ka-* + *-ri*, kirg., alt. *qa-* + *-ri*, *qa-* + *-ri*, csuv. *xu-* + *-r*, vö.: mong. *γa-* + *-r*, halha *ga-* + *-r*, ojrat *γa-* + *-r*, mandzsu *γa-* + *-la*.

Tanulságos a csuv. *xur* 'könyök, régi hossz-mértékegység - kétszeres távolság a könyöktől a középső ujj végéig, PMK *karag* 'könyök', óujg., üzb. *kary*, Zamahš. *kary* 'könyök', kirg., k.kalp. (dial.), ojr. *kary* 'távolság a mellközéptől az ujjak végéig', csag. *kary*, jak. *xaryn* 'könyök, hosszmérték - távolság a váll felső részétől az ujjak végéig', vö.: mong. *gar* 'kar'. (JEGOROV 1964) < csuv. *xu-*: abszolút szótó + *-r*: képző, PMK *ka-* + *-rag*, óujg., üzb. *ka-* + *-ry*, Zamahš. *ka-* + *-ry*, kirg., k.kalp. (dial.), ojr. *ka-* + *-ry*, csag. *ka-* + *-ry*, jak. *xa-* + *-ryn*.

Az alakváltozatok utalnak arra, hogy a korábbi teljesebb alak **xarVnk* lehetett. A magyar szónak

nincs szüksége arra, hogy a törökből való átvételnek tartsuk. A rokonság oka a közös gyökér. Hangtanilag a képző kezdő mássalhangzója *-r*, *-l*, mindkettő eredeti *-t* fejleménye (*t* > *δ* > 1. *r*-, 2. *l*-) Hozzáteesszük, ennek alakváltozata a magy. *kéz* és a *kacsó* is s a *kéz* szavunkat finnugor eredetűnek tartják megalapozatlanul.

Idetartozik a magy. *könyök* 'valaminek a könyökhöz hasonló görbülete, könyök alakú szerkezet, ruhának, páncélzatnak a könyököt fedő része, az alsó és felső kar találkozásának helye, egy fajta hossz mérték'. Származékszó, feltehető *köny*- alapszava ősi örökség a finnugor korból a TESz szerint. Vö.: vog. *konni* 'könyök', votj. *gir-pum* 'könyök' (*pum* 'vég, csúcs') stb. A további példák tovább képzett alakok, a relatív szótó a könyök további képzőket tartalmaz (vö.: md.E.M. *keñer* 'alsókar, könyök'). A szó szerkezeti felépítése *keñe*-: relatív szótó 'könyök'²⁸ -*r*: képző 'valamihez tartozó'. A mordvin szó jelentése tehát 'a könyökhöz, a hajlathoz, a sarokhoz, a csúcshoz tartozó'.

Helytelen a magy. *könyök* szónak a finnugor származtatása. A *könyök* a magy. *könyv* szóval, a *konyul*, *konyty*, stb. tövével tartozik össze és a jelentésük alapja a hajlás, görbülés. A *kéz* őseink gondolkodásában oldalhajítás s a *kéz*, *kar* csupán alakváltozatok, amelyekhez külön-külön némi jelentésmódosulás társult.

Hasznos szólni Kasgari következő két adatáról, vö.: Kāšy. *ūñ alik*, *sag alik* 'jobb kéz', Kāšy. *sūl alik* 'bal kéz'. Eleink itt is a forrásból indultak ki. A folyónak a forrása a többi részéhez képest fent és elöl van, az a jó, a helyes. Ha a Sarkcsillaggal szembe állunk, akkor a Nap is jobbról jön fel s természetes, hogy az a kezünk a jobb, amelyik felől kél a Nap. A másik oldalon lenyugszik, az a bal. A lent lévő dolgok pedig rendszerint rosszak, sötétek, ezért természetes, hogy a bal kézhez társult a rossz is. Ezek után, ha a folyó folyásának irányába állunk, akkor könnyű megállapítani, melyek a bal oldali és melyek a jobb oldali mellékfolyók.

Kasgarinál a 'jobb' közelebb áll az 'elöl lévő' szóhoz, vö.: csuv. *um* 'elöl, elülső rész, előtt, mell', ÓT., KB., MK. *oñ* 'előtt, kelet', tefs. XII-XIII. sz., azerb., oszm., türkm. *ön*, üzb. *um* 'előtt, elülső rész', oszm., türkm. *önünde*, csuv. *uměnce* 'elöl', mong. *ömnö* 'dél, déli'. névutóként 'elöl, elöl lévő', *ömnöx* 'elülső, elöl található', kalm. *öm* 'elöl'. (JEGOROV 1964) < csuv. *u*-: abszolút szótó + *-m*: képző, ÓT., KB., MK. *o*- + *-ñ*, tefs. XII-XIII. sz., azerb., oszm., türkm. *ö*- + *-n*, üzb. *u*- + *-m*, kalm. *ö*- + *-m*.

A magy. *jó kéz* első eleme a jó ugyanúgy az eredeti komplex jelentésnek a része, tagja, azonban jelentésében közelebb áll a 'jó, szent, helyes stb.' jelentésű alakokhoz. A TESz szerint a magy. *jó* 'kellemes, hasznos, szükséges dolog, jobb oldal, irány, erkölcsi értelemben megfelelő, becsületes ember, helyes cselekedet, valaminek a legjelentősebb, legjobb része, valaminek a legnagyobb része, valaminek a haszna, előnye, derék, becsületes, kedvező, hasznos, megfelelő, jobb oldalon lévő'. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *iomas* 'jó', osztj. *iem* 'jó, egészséges'. (TESz) A szócikk írója helytelenül járt el, amikor egyetlen nyelv adataira alapozva állapította meg a magyar szó eredetét. Tévedett, nem vette figyelembe az idetartozó török és mongol szavakat.

²⁸ Vö.: magy. *konyul* 'lefelé hajlik' szó *konyu*- töve stb.

A Kāšy. *sag alik* első tagja ismert egészséges' jelentésben, vö.: csuv. *syvā* 'egészséges', *syvlāx* 'egészség', MK., ujj., azerb., türkm., oszm. *sag*, üzb. *sog*, kazak, k.kalp., tat. *sau*, nog., kum. *sav*, kirg. *soo*, alt. *su*, bask. *hau* 'egészséges', ujj. *saglik*, üzb. *soglik*, azerb., türkm., oszm. *saglyk*, nog. *savlyk*, alt. *suuzak* 'egészség', kínai *su* 'élő, vidám, egészséges, erős', mong. *sajn* 'egészséges, jó'. (JEGOROV 1964)

Őseink gondolkodásában a jó nemcsak egészséges, hanem igaz, becsületes is. Természetes, hogy idetartozik a csuv. *čān* 'igaz, becsületes, hihető, valódi', ÓT., KB., MK. Zamahš., AFT., türkm. *čyn*, ujj., üzb., csag. *čin*, kirg., alt., ojr., tat. *čyn*, kazak, k.kalp., tuv. *šyn*, bask. *ysyn*, hak. *syn* 'igaz, valódi', mong. *čing* 'hihető, hiteles, igazi', kínai *čen* 'igazi, hiteles, igaz', *čžen* 'igaz, hiteles'. (JEGOROV 1964)

Nem a kínaiból kell származtatni a török és a magyar szavakat, amelyek egy olyan nagy szócsaládnak a tagjai s amelyek a szkíta és hun nyelvekben ismertek, hanem világos, hogy a kínaiba a hun nyelvből került át a szó. A mong. *čing* azért is értékes adat, mert jelzi, hogy korábbi változat, amely az egyik irányban változva az *-n-* nazálist tartotta meg, a másik irányban pedig a *-g-* zárhangot. Mindkettő alakult tovább is, ezért külön figyelni kell arra, melyik fejlemény lehet az *-n-* (vagy még az előzménye a *-t-*) és melyiké a *-g-*, ez utóbbinak *-k-* az eredetije.

A Kāšy. *sūl alik* 'bal kéz' első tagja a *sūl* 'bal' széles körben ismert a török nyelvekben, vö.: csuv. *sulaxaj* 'bal', ÓT. *sol*, ujj., azerb., türkm., oszm., kirg., kazak, k.kalp., nog., karacs., alt., ojr., tuv., hak. *sol*, tat. *sul*, bask. *hul* 'bal', azerb. *solaxaj*, türkm., kazak, k.kalp., nog. *solakaj*, kirg., ojr. *sologoj*, ujj. *solxaj*, hak., karacs. *solagaj*, tat. *sulagaj*, bask. *hylakaj*, oszm. *solak* 'balos, balog, balkezes', kum., tuv. *solagaj* 'bal, balkezes, balog', mong. *solgoj* 'bal, balkezes, balog', burj.mong. *salagaj* 'balos, balog, balkezes'. (JEGOROV 1964) < *sū-*: abszolút szótó + *-l-*: képző, csuv. *sula-*: (< *su-*: abszolút szótó + *-la-*: képző) relatív szótó + *-xaj*, ÓT. *so-* + *-l*, ujj., azerb., türkm., oszm., kirg., kazak, k.kalp., nog., karacs., alt., ojr., tuv., hak. *so-* + *-l*, tat. *su-* + *-l*, bask. *hu-* + *-l*, azerb. *sola-*: relatív szótó + *-xaj*, türkm., kazak, k.kalp., nog. *sola-*: relatív szótó + *-kaj*, kirg., ojr. *solo-*: relatív szótó + *-goj*, ujj. *sol-*: relatív szótó + *-xaj*, hak., karacs. *sola-*: relatív szótó + *-gaj*, tat. *sula-*: relatív szótó + *-gaj*, bask. *hyla-*: relatív szótó + *-kaj*, oszm. *so-*: abszolút szótó + *-lak*: képző, kum., tuv. *sola-* + *-gaj*, mong. *sol-* + *-goj*, burj.mong. *sala-* + *-gaj*.

A magy. *bal kéz* első tagja a *bal* 'a jobb ellentéte, rosszindulatú, téves, bal oldal, balkéz', *balog* 'ua.'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: votj. *pal'l'an* 'bal', *pal'jan* 'ua.'. (TESz) < magy. *ba-*: abszolút szótó + *-l-*: képző, *ba-*: abszolút szótó + *-log*: képző, votj. *pal'-*: relatív szótó + *-l'an*: képző, *pal'-* + *-jan*. A szócikk írója helytelenül származtatja a magyar szót a finnugor korból. Egyetlen nyelvből hoz adatot és nem veszi figyelembe a török és a mongol nyelvi idetartozó szavakat.

A Kāšy. *ūη alik*, *sag alik* szókapcsolat második tagja az *alík* 'kéz' szó, amelynek a török változatai ismertek, vö.: csuv. *alā*. *al* 'kéz, kar', ÓT., AFT., PK. *ālig*, MK., Zamahš., csag. *elik*, s.ujg., ujj. *elyg*, üzb. *ilík*, jak. *ilii*, azerb., ujj. *el*, oszm., türkm., gag. *el*, óözb. *el* 'kéz, kar'. (JEGOROV 1964) < Kāšy. *a-*: abszolút szótó + *-lik*: képző, csuv. *a-* + *-lā*, *a-* + *-l*, ÓT., AFT., PK. *ä-* + *-lig*, MK., Zamahš., csag. *e-* + *-lik*, s.ujg., ujj. *e-* + *-lyg*, üzb. *i-* + *-lik*, jak. *i-* + *-lii*, azerb., ujj. *e-* + *-l*, oszm., türkm., gag. *e-* + *-l*, óözb. *e-* + *-l*.

A csuv. *xul* 'kar, kéz az ujjaktól a vállig', Zamahš. *kol* 'váll', ujj., oszm., kirg., kazak, k.kalp., nog. *kol*, kum. *kol*, azerb., türkm. *gol*, üzb., tat., bask. *kul*, tuv., hak. *xol* 'kéz, kar'. (JEGOROV 1964) < csuv. *xu-*: abszolút szótó + *-l*: képző, Zamahš. *ko-* + *-l*, ujj., oszm., kirg., kazak, k.kalp., nog. *ko-* + *-l*, kum. *kol-* + *-l*, azerb., türkm. *go-* + *-l*, üzb., tat., bask. *ku-* + *-l*, tuv., hak. *xo-* + *-l*.

Rokonuk nemcsak a magy. *kar*, hanem a magy. *kéz* is, amely a TESz szerint ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *käät*²⁹ 'kéz, mellső láb', osztj. *kot*, zürj. *ki*, votj. *ki*, cser. *kit*, mdE. *ked'*, mdM. *ked'*, fi. *käsi*, észt *käsi*, lp. *giettä* 'kéz'. (TESz) < magy. *ké-*: abszolút szótó + *-z*: képző, vog. *kää-* + *-t*, osztj. *ko-* + *-t*, zürj., votj., cser. *ki-* + *-t*, mdE. *ke-* + *-d'*, mdM. *kε-* + *-d'*, fi. *kä-* + *-si*, észt *kä-* + *-si*, lp. *gie-* + *-ttâ*.

Feltűnő, hogy a zürjénben és a votjákban hiányzik a képző. Miután eleink felfogásában a *kéz* 'hajtás, oldalhajtás', másképpen 'tőhöz tartozó' s ennek a kifejezése tő + képző 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' jelentésű, ezért a szótó + képző szerkezetnek jelentősége van. Amennyiben a képző elenyészik, elmarad, úgy annak a fontosságát a használó nyelv nem érzi. Így fordulhat elő, hogy a *ki* jelenti a zürjénben és a votjákban a kezet és a kart, holott annak a jelentése tő, gyökér, vö.: csuv. *kāk* 'gyökér, alap, törzs', *kākran kākra* 'törzsről törzsre, nemzetségről nemzetségre, nemzedékről nemzedékre', MK., tefs. XII-XIII. sz., azerb., türkm., oszm. tuv. *kök*, AFT. *gög* 'gyökér', csag. *kök* 'gyökér, alap, kezdet'. (JEGOROV 1964) A Kāšy. *alīk*, csuv. *alā*, *al*, *xul*, magy. *kéz*, *kar*, *kacsó* szavaknak ez a szó szolgált alapul, amelyhez járult a képző (*-lik*, *-lā*, *-l*, *-z*, *-r*, *-só*). Korábbi változat -tVk lehetett, ahol a képző kezdő mássalhangzója a következő változásokon ment át: *t-* > 1. *δ-* > 1.1. *l-* > 1.2. *z-*, 1.3. *r-*, 2. *t-* > *t'-* > *cs-* (*č-*).

Idetartozik tehát a magy. *kacsó* 'kéz, kezecke, szőlőkacs' is, amely a TESz szerint származékszó, alapszava a *kacs* szavunkkal azonos tő. A *kacsó* -ója lehet igenév képző és kicsinyítő képző. (TESz) < *ka-*: abszolút szótó + *-só*. A szócikk írója több helyen is tévedett. Először is maga a *kacsó* tartozik össze a *kacs* főnévvel, az abszolút szótóve mindkettő esetében a *ka-*, amely a törökségben ismert 'gyökér stb.' jelentésű szavakkal azonos. Ehhez járult a *-cs*, *-só* képző, amelynek korábbi alakja a *-csVk* volt. Ez a képző valóban egybeesik a kicsinyítő képzővel alakilag s bár a gyökerük is közös, ez esetben külön kell őket választani. Külön kell szólni arról, hogy a *kar* a magyarban mértékegység is, egy rőffel azonos. Egy rőf kolbász tehát annyi, ami a könyöktől a hüvelykujj és mutató ujj között átvezethető a könyökig vagy fordítva. Ez kb. annyi, mint a válltól az ujjakig. Az alsó kar csupán a könyöktől az ujjakig tart, ezért a csuvas ezt vette alapul, ezt azonosította a rőffel, következésképpen neki a kar két rőf.

2.32. boka

A TESz szerint a magy. *boka* 'szárcsont, bokacsont, csukló (mint testrész), marha lábszárbőre, amelyből bocskort készítenek, bokáig érő kurtaszárú lábbeli'. Ótörök eredetű, vö.: csag. *baqay* 'birka

²⁹ A magánhangzó kettőzéssel a hosszúságot jelöltük.

sípcsontja', kirg. *bakay* 'a pata feletti csontok'. (TESz) < *bo* + *-ka*.

A szó egy olyan rendszer része, ahol a kidudorodó részeket így nevezik, vö.: magy. *béka*, *bog*, *pukli* stb. A magyar és a török szavak közös gyökerűek, nincs szükség kölcsönzésre.

2.33. gyomor

A magy. **gyomor** a TESz cikkírója szerint török eredetű, vö.: kipcs. *jumur*, kirg. *žumur* stb. (TESz). < magy. *gyomo-*: szótő + *-r*: képző, kipcs. *jumu-* + *-r*, kirg. *žumu-* + *-r*. A szó a *gyomor* funkciójáról kaphatta a megnevezést, ezért a szótő összetartozik a magy. *nyom*, *töm* stb. szavakkal. Nem igazolt a magyar szónak a törökből való átvétele.

2.34. köldök

A magy. **köldök** 'a fejlődő magzatot az anyai szervezettel összekötő zsinórszerű szerv, illetőleg ennek születése után visszamaradó és hegesen beszáradó csonkja a középhaszi tájék alsó részén, függő vagy csüngő zárókő, növényi magon levő, kissé elütő színű folt, egy fajta összekötő vagy középen levő alkatrész, eke hátulján a gerendelyről a földig nyúló széles, lapos vas, amelyen az eke a földben csúszik, csúsztató'. Török eredetű, vö.: CC. *kindik*, kipcs. *kindik*, tat. *kändäk*, alt. *kindik*, kum. *ginnik* 'köldök'. Képzett szó az azonos jelentésű *kin* főnévből, vö.: alt. *kin*, jak. *kīn* 'köldök'. (TESz) < *köl-*: szótő + *-dök*: képző, CC. *kin-* + *-dik*, kipcs. *kin-* + *-dik*, tat. *kän-* + *-däk*, alt. *kin-* + *-dik*, kum. *gin-* + *-nik*.

A *köldök* szónak ugyanúgy összekötő szerepe van, mint a *köl-* tövének. A *köldök* mint képzett forma a középponthez tartozó jelentése révén a köldökzsinorra utal. Nincs szükség a magyar szót török eredetűnek tartani, mert az közös gondolkodás eredménye.

2.35. térd

A magy. **térd** 'a comb és a lábszár közötti ízület, ennek elöl kidomborodó része, a combnak a térdízület fölötti része, fünek, gabonának szárán levő bütök'. Valószínűleg származékszó. Vö.: csuv. *čěr* 'térd', ujj., csag. *tiz*, oszm., azerb. *diz*, türkm. *dīz*, alt. *tize* 'térd', vö.: mong. *türei* 'csizmaszár'. (TESz) < *tér-*: relatív szótő (< *té-*: abszolút szótő + *-r-*: képző) + *-d*: 1. képző 'valamivel ellátott' 2. helyhatározó rag 'valaminek a helye', csuv. *čě-* + *-r*, ujj., csag. *ti-* + *-z*, oszm., azerb. *di-* + *-z*, türkm. *dī-* + *-z*, alt. *ti-* + *-ze*, mong. *tü-* + *-re*.

A *térd* a funkciójáról, működéséről kapta a nevét, ezért a hajlással, forgással kapcsolatos. A relatív szótó (*tér-*) összetartozik pl. a magy. *térül*, *fordul térü-*, *for-* tövével, a *teker*, *csavar* szóval stb.

A magyar szóval közös gyökerű a csuv. *čěr* 'térd', MK., ujj., nog. *tiz*, tat. *tez*, azerb., oszm., gag. *diz*, türkm. *dyz*, kirg., kazak, alt., ojr. *tize*, üzb. *tizza*, hak. *tizek*, k.kalp. *dize* 'térd' (JEGOROV 1964) < csuv. *čě-*: abszolút szótó + *-r*: képző, MK., ujj., nog. *ti-* + *-z*, tat. *te-* + *-z*, azerb., oszm., gag. *di-* + *-z*, türkm. *dy-* + *-z*, kirg., kazak, alt., ojr. *ti-* + *-ze*, üzb. *ti-* + *-zza*, hak. *ti-* + *-zek*, k.kalp. *di-* + *-ze*.

A szónak további képzett alakjai használatosak, vö.: Kāšγ. *tizlin-* 'meghajolni' (< *tiz-*: relatív szótó + *-lin*: visszaható igeképző); Kāšγ. *žukurdī-* 'térdre állni' (< *žukur-*: relatív szótó + *-dī*: főnévi igenév képző). A *žukur* szerkezeti felépítése *žuku-*: abszolút szótó + *-r*: képző. A *žuku-* alakváltozata önmagában is jelenthet térdet, vö.: mong. *sök* 'térd', másképpen 'hajlat', vö.: mong. *sök! sök!* 'letérdeltetni a tevét'. Ez utóbbi az elnevezést onnan kapta, hogy a térdnél behajlított láb a szeglethez hasonlít. A szeglet csúcsa pedig az elágazás kiindulásának a helye, az ilyen vízelágazás pedig forráshely, a születés helye, ugyanígy a faágnál is. A földrajzi nevek vizsgálatának háttérben világosan látszik, hogyan gondolkodtak őseink s ennek mentén miért és hogyan nevezték el a valóság darabjait.

2.36. szakáll

Igen értékes adat a magy. *szakáll* 'állon növé szőrzet' stb., mert a relatív szótó - vö.: *szakál-*: relatív szótó (< *szaká*: abszolút szótó + *-l*: képző) + *-l*: képző 'valamivel ellátott' - összetartozik a magy. *szál* szóval. A magyar és a neki megfelelő török adatok igazolják a *szál* szó hosszú magánhangzójának a triftongus eredetét, vö.: ÓT. eredetű, vö.: ujj. *saqal*, Kāšγ. *saqal*, oszm. *sakal*, tat. *sakal*, alt. *saqal*, csuv. *suxal* 'szakáll', vö.: mong. *saqal* 'ua.'. (TESz) < magy. *szakál* (< *szaká-* + *-l*) + *-l*: képző, ujj. *saqa-* + *-l*, Kāšγ. *saqa-* + *-l*, oszm. *saka-* + *-l*, tat. *saka-* + *-l*, alt. *saqa-* + *-l*, csuv. *suxa-* + *-l*.

Megjegyezzük, hogy a magyar török egyezések oka nem a törökből való kölcsönzés, hanem a közös szkíta-hún gyökérből való származás. Ld. még: csuv. *suxal* 'szakáll', KB., ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., tat. *sakal*, azerb. *saggal*, türkm. *sakgal*, üzb. *sokol*, bask. *hakal*, alt., hak. *sagal* 'szakáll', vö.: mong. *saxal*, burj.mong. *haxal* 'szakáll, bajusz'. (JEGOROV 1964) < csuv. *suxa-* + *-l*, KB., ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., tat. *saka-* + *-l*, azerb. *sagga-* + *-l*, türkm. *sakga-* + *-l*, üzb. *soko-* + *-l*, bask. *haka-* + *-l*, alt., hak. *saga-* + *-l* 'szakáll', vö.: mong. *saxa-* + *-l*, burj.mong. *haxa-* + *-l*. A baskír és a burj. mong. szókezdő *h*-³⁰ összetartozik, eredete a *t*-.

Úgy tűnik, hogy a török és a mongol adatok a magy. *szakáll* szónak csak a relatív tövével (*szakál-*) tartoznak össze. A magyarban a végső *-l* képző arra utal, hogy szálas, szálakból álló valamiről, azaz

³⁰ További vizsgálatra szorul a magy. *haj* a szókezdő *h*- szempontjából, mert ha igazolhatóan nem *k*- eredetű, akkor a bask. és a burj. mong. *h*-val tartozik össze.

szőrzetről van szó.

Valójában a fa is egy *szál* teremtmény, ezért a szó rokonságába tartozik a Kasg. *jigāž* 'fa' < *jigū-*: abszolút szótó 'szeg, tű' + *-ž*: képző, ld. csuv. *jyvās* 'fa' stb.

A sörény több hosszú szálból álló szőrzet, idetartozik a Kāšγ. *jāl* 'sörény', a csuv. *šilxe* 'sörény', ÓT. (jeny.) *jel*, jak. *siäl*, azerb., türkm., kumük, nog., bask., tat. *jal*, kirg., kazak, k.kalp. *žal*, karacs. *džal*, ojr. *d'al*, tuv. *čel*, hak. *čilin*, ujj. *jajla*, üzb. *jol*, oszm. *jele* 'sörény', mong. kalm. *del* 'sörény', vö.: perzsa *jal* 'nyak, sörény'. (JEGOROV 1964) < Kāšγ. *jā-*: abszolút szótó + *-l*: képző, csuv. *ši-* + *-lxe*, ÓT. (jeny.) *je-* + *-l*, jak. *siä-* + *-l*, azerb., türkm., kumük, nog., bask., tat. *ja-* + *-l*, kirg., kazak, k.kalp. *ža-* + *-l*, karacs. *dža-* + *-l*, ojr. *d'a-* + *-l*, tuv. *če-* + *-l*, hak. *či-* + *-lin*, ujj. *jaj-* + *-la*, üzb. *jo-* + *-l*, oszm. *je-* + *-le*, mong. kalm. *de-* + *-l*, perzsa *ja-* + *-l*.

A magy. *szakáll szakál-* relatív tövével összetartozik a magy. *szál* 'szőrzetnek, tollzatnak egy eleme, növényi szár, fűszál, nádszál, száras növényzetnek egy eleme, hosszú, egyenes, felmeredő tárgy stb.'. Vitatott eredetű, 1. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: oszjtj. *sāyel* 'szilánk, lécs (a halrekesztéken)', zürj. *d'zav*, *d'zal* 'fenyőfáklyához hasonlító lécs vagy faforgács', mdE. *šalgo*, *šalgä*, mdM. *šalgä* 'pálca, botocska', fi. *salko* 'hosszú rúd, lp. *čuolgo* 'emelő rúd, rúd, amivel a hálót a jég alá tolják'. 2. *sil* 'eredetileg vágott, szelt dolog lehetett'. (TESz) < magy. *szá-*: abszolút szótó + *-l*: képző, oszjtj. *sāye-*: abszolút szótó + *-l*: képző, zürj. *d'za-*: abszolút szótó + *-v*: képző, *d'za-*: abszolút szótó + *-l*: képző, mdE. *ša-*: abszolút szótó + *-lgo*: képző, *ša-*: abszolút szótó + *-lgä*: képző, mdM. *ša-*: abszolút szótó + *-lgä*: képző, fi. *sa-*: abszolút szótó + *-lko*: képző, lp. *čuo-*: abszolút szótó + *-lgo*: képző.

Ismert a magyarban a *szil*, *szál*, *szalmaszál* szókapcsolat, amelyben a *szil* a *szál* szó alakváltozata és semmi köze a *szel* igéhez. Mind a *szil*, mind a *szál sz-*, és *-l* mássalhangzója eredeti *t* fejleménye (*t* > *th* > *s-*; *-t* > *-δ* > *-l*). A finnugor és a török nyelvi megfelelőikben is a *t* fejleményeit használják, pl. szókezdő helyzetben: *s-* vö.: oszjtj. *sāyel*, fi. *salko*, jak. *siäl*; *š-* (< *th'* < *t*) vö.: csuv. *šilxe*, mdE. *šalgo*, *šalgä*, mdM. *šalgä*; *d-* (< *t*) vö.: mong. kalm. *del*; *d'* (< *t'* < *t*) vö.: ojr. *d'al*; *dž-* (< *d'* < *t'* < *t*) vö.: karacs. *džal*; *č-* (< 1. *t'* < *t* 2. *dž-* < *d'* < *t'* < *t*) vö.: tuv. *čel*, hak. *čilin*, lp. *čuolgo*; *š-* (*č-* < 1. *t'* < *t* 2. *dž-* < *d'* < *t'* < *t*) vö.: magy. *sörény*; *j-* (< 1. *d'* < *t'* < *t* 2. *δ-* < *t*) vö.: Kāšγ. *jāl*, ÓT. (jeny.) *jel*, azerb., türkm., kumük, nog., bask., tat. *jal*, ujj. *jajla*, üzb. *jol*, oszm. *jele*, perzsa *jal*; *ž-* (< *dž-* < *d'* < *t'* < *t*) vö.: kirg., kazak, k.kalp. *žal*; *d'z-* (< *d'* < *t'* < *t*) vö.: zürj. *d'zav*, *d'zal*.

A képző kezdő mássalhangzója a zürj. *d'zav* kivételével mindenütt *-l*. A *-v* és az *-l* előzménye ugyanaz, vö.: *-t* > *-δ* > 1. *-w* > *-v* 2. *-l*. Hozzáteesszük, a *szőr* és a 'haj' szavak is rokonok, ahol az *-r* közvetlen előzménye szintén *-δ*.

A csuv. *šūs* 'haj', ÓT, MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sač*, üzb. *soč*, ujj. *čač*, KB. *säč*, kirg., alt. *čač*, tat. *čeč*, bask. *ses*, hak. *sas*, miser *cec*, kumük *čas*, kazak, k.kalp., nog. *šaš* 'haj', mong. *üs*. (JEGOROV 1964) < csuv. *šü-* + *-š*, ÓT, MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sa-* + *-č*, üzb. *so-* + *-č*, ujj. *ča-* + *-č*, KB. *sä-* + *-č*, kirg., alt. *ča-* + *-č*, tat. *če-* + *-č*, bask. *se-* + *-s*, hak. *sa-* + *-s*, miser *ce-* + *-c*, kumük *ča-* + *-s*, kazak, k.kalp., nog. *ša-* + *-š*, mong. *ü-* + *-s*. Megjegyezzük, hogy a magy. *szösz* is idetartozik.

A fenti szavak rokona a magy. *deli* (< *de-* + *-li*), amely 'szép szál legény' értelemben is ismert. A magy. *tat*(fa) végső soron 'szálfá' jelentésű. Azért is értékes, mert tartalmazza mind a szó elején, mint a képző kezdő mássalhangzójaként az ereteti *t-* mássalhangzót, vö.: *ta-*: abszolút szótó + *-t*: képző. A rokonságba tartozik még számos további szó (vö.: magy. *szár*, or. *derevo*, ang. *tree* stb.).

Az or. *čolka* 'sörény' is a szócsaládba tartozik, az oroszban a szó átvétel.

2.37. árpa

A TESz szerint a magy. *árpa* 'egy fajta gabona, a szemháj daganatos gyulladása'. Ótörök eredetű, vö.: ujj. *arpa*, CC. *arpa*, oszm. *arpa*, kirk. *arpa*, csuv. *urpa*, *orpa* 'árpa', vö.: mong. *arbai*, kalm. *arbai* 'árpa'. (TESz)

A magyar szó közös gyökerű a Kāšy. *arba* 'árpa' szóval is, ld. még csuv. *urpa* 'árpa', MK. *arba*, Zamahš. *arba*, *arpa*, AFT. *arpa*, ujj., üzb., kirk., kazak, k.kalp., nog., kum., azerb., oszm., türkm., tat., bask. *arpa*, alt. *arba*, tuv. *arbaj* 'árpa'. (JEGOROV 1964)

Idetartozik a Kāšy. *arbagān* 'árpához hasonló növény mag nélkül' szótöve valamint a bösz. *arvalak*, csuv. *arpalāx* 'magtároló, magtár' *arva-*, *arpa-* relatív szótöve is. Ez utóbbi két adat azért is lényeges, mert egyszerűen csak 'mag' jelentésű az árpa.

2.38. búza

A szónak kiterjedt családja van, mert a jelentése kezdetben csak 'mag' lehetett. Ezért rokona a Kāšy. *ūziṅā* 'magának' < *ūziṅ* 'maga': relatív szótó (< *ū-*: abszolút szótó + *-ziṅ*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő') + *-ā*: Dat. rag.

A relatív szótó összetartozik a csuv. *vārā* 'mag, vetőmag', *āru* 'törzs, nemzetség, nemzedék, sarjadék, utód' szóval, vö.: csuv. *vārā*, *vārlāx* 'mag, vetőmag, sperma', ÓT., Zamahš., üzb. *urug*, kirk. *uruk*, ujj. *urug* 'mag, vetőmag, törzs', kazak, k.kalp. *uryk*, tuv. *üre* 'mag, vetőmag, sperma, magzat, embrió, csira', nog. *urlyk*, tat. *orlyk*, bask. *orlok* 'mag, vetőmag', nog. *urlykla* 'megtermékenyíteni', tofal. *urug* 'gyerek', vö.: mong. *ür* 'szem, termés, gyerek'. (JEGOROV 1964) < csuv. *vā-*: abszolút szótó + *-rā*: képző, *ā-* + *-ru*, csuv. *vā-* + *-rā*, *vār-*: relatív szótó (< *vā-*: abszolút szótó + *-r*: képző) + *-lāx*: képző, ÓT., Zamahš., üzb. *u-* + *-rug*, kirk. *u-* + *-ruk*, ujj. *u-* + *-rug*, kazak, k.kalp. *u-* + *-ryk*, tuv. *ü-* + *-re*, nog. *ur-*: relatív szótó (< *u-*: abszolút szótó + *-r*: képző) + *-lyk*: képző, tat. *or-*: relatív szótó + *-lyk*: képző, bask. *or-* + *-lok*, nog. *urlyk-*: relatív szótó (< *ur-*: relatív szótó + *-lyk*: képző) + *-la*: igeképző, tofal. *u-* + *-rug*, mong. *ü-*: abszolút szótó + *-r*: képző.

A szónak a teljesebb formáját képviseli a magy. *durung* 'egyfajta búza, liszt', amely nincs meg a

TESz-ben. < magy. *du-*: abszolút szótő + *-rung*: képző.

A magy. *búza* és az ojr. *boghoda*, *boda* valamint a *bogdai*, *buda* (ejtve) 'búza' és a magy. *búza*, *tönköly*, csuv. *tuľă* 'búza', *pări* 'búza', *păťă* 'kása' összetartoznak. < ojr. *bogho-*: abszolút szótő + *-da*: képző, *bo-* + *-da*, *bog-* + *-dai*, *bu-* + *-da*, magy. *bú-* + *-za*, *tönkö-* + *-ly*, csuv. *tu-* + *-ľă*, *pă-* + *-ri*, *pă-* + *-ťă*.

A magy. *búza* szót helytelenül csuvasos jellegű ótörök jövevényszónak tartja a TESz, az adatok azonban idetartoznak, vö.: csuv. *pări* 'tönköly', ujj. *buydaj*, Kāšy. *boydaj*, *buydaj*, oszm. *buğdaj*, tat. *bodaj*, mong. *buyudaj*. (TESz) < magy. *bú-*: abszolút szótő + *-za*: képző, csuv. *pă-* + *-ri*, ujj. *buy-* + *-daj*, Kāšy. *boy-* + *-daj*, *buy-* + *-daj*, oszm. *buğ-* + *-daj*, tat. *bo-* + *-daj*, mong. *buyu-* + *-daj*.

Jegorov további, még indoeurópai nyelvi adatokat is hoz, vö.: csuv. *pări* 'tönköly', bask., tat. *boraj* 'tönköly', azerb. *bugda*, ujj., türkm., oszm. *bugdaj*, üzb. *bugdoj*, alt. *puudaj*, ojr., kirg., mong. *buudaj*, hak. *pugdaj*, kaz., k.kalp. *bidaj* 'búza'. vö.: litv. *puraj*, lett *puri* 'telelő búza', gör. *πυροδ* 'búza', ószl. óor. *pyro* 'tönköly', ld. még mong. *buudaj* 'búza', sőt még az arabban is megvan. (JEGOROV 1964) < csuv. *pă-*: abszolút szótő + *-ri*: képző, bask., tat. *bo-* + *-raj*, azerb. *bug-* + *-da*, ujj., türkm., oszm. *bug-* + *-daj*, üzb. *bug-* + *-doj*, alt. *puu-* + *-daj*, ojr., kirg., mong. *buu-* + *-daj*, hak. *pug-* + *-daj*, kaz., k.kalp. *bi-* + *-daj*, litv. *pu-* + *-raj*, lett *pu-* + *ri*, gör. *πv-* + *-ποδ*, ószl. óor. *py-* + *-ro*, mong. *buu-* + *-daj*. Az abszolút szótő a magy. *mag* szóval és nyelvi párhuzamaival azonos.

Megalapozatlanul a magy. *tönköly* szót a TESz felsőnémet eredetűnek tartja s a német szó eredetét ismeretlennek véli. A német adatok a szócsalád tagjai, vö.: kfn. *dinkel*, ném. *Dinkel*, *dünkel*, *tunkel*. (TESz) < magy. *tönkö-*: abszolút szótő + *-ly*: képző, kfn. *dinke-* + *-l*, ném. *Dinke-* + *-l*, *dünke-* + *-l*, *tunke-* + *-l*.

Rokona és hangtanilag is közel áll hozzá a csuv. *tuľă* 'búza', grúz *doli* 'tisza búza', *dola* 'tisza búzából való kenyér', mong. *talx(an)* 'sült kenyér', burj.mong. *talxa(n)* 'liszt, tészta, kenyér, gabona', perzsa-afgán *talxan* 'sült és őrölt bab-, hüvelyes mag stb.', ujj. *ozuk-tüľük*, kirg. *azyk-tüľük* 'élelmiszer, élelem, útravaló, eleség'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tu-*: abszolút szótő + *-ľă*: képző, grúz *do-* + *-li*, *do-* + *-la*, mong. *ta-* + *-lx(an)*, burj.mong. *ta-* + *-lxa(n)*, perzsa-afgán *ta-* + *-lxan*, ujj. *tü-* + *-lük*, kirg. *tü-* + *-lük*.

Rokonok a csuvas *păťă* 'kása', kirg. *botko*, ujj., kaz., nog., k.kalp., tat. *botka*, üzb., bask. *butka* 'kása', tuv. *bydaa* 'korpa, kása', ojr. *botko* rég. 'zabliszt és kancatej keveréke', alt. *potka*, *potko*, *potky*, hak. *potxy* 'kása, zabkása tejfölben', vö.: mong. *budaa(n)* 'korpa, kása', burj. mong. *budaa* 'korpa, köles, búza'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pă-*: abszolút szótő + *-ťă*: képző, kirg. *bo-* + *-tko*, ujj., kaz., nog., k.kalp., tat. *bo-* + *-tka*, üzb., bask. *bu-* + *-tka* 'kása', tuv. *by-* + *-daa* 'korpa, kása', ojr. *bo-* + *-tko*, alt. *po-* + *-tka*, *po-* + *-tko*, *po-* + *-tky*, hak. *po-* + *-txy*, mong. *bu-* + *-daa(n)*, burj. mong. *bu-* + *-daa*.

Megjegyezzük, hogy a magy. *írmag* *ír* előtagja is a szócsalád tagja, etimológiailag összetartozik a *búza* szavakkal. Az *írmag* szóról a következőt gondolja a TESz: Jelentése 'utolsó vagy egyetlen példány, utolsó ivadék, sarjadék, a legkedvesebb gyermek a családban'. Összetett szó. Az *ír* előtag valószínűleg 'gyökér' jelentésben tapadt a mag főnévhez. (TESz) Az *ír* (*í-*: abszolút szótő + *-r*: képző) valóban rokon a

gyökér (gyöké-³¹: abszolút szótó + -r: képző) szóval, de a fenti *búza*, *tönköly* stb. szavakkal is, amelyeknek a szerkezeti felépítése a következő: magy. *bú-* + *-za*, *tönkö-* + *-ly*, ojr. *bogho-*: + *-da*, *bo-* + *-da* valamint a *bog-* + *-dai*, *bu-* + *-da*, csuv. *tu-* + *-lã*, *pã-* + *-ri*, többi török *pã-* + *-tã*, *bo-* + *-raj*, *bug-* + *-da*, *bug-* + *-daj*, *bug-* + *-doj*, *puu-* + *-daj*, *buu-* + *-daj*, *pug-* + *-daj*, *bi-* + *-daj*, szláv nyelvekben: *pu-* + *-raj*, *pu-* + *-ri*, *py-* + *-ro*, mong. *buu-* + *-daj*, kfn. *dinke-* + *-l*, ném. *Dinke-* + *-l*, *dünke-* + *-l*, *tunke-* + *-l*, csuv. *tu-* + *-lã*, grúz *do-* + *-li*, *do-* + *-la*, mong. *ta-* + *-lx(an)*, burj.mong. *ta-* + *-lxa(n)*, perzsa-afgán *ta-* + *-lxan*, ujj. *o-* + *-zuk*, *tü-* + *-lük*, kirg. *a-* + *-zyk*, *tü-* + *lük*, csuv. *pã-* + *-tã*, kirg. *bo-* + *-tko*, ujj., kaz., nog., k.kalp., tat. *bo-* + *-tka*, üzb., bask. *bu-* + *-tka*, tuv. *by-* + *-daa*, ojr. *bo-* + *-tko*, alt. *po-* + *-tka*, *po-* + *-tko*, *po-* + *-tky*, hak. *po-* + *-txy*, mong. *bu-* + *-daa(n)*, burj.mong. *bu-* + *-daa*. A szótövek külön is összetartoznak, jelentésük 'forrás, mag' s a magy. *mag*, *bog*, *tönkö*, sőt a *fő*, *fej*, *tönkö*, *tő* stb. szóval azonosak, vö.: *bog-*, *bu-*, *bú-*, *tönkö-*, *tu-*, *pã-*, *bo-*, *bug-*, *puu-*, *buu-*, *pug-*, *bi-*, *pu-*, *py-*, *tönkö-*, *dinke-*, *dünke-*, *tunke-*, *tu-*, *do-*, *ta-*, *o-*, *tü-*, *a-*, *bo-*, *po-*, *í-*. Az eredeti szókezdő mássalhangzó *t* volt, amely részben megmaradt (vö. *tönkö-*, *tunke-*, *tu-*, *ta-*, *tü-*), részben tovább változott zöngéssel: *t* > *d*- (vö.: *dinke-*, *dünke-*, *do-*), zöngéssel, majd réshangúsodással, továbbá vokalizációval és zárhangúsodással: *t* > *δ* > *w* > 1. *V* > *0*- 2. *b*- 3. *m*- (*mag*): nazalizációval. A *p*- lehet másodlagos zöngétlenedés eredménye, de keletkezhetett közvetlenül a *t*-ből is: *t* > *th* > *φ* > *p*-. A vokalizációt követően a kezdő hang olykor eltűnt, a nyoma részben megmaradt a hosszú magánhangzóban, részben csak a rendszer alapján tudjuk kimutatni a kezdő hang valamikori meglétét (vö.: *o-*, *a-*). A második elemek pedig ugyanannak a képzőnek az alakváltozatai, jelentésük 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'. Így a *búza* 'magos, szemes, maggal ellátott' jelentésű szó, eredetileg az első, a végső magot, a forráshoz, ősforráshoz tartozót jelentette. Természetes, hogy a magy. *törzs*: kezdetben vérségi kötődést jelentett és a szó relatív töve a *tör-* is idetartozik. Rokon továbbá az or. *zerno*, or. *zerma* 'mag'.

Idetartozik a Kāšy. *tarig* 'búza, mag, búzamazag', rokona a csuv. *tyrã* 'gabonamazag, lábbon álló gabona', ÓT., MK. *taryg* 'termés, aratás, lábbon álló gabona', PK, hak. *taryg* 'vetések, gabona a mezőn', tuv. *taraa* 'gabona, gabonafélék, gabonamazag, köles', AFT. *daru*, s.ujg. *taryx*, oszm., türkm., azerb. *dary*, kazak, tat., bask. *tary*, kirg. *taruu*, üzb. *tarik*, ujj. *terik*, ojr. *taraan* 'köles, búza', vö.: mong. *taria(n)* 'gabona, mag, termés', *tarix* 'gabonát vetni', burj.mong. *tara*, *taran* 'gabona a mezőn és a szérűskertben boglyában, asztagban'. (JEGOROV 1964) < Kāšy. *ta-*: abszolút szótó + *-rig*: képző, csuv. *ty-* + *-rã*, ÓT., MK. *ta-* + *-ryg*, PK, hak. *ta-* + *-ryg*, tuv. *ta-* + *-raa*, AFT. *da-* + *-ru*, s.ujg. *ta-* + *-ryx*, oszm., türkm., azerb. *da-* + *-ry*, kazak, tat., bask. *ta-* + *-ry*, kirg. *ta-* + *-ruu*, üzb. *ta-* + *-rik*, ujj. *te-* + *-rik*, ojr. *ta-* + *-raan*, mong. *ta-* + *-ria(n)*, *ta-* + *-rix*, burj.mong. *ta-* + *-ra*, *ta-* + *-ran*.

Az or. *bolba* 'tönköly' alakváltozata a magy. *tönköly* és más nyelvi megfelelőinek. Szerkezeti felépítése *po-*: abszolút szótó + *-lba*. Az or. *zerno* (< *ze-*: abszolút szótó + *-rno*: képző) 'mag' csak akkor tartozik ide, ha a szókezdő mássalhangzója nem eredeti *k*- fejleménye.

Az or. *pšenica* 'búza' idetartozik, amennyiben a szerkezeti felépítése *p-*: abszolút szótó + *-šenica*: képző és a képző kezdő mássalhangzója eredeti *t*- fejleménye ugyanúgy, mint az *-l* (vö.: or. *polba*), *-ly*

³¹ Vö.: magy. *gyök*, *tönkö*, *tönk*. *tőke*, *tő*, *töv-*.

(vö.: magy. *tönköly*), -z (vö.: magy. *búza*), -r (vö.: magy. *ír*) stb.

Világos, hogy a fenti szavakat, alakváltozatokat csak egymással összefüggésben mint egy szócsaládot rendszerben lehet és érdemes vizsgálni.

2.39. borsó

A magy. **borsó** a TESz szerint 'veteményborsó, a hüvelyesek neveként, bab, bükköny'. Ótörök eredetű, vö.: ujj. *burčaq* 'borsó, Kāšy. *burčaq* 'babfélék', oszm. *burčaq* 'borsó', tat. *borčaq*, *burčaq* 'ua.', csuv. *pārša* 'ua.', mong. *burčay* 'ua.'. (TESz) < magy. *bor-*: relatív szótő + *-só*: képző, ujj. *bur-* + *-čaq*, Kāšy. *bur-* + *-čaq*, oszm. *bur-* + *-čaq*, tat. *bor-* + *-čaq*, *bur-* + *-čaq*, csuv. *pār-* + *-ša*, mong. *bur-* + *-čay*.

Jegorov szerint a csuv. *pārša* 'borsó', polovec *burčaq* 'jégeső', ujj. *počaq*, kazak, k.kalp., nog. *buršaq* 'borsó, jégeső', bask. *borsak*, tat. *borčaq*, alt. *pyrčaq*, *myrčaq*, ujj. *purčaq* 'borsó, kalm. *burcg* 'ua.'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pār-*: relatív szótő + *-ša*: képző, polovec *bur-* + *-čaq*, ujj. *po-* + *-čaq*, kazak, k.kalp., nog. *bur-* + *-šaq*, bask. *bor-* + *-sak*, tat. *bor-* + *-čaq*, alt. *pyr-* + *-čaq*, *myr-* + *-čaq*, ujj. *pur-* + *-čaq*, kalm. *bur-* + *-cg*.

A magy. *borsó* és nyelvi párhuzamaival rokon a magy. **morzsa** szó s a relatív szótövek összetartoznak a magy. *ír*(mag) és a *búza* megfelelőivel.

2.40. kender

A TESz szerint a magy. **kender** 'érdes, szeldelt levelű, magasra növő kétlaki rostonövény, len'. Ótörök eredetű, vö.: kirg. *kändir*, oszm. *kendir*, tat., bask. *kinder* tuv. *xendir*, csuv. *kantär* 'kender, len'. (TESz) < *ken* (< *ke* + *-n*) + *der*, kirg. *kän-* + *-dir*, oszm. *ken-* + *-dir*, tat., bask. *kin-* + *-der* tuv. *xen-* + *-dir*, csuv. *kan-* + *-tär*.

Jegorov szerint a csuv. **kantär** 'kender, AFT., ujj. *kendir*, Zamahš., polovec, kazak, k.kalp., nog., kum., ojr. *kendir*, bask., tat. *kinder*, oszm. *kenevir*, hak. *kindir* 'kender', alt. *kendir* 'kender', len', tuv. *xendir* 'kender', *ak xendir* 'len', türkm., oszm., üzb., kirg. *kendir* 'kender', kirg., kazak *kendir* 'kender(rost)'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kan-* + *-tär*, AFT., ujj. *ken-* + *-dir*, Zamahš., polovec, kazak, k.kalp., nog., kum., ojr. *ken-* + *-dir*, bask., tat. *kin-* + *-der*, oszm. *kene-* + *-vir*, hak. *kin-* + *-dir*, alt. *ken-* + *-dir*, len', tuv. *xen-* + *-dir*, *ak* + (*xen-* + *-dir*), türkm., oszm., üzb., kirg. *ken-* + *-dir*, kirg., kazak *ken-* + *-dir*. Idetartozik az or. **kendyr**' is.

2.41. komló

A TESz szerint a magy. **komló** 'Ótörök eredetű, vö.: csag. *qolmaq*, bask. *qomalaq*, kaz. *qulmaq*, alt. *qumanaq*, csuv. *xāmla* 'komló', vö.: még: vog. *khumlax*, osztj. *xomDax*, cser. *umla*, blg. *xmel*, le. *chmiel*, or. *xmél* 'ua.'. (TESz) < *kom-*: szótő + *-ló*: képző, csag. *qol-* + *-maq*, bask. *qoma-* + *-laq*, kaz. *qul-* + *-maq*, alt. *quma-* + *-naq*, csuv. *xām-* + *-la*, vog. *khum-* + *-lax*, osztj. *xom-* + *-Dax*, cser. *um-* + *-la*, blg. *xme-* + *-l*, le. *chmie-* + *-l*, or. *xmé-* + *-l*'.

A szó megvan Kasgarinál is, vö.: Kāšγ. **kumlāk** 'komló'. < *kum-*: szótő + *-lāk*: képző. A szótövek (*kom-*, *qol-*, *qoma-*, *qul-*, *quma-*, *xām-*, *khum-*, *xom-*, *um-*, *xme-*, *chmie-*, *xmé-*, *kum-*) 'mag' jelentésűek és összetartoznak számos szóval, így rokonuk a magy. *homok*, magy. *ki?* oszm. *kim?* kérdőszó, or. **kom** 'csomó, rög, göröngy', or. **komok** 'csomó, labdacs, labdácska' stb. és nyelvi párhuzamaik.

A *komló* alakváltozata és rokona a csuvas **kumal'ak**, **kumal'a** 'csomócska, a liszt nem szétkevert csomócskái, rög, gombóc, galacsin, golyócska, azerb. *koma* 'csoport, csapat, csomó, halom, sereg', kirg., kazah *kumalak* 'golyócska, a bárány vagy a teve ürülékének a csomója'. (JEGOROV 1964)³² < *kuma* (< *ku* + *-ma*) + *-l'ak*, *kuma* (< *ku* + *-ma*) + *-l'a*.

2.42. eke

Eleink úgy gondolkodtak, hogy az elágazó folyóhoz hasonló növények, tárgyak hegyes, csúcsban végződők, élesek. Az ilyen tárgy az *eke*, amely alkalmas a föld felvágására, szántására.

A TESz szerint a magy. **eke** 'szántásra használatos mezőgazdasági eszköz'. Ótörök eredetű, vö.: csuv. *aGa*, ez a csuv. *ak-* 'vet' ige származéka, vö.: ujj., csag. *äk-*, oszm. *ek-*, bask. *ik-* 'megműveli a földet, vet, szánt', a cser. *aya* 'eke' a csuvasból való. (TESz).

Őseink tudták, hogy az elágazás pontjában van a mag, a csira, ezért természetes, hogy a vetni is a szócsaládba tartozik, hiszen az *ak-* eredetileg szókezdő mássalhangzót is tartalmazott, így kötődik ide pl. a magy. *mag* szó.

Szókezdő mássalhangzó nélküli alak a csuv. **aka** 'szántóföld, régi kétkerekű faeke (saban)'. (JEGOROV 1964)

³² Jegorov további adatokat is közöl, amelyek etimológiailag nem tartoznak ide, mert a szókezdő mássalhangzójuk *t-* illetőleg *d-*: ujj. *domulak*, üzb. *dumalok*, *jumalok*, k.kalp. *dumalak*, nog. *tymalak*, kazah *domalak*, *tomalak*, bask. *tumalak* 'kerek, gömbalakú, golyó, csomó'. Szerkezeti felépítésük: *domu* (< *do* + *-mu*) + *-lak*, *duma* (< *du* + *-ma*) + *-lok*, *juma* (< *ju* + *-ma*) + *-lok*, *duma* (< *du* + *-ma*) + *-lak*, *tyma* (< *ty* + *-ma*) + *-lak*, *doma* (< *do* + *-ma*) + *-lak*, *toma* (< *to* + *-ma*) + *-lak*, *tuma* (< *tu* + *-ma*) + *-lak*.

Rokon a csuv. **ak** 'vetni', bask., tat. 'megművelni a földet', bask., tat. *ig* 'megművelni a földet', MK., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., türkm. *ek*, AFT, azerb. *ek* 'vetni', csuv. *akän*, MKI. *ekil*, kirg., kazak. *ekil*, 'elvetve, felszántva lett', ujj., oszm. *ekin*, kirg. *egin* 'vetemény, bevetett, felszántott mező', kazak *eginši* 'földműves, szántó', tat. *igenče* 'földet szántó'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ak*, bask., tat. *ig*, bask., tat. *ig*, MK., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., türkm. *ek*, AFT, azerb. *ek*, csuv. *akä-* + *-n*: képző, MKI. *eki-* + *-l*: képző, kirg., kazak. *eki-* + *-l*, ujj., oszm. *eki-* + *-n*, kirg. *egi-* + *-n*, kazak *egin-*: relatív szótó + *-ši*: foglalkozásnév képző, tat. *igen-*: relatív szótó + *-če*: foglalkozásnév képző.

Mínt hogy a magy. *eke* és nyelvi párhuzamai valamint a csuv. *ak-* 'vetni' stb. korábban *t-* illetőleg *t-* eredetű szókezdő mássalhangzót tartalmaztak, természetes, hogy a Kāšγ. **sabanlā-** 'szántani' (< *saban-*: relatív szótó + *-lā*: denominális verbum képző) szó töve *s-* kezdetű és idetartozik.

Rokona a magy. **szánt** ige, ld. még *szántó*, *szántás*, *szántódik*, *számlik* 'szántódik, az ekevastól porhanyul és barázdákba hasítódik a(a föld)'. Ismeretlen eredetű szócsalád'. (TESz) Tövében benne van a csuv. **suxa** 'eke', tat. *suka*, bask. *huka*, kazak, k.kalp. *soka* 'eke'. (JEGOROV 1964)

A szó a magy. **szeg** 'vág' rokona, hiszen a cselekvés és az eszköz, amivel végrehajtják, ugyanazon megnevezésű. Kérdés, a tör. *saban* már képzett alak, tövében a magy. **szab** 'vág, hasít' van meg, vagy a *saban* magával az *eke* és a *szeg*, *szab* szavakkal tartozik-e össze vagy mindkettővel.

Az or. **paxat** 'szántani' töve a *paxa-* összetartozik a magy. **bök** igével, az or. *paxar* 'földműves, szántóvető' szerkezeti felépítése: *paxa-*: szótó + *-r*: foglalkozásnév képző. A *paxa-* és az or. **coxa** 'primitív eke, faeke, karó cölöp, ágas' hangtani alakváltozatai egymásnak.

2.43. sarló

A TESz szerint a magy. **sarló** 'rövid nyélre erősített félkör alakú penge, félköríves alakzat'. Valószínűleg csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. **šurla** 'sarló'. A szó más török nyelvből nincs kimutatva, eredete tisztázatlan. (TESz) < *sar* (< *sa* + *-r*) + *-ló*. Az elhajlással, ívvel, kerekességgel és az éllel kapcsolatos.

A *sarló sar-* tövével tartozik össze a következő szó töve, vö.: magy. **gyarat** '(bőrt) vakar, kapar, tisztít, (gyapjút, kendert) gerebenez, sarlóval vág, koptat'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *gyara* (< *gya* + *-ra*) + *-t*.

2.44. karó

A magy. **karó** 'egyik végén rendszerint kihegyezett, vékonyabb farúd, kerítés'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Megfelelője nincs meg a mai csuvasban, de általánosan elterjedt a törökség többi ágában, vö.: ujj. *qazyuq*, oszm. *kazik*, türkm., tat., kirg., alt. *qaziq*, bask. *qadiq*, ujj.mod. *qazuq* 'karó'. (TESz) < magy. *ka-*: abszolút szótó + *-ró*: képző, ujj. *qa-* + *-zyuq*, oszm. *ka-* + *-zik*, türkm., tat., kirg., alt. *qa-* + *-ziq*, bask. *qa-* + *-diq*, ujj.mod. *qa-* + *-zuq*.

Idetartozik a Kāšy. **jugurguz** 'sodrófa, mángorlófa' < *jugur* gyúr' + *guz* 'karó' utótagja s a Kāšy. **karḡuk** 'karó' szó.

A **karó** lényege, hogy az egyik végén rendszerint kihegyezett nem túl vékony, de nem is túl vastag fa. Ezért lehet a szónak rokona a csuv. **xusāk** 'keskeny fa (tölgy) lapát a krumpli kikapálására', MK. *kaznuk*, ujj. *kozuk*, üzb. *kozik*, tefs. XII-XIII. sz., csag. *kazuk*, kirg., kazak, k.kalp., nog. *kazyk*, alt., oszm., tat., bask., ojr. *kazyk*, azerb. *gazyg*, türkm. *gazyk* 'karó, cölöp', vö.: csuv. *xus* (dial.), hak., jak. *xas*, MK. *kaz*, ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., gag., tat. *kaz*, üzb. *kazi*, azerb., türkm. *gaz* 'kapálni, ásni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *xu-*: abszolút szótó + *-sāk*: képző, MK. *kaz-*: relatív szótó (< *ka-*: abszolút szótó + *-z*: képző) + *-nuk*: képző, ujj. *ko-* + *-zuk*, üzb. *ko-* + *-zik*, tefs. XII-XIII. sz., csag. *ka-* + *-zuk*, kirg., kazak, k.kalp., nog. *ka-* + *-zyk*, alt., oszm., tat., bask., ojr. *ka-* + *-zyk*, azerb. *ga-* + *-zyg*, türkm. *ga-* + *-zyk*, vö.: csuv. *xu-* + *-s* (dial.), hak., jak. *xa-* + *-s*, MK. *kaz*, ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., gag., tat. *ka-* + *-z*, üzb. *ka-* + *-zi*, azerb., türkm. *ga-* + *-z*.

A kutatásaink értelmében nem értünk egyet a szócikk írójával, mert a szó eredetileg nómen verbum lehetett, így a csuv. **xusāk** a névszói jelentést, a *xus-* pedig az igei jelentést vitte tovább.

A fadarabnak, amit ezzel a szóval neveztek meg, a leglényegesebb tulajdonsága az, hogy éles, hegyes. Ezt igazolja a csuv. **xuráš, xursā** 'fém', tat. *koryč*, bask. *koros*, kazak *kuryš* 'fém'. A szó 'fém' jelentése másodlagos, mert elsődlegesen 'éles, hegyes' jelentésben használatos. PL. MK. *kurč* 'éles, hegyes', *kurč temyr* 'fém' (szó szerint 'éles vas'), AFT. *kurč tämür* 'fém'. Vö.: kirg., alt. *kurč* 'éles, hegyes', mong., kalm. *xurc* 'éles, hegyes', burj.mong. *xurca, xursa* 'éles, hegyes'. (JEGOROV 1964)

A szónak alakváltozata az or. **kol** 'karó' szó. Ld. még votj. *čališ karyny* 'karót hegyez' a magy. *szel* címszónál (TESz) A szó nagy családjába tartozik a csuv. *kas-* 'vág' és társai, az oszm. *katil* 'gyilkosság' *kati-* töve, az ang. *cut* 'vág' stb. A teljesebb alak kVtVk lehetett, ahol a szóbelseji *-t-* fejleménye az *-r-*, a *-z-* és az *-s-* is. A magy. **karó** szóvégi *-ó* magánhangzójának előzménye *-Vk* hangkapcsolat volt. A szó eredetileg nómen-verbum volt, ezért természetes, hogy főnévi és igei jelentésben ma is használatos.

2.45. kölyü

A TESz szerint a magy. **kölyü** 'zúzómalom, kézimozsár, mozsártörő', ótörök eredetű, vö.: CC. *käli*, kipcs. *käli*, tat. *kile*, kazak, k.kalp., kum. *käli*, üzb. *kili*, csuv. *kilě*, jak. *käl̄* 'famozsár'. (TESz)

A kutatásaink fényében a megnevezést a mozsár edény alakja motiválta. Hasonló motiváció okán született számos szó, vö.: csuv. *kül* 'tó', *kil* 'ház, település, város', stb.

2.46. tiló

A TESz szerint a magy. **tiló** 'a kender és a len szárának összetörésére és a pozdorjától való megtisztítására használt eszköz. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Vö.: csuv. *tylä* 'tiló'. (TESz) < *ti-*: szótő + *-ló*.

Jegorov adatai szerint a csuv. *tylä* 'tiló', *tylla* 'tilol, nyom, üt, ver, tör, ványol, gyúr (kendert, lent)', bask., tat. *talky*, alt. *talku* 'ua.', ojr. *talku* kirg. *talkuu*, kazak, jak. *talky*, hak. *talgy* 'tiló', 'eszköz a bőr puhításának munkálataira', mong. *talxi(n)* 'bőrtíló', *talxix* 'bőrt puhítani a tilolón'. Hangutánzó szó. (JEGOROV 1964) < csuv. *ty-*: abszolút szótő + *-lä*: képző, *tyl-*: relatív szótő + *-la*: képző, bask., tat. *ta-* + *-lky*, alt. *ta-* + *-lku*, ojr. *ta-* + *-lku*, kirg. *ta-* + *-lkuu*, kazak, jak. *ta-* + *-lky*, hak. *ta-* + *-lgy*, mong. *ta-* + *-lxi(n)*.

Az abszolút szótő valóban összetartozik olyan hangutánzó szóval, amely a magyarban is megvan, vö.: magy. *döng*. A magy. *tiló* szónak pedig van egy teljesebb hangalaki változata, ez a magy. *döngölő*, amely ismert *csüördöngölő* összetételben s csak így van meg a TESz-ben: magy. **csüördöngölő** 'gyors ütemű székely tánc'. (TESz). < *döngö-*: szótő + *-l*: képző.

2.47. arat

A TESz szerint a magy. **arat** vitatott eredetű. 1. Szóhasadás eredménye: az *irt* elkülönült változata. Mindkét szó előzménye ősi örökség a finnugor esetleg az uráli korból, vö.: osztj. *lörta*, *iörta* 'nyír, vág (haját)', zürj. *širni* 'nyír, vág', votj. *šir-* 'vág, levág', 2. Ótörök eredetű, vö.: Kāšy. *or-* 'vág', csag. *or-* 'ua.', oszm. *ora-* 'vág, sarlóval levág', tat. *ur-* 'arat', csuv. *vyr* 'ua.'. (TESz)

A szó összetartozik a magy. *tar* 'kopasz' szóval, a *tarol*, *tarló*, *tarvágás* tövével. A *tarvágás* jelentése 'gyökérvágás, gyökérre vágás'. A szóban a *gyökér* szó van meg.

A magy. **gyarat** 'sarlóval vág stb.'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < magy. *gyara*³³ -: relatív szótó + -t: igeképző.

Idetartozik a csuv. **vyr** 'aratni (rozsot)', MK. *or* 'aratni, kaszálni', alt., ujj., türkm., kirk., kazak, k.kalp., nog., kum. *or*, üzb., bask., tat. *ur* 'aratni (gabonát)', azerb., oszm. *orak*, kirk. *orok*, üzb. *urok*, tat. *urak* 'sarló'. (JEGOROV 1964) < csuv. *vy-*: abszolút szótó + -r: képző, MK. *o-* + -r, alt., ujj., türkm., kirk., kazak, k.kalp., nog., kum. *o-* + -r, üzb., bask., tat. *u-* + -r, azerb., oszm. *o-* + -rak, kirk. *o-* + -rok, üzb. *u-* + -rok, tat. *u-* + -rak. Az aratás valójában 'gyökérre vágás'.

2.48. szőr

A magy. **szőr** '(állatok, főként emlősök), ember bőréből nőtt, szaruanyagból való szál, e szálak összessége, kivéve az emberi haját, bolyhosság, bolyhok (kelmén), daróc, nemez, posztó, gyapjú, növényi részekben nőtt szálacska, pihe, (lószőrből font) madárfogó hurok, tör, megnőtt fák, széles, színes gyapjú szalag, pántlika'. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *šäär* 'ló farokszőre, lófarok'. (TESz) < magy. *sző-*: abszolút szótó + -r: képző, vog. *šää-*: abszolút szótó + -r: képző.

A **szőr** valójában egy szál vékony kinövés, ezért a szónak alakváltozata a magy. **szál** 'szörzetnek, tollazatnak egy eleme, növényi szár, fűszál, nádszál, hosszú, egyenes, felmeredő tárgy, stb.' Vitatott eredetű, 1. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *sil* 'szálka', osztj. *sāyel* 'szilánk, léc (a halrekesztéken)', zürj. *d'žav*, *d'žal* 'fenyőfáklyához hasonlító léc vagy faforgács', mdE. *šalgo*, *šalgā* mdM. *šalgā* 'pálca, botocska', fi. *salko* 'hosszú rúd', lp. *čuolgo* 'emelő rúd, rúd, amivel a hálót a jég alá tolják'. 2. A szil 'vágott dolog, hasított dolog' lehetett. (TESz) < magy. *szá-*: abszolút szótó + -l: képző, vog. *si-*: abszolút szótó + -l: képző, osztj. *sāye-*: abszolút szótó + -l: képző, zürj. *d'ža-*: abszolút szótó + -v: képző, *d'ža-*: abszolút szótó + -l: képző, mdE. *ša-*: abszolút szótó + -lgo: képző, *ša-*: abszolút szótó + -lgā: képző, mdM. *ša-*: abszolút szótó + -lgā: képző, fi. *sa-*: abszolút szótó + -lko: képző, lp. *čuo-*: abszolút szótó + -lgo: képző.

Ilyen a haj is, vö.: csuv. *šüš* 'haj', ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sač*, üzb. *soč*, ujj. *čač*, KB. *sáč*, kirk., alt. *čač*, tat. *čäč*, bask. *säs*, hak. *sas*, miser *cäc*, kum. *čas*, kaz., k.kalp., nog. *šaš* 'haj', vö.: mong. *üse(n)*. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: csuv. *šü-* + -š, ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sa-* + -č, üzb. *so-* + -č, ujj. *ča-* + -č, KB. *sä-* + -č, kirk., alt. *ča-* + -č, tat. *čä-* + -č, bask. *sä-* + -s, hak. *sa-* + -s, miser *cä-* + -c, kum. *ča-* + -s, kaz., k.kalp., nog. *ša-* + -š, vö.: mong. *ü-* + -se(n).

Megvan Kasgarinál is, vö.: Kāšy. **saž** 'haj, szőr'. < *sa-*: abszolút szótó + -ž: képző. Rokon a Kāšy. **tikān** 'szőr, szál'. A szótóvel összetartozik a magy. **tű** szó, vö.: K-mong. **dzü**, ojr. **zü** 'tű' és a **züüvč** 'tútartó'

³³ Alakváltozata a magy. *szel* 'vág'.

(*züüiv-* szótó + *-č:* Loc.) töve tartozik össze. Rokona a magy. *tű*, *szeg*, *sző-*.

A magy. *szil* 'vágott dolog, hasított dolog', alakváltozata a magy. *szilánk* s a magy. *szel* szóval tartozik össze. A főnév és ige eredetileg nómen-verbum volt, idővel különültek el a jelentések, a megnevezés azonban sokszor változatlan vagy szinte változatlan maradt.

Eleink egyformán kinövésnek tartották a szórt, szálat és a szálfát. Következésképp a szó nagy családjába tartozik a magy. *szál* 'tutaj' is, hiszen elsőként egyetlen szálfá szolgálhatott tutajként. A TESz szerint a magy. *szál* 'tutaj', Vitatott eredetű. 1. Ótörök eredetű jövevényszó, vö.: Kāšy. *sāl* 'tutaj', csag. *sal* 'ua.', AH. *sal* 'vízen úszó deszka', oszm. *sal* 'tutaj', azerb. *sal* 'ua.', türkm. *sāl* 'ua.', nog. *sal* 'faúsztatás',³⁴ kum. *sal* 'tutaj', csuv. *sulā*, *sul* 'tutaj', vö.: mong. *sal* 'tutaj'. 2. A szó azonos a magy. *szál* főnévvel. (TESz). < magy. *szá-*: abszolút szótó + *-l:* képző, Kāšy. *sā-* + *-l*, csag. *sa-* + *-l*, AH. *sa-* + *-l*, oszm. *sa-* + *-l*, azerb. *sa-* + *-l*, türkm. *sā-* + *-l*, nog. *sa-* + *-l*, kum. *sa-* + *-l*, csuv. *su-* + *-lā*, *su-* + *-l*, mong. *sa-* + *-l*.

A magy. *szakáll* relatív töve a *szakál-* is idetartozik. A szó igen tanulságos, mert az abszolút szótó teljesebb formát mutat, a második *-l* ugyanolyan képző, mint az első. A *szakáll* több szálból álló szörzet, amelyet maga a szó jelentése és szerkezeti felépítése kitűnően jelez. A TESz szerint a magy. *szakáll* 'állon növő szörzet, különböző növények nevéként, kakas, tyúk csőre tövén lecsüngő piros lebernyeg, gyökér vadhajtsa, moha stb'. ÓT: eredetű, vö.: ujj. *saqal*, Kāšy. *saqal*, oszm. *sakal*, tat. *sakal*, alt. *saγal*, csuv. *suxal* 'szakáll', vö.: mong. *saqal* 'ua.'. (TESz) < magy. *szakál-*: (< *szaká-*: abszolút szótó + *-l:* képző 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott') relatív szótó + *-l:* képző, valamivel ellátott', ujj. *saqa-*: abszolút szótó + *-l:* képző, Kāšy. *saqa-* + *-l*, oszm. *saka-* + *-l*, tat. *saka-* + *-l*, alt. *saya-* + *-l*, csuv. *suxa-* + *-l*, mong. *saqa-* + *-l*.

Rokonai a csuv. *suxal* 'szakáll', KB, ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., tat. *sakal*, azerb. *saggal*, türkm. *sakgal*, üzb. *sokol*, bask. *hakal*, alt., hak. *sagal* 'szakáll', vö.: mong. *saxal*, burj.mong. *hakal* 'szakáll, bajusz'. (JEGOROV 1964) < csuv. *suxa-*: abszolút szótó + *-l:* képző, KB, ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., tat. *saka-* + *-l*, azerb. *sagga-* + *-l*, türkm. *sakga-* + *-l*, üzb. *soko-* + *-l*, bask. *haka-* + *-l*, alt., hak. *saga-* + *l*, mong. *saxa-* + *-l*, burj.mong. *haka-* + *-l*. A baskir. és a burj.mong. *h-* szókezdő *t-* fejleménye.

A magy. *szalag*, *szallag* (< *sza-*, *szal-*: relatív szótó + *-lag:* képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó') relatív töve rokon a *szál* szóval.

Ld. még Kāšy. *tār* 'tutaj', *sāl* 'tutaj', a magy. *tutaj* a *tat*(fa) alakváltozata. Rokona a magy. *szál*, az *álcs* (< *ál-*: szótó + *-cs:* foglalkozásnév képző) *ál*, valamint az *ács* (< *á-*: szótó + *-cs:* foglalkozásnév képző) *á-* töve, továbbá a magy. *szár* és a *tat* 'szálfa'.

A magy. *tat* 'hajópalló, kivájt csónak ülőhelyeül szolgáló farésze, vízijármű (csónak, hajó stb.), pártázata, széle valaminek, párkányléc (csónakban)'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *toxt*, *toxut*, *toget* 'a csónak keresztléce', osztj. *tōyet* 'az egy fatörzsből vájt csónak keresztléce', zürj. *tik* 'keresztléc (pl.

³⁴ Vö.: magy. *szállít szál-* töve.

a szék lábai között, az ablakkeret keresztlécei', cser. *têktê* 'hajóborda', lp. *totko* 'csónak, hajó bordázata', sam. jur. *taðe* 'csónak keresztléce'. (TESz) < magy. *ta-*: abszolút szótó + *-t*: képző, vog. *tox-*: abszolút szótó + *-t*: képző, *toxu-*: abszolút szótó + *-t*: képző, *toge-*: abszolút szótó + *-t*: képző, osztj. *tôye-*: abszolút szótó + *-t*: képző, zürj. *ti-*: abszolút szótó + *-k*: képző, cser. *têk-*: abszolút szótó + *-tê*: képző, lp. *to-*: abszolút szótó + *-tko*: képző, sam. jur. *ta-*: abszolút szótó + *-ðe*: képző.

A magyar szónak uráli eredete nem igazolt. Az adatok azonban összetartoznak a magy. *szár*, *szál*, *tat* szóval és alakváltozataival (*ál*-, *á*-). A magy. *tat* és nyelvi megfelelőinek az abszolút szótövei (*ta-*, *tox-*, *toxu-*, *toge-*, *tôye-*, *ti-*, *têk-*, *to-*) az eredeti kezdő mássalhangzót a *t*-t tartalmazzák. Rokonaik a magy. *szál*, *szál* abszolút szótövei, amelyeknek a kezdő mássalhangzója az *sz-* az eredeti *t*- fejleménye (*t* > *th* > *s*-). Az *ál*-, *á*- relatív szótövekben a szókezdő mássalhangzó elenyészett (*t* > *ð* > *w* > *V* > *0*-).

A képzők is eredeti *t*- kezdetűek (vö.: *-t*, *-tê*, *-tko*), illetőleg a *t*- fejleményei (vö.: *-ðe* < *-te*). A képző második mássalhangzója *-k* volt, amely vagy. megmaradt s a kezdő *t*- tűnt el (vö.: zürj. *ti* + *-k*).

Mint kinövés is idetartozik a Kāšy. *tīš* '1. fog 2. ekevas'. Az ék alakú, hegyes alakjáról kapta a nevét. Idetartoznak az alábbi mongol, török és magyar szavak: Kāšy. *tuškun* 'tüskékkel borított asztragál fa', magy. *tüske*, *tövisk*, csuv. *tüšek* 'toll, matrac'.

A relatív szótóval tartozik össze a csuv. *tüšek* 'toll, matrac', MK., *tüšäk* 'ágynemű', kirk. *töšök*, kazak, k.kalp., nog. *töšek*, ujj. *čüšek*, üzb. *tušak*, ojr. *töžök*, tuv. *töžek*, hak. *töžek*, csag., tat., bask. *tüšek*, azerb. *döšek*, oszm., gag. *döšek*, türkm. *düšek*, kum. *tešek*, karacs. *töšek* 'ágynemű, matrac, derékalj', néhány nyelvben 'toll'. Idetartoznak a 'megágyaz' jelentésű igék, vö.: MK. *tüše*, AFT. *döšä*, azerb., oszm. *döše*, türkm. *düše*, kirk. *töšö*, kazak, k.kalp. *töse*, nog. *to'se*, üzb. *tuša*, ojr. *töžö*, hak. *töze*, bask., tat. *tüše* 'megágyazni, megvetni az ágyat'. MK. *tüšek* *tüšedi* 'megvetette az ágyat', vö.: perzsa *došäk*, *dušäk* 'matrac, ágynemű'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tü-*: abszolút szótó + *-šek*: képző, MK., *tü-* + *-šäk*, kirk. *tö-* + *-šök*, kazak, k.kalp., nog. *tö-* + *-sek*, ujj. *čü-* + *-šek*, üzb. *tu-* + *-šak*, ojr. *tö-* + *-žök*, tuv. *tö-* + *-žek*, hak. *tö-* + *-žek*, csag., tat., bask. *tü-* + *-šek*, azerb. *dö-* + *-šek*, oszm., gag. *dö-* + *-šek*, türkm. *dü-* + *-šek*, kum. *te-* + *-šek*, karacs. *tö-* + *-šek*, MK. *tü-* + *-še*, AFT. *dö-* + *-šä*, azerb., oszm. *dö-* + *-še*, türkm. *dü-* + *-še*, kirk. *tö-* + *-šö*, kazak, k.kalp. *tö-* + *-se*, nog. *to'-* + *-se*, üzb. *tu-* + *-ša*, ojr. *tö-* + *-žö*, hak. *tö-* + *-ze*, bask., tat. *tü-* + *-še*, MK. *tü-* + *šek* *tüše-*: relatív szótó (< *tü-*: abszolút szótó + *-še*: képző) + *-d*: múlt idő jele + *-i*: igei személyrag E/3. sz., perzsa *do-* + *-šäk*, *du-* + *-šäk*. A szó eredetileg nómen-verbum volt, megmaradt külön a névszói jelentésben és az igei jelentésben.

Idetartozik az or. *poduška* 'párna' (*po-*: előképző + *duška*: szótó) szótöve is. A magy. *párna* *pár-* töve, az or. *perina* 'toll' *-peri-* töve is a csuv. *tüšek* és nyelvi megfelelőinek, valamint a magy. *toll* *tol-* tövének, a magy. *szőr* és *szál* stb. szónak az alakváltozata.

A magy. *toll* is szálaból áll, megfelelője a *szakáll*. A magy. *toll* a TESz szerint a magy. *toll*, *tallú* 'a szárnyasok testét borító képződmény, íróeszköz, a varangyosbéka úszóhártyája', tárgyak, eszközök tollszerűen kiszélesedő része'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *tōl*, *tofl* 'szárny', osztj. *tōyel*, *tōyet* 'toll, szárny', zürj. *til*, *tiv* 'ua.', votj. *tili*, *tele* 'toll', md. *tolga* 'ua.', '(madár)toll' lp. *dol'ge*, *talkē* 'ua., pehelytoll', sam. jur. *tō* '(madár)toll', szelk. *tu*, *tú(u)*, mot. *tu* 'toll'. (TESz)

Idetartozik a magy. *pehely*, *pelyh*, *bolyh*, 'finom, apró, puha toll, hópihe, pelyva, növény héja'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *pehe* (< *pe* + *-he*) + *-ly*, vö.: *pelyhes*. A magy. *pihe* ld. *pehely* (TESz) < *pi* + *-he* összetartoznak.

Rokon a magy. *penna* 'író toll, főként írásra használt lúdtoll, ecset, költői tehetség'. Latin eredetű, vö.: lat. *penna* 'szárnyasok tolla, író toll'. (TESz) < *pen* + *-na*. Innen van a magy. *péntek* Szláv eredetű, vö.: szln. *pétek*, szlk. *piatok* 'péntek'. (TESz) < *pén* + *-tek*. Eleink úgy gondolkodtak, hogy az ember ujja is kinövés, ráadásul az egyik kezén öt (vö.: or. *p'at'* 'öt', magy. *pentaton* 'öt fokú dallam', oszm. *beš* 'öt', csuv. *pillëk* 'öt' stb.) van belőle, ezért az öt számnév is megkapta az elnevezést. Így a hét ötödik napjában a *péntek* szóban is megvan a vizsgált 'szőr, szál' jelentésű szavunk egyik alakváltozata.

Az ojr. *tsolûn*, *čuluun*, K-mong. *tsholôn*, *tsilaghon* 'kő' összetartozik a magyar és számos török nyelvi adattal is, vö.: csuv. *čul* 'kő', oszm. *taš*, jak. *tas*, mong. *čilagun*, *čulu(n)*, burj.mong. *čulun*, *šulun*, *čolu*, *šulu* 'kő'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük szótó + képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó': ojr. *tso-* + *-lûn*, *ču-* + *-luun*, K-mong. *tsho-* + *-lôn*, *tsi-* + *-laghon*, mong. *či-* + *-lagun*, *ču-* + *-lu(n)*, burj.mong. *ču-* + *-lun*, *šu-* + *-lun*, *čo-* + *-lu*, *šu-* + *-lu*, csuv. *ču-* + *-l*, oszm. *ta-* + *-š*, jak. *ta-* + *-s*.

A szónak rokona számos 'fog' jelentésű szó is, hiszen a fog is egyfajta kő, vö.: csuv. *šäl* 'fog', vö.: azerb., kirg., tuv. *šiš* 'nyárs, hegyes végű pálca'³⁵. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *šä-* + *-l*, *ši-* + *-š*.

A fog ugyanakkor *szál*, *szilánk*, *tüske* is. A magy. *szál*, *szilánk*, *tüske* szavak a jelentésükön keresztül kötődnek a szócsalád tagjaihoz a nyelvi párhuzamaival együtt. Szerkezeti felépítésük: *szä-* + *-l*, *szü-* + *-lánk*, *tü-* + *-ske*.

Továbbá a tüskés szőréről, fogáról kapta az elnevezést néhány állat, vö.: csuv. *sysna* 'sertés, disznó', vö.: cser. *sasna*, *sösna*, magy. *gyisznó*, *disznó*. Ld. még hak. *sosxa*, bask. *suska*, ujj. *čočka*, tat. *čučka* 'disznó' (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük relatív szótó + képző: csuv. *sys-* (< *sy-*: abszolút szótó + *-s*: képző) + *-na*: 'valamivel ellátott, valamihez tartozó', cser. *sas-* (< *sa-*: abszolút szótó + *-s*: képző) + *-na*, *sös-* (< *sö-*: abszolút szótó + *-s*: képző) + *-na*, magy. *gyisz-* (< *gyi-*: abszolút szótó + *-sz*: képző) + *-nó*, *disz-* (< *di-*: abszolút szótó + *-sz*: képző) + *-nó*. Az adatok másik rész a relatív szótóval tartozik össze: hak. *sosxa*, bask. *suska*, ujj. *čočka*, tat. *čučka*, ugyanakkor a 'haj' szóval azonosak, vö.: csuv. *šüs* 'haj', ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sač*, üzb. *soč*, ujj. *čač*, KB. *säč*, kirg., alt. *čač*, tat. *čäč*, bask. *säs*, hak. *sas*, miser *cäc*, kum. *čas*, kaz., k.kalp., nog. *šaš* 'haj', vö.: mong. *üse(n)*. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: csuv. *šü-* + *-š*, ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sa-* + *-č*, üzb. *so-* + *-č*, ujj. *ča-* + *-č*, KB. *sä-* + *-č*, kirg., alt. *ča-* + *-č*, tat. *čä-* + *-č*, bask. *sä-* + *-s*, hak. *sa-* + *-s*, miser *cä-* + *-c*, kum. *ča-* + *-s*, kaz., k.kalp., nog. *ša-* + *-š*, vö.: mong. *ü-* + *-se(n)*.

A magy. *disznó* alakváltozatai *gyisznó*, *disznyó*, *disztó*, stb., a TESz szerint csuvasos jellegű ótörök

³⁵ Vö.: or. *šašlyk* (< *šaš-*: szótó + *-lyk* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző) 'nyárson sült birkahús'.

jövevényt, vö.: csuv. *sysna* 'disznó'. (TESz) A török adatok idetartoznak, azonban a magyar szó jövevény volta nem igazolt. Az or. *svin'a* 'disznó' közeli kapcsolatban van a magy. *sövény* szóval.

A disznó a tüskés szőréről kapta a nevét ugyanúgy, mint a *sün*. A TESz véleménye szerint a magy. *sün, süil*, vö.: *süj, süviny, szür, szín, sin, sövin* 'szúrós, tüskés bőrű, rovarevő kis emlős állat, szúrós, tüskés növényi termés'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *soule* 'egy fajta sün', cser. *šu-lã*, mdE. *šejel*, mdM. *šejel'*, fi. *siili*, észt *süil* 'sün'. (TESz) Az adatok ide tartoznak, azonban a magyar szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból. A *sün, süil* összetartozik a 'kő, fog, haj' jelentésű szavakkal, így a magy. *süllő* 'fogas' *sül* relatív tövével.

A magy. *süllő* 'fogas' hal neve stb. szó. A TESz véleménye a *süllőről*: Csuvasos jellegű ótörök jövevényt, vö.: csuv. *šála*, bask. *hyla*, vö.: magy. *fog* megfelelője (TESz) A szó jövevény volta nem igazolt. A magy. *süllő* és nyelvi megfelelőinek vö.: csuv. *šála* 'fogas-süllő', bask. *hyla*, k.kalp. *syla* 'ua.' (JEGOROV 1964) or. *sudak*³⁶ 'ua.' szerkezeti felépítése relatív szótó + képző: magy. *sül-* + *-lő*, csuv. *šã-* + *-la*, bask. *hy-* + *-la*, k.kalp. *sy-* + *-la*, or. *su-* + *-dak*. Fontos, hogy ez utóbbiak relatív szótóve a csuv. *šã-*, bask. *hy-*, k.kalp. *sy-*, or. *su-* a magy. *süllő sül-* relatív tövével tartozik össze, rokona a csuv. *šäl*, ujjg., csag. *tış*, oszm. *diş*, türkm. *dış*, kum. *tış, jak. tış* 'fog'. (TESz) s a magy. *sül, süin* is. A magy. *-lő* képző pedig a török nyelvek *-la* illetőleg az or. *-dak* képzőjével rokon, jelentésük 'valamivel ellátott'. Tehát a magy. *süllő* és társai 'foggal ellátott, fogas' jelentésűek.

A fog szavakkal rokon magy. *tüske, szál, szilánk* abszolút szótóve is idetartoznak, vö.: *tü-* + *-ske*, *szá-* + *-l*, *szi-* + *-lánk*. A képzőváltozatok *-ske, -l, -lánk* pedig a fenti 'fog' és 'kő' jelentésű szavak képzőivel rokon, amelyeknek egy része *-l* illetőleg *-l-* kezdetű, végső eredete pedig *-t* (*-l < -δ < -t*) és a másik része ugyanúgy *-t* fejleménye, csak másik úton változva más hangváltozatok jöttek létre, vö.: *-š (< -č < -t' < -t)*, *-s (< -š³⁷ < -t)*, *-d (< -t)*. Az angol *tooth* 'fog' is idetartozik s az eredeti szókezdőt (*t-*) tartalmazza, a képző kezdő mássalhangzójának pedig a réshangúsodott változatát (*-th*).

A magy. *szőr* szónak alakváltozata a Kāšy. *sirt* 'serte' (*sir-*: relatív szótó + *-te*: képző) relatív töve, valamint a magy. *serte ser-*, a magy. *szirt szir-* töve és nyelvi párhuzamai. Vö.: magy. *szirt* 'magas, meredek, csupasz szikla(csúcs), a nyakcsigolya csontjának kidudorodó csuklója, tarkó, szakadékos part folyókanyarulatban, a mellette levő sebes víz'. Ótörök eredetű, vö.: CC. *sirt* 'hegyhát, domb, csag. *sirt* 'hát (testrész)', oszm., tat., ujjg. mod. *sirt* 'hegyhát, hegygerinc, magaslat, hát (testrész)', csuv. *särt* 'hegy, domb'. (TESz) < magy. *szir-*: relatív szótó (< *szi* + *-r*) + *-t*: képző, CC. *sir-* + *-t*, csag. *sir-* + *-t*, oszm., tat., ujjg. mod. *sir-* + *-t*, csuv. *sär-* + *-t*.

A magy. *szőr* rokona a Kāšy. *juŋ* 'szőr, pihe', idetartozik a Kāšy. *jugdū, žugdū* 'hosszú teveszőr szövet', Kāšy. *jugrū* 'hosszú teveszőr', Kāšy. *žuburlan-* 'szőrrel benőni', ld. még or. *šerst* 'szőr'.

A szótóvel tartozik össze a Kāšy. *tūg* 'szőrme fonatból való öv neve', ennek képzett alakja a Kāšy.

³⁶ Átvétel a szkíta-hun nyelvekből.

³⁷ Interdentális zöngétlen spiráns hang.

jugur- 'szőni' < *jugu-* 'sző' + *-r*: folyamatos ige képző.

A magy. *szál* szóval van közelebbi kapcsolatban hangtanilag a Kāšy. **jalig** 'a kakas fésűje', a *szőr* szóhoz pedig a Kāšy. **žubur** 'kecskeszőr'.

Egymással is összetartoznak a Kāšy. **saž** 'haj, szőr', Kāšy. **sažlig** 'szőrös ember' < *saž* 'szőr, haj' + *-lig*: képző, a magyar megfelelője a magy. **szőrös**.

A magy. *szál* szóval közeli kapcsolatban van a Kāšy. **jāl** 'sörény' szó, idetartozik a csuv. **šilxe** 'sörény', ÓT. (jeny.) *jel*, jak. *siäl*, azerb., türkm., kumük, nog., bask., tat. *jal*, kirg., kazak, k.kalp. *žal*, karacs. *džal*, ojr. *d'al*, tuv. *čel*, hak. *čilin*, ujj. *jajla*, üzb. *jol*, oszm. *jele* 'sörény', mong. kalm. *del* 'sörény', vö.: perzsa *jal* 'nyak, sörény'. (JEGOROV 1964)

A magy. **szál** 'szőrzetnek, tollzatnak egy eleme, növényi szár, fűszál, nádszál, száras növényzetnek egy eleme, hosszú, egyenes, felmeredő tárgy stb.'. Vitatott eredetű, 1. Ósi örökség a finnugor korból, vö.: oszjtj. *sāyel* 'szilánk, lécs (a halrekesztéken)', zürj. *d'zav*, *d'zal* 'fenyőfáklyához hasonló lécs vagy faforgács', mdE. *šalgo*, *šalgā*, mdM. *šalgā* 'pálca, botocska', fi. *salko* 'hosszú rúd, lp. *čuolgo* 'emelő rúd, rúd, amivel a hálót a jég alá tolják'. 2. *sil* 'eredetileg vágott, szelt dolog lehetett'. (TESz) < magy. *szá-*: abszolút szótó + *-l*: képző, oszjtj. *sāye-*: abszolút szótó + *-l*: képző, zürj. *d'za-*: abszolút szótó + *-v*: képző, *d'za-*: abszolút szótó + *-l*: képző, mdE. *ša-*: abszolút szótó + *-lgo*: képző, *ša-*: abszolút szótó + *-lgā*: képző, mdM. *ša-*: abszolút szótó + *-lgā*: képző, fi. *sa-*: abszolút szótó + *-lko*: képző, lp. *čuo-*: abszolút szótó + *-lgo*: képző.

Ismert a magyarban a *szil*, *szál*, *szalmaszál* szókapcsolat, amelyben a *szil* a *szál* szó alakváltozata és semmi köze a *szel* igéhez. Mind a *szil*, mind a *szál* *sz-*, és *-l* mássalhangzója eredeti *t* fejleménye (*t* > *th* > *s*; *-t* > *-δ* > *-l*). A finnugor és a török nyelvi megfelelőikben is a *t* fejleményeit használják, pl. szókezdő helyzetben: *s*- vö.: oszjtj. *sāyel*, fi. *salko*, jak. *siäl*; *š-* (< *th-* < *t*) vö.: csuv. *šilxe*, mdE. *šalgo*, *šalgā*, mdM. *šalgā*; *d-* (< *t*) vö.: mong. kalm. *del*; *d'-* (< *t'-* < *t*) vö.: ojr. *d'al*; *dž-* (< *d'-* < *t'-* < *t*) vö.: karacs. *džal*; *č-* (< 1. *t'-* < *t* 2. *dž-* < *d'-* < *t'-* < *t*) vö.: tuv. *čel*, hak. *čilin*, lp. *čuolgo*; *š-* (*č-* < 1. *t'-* < *t* 2. *dž-* < *d'-* < *t'-* < *t*) vö.: magy. *sörény*; *j-* (< 1. *d'-* < *t'-* < *t* 2. *δ-* < *t*) vö.: Kāšy. *jāl*, ÓT. (jeny.) *jel*, azerb., türkm., kumük, nog., bask., tat. *jal*, ujj. *jajla*, üzb. *jol*, oszm. *jele*, perzsa *jal*; *ž-* (< *dž-* < *d'-* < *t'-* < *t*) vö.: kirg., kazak, k.kalp. *žal*; *d'z-* (< *d'-* < *t'-* < *t*) vö.: zürj. *d'zav*, *d'zal*.

A képző kezdő mássalhangzója a zürj. *d'zav* kivételével mindenütt *-l*. A *-v* és az *-l* előzménye ugyanaz, vö.: *-t* > *-δ* > 1. *-w* > *-v* 2. *-l*. Hozzáteesszük, a *szőr* és a 'haj' szavak is rokonok, ahol az *-r* közvetlen előzménye szintén *-δ*.

A csuv. *šüs* 'haj', ÓT, MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sač*, üzb. *soč*, ujj. *čač*, KB. *säč*, kirg., alt. *čač*, tat. *čeč*, bask. *ses*, hak. *sas*, miser *cec*, kumük *čas*, kazak, k.kalp., nog. *šaš* 'haj', mong. *üs*. (JEGOROV 1964) < csuv. *šü-* + *-š*, ÓT, MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sa-* + *-č*, üzb. *so-* + *-č*, ujj. *ča-* + *-č*, KB. *sä-* + *-č*, kirg., alt. *ča-* + *-č*, tat. *če-* + *-č*, bask. *se-* + *-s*, hak. *sa-* + *-s*, miser *ce-* + *-c*, kumük *ča-* + *-s*, kazak, k.kalp., nog. *ša-* + *-š*, mong. *ü-* + *-s*. Megjegyezzük, hogy a magy. *szösz* is idetartozik.

A fenti szavak rokona a magy. *deli* (< *de-* + *-li*), amely 'szép szál legény' értelemben is ismert.

A magy. *tat*(fa) végső soron 'szálfa' jelentésű. Azért is értékes, mert tartalmazza mind a szó elején, mint a képző kezdő mássalhangzójaként az ereteti *t-* mássalhangzót. A rokonságba tartozik még számos további szó (vö.: magy. *szár*, or. *derevo*, ang. *tree* stb.). Az or. *čolka* 'sörény' is a szócsaládba tartozik, az oroszban a szó átvétel.

Szólnunk kell a következő szavakról: csuv. *šip* 'fonal', azerb., üzb. *ip*, bask. *jep*, tat. *žep*, kumük, nog. *jip*, hak. *čip*, azerb., jak. *sap* 'fonál', ujj., kirg., kazak, k.kalp. *žip* 'fonál, zsineg, madzag, kötél', azerb., oszm. *ip*, türkm. *jüp* 'madzag, zsineg, kötél', oszm. *iplik*, türkmén *jüplük* 'fonál', MK. *jib* 'fonál'. (JEGOROV 1964)

A fonal másképpen *szál* is s a lábszárcsont egyike a magyarban sípcsont. Ez esetben a *síp* szónak nemcsak fonal, hanem *szál* jelentése is van, következképp a sípcsont 'szálcson, szárcsont'. Természetesen ide kötődik a hangszert jelölő *síp*-nak nemcsak a hangja, hanem az üreges szára miatt is.

Ld. még Kāšy. *jūk* 'madártoll'. A törökség többi nyelvében is ismert, vö.: csuv. *těk* 'madártoll, háziállatok szőre, szőr a testen'. Zamahš., ojr., hak. *tük* 'szőr', kirg., kazak *tūk* 'szőr a testen', ujj. *tūk* 'pohly, pihe', oszm. *túj* 'szőr. pihe, haj', üzb. *tuk* 'haj', pihe', jak. *túú* 'pihe', tuv. *dūk* 'szőr', tuv., hak. *čüg* 'toll'. (JEGOROV 1964)

A magy. *pihe* a *pehely* címszónál található, 'finom, apró, puha szőrzet, bolyhosság, pernye, finom, apró, puha toll, pelyva, növény héja'. Hangutánzó eredetű szócsalád, ld. *piheg*. (TESz) < *pehe-*: szótő + *-ly*: képző.

Bár a *pihe* egyik jellemző tulajdonsága, hogy könnyű, ez nem jelenti azt, hogy a *pihe* mint szőr közvetlenül hangutánzó szóból keletkezett volna.

Idetartozik a magy. *moha* 'apró, zöld levelű é szárú spórákkal szaporodó virágtalan növény, pihe, nő'. Szláv eredetű, vö.: blg. *mъx* 'moha, pihe', szrb.-hv. *mâh* 'penész, moha, pihe', szln. *mâh* 'moha, pihe, mocsár', szlk. *mach*, *moch* 'moha', or. *mox* 'moha'. (TESz) Nem fogadható el a TESz álláspontja, mert nem vette figyelembe a szócsalád többi tagját.

Rokona az or. *pux* 'pihe'. A *pihe* ugyanúgy kinövés, mint a szőr, csak finomabb, könnyebb. Idetartozik, mint inövés a magy. *tok* 'madár testén lévő szaruképződmény, amelyből a toll kifejlődik'. Ismeretlen eredetű. (TESz)

2.49. őről

A szó a fordulással és a töréssel kapcsolatos. Természetes, hogy idetartozik a Kāšy. *avril-* 'letérni, lefordulni az útról', a magy. *tér*, *fordul*, *őröl*. A magy. *őröl* '(gabonát) lisztté változtat', alapszava az *őr-*

igei tő ótörök eredetű, vö.: ujj. *ävür* 'forgat', Kāšy. *ävür-* 'fordít, forgat', oszm. *evir* 'fordít', alt. *äbir-* 'körülvesz, bekerít', csuv. *avār-* 'öröl'. (TESz)

Jegorov szerint a csuv. *avār* 'örölni', *avärt* 'öröltetni (malomban)'. < 'forog, visszatér'. (JEGOROV 1964) < *avā-*: abszolút szótó + *-r*: képző.

Idetartozik a csuv. *avār* 'örvény, vízforgás, mélység, mély gödör a folyó vagy a tó fenekén', MK., csag., oszm. *egrim*, Zamahš. *egrik*, tuv. *eerem*, ojr., nog. *ijirim*, kazak, k.kalp. *iirim*, kirk. *irim*, tat. Szib. *irem* 'ua.'. Ld. régi csuv. *avār*, ÓT. *äbir*, *ävür*, MK., csag. *egir*, üzb. *ugir*, türkm. *ovür*, KB., csag. *ävür*, *ävür*, oszm., PK., Zamahš. *ävür*, k.kalp. *ujir*, nog. *u'ir*, kazak *üjir* 'fordítani, visszatéríteni, tekerni', tuv. *eer*, 'fordítani, tekerni', *eeren*, *evril* 'forogni, tekerődni egy helyen', következésképpen *avār* 'valami forog, a víz körbeforgása', vö.: csag. *ägrik*, *mansi agyr* 'vízforgás, örvény'. (JEGOROV 1964) < csuv. *avā-*: abszolút szótó + *-r*: képző, MK., csag., oszm. *eg-* + *-rim*, Zamahš. *eg-* + *-rik*, tuv. *ee-* + *-rem*, ojr., nog. *iji-* + *-rim*, kazak, k.kalp. *ii-* + *-rim*, kirk. *i-* + *-rim*, tat. Szib. *i-* + *-rem*, régi csuv. *avā-* + *-r*, ÓT. *äbi-* + *r*, *ävi-* + *-r*, MK., csag. *egi-* + *-r*, üzb. *ugi-* + *-r*, türkm. *ovü-* + *-r*, KB., csag. *ävi-* + *-r*, *ävü-* + *-r*, oszm., PK., Zamahš. *ävü-* + *-r*, k.kalp. *uji-* + *-r*, nog. *u'i-* + *-r*, kazak *üji-* + *-r*, tuv. *ee-* + *-r*, *ee-* + *-ren*, *evri-*: relatív szótó + *-l*: képző, *avā-* + *-r*, csag. *äg-* + *-rik*, *mansi agy-* + *r*.

A mong. *arān* 'örölő fog' és a magy. *tör* valamint az *öröl örö-* töve idetartozik.

2.50. tarló

A TESz szerint a magy. *tarló* 'szántófield, levágott fűféléknek, főként a gabonának a földben maradt szára, learatott gabonaföld, kalász, vetés, gabonaföld, szalmaszál, szalma, másodkaszálású széna, sarjú, borosta, sörte'. Ótörök eredetű, vö.: CC. *tarlov*, csag. *tarlay*, tat. *tob. tarlau*, oszm. *tarla* 'szántófield'. (TESz) < *tar* (< *ta* + *-r*) + *-ló*. A *tarló* 'gyökérrel ellátott, gyökérhez tartozó' jelentésű.

Idetartoznak még a magy. *tarvágás*, magy. *tarol* stb. *tar-*, *taro-* relatív szótővei, amelyeknek alakváltozata a magy. *gyökér*, amely a TESz szerint 'nemzetség, törzs, növénynek a földben szétágazó része, belső rész, forrás, alap, gyökérszó, gyök (matematikában)'. A szócsalád alapja a gyökér ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *iēker* 'gyökerestül kidőlt fa', *jēkwer*, *jēkur*, *jukār* 'kidőlt fagyökér földestül', Az *r* mind a vogulban, mind a magyarban ugor kori denominális képző. (TESz) < magy. *gyöké-*: abszolút szótó + *-r*: képző, vog. *iēke-* + *-r*, *jēkwe-* + *-r*, *jēku-* + *-r*, *jukā-* + *r*.

A szócikk írója több hibát is elkövetett. A szóhoz bizonyítékképpen csak a vogulból hozott párhuzamos adatokat s a vogul adatok idetartozására alapozta az ugor eredetet. Nem vette figyelembe a sok idetartozó török és mongol nyelvi adatot.

A magy. *gyökér* nyelvi párhuzama a Kāšy. *tūz* 'gyökér, tő'. < *tū-*: abszolút szótó + *-z*: képző. Idetartozik a csuv. *tymar* 'gyökér, ér, ín, rost, véredény', MK., Zamahš. *tamur*, Zol. bl. *tamyr*, óözb.

tamar, azerb., oszm. *damar*, jak. *tymyr* 'ér, ín, rost, véna', ujj. *tomur*, üzb. *tomir*, türkm. *damar*, kirg., kaz., k.kalp., ojr. hak., tat., bask. *tamyr*, kum. *tamur* 'gyökér, véredény, pulzus', perzsa *dāmar* 'gyökér (növényé), kiirtás, pusztítás, megsemmisítés' (JEGOROV 1964) < csuv. *tyma-*: abszolút szótó + *-r*: képző, MK., Zamaxš. *tamu-* + *-r*, Zol. bl. *tamy-* + *-r*, óözb. *tama-* + *-r*, azerb., oszm. *dama-* + *-r*, jak. *tymy-* + *-r*, ujj. *tomu-* + *-r*, üzb. *tomi-* + *-r*, türkm. *dama-* + *-r*, kirg., kaz., k.kalp., ojr. hak., tat., bask. *tamy-* + *-r*, kum. *tamu-* + *-r*, perzsa *dāma-* + *-r*.

A magy. **tar** 'kopasz, csonka' jelentésű, úgy kell értelmezni, hogy gyökérre, tőre vágott. A TESz szerint a magy. *tar* csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: Kāšy. *tāz*, ujj. *taz*, oszm. azerb. *daz*, tat., nog. *taz* 'kopasz', mong. *tas* 'egy fajta szürke sas', kalm. *tar* 'csupasz, kopasz'. (TESz). < magy. *ta-*: abszolút szótó + *-r*, Kāšy. *tā-* + *-z*, ujj. *ta-* + *-z*, oszm., azerb. *da-* + *-z*, tat., nog. *ta-* + *-z*, mong. *ta-* + *-s*, kalm. *ta-* + *-r*.

A szócikk írója tévesen hozta ide a mong. *tas* 'egy fajta szürke sas' szót, amely a magy. *sas* madárnév alakváltozata. A *sas* elágazással kapcsolatos, vö.: *sasszeg*. Az elágazás kiinduló pontja hegyes, éles, ilyen a sasnak a csőre, karma és a szeme. Ugyanakkor másik szálon összefügg a *szürke* szóval is. Végső soron ezek is ugyanoda vezetnek, ahova a 'kopasz' jelentésű szavak, mégpedig a gyökérhez, a tőhöz, a maghoz, a forráshoz. Nem mindegy azonban, hogy mely szó szolgált alapul az adott szónak. A *turul* madárnév relatív (*туру-*) szótóve rokon a fenti szavakkal, a madár jelentése 'gyökérhez tartozó, gyökérrel ellátott', azaz őssel, maggal, forrással ellátott (< *туру-*: relatív szótó + *-l*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő').

A következő adatok összevetése több szempontból is tanulságos, vö.: mong. **taghari-**, **târi-**, **tâir-** 'levág', magy. *tör-*, *tarol-*, *tarvágás*; mong. **daghari-**, **dâri-**, **dâir-** 'átmegy', magy. *túrázik-*, mong. **togho-**, **toir-** 'köröz, körbe megy', magy. *teker-*, *tűr-*. Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző:

mong. *tagha-* + *-ri-*, *tâ-* + *-ri-*, *tâi-* + *-r-*, magy. *tö-* + *-r-*, *ta-* + *-ro(l)-*, *ta-* + *-r(vágás)*; mong. *dagha-* + *-ri-*, *dâ-* + *-ri-*, *dâi-* + *-r-*, magy. *tú-* + *-rá(zik)-*, mong. *togho-* + *-ri-*, *toi-* + *-r-*, magy. *teke-* + *-r*, *tű-* + *-r*. Azokban az esetekben, ahol az abszolút szótó *-i*-re végződik, az *-i* a szótó része és nem külön jött ide. A korábbi *tagha-*, *dagha-*, *togho-*, *teke-* fejleménye lett a *tâi-*, *toi-*, *dâi-*. A képző mindegyik esetben *r-* vagy teljesebb alakban *r-* kezdetű (vö.: *-ri-*, *-ro-*, *-rá*). A mong. 'levág' jelentésű szavak, a magy. *tar* 'kopasz' és a *tarvágás* úgy függenek össze, hogy ez 'gyökérvágást' jelentett eredetileg, vagyis teljesen tőből, azaz gyökérig levágtak valamit. Innen van a *tar* 'kopasz' szó is. Természetes, hogy a magy. *gyökér*, csuv. *tymar* és török nyelvi párhuzamai valamint a mong. *taghari-*, *târi-*, *tâir-* 'levág' szavak rokonok. A *gyökér* szavak szerkezeti felépítése ugyanaz. A képző mindenütt *-r*. A mong. 'levág' szótóve tVghV-, magy. tVkV és a *gyökér* szótóve tVmV- úgy függenek össze, hogy hangtanilag a korábbi teljesebb változatuk tVnkV volt, amely tVtkV- forma fejleménye. Tehát: tVtkV- > 1. tVnkV > tVkV, tVgV, tVghV- 2. tVmV-.

Ennek alakváltozata a magy. *tő*, *töv-* és rokona a Kāšy. **tūb** 'gyökér, tő'. A szó megfelelői közé tartoznak a következő török szavak, vö.: csuv. *tēp* 'fenék, alsó rész, lent, lenti rész, alap, tő, fő, középső', MK., Zamahš., tefs. XII-XIII.sz. *tūb*, KB, kirg., kazak, k.kalp., ojr., hak. *tūp* 'fenék, alap', ujj., tuv., üzb. *tub*, nog. *tu'p*, oszm. gag., azerb. *dip*, tuv. *diip*, türkm., *diip*, bask., tat *töp* 'fenék, a lent, lenti alsó (néhány

nyelvben 'gyökér, törzs'), vö.: mong. *töv* 'központ, középpont'. (JEGOROV 1964)

Rokonuk tehát a magy. **tő, töv** 'folyó, árok stb. torkolata, vége, (földrajzi hely) közvetlen környéke, a növénynek a földben levő gyökeres része, növény szárnak, fatörzsnek stb. közvetlenül a föld feletti része, szőlőtöke, testrésznek, végtagnak a törzssel érintkező része, hajszál, szőr gyökere, alkotóelem, szótó'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *din*, 'vastag vég (fáé)', *dinin* '-nál, -nél', votj. *diŋ, diń* 'tő, a fatörzs aló, vastag részem folyótorkolat, *dinin* '-nál, -nél', cser. *teŋ, tiŋ*, mdE. *t'e-*, mdM. *t'ej-*, fi. *tyvi* 'tővég, fatörzs, vastag vég', *tykö* '-ra, -re, -ba, -be, -hoz, -hez, -höz', észt *tüvi* 'alsó, vastag vég'. (JEGOROV 1964)

Idetartozik a magy. **tőke**, amely a TESz szerint 'fatörzs, kivágott fa törzse, különféle munkafolyamatok végzéséhez használatos tuskó, szőlőtöke, növényeknek a föld alatti része, tő, méhkas, faragatlan, durva ember, szótó stb.'. Származékszó, a tő 'a növény gyökeres része, fatörzs' főnévből keletkezett *-ke, -keu* kicsinyítő képzőkkel. (TESz)

Alakváltozata a magy. **tönk, tenk** '(fa)tuskó, a fatörzs egy darabja, rönk, a gomba szára, növény szár, törzs', **tönkő** 'tuskó, növény szár'. A szócsalád tagjai magyar fejlemények, a *tő* főnévvel függnek össze. a kiinduló forma, a *tönkő* valószínűleg a *tőke* főnév *n* járulékhanggal bővült változata. A *tönk* elvonás eredménye lehet. (TESz)

A szócikk írója helytelenül állapította meg a szó szerkezeti felépítését. Ráadásul a szavak nem szoktak csak úgy járulékhanggal bővülni. A nyelvben mindennek funkciója van.

A *tönk* alakváltozata a magy. **rönk** 'a levágott fatörzs egy darabja', a magy. **rönköly** a TESz szerint 'kiseded, kerekded, zömök, köpcös ember, rönk, agyagdarab'. Ismeretlen eredetű szócsalád. A *rönk* és a *rönköly* közötti alaktani viszony nem tisztázható, vagy a *rönk* elvonás, vagy a *rönköly* képzős származék. (TESz) < magy. *rönk-*: szótó + *-ly*: képző.

A *rönk* alakváltozata a magy. **rög** 'göröngy, föld, talaj, valamely anyagból összeálló kisebb-nagyobb darab. Ismeretlen eredetű. (TESz)

Világosan látható tehát, hogy a magy. *tarló* szónak és az öt felépítő részeknek, elemeknek is kiterjedt rokonsága van. Ráadásul a közös gondolkodás is kiolvasható belőlük.

2.51. szérű

A TESz szerint a magy. **szérű** 'az a hely, ahol a gabonát nyomtatják, csépelik, kör alakú hely, tárgy, valaminek az alja, alapja stb.'. Valószínűleg csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *šerě* 'gyűrű'. (TESz) < *szé* + *-rű*.

A szónak alapul valóban a 'kör, gyűrű' jelentésű szó szolgálhatott, amely az elhajlással, ívvel, kerekéssel kapcsolatos, azonban nincs szükség a törökből való átvételre.. A szónak alakváltozata lehet a magy. *csűr* 'pajta, fedett szérű'.

A szócsaládba tartozik a magy. *csűr* 'csavar, forgat'. Magyar fejlemény: a csűr-csavar ikerszónak önállósított eleme. (TESz) < *csű-* + *-r*. Rokona a Kāšy. *sarlan-* 'feltekerődni' < *sar-*: relatív szótó + *-lan*: visszaható igeképző.

A csuv. *šěř* 'gyűrű' szónak nyelvi párhuzama a magy. *gyűrű*, amelyet helytelenül csuvasos jellegű ótörök jövevényszónak tart a TESz. A hozott adatok idetartoznak, vö.: Kāšy. *yüzük*, CC. *yüzük*, oszm. *yüzük*, csuv. *šěř* 'gyűrű'. (TESz) < magy. *gyű-*: abszolút szótó + *-rű*: képző, Kāšy. *yü-* + *-zük*, CC. *yü-* + *-zük*, oszm. *yü-* + *-zük*, csuv. *šě-* + *-ř*.

Jegorov szerint a csuv. *šěř* 'gyűrű, köves gyűrű', MK., tefs. XII-XIII. sz., ujj., türkm., oszm., gag. *jüzük*, Zamahš., ujj., azerb. *üzük*, üzb. *uzuk*, tat. *jözök*, bask. *jözök*, alt. *d'üstuk*, tuv., hak. *čüstük*, kazak, k.kalp. *žüzük*, nog. *juzik*, kum. *juz'uk* 'köves gyűrű, gyűrű', karacs. balk. *žüzük*, jak. *dörö* 'gyűrű', mong. *derü* 'gyűrű'. (JEGOROV 1964) < csuv. *šě-*: abszolút szótó + *-ř*: képző, MK., tefs. XII-XIII. sz., ujj., türkm., oszm., gag. *jü-* + *-zük*, Zamahš., ujj., azerb. *ü-* + *-zük*, üzb. *u-* + *-zuk*, tat. *jö-* + *-zek*, bask. *jö-* + *-zök*, alt. *d'üs-* + *-tuk*, tuv., hak. *čüs-* + *-tüik*, kazak, k.kalp. *žü-* + *-zik*, nog. *ju-* + *-zik*, kum. *ju-* + *-z'uk*, karacs. balk. *žü-* + *-zük*, jak. *dö-* + *-rö*, mong. *de-* + *-rü*.

2.52. ocsú

A TESz szerint a magy. *ocsú* 'a kicsévelt gabonának rostálásakor különváló szemetes, törmelékes része, pelyva, törek, emberi közösség legértékeltenebb része, alja, értéktelen, silány'. Ótörök eredetű, vö.: CC. *učux* 'pelyva', türkm. *udžuk* 'ocsú', tat. *očok* 'pelyva', bask. *osok* 'könnyű, éretlen (gabona)', hak. *učux* 'ocsú', kirk. *učkun* 'ocsú'. A török szavak az *uč-* 'elrepül' ige származékai. (TESz) < *o-*: abszolút szótó + *-csú*: képző, CC. *u-* + *-čux*, türkm. *u-* + *-džuk*, tat. *o-* + *-čok*, bask. *o-* + *-sok*, hak. *u-* + *-čux*, kirk. *uč-*: relatív szótó + *-kun*: folyamatos melléknévi igenév képző. Nemcsak a török szavak, hanem a magy. *ocsú* is kötődhet az *uč-* 'repül, száll' igeig, de így rokona a magy. *esik*, *eső* szó is. Ugyanakkor a szócsaládba tartozik a magy. *törek* szó, ezen keresztül a magy. *por*, or. *pyl* 'por' stb.

A magyar *ocsú* szónak nyelvi párhuzama a csuv. *vančäk* (< *van-*: szótó + *-čäk*: képző) 'törek' (N.A. ANDREJEV 1961) szó, amely nincs meg Jegorovnál. Megvan azonban a csuv. *van-* 'törni, széttörni' ige.

2.53. gyom

A TESz szerint a magy. **gyom** csuvasos jellegű magyar jövevényszó, vö.: csuv. *šum* 'burján, gyom', alt. *jōŋ* 'fű', bar. *jōŋ* 'a szántásnál felvetett fűcsomó'. (TESz)

A szó Jegorovnál vö.: csuv. *šum* dial. *šām* 'gyom', *šum kurāk* 'gyomos fű', vö.: alt. *d'on*, oszm. *čim* 'gyom'. Az etimológia nem világos. Vö.: bask. *hömlö ülen* 'kutyatej' szó szerint 'gyomos fű'. (JEGOROV 1964)

2.54. gyümölcs

A TESz szerint a magy. **gyümölcs**, **gyümölcs** stb. 'növényi termés, magzat, utód, valamely cselekvés, tevékenység haszna'. Ótörök eredetű, vö.: ujj. *jimiš*, Kāšy. *jāmiš*, *jimiš*, tat. *jimeš*, *džimeš*, csuv. *šiměš* 'gyümölcs'. Előzménye a tör. *je-* (*ji-*) 'eszik' ige, eredeti jelentése 'étel, eledel'. Vö.: mong. *džimis*, kalm. *zems*, burj. *žemes* 'gyümölcs'. (TESz) < magy. *gyümöl-*: relatív szótó + *-cs*: képző, *gyümö-*: relatív szótó + *-cs*: képző, ujj. *jimi-* + *-š*, Kāšy. *jāmi-* + *-š*, *jimi-* + *-š*, tat. *jime-* + *-š*, *džime-* + *-š*, csuv. *šimě-* + *-š*.

A szó megvan Jegorovnál, vö.: csuv. *šiměš* 'étel, termés, zöldség', ÓT., MK. *jimiš*, ujj., üzb., kirg., azerb., oszm., kum. *jemiš*, bask. *jemeš*, nog. *emis*, türkm. *ijmiš*, kazak, k.kalp. *žemis*, tat. *žimeš*, tuv. *čimis* 'termés, gyümölcs', tefs. XII-XIII. sz. *jem* 'fű, takarmány', mong. *žime* 'termés, gyümölcs, szemtermés', burj.mong. *džimis* 'termés'. (JEGOROV 1964) < csuv. *šimě-*: relatív szótó + *-š*: képző, ÓT., MK. *jimi-* + *-š*, ujj., üzb., kirg., azerb., oszm., kum. *jemi-* + *-š*, bask. *jeme-* + *-š*, nog. *emi-* + *-s*, türkm. *ijmi-* + *-š*, kazak, k.kalp. *žemi-* + *-s*, tat. *žime-* + *-š*, tuv. *čimi-* + *-s*, tefs. XII-XIII. sz. *jem*, mong. *žime-*, burj.mong. *džimi-* + *-s*.

Idetartozik Kāšy. *jamiš* 'gyümölcs' adata is. A kutatásaink nem igazolják a TESz magyarázatát. Jegorov azonban jól látja, a szótóval összetartoznak a 'fű, gyom' jelentésű szavak, mert mindegyik teremtmény. Rokonuk a magy. *szál* és nyelvi párhuzamai is. A magy. *gyümölcs* szónak alapul olyan szó szolgált, amelynek a szócsaládjába tartozik a 'szem' jelentésű szó is, vö.: magy. *szem* 'a látás szerve, kalászos, hüvelyes, mezőgazdasági növények magja, több egyforma rész sorozatából álló tárgy egy darabja, bogyós gyümölcs termése, tekintet, figyelem, igen kis mennyiség, egy darabka, kötés, horgolás eleme, hurok, rügy, csíra, szem alakú rajzolat, értékjel a kártyán, stb.' Ósi örökség az uráli korból, vö.: vog. *šem*, osztj. *sem*, zürj. *šin* (töve *šinm-*), votj. *šin*, cser. *sinzä*, md. *šel'me* 'szem', fi. *silmä* 'szem, arc, a háló szemei, lyuk a balta nyele számára, a tú lyuka, rügy', észt *silm* 'szem, lyuk, valaminek a foka, kapocsszem, a háló szemei, rügy', sam.jur. *séβ*, jeny. *sei*, tvg. *säime*, szelk. *hai*, *sai*, *sei*, kam. *simä*, mot. *simä*, kojb. *simä* 'szem'. (TESz) < magy. *szé-*: szótó + *-m*: képző, vog. *še-* + *-m*, osztj. *se-* + *-m*, zürj. *ši-* + *-n*, *šin-* + *-m-*, votj. *ši-* + *-n*, cser. *sin-* + *-zä*, md. *šel'-* + *-me*, fi. *sil-* + *-mä*, észt *sil-* + *-m*, sam.jur. *séβ*, jeny. *sei*, tvg. *säi-* + *-me*, szelk. *hai*, *sai*, *sei*, kam. *si-* + *-ma*, mot. *si-* + *-ma*, kojb. *si-* + *-ma* A magy. szó

uráli származtatása nem igazolt, azonban a fenti nyelvi adatok idetartoznak. Rokona a 'vízforrás' jelentésű magy. *tengerszem* utótagja a *szem*, a bask., tat. *šinče* 'forrás'.

A fenti adatok a szkíta-hun nyelvek nyomait őrzik. A gyümölcs *-l-* hangja nem lehet szervesen betoldott mássalhangzó. Számos más szóval együtt igazoltan etimologikus hangról van szó, vö.: *gyümölcs, gyümölcs, völgy, vőgy, tölgy, tőgy, álc, ács* stb. A magyarban az *-l-* helyén a hanghiány eredete is etimologikus hang, a *-t-* fejleménye. Igazolható ez más szóval is, pl. a magy. *lélek* szó alapjelentése a 'valaminek éltető eleme' és nem véletlenül van 'gőz, pára' jelentése is. Ez utóbbi pedig kapcsolódik a vízhez. A zürjén *lov* és *lul* formát két jellemző nyelvjárási alaknak tartják, amely egyikében *-v*, a másikában pedig *-l* található egymásnak megfelelésben. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy a *-v* és az *-l* előzménye olyan közös *-δ*, amely az egyik irányban *-l* lett, a másik irányú változásokban pedig *-w > -v* fejlődött. Ugyanez a *-w* a magyarban vokalizálódott (*-w > -V*) diftongust alkotva az előző magánhangzóval, majd a diftongus második tagja elnémult s az előző magánhangzó pedig megnyúlt. Ugyanakkor a *-δ-* előzményből lett *-l-*es változat a magyarban is megvan, így olyan alakpárokat alkotnak, amelyekből a magyarban sok van. A baj az, hogy a mérvadó akadémiai álláspont szerint ezekben az esetekben az *-l-* mássalhangzót szervesen betoldott hangnak tekintik. Vö.: magy. *gyümölcs, gyümölcs; völgy, vőgy; köldök, kődök; tölgy, tőgy; csolk, csók; csolnak, csónak; zöld, ződ; hölgy, hőgy; told, tód; old, ód; tölt, tőt; szolda, szóda; szolnok, szónok, oldal, ódal; polc, póc* stb. Világosan látszik, hogy az *-l-* nélküli adatok nem minden esetben, de legtöbbször nyelvjárási formák.

A magy. *gyümölcs* tehát gyűjtőnév, a *-cs* képző megfelel a magy. *-ság, -ség* képzőnek..

2.55. alma

A TESz szerint a magy. *alma, áma, óma* stb. 'gyümölcs neve'. Ótörök eredetű, vö.: kipcs. *alma*, csag. *alma*, oszm. *elma*, kirg. *alma*, csuv. *ulma* 'alma'. (TESz) < *a* + *-lma*. Összetartozik a magy. *szem* szóval. A szó kezdetén eredeti *t-* fejleménye a hanghiány, ezért ma magánhangzó kezdetű a szó.

2.56. körte, körtvély³⁸

1. Erről a gyümölcsnévről bővebben szólunk. A *körte* szón keresztül mutatjuk be azt, hogy a szavak értelmezését, magyarázatát komoly, rendszerszerű és részletes vizsgálatok előzték meg. Ezért a körtéről

³⁸ Dolgozatunkban e vizsgálathoz a háttéranyagot a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek, elsősorban a vízneveinek és a víznévi eredetű egyéb földrajzi neveknek a sok szempontú feldolgozása adja.

részletesebben szólunk.

A növényneveink és azok keleti kapcsolatainak a tanulmányozása a nyelvészeti és őstörténeti következtetések céljából egyaránt szükséges. A jelen akadémiai álláspont szerint a növényneveink egy részét finnugor eredetűnek (vö. SEBESTYÉN NyK 51:412), a másik részét török eredetűnek tartják (pl. *gyom, kender, árpa, búza, alma, szőlő*, stb.) s a harmadik csoportba tartozók etimológiája bizonytalan vagy ismeretlen (pl. *zsombék*). Természetesen, a magyarság már számos, különböző vadon termő és akár termesztett növényt is ismerhetett a keleti lakóhelyein. A növénynevek, köztük a gyümölcsnevek megfejtést segíti, hogy azok nemcsak közszóként használatosak, hanem felismerhetők a földrajzi nevekben és személynevekben is. A nevek egyrészt utalnak arra a természeti környezetre, amelyben éltek elődeink, továbbá hírt kaphatunk a kezdetben vadon termő növényekről, stb. (vö. GOMBOCZ 1925:369-374).

2. A gyümölcsneveink egy része termesztett, másik része termesztett és vadon növény, harmadik része pedig csak vadon termő. Jelen dolgozatban a *körtéről* és a vele rokon szavakról szólunk, amelyek bár nem gyümölcsök nevei, mégis a szócsalád tagjai. Eldöntendő kérdés, mely területeken termett és terem ma a körte. Kezdetben őseink minden bizonnyal mint vadon termő gyümölcsöt ismerhették és fogyaszthatták. Először az elnevezés is rá vonatkozhatott. A kérdés tehát az, hogy hol találkoztak eleink első alkalommal a jellegzetes alakú, kicsit hosszúkás, az egyik végén vastagabb formájú gyümölcscsel, a vadon termő körtével, vajon Szibériában vagy délebbre, talán a Kaukázus előterében, kronológiai szempontból jelentős. A természettudományi háttér bár meghatározó, azonban a körte alakja és a megnevezés szerkezeti felépítése szoros kapcsolatban van egymással, s ez olyan gondolkodás módot tükröz, amely időben és térben is igen messzire vezet.

2.1. A jelen tudós állásfoglalás szerint a *körte* körül minden bizonytalan. **Ligeti Lajos** úgy véli, „Valójában a török szón is, a magyaron is van magyarítani való.” (LIGETI 1986:292) A török adatok közül kiemeljük a „kipcs. *kürtmä* ‘Birne’ kar. L. *gertmalik* ‘Birnbaum’, nog. *kürtmä* ‘vadkörte’, *kertpe* ‘körte’ ...” adatokat. (LIGETI 1986:292) „A magy. szó legrégebb alakja *körtvély*, ... és hosszú időn keresztül ebben a hosszabb alakban jelentkezik emlékeinkben. Mi hát ennek a magyarázata? ... kezdetül fogva csak egy *körtbel*-ből indulnék ki. ... Nem lehetetlen, hogy a rövidebb alak a szóvégi *-l(y)* eltűnésével magyarázandó...” (LIGETI 1986:292)

Egyértelmű, hogy a magyar *körtét* mint gyümölcsnevet meg kell vizsgálnunk jelentéstani, szerkezeti és hangtani oldalról. Ebben segítenek a közszók és a tulajdonnevek (földrajzi nevek és személynevek). Fontos, hogy a gyümölcshöz hasonló alakú tárgyakat is számba vegyük ahhoz, hogy a szó megnevezésének az indítékát megtudjuk. A jelen álláspont szerint a magy. **körte**: „1. A körtefa termése. 2. Körtefa. 3. Villanykörte. 4. Az egyenlőtlen karú mérleg hosszúkásan gömbölyded nehezéke. 5. ... körte

formájú fakolonc, amelynél fogva a hajót rögzítő kötél zsinogját kidobják a partra. 6. ... A vasúti váltó karjának végén levő súlyos korong; *körtefa*: 1. Az almafával rokon, fehér virágú, szára felé megnyúló alakú gyümölcsöt termő gyümölcsfa 2. ennek faanyaga.” (MÉK). Következésképp a *körte* szavunk többjelentésű.

A magy. *kálmánkörte*: fn. „Aranysárga héjú, zamatos, leves nyári körte” (MÉK), „egyfajta nagyobb, dudoros, édes nyári körte”. Összetett szó, ... előtagja *kármány* ... népnév elavulása után jött létre...”(TESz)

Úgy ítéljük meg, hogy a *kálmánkörte* ‘foltos körte vagy dudoros körte’ jelentésű (ld. *alma*³⁹ ‘folt, dudor, szem’) lehet. A *kármánkörte*, *kármánykörte* előtagja (*kármán*, *kármány*) nagyobb méretű körtére utalhat s etimológiailag a törökségben ismert *armud* ‘körte’ szóval lehet azonos abban az esetben, ha a szókezdője eredetileg *k-* volt. A szó kiterjedtebb családjába tartozik a „*kármány* ‘Karaman vidéki török’” (MÉK) jelentésű népnév is, valamint a magyar *karmantyú* ‘melegen bélelt henger alakú ruhadarab,... a cső végének a kiszélesedése...” (TESz) szó *karman* része. Az egyik tárgyról a másikra alaki hasonlóság révén ment át a jelentés, míg a népnév esetében érintkezésen alapuló névátvitelről is szó lehet. Ők vagy az ilyen nevű folyó mellett laktak minden bizonnyal még Keleten, amelyről a nevüket kapták, vagy pedig az ilyen folyó mintájára nevezték el a személyt, amelyből dinasztianév majd népnév lett. Ide vezethető vissza a magyar *Kármán* családnév is, amely a 13. század előtt egyelemű névként létezhetett. A név előfordulása a földrajzi nevekben nem ritka, Vö.:

Karman *šyrma* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Karman* *šyrma* A.

< csuv. *Karman*

+ *šyrma* ←— csuv. *šyrma* ‘árok, patak, szakadék’

Karmanixa f. TB.70.: bask. *Karmanixa* or. *Karmanixa* Zil., az or. Mal(yj) Ik jobboldali mellékfolyója.

A szó családjába tartozhat a magy. *garmada* „...‘rakás, halom, csomó’ - „Szláv eredetű... A ... szláv nyelvi forrása nem határozható meg közelebbről...” (TESz) - jelentésű szó, amelynek etimológiája e tágabb összefüggésekben megfejthető, mert a szláv eredet nem igazolt.

³⁹ Eredetibb formája a *kálmán*. A téma részletes kifejtése másik dolgozat feladata.

A jelen tudós álláspont szerint a magy. *körte* egyik alakváltozata a *körtve* 'rég. *körtvély* ld. *körte*.' (MÉK).

A *körte* legfontosabb alakváltozatai: *kurtuel*, *kertvel*, *körtvel*, *keruel*, *kirtwe*, *kewrthwlyes*, *körtfelre*, *körtel*, *koruil*, *kirtfély*, *körtöke*, *körte*, *körtély*, *Körtve*, *Körtü*, *körtvény* fák, *körtövét* gr., *körtvé*, *körtike*, *körté*, *körtény*, *körf* *ë*, *körféj*, *körfi*, *körtebe*, *körtily*, *körve*, *kertí*, *körteve*, *körtyű*, *kürfét* gr., *körtí*, *körtíj*, *körtövö*, *körtve*, 'hosszúkás alakú, leves, néha kövecses húsú gyümölcs; ilyen gyümölcsöt termő fa; körte alakú nehezék vagy fogantyú; villanykörte, égő'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < magy. *kör*: előtag + *te*: utótag, *kur* + *tuel*, *ker* + *tvel*, *kör* + *tvel*, *ker* + *uel*, *kir* + *twe*, *kewrthwlye* -: relatív szótó (< *kewr* + *thwlye*) + *-s*: melléknév képző, *körtfel* -: relatív szótó (< *kör* + *tfel*) + *-re*: határozó rag, *kör* + *tel*, *kor* + *uil*, *kir* + *tfély*, *kör* + *töke*, *kör* + *te*, *kör* + *tély*, *Kör* + *tve*, *Kör* + *tü*, *kör* + *tvény*, *kör* + *tvé*, *kör* + *tike*, *kör* + *té*, *kör* + *tény*, *kör* + *fë*, *kör* + *féj*, *kör* + *fi*, *kör* + *tebe*, *kör* + *tily*, *kör* + *ve*, *ker* + *tí*, *kör* + *teve*, *kör* + *tyű*, *kürfé* (< *kür* + *fé*-) + *-t*: tárgy ragja, *kör* + *tí*, *kör* + *tíj*, *kör* + *tövö*, *kör* + *tve*.

Az előtag alakváltozatai a *kör*, *kür*, *ker*. Az utótag ennél jóval gazdagabb alakváltozatokban, vö.: *te*, *tuel*, *tvel*, *uel*, *twe*, *thwlye*, *tfel*, *tel*, *uil*, *tfély*, *töke*, *te*, *tély*, *tve*-, *tvény*, *tvé*, *tike*, *té*, *tény*, *fë*, *féj*, *fi*, *tebe*, *tily*, *ve*, *tí*, *teve*, *tyű*, *fë*, *tí*, *tíj*, *tövö*, *tve*. Az alakváltozatok lehetővé teszik a *tVvVI, *tVkVI, *tVnkVI formák kikövetkeztetését. A szó összetartozik a magy. *tönköly*, *tengely* szóval és társaival. A *tönköly* mint a 'mag' jelentésű búza megnevezése alakilag teljesebb változat, amely szerkezetileg képzett szó, vö.: *tönkö* -: abszolút szótó + *-ly*, *-ly*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'. A képzőnek a *körte* alakváltozataiban van *-j*, *-ny*, *-o* változata is. Ez azért lehetséges, mert a képző illetőleg annak a kezdő mássalhangzója az *-l*, *-ly*, *-ny* közös gyökerűek, eredeti *-t* fejleményei. A *körte* utótagjának a kezdő mássalhangzója a *t*- a legtöbb alakváltozatban megvan, ritkán tűnik el az ejtésből. A szó többi részéből egy-két esetben ennyi maradt, vö.: *uel*, *uil*. Fontos, hogy a *körte* utótagjának a belsejében, az abszolút szótóban (tVnkV-) az *-nk*- (< *-tk*-) hangkapcsolatban úgy tűnik, a *-k*- fejleménye a *-w*- és igen fontos szerepű, mert különböző fejleményei vannak meg a *körte* alakváltozataiban: (*-k*-) > *-w*- > 1. *-v*- 2. *-b*- 3. *-m*-. A *-v*- zöngétlenedésével az *-f*-, a *-b*- zöngétlenedésével pedig a *-p*-t tartalmazó változatok keletkeztek. Így érthetőek a török nyelvi megfelelők is. Gyakori, hogy az utótagból csak két hang, a *te*, *tí* (vö.: magy. *körte*, *körtí*) maradt meg.

A szláv nyelvekben meglévő alakot - vö.: orosz *gruša* 'körte' jövevény (SIS) - is csak nagyobb összefüggésekben érdemes vizsgálni. A körtének, mint gyümölcsnek az alakja fontos, mert ez meghatározta az elnevezést: henger alakú, egyik vége kiszélesedő, öblösödő, a hengerhez képest egy nagyobb gömb. A megnevezésnek ez az alapja. Amint a *körte* - mint gyümölcs alakját tekintve - két részből áll, a megnevezése is. Más szóval, a magy. *körte* összetett szó.

A fenti alakváltozatok egy részét igazolják a magyar földrajzi nevek is, vö.: **Körtvélyes** ‘480 m magas hegy a Vértesben.... A hegytől északra fekszik *Körtvélyespuszta*.... A körtvélyes helynév a ‘körte fn. származéka’. (KISS); **Körtvélyes** hn. (14 megyében 19 *Körtvélyes*), **Körtvélyfája** hn. Torda megye, (KÁZMÉR); **Körtéd** (Temes vm.), **Körtékapu** (Maros-Torda vm.), **Körtés** (Bács-Bodrog vm.), **Körtvefája** ld. **Körtvélyfája** (Maros-Torda vm.), **Körtvélyes** (Abaúj-Torna vm., Zemplén vm.), *Alsókörtvélyes*, *Bethlenkörtvélyes*, *Déskörtvélyes*, *Érkörtvélyes*, *Felsőkörtvélyes*, *Kiskörtvélyes*, *Lajtakörtvélyes*, *Nagykörtvélyes*, *Nyitrakörtvélyes*, *Ókörtvélyes*, *Révkörtvélyes*, *Szentmihálykörtvélyes*, *Szepeskörtvélyes*, *Újkörtvélyes*, *Körtvélykapu* ld. *Körtékapu*, *Körtvélypatak*⁴⁰ (Krassó-Szörény vm.) , (LELKES)

A személynevekben, mint családnevekben is fennmaradt, vö.: magy. **Körtvély**, **Körtés**, **Körtéssi**, **Körtvélyes**, **Körtvélyesi**, **Körtvélyfái**, (KÁZMÉR 1993).

2.2. A *körte* elnevezést nemcsak a gyümölcs, hanem más ilyen ill. hasonló alakú tárgyak is megkapták, vö.:

2.2.1. magy. **körtemuzsika**: A *körtemuzsika* (CSAJÁGHY 1999-2000:121) mint ősi cserépből készült népi hangszer a *körté*hez hasonló alakjáról kapta a nevet.

2.2.2. magy. **körtike**: fn. „Hegyvidéki erdőkben élő örökzöld levelű, fürtös virágzatú növény’(MÉK) < *kör* + *tike*.

2.2.3. magy. **kürt**: A körtéhez hasonló formájú tárgy, „ fn. `1. ...Többszörösen hajlított csövű, tölcészerűen kiöblösödő végű, rendsz. billentyűs szerkezetű rézfúvó hangszer2. Autón, hajón: duda, tülök.; Gyárban, üzemben: bűgő hangú jelzőkészülék. 3. fülkürt. 4. állatka: Tölcésér alakú ázalékállat’’ (MÉK). ... „...*kirth*, *güird*, *türk*, *türt* marhaszarvból készült fúvós hangszer; kémény, kályhacső; konyha; méhkürt, petevezeték, bábamesterség; a fül dobüregét a garattal összekötő járat; serleg, ivókürt; hallókészülék; kürtöskalács, autóduda, sziréna; Ismeretlen eredetű, talán azonos a tülök főnévvel,

⁴⁰ A földrajzi nevek közül a magy. *Körtvélypatak*, *Körtékapu* nevek alapjául szolgálhatott maga a gyümölcsnév, de elvileg az eredeti víznévi alapú névadás is érvényesülhetett.

pontosabban annak előzménye lehet, mivel a tülök későbbi szóhasadás eredményének látszik. A kürt mindenesetre nyelvünknek igen régi eleme. Bár a Kürt törzsnév magyarázatára más lehetőségek is vannak, arra nincs semmi kényszerítő erő, hogy a törzsnév és a kürt szó közti esetleges kapcsolatot föltétlenül elhárítsuk. A kürt mint törzsi jelvény szerepelhetett a honfoglaló magyarságnál is, hiszen hasonló törzselnevezések számos nyelvből kimutathatók. A kürt alakváltozatai közül a türt hasonulósos, a türk hangátvetéses forma; az utóbbi már a tülök felé való átmenetet jelzi.” (TESz).

Megjegyezzük, hogy a *kürt* szó szerkezeti felépítése lehet relatív szótó + *-t*: 'valamivel ellátott' képző: *kür-* + *-t*. A relatív szótó a *kür* ugyanaz, mint a *körte kör* előtagja. A *Kürt* ismert mint törzsnév (CZEGLÉDI 2011) és számos magyar földrajzi névben szerepel, vö.-:

Kürt (hn. Komárom vm.), *Assakiürt*, *Csallóközkiürt*, *Erdőkiürt*, *Fajkiürt*, *Hejőkiürt*, *Hidaskiürt*, *Nemeskiürt*, *Pusztakiürt*, *Tiszakiürt*, *Kürtabony ld. Mikszátfalva*, *Alsókiürt ld. Assakiürt*, *Dedinkakiürt ld. Fajkiürt*, *Major Fajkiürt ld. Fajkiürt*, *Kürtös* (hn. Arad vm.), *Garamkiürtös*, *Kiskiürtös*, *Nagykiürtös*, *Kürtösújfalú* (hn. Nógrád vm.), *Kurtics ld. Kürtös* (LELKES)

A *kürt* nevet tartalmazó helynevek a Kárpát medencében a jelenlegi tudós álláspont szerint a „Kürt törzsbéliek⁴¹ településére utalnak.” (KISS 1980). Ez a vélemény nem igazolt.

2.2.4. A magy. *kert* mint közszó „fn. (Házhoz tartozó, bekerített) telek, amelyen gyümölcsöt, zöldséget v. virágot termesztenek; A lakott területen kívül levő gyümölcsös.” (MÉK).

Róna-Tas András a földművelés körébe tartozó török eredetű szónak tartja a magy. *kert* szót.. (RÓNA-TAS 1996:98)

A magy. *kert* rendszerint bekerített, gyümölcsfákkal, veteményekkel, virágokkal beültetett, a lakóház körül a szabadban való tartózkodásra szánt terület; növény- vagy állatvédelmi szempontból körülkerített terület; valamely terület körülkerítésére szolgáló árok; a gazdasági udvarnak egy része, amely elsősorban termények tárolására szolgál; a magy. *kertel* 'az igazat kerülgetve beszél, hímez-hámoz'; Az a feltevés, hogy a kertel a kert származéka, és alaktanilag azonos a kertel 'kerítéssel körbevesz' igével, jelentéstani nehézségek miatt kevésbé valószínű. (TESz) < *ker-*: relatív szótó (< *ke-*: abszolút szótó + *-r*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'); *kerte-*: relatív szótó ld. *kert* + *-l*: denominális verbum képző.

⁴¹ Németh Gyula a Kürt névnek 'áthatolhatatlan hófúvás' jelentést tulajdonít. (NÉMETH 1991:87-91). Azért tévedett, mert nem vette figyelembe a szó jelentésfejlődésének valamennyi ütemét, csak ezt az egyet.

A magy. *kertel* úgy tartozik ide, hogy az, aki így tesz, nem mondja meg egyenesen az igazat, hanem kitérővel, vargabetűvel közelíti meg. Az alaki hasonlóság köti őket össze, ld. *körte*, amely nem egyenes vonalú, hanem kiöblösödik a végén; ld. *kiirt* 'kiszélesedő, tölcésrszerű és görbe, ívelt'.

A földrajzi nevekből kiolvasható, hogy a csuvasban a kert, mint mező a folyókanyarulatban található mező lehetett, amelyet nagyrészt a folyó határolt. A magyar kertet is először folyó, vizesárok határolhatta, hiszen az állatok számára legelőnek használták vagy a gyümölcsös, növények számára ilyen hely volt alkalmas, ahol közel volt a víz, a folyó, egyben vizes vagy víz nélküli árok határolhatta úgy, mint még ma is számos gyümölcsös és szőlős kertet.

A magy. *kert* alaki hasonlóság miatt kaphatta a nevét ugyanúgy, mint a csuv. *karta* 'kert'. Eredetileg a *kert* folyóelágazásnál a folyó két szára, ága által befogott terület neve volt. Idővel a folyókanyarulat által behatárolt területet is ezzel a szóval nevezték meg. A csuvasoknál ezt ma *ankarti* 'belső kert'-nek is nevezik, amellyel szemben a folyóval, árokkal határolt területen túli kertet *kilkarti* 'külső kert' néven nevezik.

A magy. *kert* alapul szolgálhatott a következő földrajzi neveknek, vö.: *Bocskaikert*, *Érsekvadkert*, *Fakert*, *Komlóskert*, *Ókert*, *Soltvadkert*, *Szedikert*, *Tormáskert*.

Vitathatatlan, hogy a magy. *kert* és a csuv. *karta* rokonok. A csuvas *karta* jelentései: '1. sövény, kerítés, 2. hely a marhák számára; istálló; 3. veteményes kert 4. kör' vö. tat. *kirtä* 'sövény, kerítés'; bask. *kärtä* 'sövény, kerítés; istálló'; azerb. *kirdä* 'kerek'. Világos, hogy a sövény, a kerítés ma a folyót, az árkot helyettesíti. (JEGOROV 1964) < csuv. *kar-*: relatív szótó + *-ta*: képző, tat. *kir-* + *-tä*, bask. *kär-* + *-tä*, azerb. *kir-* + *-dä*.

Ld. még: csuv. *karta* 1. 'sövény, kerítés' 2. 'istálló', 3. 'veteményes kert, 4. gabonakévék sora, amelyek egymásra vannak rakva keresztbe, hogy száradjanak; 5. libasor, a vadludak repülnek így (V alakban); 6. csapda a madarak és a vadon élő állatok számára'; 7. kör, fényudvar (SZIROTKIN 1961)

A fenti jelentések is támogatják a névmagyarozatunkat. A magy. *kert* megfelelői az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is megvannak és a magyarral a törökhöz hasonlóan közös gyökerű szavak, vö.: ko. *karta* 'istálló, marha udvar'; mord. *karda*, *kardo* 'istálló, lóistálló'; *kardas* 'udvar'; manysi, hanti *karta*, *karda* 'udvar, kör, kerek tárgy, kerék, korong, gyűrű, öv, vízgyűrű'; finn *kartano* 'ültetvény, ház'; örmény *kert* 'város'; grúz. *karta* 'bekerített hely a marha számára' (JEGOROV 1964); < ko. *kar-*: relatív szótó + *-ta*: képző, md. *kar-* + *-da*, *kar-* + *-do*, *karda-* + *-s*: képző, manysi, hanti *kar-* + *-ta*, *kar-* + *-da*, finn *kar-* + *-tano*, örmény *ker-* + *-t*, grúz. *kar-* + *-ta*.

Megjegyezzük, hogy az 'udvar' és a 'város' jelentés a nevében is utal a kertre. A magy. *udvar* összetett szó, amelynek az utótagja a *var* ugyanaz, mint a csuv. *var* 'árok, patak' s a hunok nem véletlenül nevezték

a Don folyót *var* néven. A magy. *város* képzett szó, *váro-*: relatív szótő + *-s*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' volt az eredeti jelentése. A relatív szótő (*váro-*) is a fenti *vár* alakváltozatai közé tartozik. A *város* nem más, mint a *vár* folyóval vagy árokkal körülvevett hely, a várhoz tartozó terület.

A csuv. *karti* elvileg lehet alanyesetben és lehet *-i* birtokos személyjeles. Ez grammatikai homoníma.

A magy. *kert* nyelvi párhuzamai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben igen gyakoriak különböző helyek megnevezéseként, vö.: Folyó, patak, árok, szakadék nevében:

Kartajol' f. TSK.43.: or. *Kartajol'* Iš., folyó.

< or. *Kartajol'* ← nem or. *Kartajol'* < *Karta*

+ *jol'* ← ko. *jol'* 'erdei patak'

Kartalä d. Ašm.V.115.: csuv. *Kartalä*, árok neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kartalä* < csuv. *Karta*

+ *-lä*: képző

Xural karti f. Ašm.XVI.213.: csuv. *Xural karti* Ja., kis folyó neve, és a folyó mentén lévő föld, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Xural*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel.

Jěkel karti f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jěkel karti* Č., patak, szakadék.

< csuv. *Jěkel*

+ *karti* ← csuv. *karta*

-i: birtokos személyjel

Karank karti f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Karank karti* Ja., patak, szakadék.

< csuv. *Karank*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ -i: birtokos személyjel

Šokka karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šokka karti* (*Pěvesem varě* 'tavak árka, folyója') M.

< csuv. *Šokka*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ -i: birtokos személyjel

Šaran karti f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šaran karti* A., patak, szakadék.

< csuv. *Šaran*

+ *karti* ← csuv. *karta* 'kert'

-i: birtokos személyjel

Šaran karti ujě f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šaran karti ujě* A., patak, szakadék.

< csuv. *Šaran*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ -i: birtokos személyjel

+ *ujě* ← csuv. *uj* 'mező'

+ -ě: birtokos személyjel.

Šarāk karčě f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šarāk karčě* Č., patak, szakadék.

< csuv. *Šarāk*

+ *karčě* ← csuv. *karta*

+ -ě (< -i): birtokos személyjel

Kärdek f. TB.81.: bask. *Kärdek* or. *Kardek* Buzd., az or. Mal(yj) Nuguš baloldali mellékfolyója.

< bask. *Kärdek* < *Kär*

+ -*dek*

Kärde f. TB.82.: bask. *Kärde* Meč., az or. Oka jobboldali mellékfolyója.

< bask. *Kärde* < *Kär*

+ -*de*

Korti varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Korti varě* M.

< csuv. csuv. *Korti*

+ *varě* ← csuv. *var* 'árok, patak'

+ -ě: birtokos személyjel

Kart Čávaš f. Ašm.VI.110.: csuv. *Kart Čávaš* patak neve 4 km.-re a csuv. Aslā-Aksu -tól, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kart*: folyó neve?

+ *Čávaš*

Kartčavaš f. Ašm.VI.119.: csuv. *Kartčavaš* patak neve 4 km.-re az or. B(ol'saja) Aksa -tól, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kartčavaš* < *Kart*: folyó neve

+ *čavaš* folyó neve

Kärtjä f. TB.82. bask. *Kärtjä* or. *Kartja* Duvan. a Melekes baloldali mellékfolyója.

< bask. *Kärtjä* < *Kärt*

+ *jä* ←— han., man. *jä* 'folyó'

Kartlă puma f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kartlă puma* Č., patak, szakadék.

< csuv. *Kartlă* < *Kart*

+ *-lă*: képző

+ *puma* ←— csuv. *puma* 'lépcső'

Kortjylga h. TB.93. bask. *Kortjylga* / *Kortlo Jylga* or. *Kurt-Jelga* Kugarč. tanya.

< bask. *Kortjylga* < *Kort*

+ *jylga* ←— bask. *jylga* 'folyó'

Kortlo < *Kort*

+ *-lo*: képző

+ *Jylga* ←— bask. *jylga* 'folyó'

or. *Kurt* ←— nem or. *Kurt*

+ *Jelga* ←— tat. *jelga* 'folyó'

Kyrtaprilukjol' f. TSK.58.: or. *Kyrtaprilukjol'*, az or. Pečora jobboldali mellékfolyója.

< or. *Kyrtaprilukjol'* ← nem or. *Kyrtaprilukjol'* < *Kyrtapriluk* < *Kyrtapri* < *Kyrtap*

+ *-ri*

+ *luk*

+ *jol'* ← ko. *jol'* erdei patak'

Mező, erdő nevében:

Kartalu d. Ašm.VI.115.: csuv. *Kartalu* Tk., erdő neve Torajevo falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Karta*

+ *-lu*

Jašton karti d. Ašm.IV.259.: csuv. *Jašton-karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Jašton*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Vět joman karti d. Ašm.V.: csuv. *Vět-Joman-karti*, tisztás neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Vět* ← csuv. *vět* 'kicsi, apró'

+ *Joman* ← csuv. *juman* 'tölgy'

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Kuršankă karti d. Ašm.VII.14.: csuv. *Kuršankă karti* Ja., mező neve az or. Oraba-k(asy) falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kuršankă* < *Kur*

+ *šankă*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Malti karta d. Ašm.VIII.182.: csuv. *Malti-karta*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Malti* ← csuv. *malti* 'elülső'

+ *karta* ← csuv. *karta* 'kert'

Malāj kart d. Ašm.VIII.184.: csuv. *Malāj kart*, erdő neve, NAP:-, Ar.

< csuv. *Malāj*

+ *kart*

Mitri karti d. Ašm.VIII.251.: csuv. *Mitri karti*, hely neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Mitri*: személynév

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Mătăk pürt karti d. Ašm.VIII.322.: csuv. *Mătăk pürt karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Mătăk*

+ *piürt* ← csuv. *piürt* 'ház'

+ *karti* ←—— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Mǎn karta d. Ašm.VIII.307.: csuv. *Mǎn karta*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Mǎn*

+ *karta*

Pǎru karti poś d. Ašm.X.133.: csuv. *Pǎru karti poś* erdő neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Pǎru* ←—— csuv. *pǎru* 'borjú'

+ *karti* ←—— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

+ *poś* ←—— csuv. *poś, puś* 'fő, fej'

Sapa karti d. Ašm.XI.50.: csuv. *Sapa-karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Sapa*

+ *karti* ←—— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Šāl karti d. Ašm.XIII.18.: csuv. *Šāl karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Šāl* ←—— csuv. *šāl* 'forrás'

+ *karti* ←—— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Šěn karta kokri d. Ašm.XIII.74.: csuv. *Šěn karta kokri* Ja., mező or. Persirlany falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. csuv. *Šěn* ←—— csuv. *šěn* 'új'

+ *karta*

+ *kokri* ←—— csuv. *kukār* 'kunkor, kanyar'

+ *-i*: birtokos személyjel

Tatti karti d. Ašm.XIII.246.: csuv. *Tatti karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Tatti*

+ *karti* ←—— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Tenexpi karti Ašm.XIII.293.: csuv. *Tenexpi karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Tenexpi* < csuv. *Tenex*

+ *pi*

+ *karti* ←—— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Xyr kartiš d. Ašm.XVI.94.: csuv. *Xyr kartiš*, mező neve or. Laprakasy falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Xyr* ←—— csuv. *xyr* 'fenyő, erdei fenyő'

+ *kartiš* ←—— csuv. *kartiš* 'udvar, kert, dial. településrész'

Xura karta d. Ašm.XVI.201.: csuv. *Xura karta* Ja.u., határrész neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Xura* ←—— csuv. *xura* 'fekete'

+ *karta*

Xurān karti xyś d. Ašm.XVI.222.: csuv. *Xurān karti xyś*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Xurān* ←—— csuv. *xurān* 'nyírfa'

+ *karti* ←—— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

+ *xyś* ←—— csuv. *xyś* 'hátsó rész'

Šarāk karti d. Ašm.XII.: csuv. *Šarāk karti*, domb az or. Madi-kasy falu mezején az or. Išli falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Šarāk*

+ *karti* ←—— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Šarāk karti d. Ašm.XII.: csuv. *Šarāk karti* A., gyökerestől kiírtott hely az or. Panklei falu mezején, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Šarāk*

+ *karti* ←—— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Šarāk karti d. Ašm.XII.: csuv. *Šarāk karti*, határrész neve or. B(ol'šoje) Jauševo földjén, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Šarāk*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Pāru karti d. Ašm.X.: csuv. *Pāru karti* K., mező neve or. Attikovo falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Pāru* ← csuv. *pāru* 'borjú'

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Turi karti d. Ašm.XIV.154: csuv. *Turi karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Turi*: folyó neve

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Ačak karti d. Ašm.II.: csuv. *Ačak karti*, hely neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Ačak*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Šěn karta d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šěn karta* Ja., mező.

< csuv. *Šěn* ← csuv. *šěn* 'új'

+ *karta* ← csuv. *karta*

Teten karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Teten karti* A., mező.

< csuv. *Teten*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Település nevében:

Ačak karti h. Ašm.II.172.: csuv. *Ačak karti* Jau., helység neve az or. Orauši falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Ačak*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Turi karta aši h. Ašm.VI.113.: csuv. *Turi karta ašě* település részének a neve? NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Turi*

+ *karta*

+ *ašě* ← csuv. *aš* 'belső rész'

+ *-ě*: birtokos személyjel

Kartal h. Ašm.VI.115.: csuv. *Kartal* or. *Kirtelei* Simb.u., mordvin falu neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kartal* < *Karta-*

+ *-l* ← 1. *-l*. képző

2. vö.: md. *laj* 'folyó'

or. *Kirtelei* ← nem or. *Kirtelei*

Utca nevében:

Anat Kartiš u. Ašm.I.215.: csuv. *Anat-Kartiš* Cu., utca neve az or.Janšixovo-Norvaši faluban, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Anat* ←— csuv. *anat* 'alsó'

+ *Kartiš* csuv. *kartiš* 'udvar, dial. kert, kis település'

Šaran karti u. Ašm.XII.62.: csuv. *Šaran karti*, utca neve or. Jal'čiki faluban, NAP-, Ar.:-

< csuv. *Šaran* ←— csuv. *šaran* 'mező'

+ *karti* ←— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Turi Kartli u. Ašm.XIV.155: csuv. *Turi Kartli*, utca neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Turi* ←— csuv. *turi* 'felső'

+ *Kartli*

Temető nevében:

Vilě karti d. Ašm.V.228.: csuv. *Vilě karti*, temető, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Vilě* ←— csuv. *vilě* 'holt'

+ *karti* ←— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Hely állatok számára:

Vite karta d. Ašm.V.255.: csuv. *Vite-karta*, hely a marha számára, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Vite*

+ *karta*

Tul karta Ašm.VI.112.: csuv. *Tul karta*, hely a marha számára a hátsó udvaron, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Tul* ← csuv. *tul* 'külső'

+ *karta*

Pāru karti é. Ašm.X.133.: csuv. *Pāru karti*, borjú istálló, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Pāru*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Kiremet nevében:

Kartaluj v. Ašm.VI.115.: csuv. *Kartaluj*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kartaluj* < 1. *Karta*

+ *luj*

2. *Kartalā*

+ *uj* ← csuv. *uj* 'mező'

Kiremet karti v. Ašm.VI.238.: csuv. *Kiremet karti*, kerti kiremet, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kiremet* `kiremet`

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Kerítés nevében:

Oniče karti é. Ašm.III.245.: csuv. *Oniče karti* Pokr.v., kerítés az or. Xora-k(asy) település körül, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Oniče*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Kert nevében:

Savät karti é. Ašm.XI.13.: csuv. *Savät karti*, kert, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Savät*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Šarāk karti é. Ašm.XII.63.: csuv. *Šarāk karti*, bekerített hely, ahová répát ültettek, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Šarāk*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Közelebbről meg nem határozott hely nevében:

Āš karta ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Āš karta* Ja.

< csuv. *Āš* ← csuv. *āš* 'belső'

+ *karta*

Jěkel karti ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jěkel karti* Č.

< csuv. *Jěkel*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Kapan karti ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kapan karti* Ja.

< csuv. *Kapan*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Koršank karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Koršank karti* A.

< csuv. *Koršank* < *Kor*

+ *šank*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Miran karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Miran karti* U.

< csuv. *Miran*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Mitri karti varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Mitri karti varě* M.

< csuv. *Mitri*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

+ *varě* ← csuv. *var* 'árok, patak

+ *-ě*: birtokos személyjel

Mor karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Mor karti* M.

< csuv. *Mor*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Morkarti šulě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Morkarti šulě* A.

< csuv. *Morkarti* ←— *Mor*

+ *karti* ←— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

+ *šulě* ←— csuv. *šul* 'út'

+ *-ě*: birtokos személyjel

Prene karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Prene karti* Kra.

< csuv. *Prene*

+ *karti* ←— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Raspa karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Raspa karti* Ja.

< csuv. *Raspa*

+ *karti* ←— csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Šěn karta ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šěn karta* Ja.

< csuv. *Šěn* ←— csuv. *šěn* 'új'

+ *karta*

Štap karti ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Štap karti* M.

< csuv. *Štap*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Tăn karti ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăn karti* Kra.

< csuv. *Tăn*

+ *karti* ← csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Fontos, hogy a *körte* és a *kert* szavak szerkezeti felépítésüket illetően abban különböznek, hogy a *körte* összetett szó, a *kert* pedig toldalékolt. A *körte* előtagja (*kör*) és a *kert* relatív szótöve (*ker-*) közös gyökerű szavak, összetartoznak a magy. *kör* és a *kerek* szóval, amely eredetileg a vízcsepp, a vízforrás egyik jellemző tulajdonsága. A *kert* szónak a földrajzi nevekben való előfordulásával bővebben foglalkoztunk, mert az adatok segítenek a biztosabb etimológia megírásához. Megerősödött az az elképzelés, mely szerint a *kert* és a *kiremet* ugyanannak a szónak kétféle alakváltozata. A *kert* folyó nevében szerepel gyakran s a tövében lévő *ker-* is folyó jelentésű, rokon a magyar *horhó* 'vízmosta mély árok' szóval. Kezdetben a dudort és a mélyedést ugyanazzal a szóval nevezték meg, ezért a *körte kör-*, a *kert ker-* és a *kiremet kireme-* relatív töve valamint a *karám* szavak összetartoznak.

2.2.5. A magy. **görbe**: „...‘az egyenestől különböző, törés nélkül hajló vonal, púp, ...’ Déli szláv eredetű...” (TESz) A déli szláv eredet nem igazolt, de idetartozik az orosz **gorbatyj** ‘görbe, púpos’ *gorba-* relatív szótöve.

2.2.6. A magy. **kürtő** „fn. ... `Füstelvezető csatorna, csőszerű nyílás. 2. Nyílt tűzhely fölött a füstöt kivezető, fölfelé szűkülő nyílás. 3. rég. irod. kémény. 4. Föld. A tűzhányó kráterének alsó, keskeny része; *kürtkalap* = Cilinder` (MÉK)...” *kürtü*, *kürtö*, *türkő*, 'vejsze; kemence füstlyuka, füstfogó, mozsárágyú csöve, kémény, légzőnyílás, kályhacső, kürtőkalap, kürt, kürtőskalács'. Származékszó, a *kürt* főnévből keletkezett (-ó,) -ő képzővel... „ (TESz) < magy. *kür-*: relatív szótó + *-tő*: képző.

2.2.7. A magy. **garat**: „‘a malom tölcésrszerű része, amelybe a megőrrendő gabonát öntik... a nyaki

gerincoszlop előtti tölcészerű üreg, amelybe a nyelvcső és a légső torkollik...' Szláv, közelebről valószínűleg nyugati szláv eredetű...' (TESz) < *gara-* + *-t*.

A földrajzi nevekben vö.: magy. *Garadna* 'patak a Bükkben', *Garadna* 'község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében' (KISS 1980).

2.2.8. A magy. *korda* (káposztái): nincs meg a TESz-ben és a MÉK-ben. Nem biztos, hogy a 'kötél' jelentésű szóhoz van köze, ugyanis a káposztalevél kordája henger formájú 'egyik végén kiszélesedő hosszúkas dudor, amit laposra kell vágni, mielőtt töltelékkel teszünk a káposztalevélbe. < *kor-*: relatív szótó + *da*: képző.

2.2.9. A magy. *gordon*: *Gordon*, *Gordun*, , *Gurda*, *Gurdal*, *gardon*, *gurdaly*, *Gurgyal*, *Gurugy*, *Gurdon*, *Gurdé*, *Gurduly*, *gordó*, *gurgyin*, *Gurdancs*, *gurdéj*, *gordony*, 'gyomnövény, gaz, vadsáfrány, rejtekhely, útvesztő, bozótos, gazos terület, üres növény szár, kis utca, bélkitüremelés, tüske'. Ismeretlen eredetű. (TESz); *gordon* 'mélyhegedű, nagybögő, cselló; Bizonytalan eredetű (TESz) < *gor-* + *-don*: képző.

2.2.10. A rokonságába tartozik a csuvas: *kirt* 'kupac, hóhordalék', nogaj *kürtik*, hakasz *körtik* 'ua.'

2.2.11. Idetartozik még a magy. *horog* 'kampó', *karmak* 'elágazás, horog', *kar* 'elágazás, villaalakú bot', *horhó* 'mélyedés, bevágás', a csuv. *kart* 'bevágás', *karta* 'kerítés, kör', stb.' (JEGOROV 1964)

2.2.12. *karda*. Őseink szemléletében eleinte a hajlat egyaránt jelentett függőleges és vízszintes irányú görbületet. Ugyanazzal a szóval jelölték a mély vajat, a kiemelkedő dudort és a folyó kanyarulatát.

2.2.13. *kurta*: 'vág, mélyít, kurtít, rövidít'.

Földrajzi nevekben: *Kurtakér* (hn. Arad vm.), *Kurtakeszi* (Komárom vm.), *Kurtapatak* (Háromszék vm.) *Kurtya* (hn. Krassó-Szörény vm.), *Kurvakér* ld. *Kurtakér*, *Kurtány* (hn. Nógrád vm.) (KÁZMÉR)

A fenti szavakból, nevekben kiolvasható, hogy azok jelentésfejlődése érintkezésen alapuló több ütemű jelentésfejlődés. Az első ütemhez tartozik a kerek vízforrás, a másodikhoz a folyóvíz guruló, forgó folyása. Mindezeknek tartozéka a meder, az árok. Ez pedig alkalmas arra, hogy körbezárjon, bekerítsen egy területet. Az érintkezésen alapuló átvitelek történhetnek térbeli érintkezés, egyidejűség, idő egymásutánosság vagy oki viszony alapján. Az így keletkezett szavak László Gyula gondolatát igazolják, mégpedig azt, hogy a nyelv önmagából újul meg (LÁSZLÓ 1985:21).

Tény, hogy az ősi, szóteremtéssel született szavaink jelentésének fejlődése rendszerint több ütemű. Az ütemek helyes sorba állítása szükséges ahhoz, hogy megértsük a szavak jelentésbeli összefüggését,

kapcsolatait.⁴² Egy ilyen szócsalád tagja a *körte* szavunk is.

A magy *körte* mint gyümölcs neve alaki hasonlóság révén keletkezett a *kürt* formájú vízforrások alapján. Az ilyen forrásnak volt és van **alakja**, amely olyan, mint a *kürt*, az egyik végén kiöblösödő, szélesedő cső. Ehhez hasonlít a garat, a fülkürt, a méhkürt, az ivóserleg, a mell, a hótörlesz, fejősajtár, tölcser alakú ázalékállat, fürtös virág, stb. A *kürt* típusú forrás alakjáról számos hasonló formájú tárgyat neveztek el.

A *kürtökön* feltörő víznek **hangja** is van, részben ennek révén, részben az alakja révén kapta a nevét a *kürt* hangszer, míg a hang hasonlósága okán lett a törökben *kurt* a neve egy ‘vadállat, farkas’-nak. Tavasszal, továbbá párzás idején ilyen hangot adnak a kutyák, ezért lett a nevük *kurt*, *kurd*, sőt ezt az időszakot a *kürt*, a szerelem ünnepének tartották eleink már a Kaukázus előterében jártuk idején.

Elvileg a *Kürt* nevű forrásnál, pataknál lakók is megkaphatták ezt a nevet, azonban a *Kürt* törzsnév esetében másról van szó. A *Kürt* folyóhoz hasonlóan - mivel az ember is ugyanúgy teremtmény, mint a folyó - a víz mintájára nevezték el az embert. A személynév kezdetben egyelemű volt, ma családnévként gyakori. A *Kürt* törzsnév valójában személynév, azt jelenti, hogy a *Kürt* nevű személyhez tartozik egy törzs. (CZEGLÉDI 2011)

2.1.13. A *körte* és alakváltozatainak a hangtani vizsgálata:

A magánhangzók ejtése mindig a mássalhangzók ejtésének a függvénye, ezért a mássalhangzók vizsgálatával kezdjük a *körte* és alakváltozatainak a tanulmányozását. A magyarban és a törökben egyaránt vannak rövidebb és hosszabb változatok. A törökben a karaim lucki nyelvjárásában lévő *gertmalik* forma a leghosszabb. A szóvégi *-l*, *-l'* a magyar adatokban sem volt eredetileg szóvégi helyzetű. Az *-l* maga is eltűnhetett *-ly* vagy *-j* hangon keresztül. Az előző magánhangzó hosszúsága (vö.: magy. *körtü*) a végső *-Vk* hangkapcsolat eltűnésével magyarázható. A magánhangzó előtt vagy bilabiális (*-p-*, *-b-*, *-m-*), vagy dentolabiális (*-v-*, *-f-*), vagy azok hiánya található, vö.: *kVrtpV*, *kVrtVbV*, *kVrtmV*. Az *-f-* zöngétlenség szerinti hasonulás eredménye *kVrtfV*, *kVrtfV*, amely az öt megelőző *-t-* hatására történhetett (*-v- > -f-*). A *-p-*, *-b-*, *-m-*, *-v-*, *-V-*, *-0-* előzménye: *-w- < -g- < -g- < -k-*. A magy. *körtöke*, *körtike* végső *-ke* hangkapcsolata éppen ezért a relatív tö része, nem feltétlenül kicsinyítő képző. Az előző magánhangzó részben megmaradt, részben eltűnt az ejtésből. Az előtte álló *-t-* eredeti hang lehet, olykor palatalizálódott vagy eltűnt az ejtésből. Az ezt megelőző *-r-* minden változatban megvan, szó belsejében egy stabil hang, nem tűnik el. Az első szótag magánhangzója a magyarban határozottan képzett, teljes értékű hang. A szókezdő *k-* eredetileg is *k-* lehetett, néhány példában zöngésedett (*k- > g-*).

⁴² Ehhez a munkához a Volga-Urál vidéke vízneveinek a sok szempontú vizsgálatait segítették hozzá.

A homorgán helyen lévő *-l* és *-ny* (*körtvel*, *körtény*) összefüggnek, mindkettő ugyanarra a végső *-t* (*-l* < *-d* < *-d* < *-t*; *-n* < *-n* < *-nd* < *-nd* < *-t*) zárhangra vezethetők vissza, vö.: *kürtüel*, *körtvel*, *körtfel*, *körtvély*, *körtfély*, *körtöke*, *körtély*, *körtve*, *körtű*, *körtvény*, *körtövét*⁴³, *körtike*, *körtily*, *körve*, *kerti*, *körteve*, *körtövő*, *körtű*, *körtény*, *körfe*, *körféj*, *körfi*, *körtebe*.

Az alaktani szempontú vizsgálatok eredményeképpen a körte és alakváltozatai nem képzett formák, hanem eredetileg mellérendelt összetett szavakból állnak. Az egyes elemek külön-külön is megvannak a tulajdonnévi anyagban, gyakran a köznevek között is előfordulnak. A rövidebb alakok a hosszabb változatból keletkeztek. A körte hosszabb alakváltozatán egyértelműen látszik, hogy mellérendelő összetett szó, vö.: *körtvély* < *kör* + *tvély*. Az első tag, másképpen előtag: *kör* > 1. *kör* > *kür* 2. *kir* > *kür* ‘görbe, hajlott, domború, kerek’ jelentésű. Ugyanaz, mint a *gór* ld. *görtyük* amelynek jelentése, a tükörszava ‘gyöngytyúk’. Tehát a magy. *gór* ‘gyöngy alakú tárgy stb.’ jelentésű. A görcső ‘nagyító cső’ nem más, mint az egyik végén domború cső. A második, az utótag: *-tVkvIVk-* típusú szerkezet. A *körte*, *körtvély* olyan gyümölcs, amely alakjára nézve az egyik végén vastagabb, kidudorodó.

4. Összegzés

Elődeink minden bizonnyal találkoztak a vadkörtével keleten, mint ehető gyümölccsel. Az ilyen alakú természetben előforduló helyek, tárgyak, jelenségek megnevezésére szavuk már megvolt, kölcsönzésre nem szorultak. Az elnevezést a magyar nyelv természete, logikája lehetővé tette. Ez is azt igazolja, hogy a nyelvünk önmagából újjult meg azaz önmaga által gazdagodott. A földrajzi névi kutatások mellett a fenti adatok is tanúsítják, hogy az ősi nyelvi kultúra megszületését a természeti környezet, a víz, a folyók születése és élete, működése határozta meg. A víznevek megfejtése tehát a nyelvünk ősi, alapszókincsének és grammatikájának a megfejtését meghatározza és segíti. Ennek ismeretében jutottunk el a magyar *körte* értelmezéséhez, amelyben segítettek nemcsak a magyar nyelvjárási adatok, hanem a török nyelvi párhuzamok is, miközben a nyelvi kapcsolatok is világosabbá váltak. Ugyanakkor a nyelvjárási változatok és a párhuzamos idegen nyelvi adatok alapján az is egyértelművé lett, hogy a *körte* - bár az alakja alapján (*kör-* + *-te*) lehetne akár képzett szó is - összetett szó. Ami a közszók és a földrajzi neveket alkotó elemeket illeti, azokat külön és együttesen egyaránt vizsgálni kell. Számolni kell azzal, hogy két vagy több földrajzi névnek a lexikális jelentése lehet ugyanaz, de az aktuális jelentés sohasem. A lexikális jelentés megállapításakor az a döntő, hogy a szó jelentésfejlődésének sorában melyik ütem szolgált alapul a névnek. A földrajzi nevek vizsgálatakor ez a módszertani alapelv elengedhetetlen. A figyelembe vétele nélkül elhibázott és bizonytalan etimológiák születhetnek. Mindezeknek a figyelembe

⁴³ Tárgyragos alak.

vétele segít a közszók értelmezésében, így volt ez a *körte* szavunk esetében is.

2.57. dió

A TESz véleménye szerint a magy. **dió** 'gerezdes, olajos magvat tartalmazó csonthéjas gyümölcs, ilyen gyümölcsöt termő fa, fegyver egyik alkatrésze, ádámcsutka, a comb legjava'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: Kāšy. *jaṣak*, kirg. *žaṅak*, *žaṅgak*, tob. *jaṅak*, ujj.mod. *jangaq* 'dió', mong. *dži'aq*, kalm. *jaṅak*, monguor *DžiaG* 'dió'. A mai csuvasban nincs meg a szó. (TESz)

Idetartozik a Kāšy. **jagaklig jigāz** 'diófa', dióval ellátott fa' (< *jagak*:- szótő + *-lig*: képző + *jigāz* 'fa') szókapcsolat első tagjának töve. A *dió* az elnevezését a dudor, csomó alakjáról kapta. Ezért természetes, ha a *dió* nincs is meg a csuvasban, de a 'csomó, kerek, gömb' jelentéssel kapcsolatos szavak ismertek és a szó nagy családjába tartoznak. Ilyen a csuv. **šamax** 'gömb alakú tézsdarabok', **šamxa** 'fonál gombolyag', MK. *jungak* 'kerek, gömb' stb.

2.58. som

A TESz szerint a magy. **som** növénynév. Ótörök eredetű, vö.: türkm. *čüm*, kum. *čum*, karacs.blkr. *čum* 'som'. (TESz) < *so* + *-m*. A magy. **somlik** 'héjából kifejlik', **somzik** 'héjából kifejlik'. Ismeretlen eredetű szócsalád. (TESz) < *som*:- szótő + *-lik*: igeképző, *som*:- szótő + *-zik*: igeképző.

A *som* a növény terméséről illetőleg csomó, bogyó alakjáról kaphatta az elnevezést. A *somlik*, *somzik* a *bomlik*, szavunkkal rokon, a *som*- és a *bom*- tövek egymással s a képzők (*-lik*, *-zik*) is egymással rokonok. A *bomol* változat *-l* képzője a *-lik* teljesebb alaknak a fejleménye, ahol a képző korábbi, teljesebb alakjának csak a kezdő mássalhangzója maradt meg. Az *-l* és a *-z* eredeti *-t* fejleménye (*-t > δ > -l, -z*). A *somlik* szóval a *fejlik* nemcsak jelentésben, hanem etimológiáját illetően is összefügg, a *fej* és a *som*, *csomó*, *szem*, *sőt a bom* is mint *bogyó* rokonok.

2.59. kökény

A TESz szerint a magy. **kökény** Ótörök eredetű, vö.: kipcs. *kökän* 'szilva, őszibarack, meggy', tat., bask. *kügän* 'ua.', mong. *kügül* 'kőkenycserje, tüskés bokor', a török szó a *kök* 'ég, kék' származéka'. (TESz) < *köké* -: szótő (< *kö* + *-ké*) + *-ny*: képző, kipcs. *kökä*- + *-n*, tat., bask. *kügä*- + *-n*, mong. *kügü*-

+ -l.

Láthatóan nemcsak a kék színű bogyós gyümölcsnek lehet a neve. A kutatásaink fényében a szó tövével rokon a csuv. *kāk* 'gyökér, alap, törzs' és nyelvi párhuzamai küztük a magy. *kákó*, *kankó* stb.

2.60. szőlő

A magy. *szőlő*, *szöllő*, *szöjlő* 'gyümölcsként fogyasztott és bor készítésére használt ősszel érő fürtös bogyótermés, az ezt termő cserje, az a földterület, ahol ezt a növényt termesztik, bizonyos növényeken fürtösen termő gyümölcs'. Csuvasos típusú ötörök jövevényszó. Vö.: csuv. *šyrla* 'bogyó'. (TESz) < *sző-*: relatív szótó + *-lő*, *szöl* + *-lő*, *szőj* + *-lő*, csuv. *šyr-* + *-la*. Nem lehet a törökből vett jövevényszó, de a török adatok idetartoznak.

A magyar szó relatív tövének rokona a Kāšy. *jazil-* 'kibogozottnak lenni (a csomó) (< *jazi-*: (< *ja-*: abszolút szótó + *-zi*: képző) relatív szótó + *-l*: denominális verbum képző) relatív szótóve. A relatív szótó egy 'bog, csomó' jelentésű névszó, amelyhez járult az igeképző.

A csuv. *šyrla* 'bogyó', tat. *žilek*, ask. *jelek*, oszm. *čilek*, ug. *jemiš*, tuv., hak. *čistek* 'bogyó'. JEGOROV 1964) < csuv. *šyr-*: relatív szótó + *-la*: képző, tat. *ži-* + *-lek*, ask. *je-* + *-lek*, oszm. *či-* + *-lek*, ujj. *jemi-* + *-š*, tuv., hak. *čis-* + *-tek*.

A relatív szótó összetartozik az oszm. *üzüm* 'szőlő' szóval, rokona az or. *uzel* 'csomó', or. *v'azat* 'kötni, csomózni', or. *iz'um* 'majsola'. < oszm. *ü-*: abszolút szótó + *-züm*: képző, or. *uze-*: relatív szótó + *-l*: denominális verbum képző, or. *v'aza-*: relatív szótó + *-t'*: főnévi igenév képző, or. *i-*: abszolút szótó + *-z'um*: képző.

Idetartozik a Kāšy. *užumlan-* 'beborítódni az eperfa gyümölcsével' (< *užum-*: szótó + *-lan*: visszaható igeképző) szótóve. Rokon a Kāšy. *ūziṅā* 'magának' szótóve is. A relatív szótóval összetartozik a magy. írmag ír előtagja.

A *szőlő sző-* töve a *szöllő* szavunk *szöl-* tövének változata, a *-lő* pedig olyan képző, amelynek előzménye *-IVk* volt. Jelzi ezt a szó végi hosszú magánhangzó is. A *szőlő* jelentése 'bogyóság' és nem egyetlen szemre, hanem legalább egy fürtre vonatkozik.

2.61. bor

A TESz szerint a magy. **bor** 'szőlőbor, gyümölcsbor'. Ótörök eredetű. Ujg. *bor* 'bor', *borluk* 'szőlőskert'. (TESz) < *bo-*: abszolút szótó + *-r*: képző, ujg. *bo-* + *-r*, *bor-*: relatív szótó + *-luk*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'.

Összetartozik a Kāšy. **žagir** (< *žagi-*: abszolút szótó + *-r*: képző) 'bor' szóval. Alakváltozata a magy. **csiger** (< *csige-*: abszolút szótó + *-r*: képző) 'savanyú bor'. A szócsaládba tartozik a magy. **bor-** ld. **borkút** 'savanyú vízforrás', 'savanyúvíz, iszákos ember'. A *bor-* előtagú összetett szavaink jelzői szerepű bor előtagja az utótaggal kifejezett forrásnak, illetőleg víznek a bor ízére némileg savanyú vagy savanykás jellegére utal. (TESz) A *bor*, mint savanyú víz, a forrásnak az ízéhez kötődik.

2.62. általag

A TESz-ben az **átalag** címszónál található. Alakváltozatai közül figyelemre méltó az *általag*, *ántalag*, jelentése 'hordó, faedény (ürmértékként is)'. Bizonytalan eredetű. Vö.: az *által* ragos alakja, jelentése 'átlagos'. Az *-n*-es alakot *l > n* fejlődéssel magyarázza. Török származtatása nem fogadható el, vö.: *altylyk* 'hatpiaszteres pénz'. Vö.: szlk. *antalek*, le. *antal*, *antalek*, or. *antal* 'átalag'. (TESz)

A szó szerkezeti felépítése szerint összetett szó, vö.: *ál* + *talag*, *án* + *talag*. Az előtag és az utótag jelentése valójában ugyanaz: *al* 'lent lévő, mély' (ld. *alsó*, *alól* töve) + *talag* 'tál'. További vizsgálatot igényel az, hogy a ürmértékként használt faedény milyen számhoz kötődik. Amennyiben a hathoz, akkor az oszm. *alty* 'hat' és nyelvi párhuzamaival tartozik össze s a magy. *-lag*, tör. *-lyk*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó'.

2.63. ászok

A TESz szerint a magy. **ászkok** 'talpgerenda, az a fa, amelyre a tűzhelyen a tüzet rakják, polcos állvány'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *á-*: abszolút szótó + *-szok*: képző.

Rokona a Kāšy. **azril-** 'elágazódni' (< *az-*: relatív szótó ld. magy. *ászkok*(fa) 'ágasfa' + *-ril*) töve és a magy. *válik*, *málik*, *török*, az *oszlík*, *oszt* szavak *osz-* töve, idetartozik az or. *delit* 'osztani' *deli-* töve is. A földrajzi nevekben is gyakori, vö.:

Asylykül t. TB.26.: bask. *Asylykül* / *Karatabyn küle* / *Jer Upkan* / *Jer Batkan* / *Ajyrkül* or. *Asylykul'* Davl. tó.

< bask. *Asylykül* < *Asyly* ← bask. *asyly* 'elágazós' < *asy* ← vö.: bask. *asa* 'elágazás'

+ *-ly*: képző

+ *kül* ← bask. *kül* 'tó'

Karatabyn < *Kara*

+ *tabyn*

+ *küle* ← bask. *kül* 'tó' + *-e*: birtokos személyjel.

Jer

+ *Upkan*

Jer

+ *Batkan*

Ajyrkül < *Ajyr*

+ *kül* ← bask. *kül* 'tó'

or. *Asylykul'* ← bask. *Asylykül*.

Asalykül t. TB.20.: bask. *Asalykül* Tujm., tó.

< bask. *Asalykül* < *Asaly* ← *Asa* ← bask. *asa* 'elágazás'

+ *-ly*: képző

+ *kül* ← bask. *kül* 'tó'.

Ld.: bask. *Ajrykül* Tujm.

Asau f. TB.25.: bask. *Asau* or. *Asau* Bur., az or. Varzi jobb oldali mellékfolyója.

< bask. *Asau*.

or. *Asau* ← bask. *Asau*

Korjatmaš f. TB.94.: bask. *Korjatmaš* or. *Kurjatmas* Davl., az or. Asyly Udr'ak mellékfolyója.

< bask. *Korjatmaš* < 1. *Korjat* < *Kor*

+ *jat*

+ *maš*

← vö.: bask. *koro jatmaš* 'nem kiszáradó'.

or. *Kurjatmas* ← nem or. *Kurjatmas*.

Az *ászokfa* valójában ágasfa, elhajló fa s a megnevezéshez a mintát a víz, a folyó adta.

2.64. seprő

A TESz szerint a magy. **seprő** 'must alja, az emberiség, embercsoport leghitványabbja, alja, salak, üledék, hatásnak, lelki mozzanatnak visszamaradt nyoma, élesztő, borseprőből főzött pálinka'. Ótörök eredetű, vö.: tat. *čüprä* 'seprő, élesztő, kovász', bask. *süprä* 'valaminek az alja', kirg. *söbrö* 'ua.', csuv. *šěpre* 'valaminek az alja, seprő, élesztő'. Ezek valószínűleg a tör. *čöp*, *čüb* 'szemét, piszok' származékai. Az or. *čaprá* 'seprő' valamely török nyelvből való. (TESz) < magy. *sep-*: relatív szótó + *-rő*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő', tat. *čüp-*: relatív szótó + *-rä*: képző, bask. *süp-* + *-rä*, kirg. *söb-* + *-rö*, csuv. *šěp-* + *-re*, or. *čap-* + *-rá*.

A magy. *sep-* relatív tövel összetartozik a Kāšy. *žüb* 'valaminek az üledéke, kifacsarása', Kāšy. *būr žübī* 'a bor seprője' (< *būr* 'bor' + *žüb-*: relatív szótó 'seprő' + *-ī*: birtokos személyjel) második tagjának relatív töve, a Kāšy. *subrunđi* 'piszok, szemét' töve.

A törökségben ismert a magy. **seprő** párhuzama, tanulságosak Jegorov adatai vö.: csuv. **šěpre** 'élesztő', tat. *čüpre*, bask. *süpre* 'élesztő', csag. *šäpräk* 'üledék, sűrűség, bozót', kazak *šöbrö* 'üledék, alja, seprő, söpredék'. (JEGOROV 1964) < csuv. *šěp-*: relatív szótó + *-re*: képző, tat. *čüp-* + *-re*, bask. *süp-* + *-re*, csag. *šäp-* + *-räk*, kazak *šöb-* + *-rö*. A török adatok gyakran megmutatják a képző teljesebb alakját, amely indokolja a magy. *-ő* hosszú magánhangzót mint fejleményt.

A magy. **seprő** és nyelvi párhuzamainak rokona, alakváltozata a magy. **szemét** 'hulladék, piszok, szemétdomb, szeméttároló hely'. A TESz szerint szláv eredetű, vö.: bolg. *smet* 'szemét, hulladék, söpredék', szb-hv. *smet* 'hóbuca, szemét, söpredék, piszok', szln. *smét* 'forgács, szilánk, szemét', szlk. *smet* 'szemét, rossz, értéktelen holmi', or. *smét'e* 'pelyva'. (TESz) < magy. *szemé-*: relatív szótó + *-t*: képző, bolg. *sm-* + *-t*, szb-hv. *sm-* + *-t*, szln. *smé-* + *-t*, szlk. *sm-* + *-t'*, or. *smé-* + *-t'e*. A relatív szótóvek külön és a képzők külön egymásnak alakváltozatai. A **szemét** képzője a *-t* mint kezdő

mássalhangzója a valamikor teljesebb alakú képzőnek eredeti mássalhangzó, ennek fejleménye a *seprő* -r-je.

2.65. szűr

A TESz szerint a magy. *szűr* '(folyadékot) lyukacsos eszközön át bocsát, hogy szilárd részeitől megtisztítsa, (gyümölcs, különösen szőlő levét) héjtól, magtól, szártól elkülönítve másik edénybe önt, bort fejt'. Csuvasos típusú ótörök jövevényszó, csuv. *sěr* 'szűr', ujj. *süz* 'tisztít', Kāšy. *süz-* '(vizet) tisztít', KB, csag., CC. *süz-* 'szűr, tisztít', oszm. *az*, türkm. *süz-* 'ua.', tat. *süz-*, *söz-*, bask. *hüδ-*, üzb. *su-* 'ua.' (TESz) < magy. *szű-*: abszolút szótó + -r: képző, csuv. *sě-* + -r, ujj. *sü-* + -z, Kāšy. *sü-* + -z, KB, csag., CC. *sü-* -z, oszm. *a-* + -z, türkm. *sü-* + -z, tat. *sü* + -z-, *sö-* + -z, bask. *hü-* + -δ, üzb. *su-* + -z.

Rokona a Kāšy. *sūr* 'szürcsöl (levest így eszik)' < *sū-*: abszolút szótó + -r: képző, idetartozik a csuv. *sěr* 'szürni', KB, MK, Zamahš. *süz*, azerb., türkm., oszm., ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog. *süz*, kum. *s'uz*, tat. *söz*, bask. *hüz*, üzb., k.kalp. *su-*, alt. *šü*, tuv. *süür* 'szürni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *sě-*: abszolút szótó + -r: képző, KB, MK, Zamahš. *sü-* + -z, azerb., türkm., oszm., ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog. *sü-* + -z, kum. *s'u-* + -z, tat. *sö-* + -z, bask. *hü-* + -z, üzb., k.kalp. *su-* + -z, alt. *šü-* + -0, tuv. *süü-* + -r.

Idetartozik a csuv. *sěřem* 'szűzföld, ugar', tat. *sörem*, bask. *höröm* 'szűzföld, ugar'. (JEGOROV 1964) < 1. csuv. *sě-*: abszolút szótó + -řem: képző, tat. *sö-* + -rem, bask. *hö-* + -röm 2. csuv. *sěř-*: relatív szótó + m: ld. *mu* 'föld', tat. *söre* + m, bask. *hörö* + m. A szónak a *szűz* szó 'érintetlen' jelentése szolgált alapul.

A magy. *szűr* rokona a csuv. *sěr* 'halat fogni emelőhálóval', ÓT. *sür*, tat. *sör*, alt. *šü*, *šüü*, kirg. *süz* 'halat fogni emelőhálóval'. Vö.: ÓT. *sur*, azerb., oszm. *sürü*, k.kalp. *sujr*, hak. *sörte*. (JEGOROV 19654) < csuv. *sě-*: abszolút szótó + -r: képző, ÓT. *sü-* + -r, tat. *sö-* + -r, alt. *šü*, *šüü*, kirg. *sü-* + -z, ÓT. *su-* + -r, azerb., oszm. *sü-* + -rü, k.kalp. *su-* + -r, hak. *sör-*: (< *sö-*: abszolút szótó + -r: képző) relatív szótó + -te: képző.

Alakváltozata a csuv. *sěreke* 'emelőháló halfogásra', tat. *soreke* 'ua.', alt. *süzürde*, hak. *sözirde*, tuv. *sodürge* 'húzóháló, vontatóháló'. (JEGOROV 1964) < csuv. *sě-*: abszolút szótó + -reke: képző, tat. *so-* + -reke, alt. *süzür-*: relatív szótó (< *süzü-*: relatív szótó + -r: képző) + -de: képző, hak. *sözir-* (< *sözi-* + -r) + -de, tuv. *sodü-*: (< *so-*: abszolút szótó + -dü: képző) relatív szótó + -rge: képző.

A szócsaládba tartozik a csuv. *sěřem* 'ugar, szűzföld', tat. *sörem*, bask. *höröm* 'ua.'. (JEGOROV 1964) < csuv. *sě-*: abszolút szótó + -řem: képző, tat. *sö-* + -rem, bask. *hö-* + -röm.

A csuv. *sěrkěč* 'szűrő, filter, szita a liszt megszűrésére', ujj., türkm. *süzgüč*, azerb. *süzkeč*, tat. *sözgeč*, kirg., kazak *süzgi*, oszm. *süzgeč*, üzb. *süzgič* 'filter, szűrő, szita'. (JEGOROV 1964) < csuv. *sěrkě-*: (< *sě-*: abszolút szótó + -rkě) relatív szótó + -č: képző, ujj., türkm. *süzgü-* + -č, azerb. *süzke-* + -č, tat. *sözge-* + -č, kirg., kazak *sü-*: abszolút szótó + -zgi: képző, oszm. *süzge-*: relatív szótó + -č: képző, üzb. *süzgi-* + -č.

Idetartozik a magy. *szürcsöl* töve, amely a TESz szerint hangutánzó eredetű. Hangalakja a folyadék hörpölésekor keletkező zajokat érzékelteti. A *szűr* igével való etimológiai kapcsolata valamint török és szláv származtatása téves. (TESz) < *szür*csö-: relatív szótó (< *szür*-: relatív szótó + *-csö*-: képző) + *-l*: igeképző. Világosan látszik, hogy a TESz megállapítása nem körültekintő háttér munkán született. Tény, hogy a szó tartalmazza a hangutánzó elemet, azonban a szürcsölés funkciója a folyadék hűtése is, amely valójában a hideg kivonatólása.

A szó relatív tövének a családjába tartozik a relatív töve a következő szavaknak, vö.: or. *cedit* 'szűrni', *cedilka*, 'szűrő', *celina* 'szüzföld' relatív töve, vö.: or. *cedit* < *cedi*-: relatív szótó + *-t*': főnévi igenév képző, or. *cedilka* < *cedi*-: relatív szótó + *-lka*: képző, or. *celina* < *ce*-: abszolút szótó + *-lina*: képző.

Az or. *celiná* 'szüzföld' szerkezeti felépítése *celi*-: relatív szótó + *-ná*: képző s a relatív tö (*celi*) alakváltozata a magy. filter *fil*- tövének és a fenti *sűz*, *szűr* stb. szavaknak, relatív szótóveknél. Rokona a csuv. *šāl* forrás is, hiszen a forrásvíz mindig szűrt, szűz és tiszta, friss.

A magy. *szűr* alakváltozata a magy. *szűz*, minthogy a szűzhártya szerepe a szűrés. Kezdetben nőneverbium volt s ma az egyik változat névszói (vö.: *szűz*), a másik pedig igei (vö.: *szűr*) jelentésben használt. A TESz szerint a *szűz* nemi szempontból érintetlen személy, főleg nő, férjezetlen (nő), nőtlen (férfi), tiszta erkölcsű, szemérmes, jámbor, természetes állapotban levő, tiszta, mással nem kevert, másból nem álló, érintetlen, sértetlen'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség az ugor esetleg a finnugor korból, vö.: vog. *šēs* 'hajadon, szűz', zürj. *sed'ž* 'tiszta, világos, nem zavaros (víz, bor)', *söz* 'tiszta, világos', votj. *šuzal*-, *šüžal*-, *šuzal*- 'tisztít, megtisztít'. (TESz) Az adatok idetartoznak, azonban sem a finnugor, sem az ugor eredet nem igazolt.

A *szűr* és a *szűz* szónak rokona a magy. *tiszta* (< *tisz*-: relatív szótó + *-ta*) eredetileg 'szűrt' jelentésű. A TESz szerint 'szennytól, piszoktól mentes, érintetlen, szeplőtelen, igaz, őszinte, ártatlan, hamisság nélküli, frissen mosott, átlátszó, világos, keveretlen, csupa, merő, tökéletes, hibátlan stb.'. Szláv eredetű, vö.: óe.szl. *čistъ* 'nem piszkos, érintetlen, szeplőtelen, átlátszó, világos', szb-hv. *čist* 'nem piszkos, érintetlen, szeplőtelen, keveretlen', szln. *čist* 'nem piszkos, világos, ragyogó, keveretlen, csupa, merő, nem terhelt, kötelezettségek nélküli, tiszta erkölcsű, érintetlen, szeplőtelen', szlk. *čisty* 'nem piszkos, keveretlen szín, nyílt, becsületes, ártatlan, átlátszó, világos, gondos, pontos, valódi, igazi, nem terhelt, kötelezettségek nélküli'. (TESz) < magy. *tisz*-: relatív szótó + *-ta*: képző, óe.szl. *čis*- + *-tъ*, szb-hv. *čis*- + *-t*, szln. *čis*- + *-t*, szlk. *čis*- + *-tý*. Végső soron a forrásra vonatkozott a *szűr*, a *szűz* és a *tiszta* szó is. A magyar szó szláv eredete nem igazolt. A szó a szlávban átvétel.

A fenti gondolkodás alapján tartozik ide a magy. *Tisza* 'a Duna mellékfolyója a Kárpát-medencében'. Ősi ie. folyónév,... Talán 'iszapos, sáros' értelmű. A magyarba szláv közvetítéssel kerülhetett. (KISS 1980) Téves megállapítás. A magyarok a Tiszát szőke Tiszának is hívják s a szőke jelentése 'tiszta, világos', rokona a fehér és a sárga. A folyó a forrásáról kaphatta a nevét, amelynek a földben megszűrt vize tiszta, szűz, érintetlen, szőke. A magyar tiszta hangtanilag az eredetibb állapotot őrzi, mert mind a szőkezdő *t*-, mind a toldalék (*-ta* 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő') azaz képző kezdő mássalhangzója az eredeti *t*-t használja a mai napig. Ennek a *č*- a fejleménye (*t* > *t'* > *č*-) és nem a

szláv nyelvekben ment végbe elsőként ez a hangváltozás. A *č*-t a magyar nem vehette át *t*-nek. Ilyenre nincs példa a rendszerben. Az or. *Tissa* (< *Tis*-: relatív szótó + *-sa*: képző), mint a *Tisza* orosz használatú neve külön értéke, hogy az első *-s-* őrzi a relatív szótónek a *Tis*-nek a végső mássalhangzóját, amelynek a fejleménye van meg a magy. *szűz*, *szűr* stb. szavakban.

Idetartozik a csuv. *tasa* 'tisza, rendes, friss (víz)', *tasalāx*⁴⁴ 'tisztaság', *tasal* 'megtisztulni', *tasat* 'tisztítani', Zamahš. *taze* 'friss (tej)', ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., tat., bask., kum. *taza*, üzb. *toza* 'tisza, rendes', azerb. *teze*, türkm. *teze* 'friss, új', kazak, kum., karacs. *tazala* 'tisza, megtisztítani', *tazalan* 'megtisztulni', tat. *tazar* 'tisztának lenni, egészségessé válni', perzsa *taze* 'tisza, friss, új'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ta*-: abszolút szótó + *-sa*: képző, *tasa*-: (*ta*-: abszolút szótó + *-sa*: képző) relatív szótó + *-lāx*: képző 'valamivel ellátott', *tasa*-: relatív szótó + *-l*: igeképző,⁴⁵ *tasa*-: relatív szótó + *-t*: igeképző,⁴⁶ Zamahš. *ta*- + *-ze*, ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., tat., bask., kum. *ta*- + *-za*, üzb. *to*- + *-za*, azerb. *te*- + *-ze*, türkm. *te*- + *-ze*, kazak, kum., karacs. *taza*-: relatív szótó + *-la*: 1. 'valamivel ellátott' 2. igeképző, *taza*-: relatív szótó + *-lan*: igeképző, tat. *taza*-: (*ta*-: abszolút szótó + *-za*: képző) relatív szótó + *-r*: igeképző, perzsa *ta*- + *-ze*.

Hangtani oldalról a szókezdő mássalhangzók (*t*-, *s*-, *š*-, *č*-, *c*-, *ś*-, *f*-) eredeti *t*- illetve annak fejleményei. A képző alakváltozatainak kezdő mássalhangzója is eredeti *t*- és annak fejleményei (*-d*, *-δ*, *-z*, *-r*, *-l*).

2.66. sör

A TESz szerint a magy. *sör* Vándorszó, vö.: zürj. *sur*, votj. *sur*, csuv. *sāra* 'sör'. (TESz). Ld. még: tat. *syra*, bask. *hyra* 'sör', üzb. *šira* 'szőlőlé', ujj. *šir*, türkm. *šire* 'lé', perzsa *šire* 'lé, édes szörp, fiatal bor', iráni *hura*, szkr. *sura* 'szeszes ital', ud. *sur* 'sör'. A szkíták-szarmaták nyomai (JEGOROV 1964) < *sö*-: abszolút szótó + *-r*: képző. A szó a magy. *sárga* szóval és nyelvi párhuzamaival tartozik össze.

A mong. *sira*, *šar*, *sara* 'sárga' összetartozik a magy. *sárga* szóval. Alakváltozatai *sári*, *sárig* 'sápadt, vértelen (test, arcszín), (szalma)szőke, olyan színű, mint az érett citrom, szalma stb., rövid szőrzetét tekintve barna, barnás vagy vörhenyeges, de nem fekete sörényű és farkú, (ló), nagyfokú (irígység), gyanús, nem jó, stb.'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó család. Vö.: türkm. ujj., Kāšγ. *saryγ* 'sárga, sápadt', oszm., azerb. tat. kaz., kirg., nog. *sary*, türkm. *sāry*, üzb. *sarik*, alt., hak. *saryγ* 'sárga, szőke', csuv. *šurā* 'fehér', csuv. *sarā* 'sárga', mong. *šara*, *šira*, mandzsu *šara*- 'fehéredik, sápad'. (TESz)

⁴⁴ Vö.: magy. *tiszta* (< *tisz*: relatív szótó + *-ta*: képző) + *-ság*: 'valamivel ellátott' képző.

⁴⁵ Vö.: magy. *tisztul* < *tisztu*- + *-l*: igeképző.

⁴⁶ Vö.: magy. *tisztít* < *tisztí*- + *-t*: igeképző, a *tesz* kezdő mássalhangzójával azonos.

A magyar szó párhuzamai idetartoznak, de az átvétel nem fogadható el. Ilyenek a csuv. *sarā* 'sárga, szőke', ÓT., KB., csag. *saryg*, jeny. *serig*, ujj. *serik*, tuv., hak. *saryg*, üzb. *sarik*, kir., kaz., k.kalp., nog., tat., azerb., türkm. *sary*, bask. *hary* 'sárga', mong., kalm. *šar*, burj.mong. *šara* 'sárga', ld. *šurā* 'fehér' (JEGOROV 1964). Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: mong. *si-* + *-ra*, *ša-* + *-r*, *sa-* + *-ra*, magy. *sá-* + *-rga*, *sá-* + *-ri*, *sá-* + *-rig*, ÓT., KB., csag. *sa-* + *-ryg*, jeny. *se-* + *-rig*, ujj. *se-* + *-rik*, tuv., hak. *sa-* + *-ryg*, üzb. *sa-* + *-rik*, kir., kaz., k.kalp., nog., tat., azerb., türkm. *sa-* + *-ry*, bask. *ha-* + *-ry* 'sárga', mong., kalm. *ša-* + *-r*, burj. mong. *ša-* + *-ra*. A szótó és a képző kezdő mássalhangzója egyaránt eredeti *t-* volt, a képző (*-r*) illetőleg annak a kezdő mássalhangzója (*-ra*, *-ri*, *-ry*, *-rga*, *-rig*, *-ryg*, *-rig*, *-rik*) mindenütt ugyanaz az *-r* ($-\delta < -t$). A szótóvek kezdő mássalhangzója *s-*, *h-* ($-\mathcal{J} < -t$), *š-* ($-\check{c} < -t' < -t$).

2.67. szesz

A TESz szerint a magy. *szesz* 'szeszély, kedv, szeszés ital, szag, pára, gőz, ürügy, krumpli, petróleum, ecetesség (a borban), valamivel egyszerre, egy füst alatt'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *sze-*: abszolút szótó + *-sz:* képző.

2.68. küllü

Az állatnév a TESz-ben a *küllő* címszónál található, vö.: magy. *küllü* alakváltozatai *küllő*, *killő*. A szalakóták rendjébe tartozó, fullánkos rovarokkal táplálkozó madár, gyurgyalag, harkály, feketeterítő. Bizonytalan eredetű. (TESz) < magy. *kül-*: szótó + *-lü:* képző.

2.69. sóreg

A TESzszerint a magy. *sóreg* 'hálnév'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Vö.: csuv. *šěvrěGe* 'hegyes', *šürekkey pulä* 'kecsege', tat. *söirök* 'sóreg', türkm. *süirik* 'ua.', tar. *sürük* 'ua.', kalm. *šowrlag* 'kecsege'. Vö.: tör. *süvri*, *sivri* 'hegyes', or. *sevr'uga*, *sevr'uk*, *ševriga*, *ševr'uga* 'sóreg'. (TESz) < *ső-*: abszolút szótó + *-reg:* képző, csuv. *šěv-* + *-rěGe*, *šü-* + *-rekkey* + *pulä*: 'hal', tat. *söi-* + *-rök*, türkm. *süi-* + *-rik*, tar. *sü-* + *-riük*, kalm. *šowr-*: relatív szótó + *-lag:* képző, tör. *süiv-*: abszolút szótó + *-ri:* képző, *siv-* + *-ri*, or. *sev-* + *-r'uga*, *sev-* + *-r'uk*, *šev-* + *-riga*, *šev-* + *-r'uga*.

A *sóreg* nevű hal elnevezését a hal alakja motiválta. A magy. *sóreg* tövének a hosszú magánhangzója

eredetét szépen igazolják a török nyelvi adatok és az orosz. A szláv nyelvekben átvételről van szó, (vö.: or. *sevr'uga* nem or. ← **sevrüge*, or. *sevr'uk* ← nem or. **sevrük*, or. *ševriga* ← nem or. **ševrige*, or. *ševr'uga* ← nem or. **ševrüge*), ahol a szótó (*sev-*, *šev*) és a magy. *ső-* szótó közös elődje *šew-* volt. A képzők (*-reg*, *-rüge*, *-rige*) is alakváltozatai egymásnak.

2.70. süllő

A TESz szerint a magy. **süllő** 'fogas' hal neve stb. szó. A TESz véleménye a *süllőről*: Csuvásos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *šāla*, bask. *hyla*, vö.: magy. *fog* megfelelője (TESz) A szó jövevény volta nem igazolt. A magy. *süllő* és nyelvi megfelelőinek vö.: csuv. *šāla* 'fogas-süllő', bask. *hyla*, k.kalp. *syla* 'ua.' (JEGOROV 1964) or. *sudak*⁴⁷ 'ua.' szerkezeti felépítése relatív szótó + képző: magy. *sül-* + *-lő*, csuv. *šā-* + *-la*, bask. *hy-* + *-la*, k.kalp. *sy-* + *-la*, or. *su-* + *-dak*. Fontos, hogy ez utóbbiak relatív szótóve a csuv. *šā-*, bask. *hy-*, k.kalp. *sy-*, or. *su-* a magy. *süllő sül-* relatív tövével tartozik össze, rokona a csuv. *šāl*, ujj., csag. *tīš*, oszm. *dīš*, türkm. *dīš*, kum. *tīš*, jak. *tīs* 'fog'. (TESz) s a magy. *sül*, *sün* is. A magy. *-lő* képző pedig a török nyelvek *-la* illetőleg az or. *-dak* képzőjével rokon, jelentésük 'valamivel ellátott'. Tehát a magy. *süllő* és társai 'foggal ellátott, fogas' jelentésűek.

Számos szó illetőleg annak relatív töve tartozik össze a *süllő* relatív tövével, vö.: Kāšy. **tīzti** 'visszatartott, megtartott' < *tīz-* 'tar(t)' + *-ti*: múlt idő. Kezdetben a foggal tartottak. Ld. még magy. *tart*, fi. *tarttua* 'fog, megfog, megragad', ang. *tooth* 'fog', *sül*, *sün* 'sündisznó', magy. *sértés*, *szőr*, Kāšy. **jalig** 'a kakas fésűje', csuv. *šāl* 'fog', tuv. *šiš* 'hegyes végű pálca', ujj. *čiš*, türkm. *tīš*, tat., bask. *teš*, nog. *sil*, magy. *sasszeg*, tör. *taš* 'kő', or. *jož* 'sün', *jožik* 'kicsi sün', csuv. *šilxe* 'sörény', magy. *sörény*, *szőr*, magy. **szál** ÓT. *jel*, jak. *siäl*, tat. *jal*, kirk. *žal*, karacs. *džal*, ojr. *d'al*, tuv. *čel*, hak. *čilin*, ujj. *jajla*, üzb. *jol*, oszm. *jele*, mong. *del*, kalm. *del*, magy. *dalia* 'szép szál ember', Kāšy. **tīš** '1. fog 2. ekevas', ojr. **tsolūn**, *čuluun*, K-mong. *tsholōn*, *tsilaghon* 'kő', csuv. **čul** 'kő', oszm. *taš*, jak. *tas*, mong. *čilagun*, *čulu(n)*, burj.mong. *čulun*, *šulun*, *čolu*, *šulu* 'kő'. (JEGOROV 1964),

A szónak rokona számos 'fog' jelentésű szó is, hiszen a fog is egyfajta kő, vö.: csuv. *šāl* 'fog', vö.: azerb., kirk., tuv. *šiš* 'nyárs, hegyes végű pálca'⁴⁸. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *šā-* + *-l*, *ši-* + *-š*.

A fog ugyanakkor *szál*, *szilánk*, *tüske* is. A magy. **szál**, **szilánk**, **tüske** szavak a jelentésükön keresztül kötődnek a szócsalád tagjaihoz a nyelvi párhuzamaival együtt. Szerkezeti felépítésük: *szá-* + *-l*, *szi-* + *-lánk*, *tü-* + *-ske*.

⁴⁷ Átvétel a szkíta-hun nyelvekből.

⁴⁸ Vö.: or. *šašlyk* (< *šaš-*: szótó + *-lyk* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző) 'nyárson sült birkaús'.

Továbbá a tuskés szőréről, fogáról kapta az elnevezést néhány állat, vö.: csuv. *sysna* 'sertés, disznó', vö.: cser. *sasna*, *sösna*, magy. *gyisznó*, *disznó*. Ld. még hak. *sosxa*, bask. *suska*, ujj. *čočka*, tat. *čučka* 'disznó' (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük relatív szótó + képző: csuv. *sys-* (< *sy-*: abszolút szótó + *-s*: képző) + *-na*: 'valamivel ellátott, valamihez tartozó', cser. *sas-* (< *sa-*: abszolút szótó + *-s*: képző) + *-na*, *sös-* (< *sö-*: abszolút szótó + *-s*: képző) + *-na*, magy. *gyisz-* (< *gyi-*: abszolút szótó + *-sz*: képző) + *-nó*, *disz-* (< *di-*: abszolút szótó + *-sz*: képző) + *-nó*. Az adatok másik része a relatív szótóval tartozik össze: hak. *sosxa*, bask. *suska*, ujj. *čočka*, tat. *čučka*, ugyanakkor a 'haj' szóval azonosak, vö.: csuv. *šūs* 'haj', ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sač*, üzb. *soč*, ujj. *čač*, KB. *säč*, kirk., alt. *čač*, tat. *čäč*, bask. *säs*, hak. *sas*, miser *cäc*, kum. *čas*, kaz., k.kalp., nog. *šaš* 'haj', vö.: mong. *üse(n)*. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: csuv. *šü-* + *-s*, ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sa-* + *-č*, üzb. *so-* + *-č*, ujj. *ča-* + *-č*, KB. *sä-* + *-č*, kirk., alt. *ča-* + *-č*, tat. *čä-* + *-č*, bask. *sä-* + *-s*, hak. *sa-* + *-s*, miser *cä-* + *-c*, kum. *ča-* + *-s*, kaz., k.kalp., nog. *ša-* + *-š*, vö.: mong. *ü-* + *-se(n)*.

A magy. *disznó* alakváltozatai *gyisznó*, *disznyó*, *disztó*, stb., a TESz szerint csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *sysna* 'disznó'. (TESz) A török adatok idetartoznak, azonban a magyar szó jövevény volta nem igazolt. Az or. *svin'a* 'disznó' közeli kapcsolatban van a magy. *sövény* szóval.

A disznó a tuskés szőréről kapta a nevét ugyanúgy, mint a *sün*. A TESz véleménye szerint a magy. *sün*, *sül*, vö.: *süj*, *süviny*, *szür*, *szin*, *sin*, *sövin* 'szúrós, tuskés bőré, rovarevő kis emlős állat, szúrós, tuskés növényi termés'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *soule* 'egy fajta sün', cser. *šu-lä*, mdE. *šejel*, mdM. *šejel*, fi. *siili*, észt *siil* 'sün'. (TESz) Az adatok idetartoznak, azonban a magyar szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból. A *sün*, *sül* összetartozik a 'kő, fog, haj' jelentésű szavakkal, így a magy. *süllő* 'fogas' *sül* relatív tövével.

A fog szavakkal rokon magy. *tüske*, *szál*, *szilánk* abszolút szótövei is idetartoznak, vö.: *tü-* + *-ske*, *szá-* + *-l*, *szü-* + *-lánk*. A képzőváltozatok *-ske*, *-l*, *-lánk* pedig a fenti 'fog' és 'kő' jelentésű szavak képzőivel rokon, amelyeknek egy része *-l* illetőleg *-l* kezdetű, végső eredete pedig *-t* ($-l < -\delta < -t$) és a másik része ugyanúgy *-t* fejleménye, csak másik úton változva más hangváltozatok jöttek létre, vö.: *-š* ($< -č < -t' < -t$), *-s* ($< -š^{49} < -t$), *-d* ($< -t$). Az angol *tooth* 'fog' is idetartozik s az eredeti szókezdőt (*t-*) tartalmazza, a képző kezdő mássalhangzójának pedig a réshangúsodott változatát (*-th*).

A Kāšy. *jīkī tīš* szókapcsolat második tagja a *tīš* rokonságába tartoznak a következők: A török nyelvek közül vö.: csuv. *šäl* 'fog', azerb., kirk., tuv. *šiš* 'nyárs, hegyes végű pálca', oszm. *šiš* 'nyárs, kötöttű, kard', ujj. *čiš*, türkm. *tīš*, tat., bask. *teš* 'fog'. (JEGOROV 1964) A szó eredeti jelentése 'hegy, hegyes kinövés' s az elnevezésekhez a mintát a folyóelágazás hegyes alakja motiválta. A *süllő* szó jelentése pedig 'az ilyen kinövéssel, azaz foggal ellátott'.

⁴⁹ Interdentális zöngétlen spiráns hang.

2.71. tok

A szó jelentheti a tokhalat, valaminek a tartóját és egyfajta tollat. A magy. *tokhal* 'porcos vázú, íváskor a folyókba vándorló tengeri hal'. Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó, vö.: türkm. *dokî* 'viza', tob. *tuyu* 'tok'. (TESz)

A szónak alakváltozatai a magy. tok, tű, pihe. A TESz szerint a magy. tok 'burok, tartó, lószerszám, termés védőburka, madár testén levő szaruképződmény, amelyből a toll kifejlődik, ablaknak, ajtónak falba erősített tartója, a finom kerámiák égetésekor használt tűzálló edény', a TESz szerint ismeretlen eredetű. A magy. pihe ld. pehely 'finom, puha szőrzet, bolyhosság, pernye, finom apró, puha toll'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz)

A szócikk írója nem ismerte fel a török nyelvi kapcsolatokat. Idetartozik a magy. *tű* (ld. *tüvecske, tí, tüj, tüjj*) 'valahová fölerősíthető, rászúrható díszítés, ruhadarab részeinek összeerősítésére alkalmazott eszköz, varrásra, kézimunkázásra szolgáló vékony, hegyes eszköz, szerszám túszerű alkatrésze, növények szúrós, tű alakú levélkéje, növény tuskéje stb.'. Származékszó, az elavult *tövik* igének főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. (TESz)

A magy. *tüjj* alakváltozatban az egyik *-j-* az eredeti *-t-* fejleménye, a másik pedig a *-k-* zárhangé. A magy. *tövik* alakban a *-v-* a *-t-* fejleménye.

Az alakváltozatok valóban arra utalnak, hogy *tüvek, *tövik változat is használatos lehetett. Ennek azonban a szerkezeti felépítése: *tü-* + *-vek*, *tö-* + *-vik*. semmi köze nincs a folyamatos melléknévi igenévhez.⁵⁰

A magy. *tok* nyelvi párhuzama a Kāšγ. *jūk* 'madártoll'. A törökség többi nyelvében is ismert, vö.: csuv. *těk* 'madártoll, háziállatok szőre, szőr a testen'. Zamašš., ojr., hak. *tük* 'szőr', kirg., kazak *tūk* 'szőr a testen', ujj. *tűk* 'pehely, pihe', oszm. *tűj* 'szőr. pihe, haj', üzb. *tuk* 'haj', pihe', jak. *tűű* 'pihe', tuv. *dūk* 'szőr', tuv., hak. *čüg* 'toll'. (JEGOROV 1964)

A magy. *pihe* a *pehely* címszónál található, 'finom, apró, puha szőrzet, bolyhosság, pernye, finom, apró, puha toll, pelyva, növény héja'. Hangutánzó eredetű szócsalád, ld. *piheg*. (TESz) < *pehe-*: szótó + *-ly*: képző.

Bár a *pihe* egyik jellemző tulajdonsága, hogy könnyű, ez nem jelenti azt, hogy a *pihe* mint szőr közvetlenül hangutánzó szóból keletkezett volna.

Idetartozik a magy. *moha* 'apró, zöld levelű é szárú spórákkal szaporodó virágtalan növény, pihe, nő'. Szláv eredetű, vö.: blg. *mъx* 'moha, pihe', szrb.-hv. *mâh* 'penész, moha, pihe', szln. *mâh* 'moha, pihe, mocsár', szlk. *mach, moch* 'moha', or. *mox* 'moha'. (TESz) Nem fogadható el a TESz álláspontja, mert nem

⁵⁰ Ld. CZEGLÉDI Gyökrendszer.

vette figyelembe a szócsalád többi tagját.

Rokona az or. *puş* 'pihe'. A *pihe* ugyanúgy kinövés, mint a szőr, csak finomabb, könnyebb. Idetartozik, mint kinövés a magy. *tok* 'madár testén lévő szaruképződmény, amelyből a toll kifejlődik'. Ismeretlen eredetű. (TESz)

Idetartozik a Kāšy. *juklat-* 'tollazattal ellátni'. < *juk-*: abszolút szótó + *-la-*: igeképző + *-t-*: igeképző, ld. magy. *tesz*.

Az abszolút szótó 'toll' jelentésű és megvan a többi török nyelvben is a megfelelője, vö.: csuv. *těk* 'madártoll, háziállatok szőre, szőr a testen', Zamahš., ojr., hakasz *tūk* 'szőr', kirg., kazak *tūk* 'szőr a testen, sörte', ujj. *tūk* 'pehely', oszm. *tüj* 'szőr, pehely, pihe, hajsza', üzb. *tuk* 'haj, pihe', jak. *tüü* 'pihe', tuv. *dük* 'szőr', tuv., hakasz *čüg* 'toll'. (JEGOROV 1964)

Kötődik hozzájuk a csuv. *šām* 'szőr', MK., türkm., oszm. *jün*, bask. *jök*, tat. *jon*, kirg., kazak, k.kalp. *žün*, ujj. *žun*, üzb. *žun, jung*, azerb., nog., kumük *jun*, Zamahš., csag. *jüng*, jak. *suŋ* 'szőr', alt. *d'um, d'ym* 'toll'. (JEGOROV 1964), alakváltozata az ang. *pen* 'toll'.

Ezek az adatok azt is jelzik, hogy a végső *-k* előtt *-t-* eredetű mássalhangzó is használatos.

2.72. gyalom

Nem tartozik ide etimológiailag, mert eredetileg *k-* kezdetű a magy. *háló*, amely a TESz szerint ősi örökség a finnugor korból, alapszava pedig az uráli korból, vö.: vog. *xulep*, osztj. *kāleß*, zürj. *kulem*, finn *kalin*, észt *kale* 'vonóháló', szam. jeny. *kuoðese, kourese* 'háló'. (TESz) < magy. *há-*: abszolút szótó + *-lő*: képző, vog. *xu-* + *-lep*, osztj. *kā-* + *-leß*, zürj. *ku-* + *-lem*, finn *ka-* + *-lin*, észt *ka-* + *-le* 'vonóháló', szam. jeny. *kuo-* + *-ðese, kou-* + *-rese*.

A magy. *gyalom* rokona a Kāšy. *turkā* 'hurokba' töve, idetartozik az or. *silok* 'háló', a csuv. *šilēm* 'húzóháló', bask., nog., türkm. *jylım*, tat., k.kalp. *žylım* 'húzóháló', jak. *ilim*, szanszkr. *žalam* 'háló'. Vö.: *il, jil* 'kötni, egyesíteni'. (TESz) < magy. *gya-*: abszolút szótó + *-lom*: képző, a Kāšy. *tu-* + *-rkā*, or. *si-* + *-lok*, csuv. *ši-* + *-lēm*, bask., nog., türkm. *jy-* + *-lym*, tat., k.kalp. *žy-* + *-lym*, jak. *i-* + *-lim*, szanszkr. *ža-* + *-lam*. A tövében a magy. *szál* és nyelvi megfelelői vannak meg.

2.73. vejsze

A TESz szerint a magy. *vejsze* 'nádból, vesszéből készített, a víz színétől a fenekéig érő labirintusszerű halfogó rekeszték, hálóból való, varsában végződő halfogó eszköz, halastó, (lápban, mocsárban, érben) az

a hely, ahol halászni lehet'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *vej-*: szótó + *-sze*: képző. A *vejsze* alakja kürtőhöz hasonlít s a vízforrás is hasonló alakú gödörből tör elő.

2.74. szaka

Az *sz-* szókezdő van meg a magy. *székely* (*széke* + *-ly*) és a *szaka* szkítákat jelölő népnévben, továbbá magában a *szkíta* (*szkí* + *-ta*) névben is.

2.75. gyertya

A TESz szerint a magy. **gyertya** 'viaszból, faggyúból stb. készült rúd alakú béllal ellátott világító eszköz, ennek lángja, fénye, függőlegesen magasba rúgott labda'. Ótörök eredetű, vö.: alt. *yarta* 'halászatnál használt fáklya', csuv. *šurta* 'gyertya'. Vö.: *yar-*, *yaru-* 'fénylik'. (TESz) < *gyer-*: relatív szótó (< *gye-*: abszolút szótó + *-r*: képző) + *-tya*: képző.

A szó megvan Jegorovnál, vö.: csuv. *šurta* 'gyertya' < **šur*, türk *jar*, *joru*, alt. *d'ar* 'világítani, fényt kibocsájtani', vö.: KB. *jarug* 'fény', ujj. *joruk*, nog. *jaryk*, kirg., k.kalp. *žaryk*, hak. *čaryx* 'fény' (JEGOROV 1964) < csuv. *šur-*: relatív szótó + *-ta*: képző, *šu-*: abszolút szótó + *-r*: képző, türk *ja-* + *-r*, *jo-* + *-ru*, alt. *d'a-* + *-r*, KB. *ja-* + *-rug*, ujj. *jo-* + *-ruk*, nog. *ja-* + *-ryk*, kirg., k.kalp. *ža-* + *-ryk*, hak. *ča-* + *-ryx*.

A relatív szótóval összetartozik az or. **jarkij** 'fényes' szó *jark-* töve, amely az oroszban átvétel. A relatív szótónek alakváltozata a magy. *csillog*, *csillag* *csil-* töve és nyelvi párhuzamai, vö.: csuv. *šáltär* 'csillag'.

2.76. borz

A TESz szerint a magy. **borz** valószínűleg ótörök eredetű, vö.: csuv. *purš* 'borz', vö.: csag. *borsuq*, tat. *buršäk*, bask. *burhyq*, alt. *porsuq*, hak. *posyx* 'ua.', mong. *borki* 'öreg borz', ukr. *borsuk*, or. *barsuk*, le. *borsuk* 'ua.'. (TESz) < magy. *bor-*: relatív szótó + *-z*: képző, csuv. *purš* 'borz', csag. *bor-* + *-suq*, tat. *bur-* + *-šäk*, bask. *bur-* + *-hyq*, alt. *por-* + *-suq*, hak. *por-* + *-syx* 'ua.', mong. *borki* 'öreg borz', ukr. *bor-* + *suk*, or. *bar-* + *suk*, le. *bor-* + *-suk*. Rokona a Kāšy. **bursmuk** 'borz'.

2.77. ürge

A TESz szerint a magy. **ürge** 'füрге mezei rágsáló', bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó, vö.: alt. *örkö*, hak. *örke*, *örge*, tuv. *örge* 'ürge'. A magyar régiségben ld. *ir* 'ürge'. (TESz) < magy. *ü-*: abszolút szótó + *-rge*: képző, alt. *ö-* + *-rkö*, hak. *ö-* + *-rke*, *ö-* + *-rge*, tuv. *ö-* + *-rge*, magy. *i-* + *-r*.

A csuv. **tyrkas** 'ürge' < csuv. *tyrǎ* 'gabonabag' + *kas* 'vágni, megsemmisíteni'. (JEGOROV 1964)

Az *ürge* mint állat a nevét kaphatta a fűrgeségéről, de az üregről is, hiszen a gödör a lakóhelye, esetleg az *öröl* szóval is összekapcsolható. Az emberre, pontosabban a férfi emberre használják az *ürge* szót, amelyet 'férfi' jelentésűnek kell értelmezni és összetartozik a törökségben ismert *er* 'férfi' szóval. Az *üreg*-nek közeli rokona az *árok* szavunk.

2.78. görény

A szó családjába tartozik a Kāšy. **kužuklā-** 'fenékre verni' (< *kužuk-*: relatív szótó 'fenék, hátsó rész' + *-lā-*: képző) relatív szótóve.

Rokona a mong. **k'ürene**. A TESz szerint a magy. **görény** 'a macskánál kisebb ragadozó állat, amely veszélyben átható bűzt bocsát ki magából'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, megfelelője a mai csuvasban nincs meg. Vö.: CC. *kara qūzen*, bask. *kōden*, kirk. *kūzön*, hak. *kūzen*, tuv. *kūzen* 'görény, menyét', mong. *kürene*, mandzsu *kurene* 'ua.' (TESz). Az adatok idetartoznak, azonban a magyarban a kölcsönzés nem igazolt.

Az állat a farkáról kaphatta az elnevezést s a fark szó a csuvasban **xüre**, **xèvre** 'fark, kormány', vö.: MK. *kudruk*, csag., ujb., üzb., kirk., oszm., karacs., kum., alt. *kujruk*, kaz., k.kalp., nog. *kujryk*, tat. *kojryk*, bask. *kujruk*, azerb. *gujrug*, türkm. *gujruk*, hak. *xuzurux*, tuv. *kuduruk*, jak. *kuturuk*, mong. *xudurga*, vö.: *kudur* 'farkkal irányítani'. (JEGOROV 1964)

A 'fark' szavak szerkezeti felépítése szótó + képző: csuv. *xü-* + *-re*, *xév-* + *-re*, MK. *kud-* + *-ruk*, csag., ujb., üzb., kirk., oszm., karacs., kum., alt. *kuj-* + *-ruk*, kaz., k.kalp., nog. *kuj-* + *-ryk*, tat. *koj-* + *-ryk*, bask. *kuj-* + *-ruk*, azerb. *guj-* + *-rug*, türkm. *guj-* + *-ruk*, hak. *xuzu-* + *-rux*, tuv. *kudu-* + *ruk*, jak. *kutu-* + *-ruk*, mong. *xudu-* + *-rga*. A görény szavak szerkezeti felépítése ugyanaz: mong. *k'ü-* + *-rene*, magy. *gö-* + *-rény*, CC. *kara qü-* + *-zen*, bask. *kö-* + *-den*, kirk. *kü-* + *-zön*, hak. *kü-* + *-zen*, tuv. *kü-* + *-zen* 'görény, menyét', mong. *kü-* + *-rene*, mandzsu *ku-* + *rene*. A szótóvek alakváltozatai úgy függnek össze, hogy az eredeti szókezdő *k-* részben megmaradt, vö.: mong. *k'ü-*, bask. *kö-*, kirk. *kü-*, hak. *kü-*, tuv. *kü-*, mong. *kü-*, mandzsu *ku-* (vö.: 'görény'), MK. *kud-*, csag., ujb., üzb., kirk., oszm., karacs., kum., alt. *kuj-*, kaz., k.kalp.,

nog. *kuj-*, tat. *koj-*, bask. *kuj-*, tuv. *kudu-*, (vö.: 'farok'), részben *k- > x-* réshangúsodás történt: csuv. *xü-*, *xěv-*, hak. *xuzu-*, mong. *xudu-*, valamint *k- > g-* zöngésedés: magy. *gö-*, azerb. *guj-*, türkm. *guj-*. A szótó második mássalhangzója eredeti *-t-* volt, vö.: jak. *kutu-*, amely zöngésedhetett (*-t- > -d-*), vö.: MK. *kud-*, tuv. *kudu-*, mong. *xudu-*, zöngésedett, palatalizálódott és réshangúsodott (*-t- > -d'- > -j-*): csag., ujk., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *kuj-*, kaz., k.kalp., nog. *kuj-*, tat. *koj-*, bask. *kuj-*, azerb. *guj-*, türkm. *guj-*, zöngésedett, réshangúsodott: *-t- > -δ- > 1. -w- > 1.1. -v-* (csuv. *xěv-*) 1.2. *-V- > -0-* (csuv. *xü-*, mong. *k'ü-*, magy. *gö-*, CC. *qü-*, bask. *kö-*, kirg. *kü-*, hak. *kü-*, tuv. *kü-*, mong. *kü-*, mandzsu *ku-*) 2. *-z-* (hak. *xuzu-* + *-rux*). A második elem a képző, kezdő mássalhangzója eredeti *t-* volt, amelynek csak a fejleményei szerepelnek a 'gödény' és a 'farok' szavakban. A *t-* zöngésedett és réshangúsodott (*t- > δ-*): bask. *-δen*, tovább változott (*t- > δ- 1. r-*): csuv. *-re*, MK. *-ruk*, csag., ujk., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *-ruk*, kaz., k.kalp., nog. *-ryk*, tat. *-ryk*, bask. *-ruk*, azerb. *-rug*, türkm. *-ruk*, hak. *-rux*, tuv. *-ruk*, jak. *-ruk*, mong. *-rga*, mong. *-ene*, magy. *-rény*, mong. *-rene*, mandzsu *-rene*, 2. *z-*: CC., hak. *-zen*, tuv. *-zen*, kirg. *-zön*. A képzők második mássalhangzója vagy *-k* (CVk) ill. a zöngésedett változata a *-g-* (CgV), vagy pedig nazális (CVn, CVn'). Ennek az a magyarázata, hogy a közös előzmény **CVnk < *CVtk* lehetett. Az egyik esetben denazalizáció történt, a másik esetben pedig a nazális maradt meg és a zárhang tűnt el *-k- > -γ- > 1. -w- > -V- > -0-*, 2. *-j-*. A *-j-* az előző *-n-*nel együtt alkotja a magy. *-ny-*-t.

2.79. tűzok

Alakváltozata a Kāšγ. **tūj, tūz** 'tűzok' < *tū-*: abszolút szótó + *-j, -z*: képző. A TESz szerint a magy. **tűzok** 'mezőn élő, pulyka nagyságú, sárgásbarna színű madár'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csag. *toydaq*, azerb. *tovdağ*, bask. *duyadaq*, kirg. *tōdaq*, tuv. *toyduq*, mong. *toyodag* 'tűzok'. (TESz) < magy. *tú-* + *-zok*: képző, csag. *toy-*: abszolút szótó + *-daq*: képző, azerb. *tov-* + *-dağ*, bask. *duya-* + *-daq*, kirg. *tō-* + *-daq*, tuv. *toy-* + *-duq*, mong. *toyo-* + *-dag*.

Az abszolút szótó hosszú magánhangzójának előzménye diftongus (-VC-) ill. triftongus (-VVC-) volt. A képző eredeti kezdő mássalhangzója *t-* volt, amelynek fejleményei szerepelnek az adatainkban, vö.: *-d* (< *-t*), *-δ* (< *-t*), *-z* (< *-δ < -t*).

Az madár nevének szó szerinti jelentése 'dagadó', amely onnan van, hogy a tűzok és a pulyka jellegzetessége, hogy felfújja magát, felborzolja a tollát. Maga a magy. **dagadó** szó is idetartozik, szerkezeti felépítése: *daga-* + *-dó*.

Idetartozik a magy. **duzzad** 'haragra gerjed, terjedelmében növekszik, dagad, árad, felfuvalkodik, kedve kerekedik'. Hangfestő eredetű, ld. még *dac*. (TESz) < *duz-*: relatív szótó + *-za*: képző (vö.: *-zog*) + *d*: képző.

A magy. **duzzog** 'csendesesen morgolódik, durcáskodik, duzzad'. Hangfestő eredetű. (TESz) < *duz-*: relatív szótó + *-zog*: képző.

A magy. *pulyka, túzok*, a felfújttollazatáról kapta a nevét. A szónak alakváltozata a Kāšy. *tulkuklan-* 'felfújtnak lenni' relatív töve: < *tulkuk-*: relatív szótó + *lan-*: visszaható igeképző.

Rokona a csuv. *tul* 'megtelni', tat., bask., üzb. *tul*, ujj., kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr., hak. *tol*, oszm., mag., türkm., azerb., tuv. *dol* 'megtelni, telítődni'. (JEGOROV 1964)

Idetartozik a relatív szótöve a csuv. *tulaš* 'dúlni, fúlni, vitatkozni, szitkozódni', kirg., üzb., tat. *talaš*, kazak, k.kalp. *talas*, oszm. *dalaš* 'veszekedni'. Ld. *tula*. (JEGOROV 1964) < csuv. *tula-*: relatív szótó + -š: képző, kirg., üzb., tat. *tala-* + -š, kazak, k.kalp. *tala-* + -s, oszm. *dala-* + -š.

A relatív szótó alakváltozata a magy. *tele*, magy. *dúl* 'pusztít, felfogat, fosztogat, végrehajt stb'. Ismeretlen eredetű. (TESz), magy. *dúl-fúl* 'kersző. (TESz), magy. *fúl, fúlik* 'levegő hiánya, a lélegzés akadályozottsága következtében meghal'. A *fú-* alapszava valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *pedni* 'megfullad', votj. *pod-* 'rothad, rothadt büzt terjeszt', *pedi-* 'megún, légszomja van (a halaknak a jég alatt)', mdE.M. *povams, puvams* 'mefojt'. (TESz), a magy. *fúj, fúv-* 'tüdejéből levegőt nyom ki, levegőmozgás van (szél) mozog, (hangszert fújással szólaltat meg, folyamatosan mond, énekel valamit stb.'. Ősi hangutánzó szó az uráli korból, vö.: vog. *puw-*, osztj. *põγ-* 'ua.', mdM. *purams* 'fúj, elfúj, ráfújással gyógyít', sam.jur. *pūt's'* 'fúj (ember, szél)', jeny. *fueŋabo*, tavgi *fuarúma* stb. 'fúj, liheg'. (TESz), magy. *fojt* 'levegőtől megfosztva megöl'. Származékszó, ld. *fúl, fullad*. (TESz) Nem igazolt a finnugor eredet, a szócikk írója nem vette figyelembe a rendszert és azok adatait.

Ezekkel a szavakkal összetartozik az or. *dut'* 'fújni', *dúju* '(én) fújok', *duj* 'fújj'. A magy. *pulyka, túzok*, a felfújttollazatáról kapta a nevét, a fenti szavak a szócsaládba tartoznak.

2.80. gödény

A TESz szerint a magy. *gödény* 'pelikán, kócsag, sokat ivó ember, nagyétkű, eszem-iszom ember'. Valószínűleg ótörök eredetű, vö.: jak *kütän* 'daru nagyságú madárfajta', csag. *qotan* 'pelikán' stb. (TESz) < 1. *gödé-*: szótó (< *gö* + *-dé*) + *-ny*: képző, 2. *gö-*: abszolút szótó + *-dény*: képző.

2.81. bölény

Rokona a Kāšy. *bulan* 'egyszarvú állat' < *pu-*: abszolút szótó + *-lan*. A TESz szerint a magy. *bölény* ótörök eredetű, vö.: bask. *bülen* 'jávorszarvas', tat. *bolan* 'szarvas', alt. *bulan* 'jávorszarvas'. (TESz) Az állat a szarváról kapta a nevét, rokonai a magy. *ökör* és nyelvi párhuzamai azzal a különbséggel, hogy itt csak egy szarvtól van szó.

2.82. sólyom

A magy. **sólyom** 'a varjúnál nagyobb, vadászatra betanítható ragadozó madár, lószínnévként'. Bizonytalan eredetű. Vö.: Kāšy. *čapli*, csag., oszm. *čavli* 'fiatal sólyom vagy héja, karvaly'. (TESz) < só-: abszolút szótó + -lyom: képző, Kāšy. *čap-* + -li, csag., oszm. *čav-* + -li. Nem értünk egyet a TESz véleményével, mert nem az -m a képző, hanem a -lyom. Az abszolút szótó a magy. *szeg* és társaihoz áll közel ugyanúgy, mint a csuv. és or. *sokol soko-* töve, ahol az -l képző.

Kasgarinál a következő adatokat találtam: Kāšy. **žavli** 'sólyom' (< žav-: szótó + -li: képző), Kāšy. **žagri** 'sólyom' (< žag -: szótó + -ri: képző), 'Kāšy. **sas** 'sas' (< sa-: szótó + -s: képző).

A sólyom madarat olyan szóval is megnevezték a különböző nyelvekben, amely a magyarban már más, de hasonló madárnak a neve. Ugyanakkor a név szótöve is jelenthet sólymot, amely szótó a magy. *sólyom* név alakváltozata. Ilyen a Kāšy. **tugril** 'ragadozó madár, amely megöl ezer kacsát, de csak egyet eszik meg'. Kāšy. **tugril** 'sas'. < tugri-: (< tug-: abszolút szótó + -ri: képző) relatív szótó + -l: képző. Rokona a magy. **turul**: Árpád törzsének totemisztikus madara volt. Az ősm. mondavilágban a sashoz vagy sólyomhoz hasonló nőtény madár'. ÓT. *toyri* 'vadászsólyom', csag. *toyri*, oszm. *toğrul* 'sólyom', perzsa *toğri* 'sólyom'. (TESz) < magy. *turu-*: relatív szótó (< tu-: abszolút szótó + -ru: képző) + -l: képző, ÓT. *toyri-*: relatív szótó (< toy-: abszolút szótó + -ri: képző) + -l: képző, csag. *toyri-*: relatív szótó (< toy-: abszolút szótó + -ri: képző) + -l: képző, oszm. *toğru-*: relatív szótó (< toğ-: abszolút szótó + -ru: képző) + -l: képző, perzsa *toğ-*: abszolút szótó + -ri: képző.

Az abszolút szótó a hegyes, éles, tű formájú tárgygal tartozik össze s a képzővel ellátott forma pedig a hegygel, éllel ellátott jelentésű. A relatív szótónek jelentésbeli rokona, hangtanilag alakváltozata, szerkezetileg pedig ugyanaz mint a magy. *sas*, *sólyom* és az or. *sokol* 'ua.'

A TESz szerint a magy. **sas** 'egy fajta ragadozó madár, oszlop, bevéselt gerenda, sasszeg, horog, köröm, hasíték, bemetszés'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *šuz* '(füles) bagoly', lp. *cisku* 'sólyom', *cicka* 'karvaly'. (TESz) < magy. sa-: abszolút szótó + -s: képző, zürj. *šu-* + -z, lp. *ci-* + -sku, *ci-* + -cka.

A ném. **Har** 'madár, turul' csak akkor tartozik ide, ha a szókezdő h- eredeti t- fejleménye ugyanúgy, mint az *š-*, *s-*.

A *turul* alakváltozata az or. **or'ol** 'sas' (< or'o-: (o-: abszolút szótó + -r'o-: képző) relatív szótó + -l: képző), a szókezdő t- elenyészett. Az or. *or'ol* csuvas megfelelője *āmārt kajāk*, ahol a második tag a *kajāk* 'madár' jelentésű szó. Az *āmārt kajāk* 'sas, királysas' jelentésű. Az első tag az *āmārt* Jegorov szerint összetartozik azzal a mitológiai madárral, amit Keleten *simurg*-nak hívnak (*si* 'kutya', *murg* 'madár'). Vö.: tat. dial. *semurg koši* (vö.: ir. nyelv: *karakoš*). Valószínűleg szarmata vagy bolgár örökség, vö.: újg. *symurka* 'mesebeli madár'. kazak. *samyryk-kus* 'sas', perzsa *si-morg*, *simurg* 'mesebeli madár'. (JEGOROV 1964)

A magy. *sólyom* alakváltozata a Kāšy. *taŋla kuž* 'héja, ölyv' első tagja a *taŋla* (< *taŋ-*: szótó + *-la*: képző). A fentiek közül mindegyik madárnak a legjellemzőbb tulajdonsága a hegyes és éles karma, csőre. Ezért az ilyen kiálló, görbülő és éles dolgokkal rokon szó szolgálhatott alapul a megnevezésnek. Így idetartozik a csuv. *tumxax*, *tumxa* 'halom, domb, bucka', üzb. *tungak* 'tuskó', *dung* 'halom', bask. *tüŋgek*, tat. *tümgek*, alt. *töngöš* 'tuskó', *töngöšök* 'halom, domb', tuv. *töngelik* 'halom, domb', türkm. *tümmek*, *tömmuk* 'halom, domb', *toŋŋe* 'tuskó'. (JEGOROV 1964) Az alt. *töngö-*: szótó + *-š*: képző, *töngö-*: szótó + *-šök*: képző, tuv. *töŋge-* + *-lik*: képző. A szótó tokona a magy. *töŋkő*. Az ilyen hegyes tárgy stb. megnevezésére használja a csuvas a *sělě* 'zab', ujj., kirg., kum. *sulu*, üzb. *suli*, kazak., k.kalp. *suly*, ojr., hak. *sula*, tat. *soly*, bask. *hölö* 'zab', vö.: kalm. *sul* 'zab'. (JEGOROV 1964) < csuv. *sě-*: abszolút szótó + *-lě*: képző, ujj., kirg., kum. *su-* + *-lu*, üzb. *su-* + *-li*, kazak., k.kalp. *su-* + *-ly*, ojr., hak. *su-* + *-la*, tat. *so-* + *-ly*, bask. *hö-* + *-lö*, vö.: kalm. *su-* + *-l'*. Rokona a magy. *él* 'hegy, éle, hegye valaminek'.

A Kāšy. *taŋla kuž* szókapcsolat második tagja a *kuž* 'madár jelentésű'. Vagy 'héja ill. ölyv madár' a jelentése, vagy pedig az első tagot 'karmos, csőrös, éles, hegyes, ragadó stb.' jelzőként kell értelmezni. Ez a megoldás jellemző a török nyelvekre, vö.: csuv. *věšen kajäk* 'repülő madár', *šätkän*⁵¹ *kajäk* 'ragadozó, rabló madár', *jurlakan kajäk* 'énekes madár', stb.

A második tag a 'madár' szó megvan a törökségben, vö.: csuv. *kajäk* 'madár', *kajäk-kěšěk* 'madarak' gyűjtő jelentésben 'szárnyasok', 'vad', *kajäk xur* 'vad liba', *kajäk kăvakał* 'vad kacska', *tisker kajäk* 'vadállat', ÓT. *kajik*, KB., Zol. bl. *kedik* 'gímsszarvas, szarvas', ujj. *kijik* 'szarvas, zerge, gazella, hegyi kecske', tefs. XIV-XV. sz., karaim, ojr. *kijik*, csag. *kiik*, bask. *keek* 'vad állat, ragadozó állat', hak. *kiik* 'vad kecske', tat. *kiek* 'vad (állat), vad madarak', alt. *kijik* 'vad állat', Vö.: jeny., ujj., kirg. *kuš*, bask., tat. *koš*, azerb., türkm. *guš*, kazak, k.kalp., nog. *kus* 'madár'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ka-*: abszolút szótó + *-jäk*: képző, *ka-* + *-jäk*, *kě-* + *-šěk*, ÓT. *ka-* + *-jik*, KB., Zol. bl. *ke-* + *-dik*, ujj. *ki-* + *-jik*, tefs. XIV-XV. sz., karaim, ojr. *ki-* + *-jik*, csag. *ki-* + *-ik*, bask. *ke-* + *-ek*, hak. *ki-* + *-ik*, tat. *ki-* + *-ek*, alt. *ki-* + *-jik*, jeny., ujj., kirg. *ku-* + *-š*, bask., tat. *ko-* + *-š*, azerb., türkm. *gu-* + *-š*, kazak, k.kalp., nog. *ku-* + *-s*.

Megjegyezzük, hogy elvileg idetartozhat az or. *gus* 'liba', a csuv. *xur* 'liba', MK. *kaz*, kirg., kazak, nog., oszm., kum., tat., bask. *kaz*, ujj., azerb., türkm., k.kalp. *gaz*, üzb. *goz*, alt., ojr., tuv. *kas*, hak. *xas*, jak. *xaas* 'liba', vö.: perzsa *kaz* 'liba, fajdkakas, süketfajd'. (JEGOROV 1964) < or. *gu-*: abszolút szótó + *-s*: képző, csuv. *xu-* + *-r*, MK. *ka-* + *-z*, kirg., kazak, nog., oszm., kum., tat., bask. *ka-* + *-z*, ujj., azerb., türkm., k.kalp. *ga-* + *-z*, üzb. *go-* + *-z*, alt., ojr., tuv. *ka-* + *-s*, hak. *xa-* + *-s*, jak. *xaa-* + *-s* 'liba', vö.: perzsa *ka-* + *-z*.

Az abszolút szótó összetartozhat azzal a hangutánzó szóval, amely alapul szolgált a 'liba' jelentésű szónak, vö.: Kāšy. *kaŋ* 'a liba ilyen hangot ad ki gágogáskor', Kāšy. *kāz* 'liba', Kāšy. *kāg kūg* 'liba gágogása'.

A képző pedig eredeti *-t* fejleménye, ilyen az *-š* (< *-č* < *-t'* < *-t*), *-s* (< *-th* < *-t*), *-z*, *-r* (< *-δ* < *-t*), *-d* (< *-t*), *-j*, amely vagy *-δ*, vagy *-d'* hangokon keresztül keletkezett, idővel pedig el is tűnhetett az ejtésből.

⁵¹ Vö.: csuv. *šät* 'nyelés, nyelni'. (JEGOROV 1964) + *-kän*: folyamatos ige képző.

A *sólyom* alakváltozata a magy. **ölyv** 'a sasok családjába tartozó, a hollónál nagyobb ragadozó madár, héja'. Valószínűleg ótörök eredetű, bár török megfelelőjét sem a török nyelvemlékekből, sem a mai török nyelvekből nem tudjuk kimutatni. Megvan azonban a mongolban, vö.: közép-mong. *hele'e, heli'e*, ir. mong. *eliye* (< **elige*), burját *ilē*, ojrát *elē* 'a sasok családjába tartozó ragadozó madár'. (TESz) < ö-: abszolút szótó + -lyv: képző, közép-mong. *he-* + *-le'e*, *he-* + *-li'e*, ir. mong. *e-* + *-liye* (< **e-* + *-lige*), burját *i-* + *-lē*, ojrát *e-* + *-lē*.

A *sólyom* rokona lehet a magy. **héja** 'sólyomféle madarak megnevezéseként, egy fajta ragadozó madár'. Valószínűleg származékszó: alapszava a ragadozó madarak vijjogását utánzó, illetőleg állatúzó szóként, közelebből madárhessegető szóként is használt. (TESz) Megjegyezzük, hogy etimológiailag csak az eredeti *t-* fejleményeivel kezdődő szavak tartozhatnak ide. A *héja* és az *ölyv* ily módon etimológiailag nemcsak egymással, hanem az or. *sokol* 'sólyom', magy. *sólyom* szavakkal is összetartozik.

Nemcsak *-l-* kezdetű képzővel, hanem *-r-* kezdetűvel is ismert a sólyom neve, vö.: Kāšy. **žagrī** 'sólyom'. < *žag-*: abszolút szótó + *-rī*: képző. A szó összetartozik a *turul* madárnév *turu-* relatív szótővével. A Kāšy. **urun kuš** 'fehér sólyom' < *urun* 'fehér' (< *u* + *-run*) első tagja egyrészt összetartozik a magy. *fehér* szóval és nyelvi párhuzamaival és a magy. *sólyom* és társaival.

Az összetartozó nevek abszolút szótöve olyan önállóan is használt szavakkal tartozik össze, amelyek a madár görbe és hegyes karmaira, a ragadozó tulajdonságára utalnak, vö.: csuv. **šak** 'akasztani, felakasztani', azerb. *ček*, türkm. *ček* 'akasztani', azerb. *čekil* 'függeni'. (JEGOROV 1964) < azerb. *čeki-*: abszolút szótó + *-l-*: denominális verbum képző.

Hangtanilag az eredeti szókezdő mássalhangzó *t-* volt, amelyet őriz a magy. *turul* és a különböző török nyelvi megfelelője. A *t-* fejleményei közé tartozik a *ž-* (*t* > *dž-* > *ž-*), *ś-* (*t* > *th'-* > *ś-*), *s-* (*t* > *th-* > *s-*), *č-*, *š-* (*t* > *t'-* > *č-* > *š-*). A képző kezdő mássalhangzója az adatokban *-r*, *-l*, *-ly*, is eredeti *-t* fejleménye (*-t* > *-δ* > 1. *-r*, 2. *-l* illetőleg *-t* > *-δ'* > *-l'*, *ly*).

2.83. keselyű

A TESz szerint a magy. **keselyű** 'dögevő, nagytestű, éles látású madár'. Valószínűleg ótörök eredetű, pontos előzményét azonban nem tudjuk kimutatni. Vö.: csag. *qučalaq* 'keselyű', *kudzšalaq* 'kánya', oszm. *qüčügen* 'egy fajta keselyű', kirg. *küčügön* 'egy fajta ragadozó madár', bask. *kusugän* 'sasféle ragadozó madár'. (TESz) < *kese* (< *ke* + *-se*) + *-lyű*, csag. *qučalaq* 'keselyű', *kudzšalaq* 'kánya', oszm. *qüčügen* 'egy fajta keselyű', kirg. *küčügön* 'egy fajta ragadozó madár', bask. *kusugän*.

Látható, hogy nemcsak a magyar, hanem a törökség is ismer *k-* kezdetű szót a héjára, ölyvre, vö.: csuv. **xälat** 'héja, ölyv', üzb. *kalxat* 'héja, ölyv', sor *kylady* 'héja, ölyv', türkm. *kuladu*, mong. *kuldu* 'héja, ölyv'. (JEGOROV 1964) Az or. **kulada** 'ua.' ennek átvétele.

2.84. ölyv

A magy. **ölyv** 'a sasok családjába tartozó, a hollónál nagyobb ragadozó madár, héja'. Ld. a **sólyom** szónál.

A szó használt tulajdonnévként is. Az alakváltozatokból kitűnik, hogy a magy. **Ölyves** név etimológiailag rokon az **Öllyüs** változattal. Ennek az a magyarázata, hogy az **Ölyves** (< **Ölyve** + **-s**) relatív töve az **Ölyve-**, amelynek alakváltozata az **Ölyv** forma illetőleg az **ölyv** közszó. Tovább bontva azonban (< **ö** + **-lyv**) a **tő ö-**, amelynek alakváltozata az **öllyüs** (< **öllyü** + **-s**) és az **öllős** (< **öllő** + **-s**) formák **öl-** töve s a képzőjük pedig **-lyü**, **-lő**. Ez utóbbiak azonosak etimológiailag az **olló** szavunk **-ló** képzőjével, amelynek előzménye **-IVk** volt. A jelentés alapja az elágazás, amelynek jellemzője a hegyes, éles és a görbe. Az ölyvnek és a sasnak ezen tulajdonságai elvezetnek bennünket az elágazó vízhez, ahonnan a mintát vették eleink a megnevezéshez. A hangtani változatok közül a magy. **Ölvedi**, **Ölyves** etimológiailag idetartoznak.

2.85. turul

ATESz szerint a magy. **turul**: Árpád törzsének totemisztikus madara volt. Az ősm. mondavilágban a sashoz vagy sólyomhoz hasonló nőstény madár'. ÓT. **toyril** 'vadászsólyom', csag. **toyril**, oszm. **toğrul** 'sólyom', perzsa **toğri** 'sólyom'. (TESz) < magy. **turu-**: relatív szótó (< **tu-**: abszolút szótó + **-ru**: képző) + **-l**: képző, ÓT. **toyri-**: relatív szótó (< **toy-**: abszolút szótó + **-ri**: képző) + **-l**: képző, csag. **toyri-**: relatív szótó (< **toy-**: abszolút szótó + **-ri**: képző) + **-l**: képző, oszm. **toğru-**: relatív szótó (< **toğ-**: abszolút szótó + **-ru**: képző) + **-l**: képző, perzsa **toğ-**: abszolút szótó + **-ri**: képző. Az abszolút szótó a hegyes, éles, tű formájú tárgygal tartozik össze s a képzővel ellátott forma pedig a hegyvel, éllel ellátott jelentésű.

Idetartozik a Kāšy. **tugrīl** 'ragadozó madár, amely megöl ezer kacsát, de csak egyet eszik meg'. Kāšy. **tugrīl** 'sas' < **tugrī-**: (< **tug-**: abszolút szótó + **-rī**: képző) relatív szótó + **-l**: képző.

A relatív szótóval (**tugrī-**) összetartozik a Kāšy. **žagrī** 'sólyom' < **žag-**: abszolút szótó + **-rī**: képző. Jelentésbeli rokona, hangtanilag alakváltozata, szerkezetileg pedig ugyanaz a magy. **sas**, **sólyom** és az or. **sokol**'.

Az eredeti szókezdő mássalhangzó **t-** volt, amelyet őriz a magy. **turul**, Kāšy. **tugrī**. Nemcsak madárnévként, uralkodó nevében is megvan, vö.: Kāšy. **Tugrīl bek**: a szeldzsukok uralkodója, Kāšy. **tugrīl**: ragadozó madár neve, férfinév is. Közszóként vö.: Kāšy. **turul-** 'összetekertnek lenni'.

A magy. **turul** 'Attila szent madara, nemzetségnév, eredetiben kerecsensólyom, fekete szürkés, mint a saktábla a begye, jelkép, lélekmadár'. A szó relatív tövével összetartozik a Kāšy. **tūz** 'gyökér, tő'. < **tū-**: abszolút szótó + **-z**: képző. Idetartozik a csuv. **tymar** 'gyökér, ér, ín, rost, véredény', MK., Zamaxš. **tamur**,

Zol. bl. *tamyr*, özb. *tamar*, azerb., oszm. *damar*, jak. *tymyr* 'ér, ín, rost, véna', ujj. *tomur*, üzb. *tomir*, türkm. *damar*, kirg., kaz., k.kalp., ojr, hak., tat., bask. *tamyr*, kum. *tamur* 'gyökér, véredény, pulzus', perzsa *dāmar* 'gyökér (növényé), kiirtás, pusztítás, megsemmisítés' (JEGOROV 1964) < csuv. *tyma-*: abszolút szótó + *-r*: képző, MK., Zamaxš. *tamu-* + *-r*, Zol. bl. *tamy-* + *-r*, özb. *tama-* + *-r*, azerb., oszm. *dama-* + *-r*, jak. *tymy-* + *-r*, ujj. *tomu-* + *-r*, üzb. *tomi-* + *-r*, türkm. *dama-* + *-r*, kirg., kaz., k.kalp., ojr, hak., tat., bask. *tamy-* + *-r*, kum. *tamu-* + *-r*, perzsa *dāma-* + *-r*.

Szólni kell a magy. *tar* 'kopasz, csonka' jelentésű szóról, amely a TESz szerint csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: Kāšγ. *tāz*, ujj. *taz*, oszm. azerb. *daz*, tat., nog. *taz* 'kopasz', mong. *tas* 'egy fajta szürke sas', kalm. *tar* 'csupasz, kopasz'. (TESz). < magy. *ta-*: abszolút szótó + *-r*, Kāšγ. *tā-* + *-z*, ujj. *ta-* + *-z*, oszm. azerb. *da-* + *-z*, tat., nog. *ta-* + *-z*, mong. *ta-* + *-s*, kalm. *ta-* + *-r*.

A szócikk írója tévesen hozta ide a mong. *tas* 'egy fajta szürke sas' szót, amely a magy. *sas* madárnév alakváltozata, mert csak a *turul* relatív tövével tartozik össze. Hangtanilag azonban fontos adat, mert az eredeti szókezdő *t*-t tartalmazza. A *sas* elágazással kapcsolatos, vö.: *sasszeg*. Az elágazás kiinduló pontja hegyes, ilyen a sasnak a csőre, karma és a szeme. Ugyanakkor másik szálon összefügg a *szürke* szóval is. Végső soron ezek is ugyanoda vezetnek, ahova a 'kopasz' jelentésű szavak, mégpedig a gyökérhez, a tőhöz, a maghoz, a forráshoz. Nem mindegy azonban, hogy mely szó szolgált alapul az adott szónak. A *turul* madárnév relatív (*turu-*) szótöve rokon a fenti szavakkal, a madár jelentése 'gyökérhez tartozó, gyökérrel ellátott', azaz őssel, maggal, forrással ellátott (< *turu-*: relatív szótó + *-l*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő).

A relatív szótóhoz tartoznak még a magy. *tarvágás*, magy. *tarol* stb. *tar-*, *taro-* relatív szótövei, amelyeknek alakváltozata a magy. *gyökér*, amely a TESz szerint 'nemzetség, törzs, növénynek a földben szétágazó része, belső rész, forrás, alap, gyökérszó, gyök (matematikában)'. A szócsalád alapja a gyökér ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *iēker* 'gyökerestül kidőlt fa', *jēkwer*, *jēkur*, *jukār* 'kidőlt fagyökér földestül', Az *-r* mind a vogulban, mind a magyarban ugor kori denominális képző. (TESz)

A szócikk írója több hibát is elkövetett. A szóhoz bizonyítékképpen csak a vogulból hozott párhuzamos adatokat s a vogul adatok idetartozására alapozta az ugor eredetet. Nem vette figyelembe a sok idetartozó török és mongol nyelvi adatot.

A következő adatok - a *turul* relatív tövével rokonok - összevetése több szempontból is tanulságos, vö.: **mong. taghari-**, *târi-*, *täir-* 'levág', magy. *tör-*, *tarol-*, *tarvágás*; **mong. daghari-**, *dâri-*, *däir-* 'átmegy', magy. *túrázik-*, **mong. toghori-**, *toir-* 'köröz, körbe megy', magy. *teker-*, *túr-*. Szerkezeti felépítésük abszolút szótó + képző: mong. *tagha-* + *-ri-*, *tâ-* + *-ri-*, *täi-* + *-r-*, magy. *tö-* + *-r-*, *ta-* + *-ro(l)-*, *ta-* + *-r(vágás)*; mong. *dagha-* + *-ri-*, *dâ-* + *-ri-*, *däi-* + *-r-*, magy. *tú-* + *-rá(zik)-*, mong. *togho-* + *-ri-*, *toi-* + *-r-*, magy. *teke-* + *-r*, *tű-* + *-r*. Azokban az esetekben, ahol az abszolút szótó *-i*-re végződik, az *-i* a szótó része és nem külön jött ide. A korábbi *tagha-*, *dagha-*, *togho-*, *teke-* fejleménye lett a *täi-*, *toi-*, *däi-*. A képző mindegyik esetben *r-* vagy teljesebb alakban *r-* kezdetű (vö.: *-ri-*, *-ro-*, *-rá*). A mong. 'levág' jelentésű szavak, a magy. *tar* 'kopasz' és a *tarvágás* úgy függnék össze, hogy ez 'gyökérvágást' jelentett eredetileg, vagyis teljesen tőből, azaz gyökérig levágtak valamit. Innen van a *tar* 'kopasz' szó is.

Természetes, hogy a magy. *gyökér*, csuv. *tymar* és török nyelvi párhuzamai valamint a mong. *taghari-*, *târi-*, *tâir-* 'levág' szavak rokonok. A *gyökér* szavak szerkezeti felépítése ugyanaz: magy. *gyöké-* + *-r*, csuv. *tyma-* + *-r*, MK., Zamaxš. *tamu-* + *-r*, Zol. bl. *tamy-* + *-r*, óözb. *tama-* + *-r*, azerb., oszm. *dama-* + *-r*, jak. *tymy-* + *-r*, ujj. *tomu-* + *-r*, üzb. *tomi-* + *-r*, türkm. *dama-* + *-r*, kirg., kaz., k.kalp., ojr, hak., tat., bask. *tamy-* + *-r*, kum. *tamu-* + *-r*, perzsa *däma-* + *r*. A képző mindenütt *-r*. A mong. 'levág' szótöve tVghV-, magy. tVkv és a gyökér szótövei tVmV- úgy függenek össze, hogy hangtanilag a korábbi teljesebb változatuk tVnkV volt, amely tVtkV- forma fejleménye. Tehát: tVtkV- > 1. tVnkV > tVkv, tVgV, tVghV- 2. tVmV-.

A *turul* tehát 'gyökérrel, írmaggal' ellátott, gyökérhez, írmaghoz tartozó', továbbmenve a szótőben a *tengri* 'isten, ég' szó is benne van. Megjegyezzük, hogy a *tengri* alakváltozata a *tengli* is megvan társadalmi címnévként a hunoknál ugyancsak 'isten, ég, menny' jelentésben. Eszerint a *turul* 'istenhez, éghez tartozó is lehet.

2.86. karvaly

A TESz szerint a magy. *karvaly*, *károly-madár* 'a sólyomalkatúak rendjébe tartozó, palaszürke hátú, ragadozó madár'. Valószínűleg ótörök eredetű, vö.: Kāšγ. *qarγuy*, *qurγuy*, 'karvaly', CC. *qurγiy* 'ua.', oszm. *kirği* 'ua.', kaz., tel., kar. *qurγiy* 'héja', csuv. *xērxi* 'egy fajta egerésző madár, ölyv'. Mindezek talán a tör. *qyr* 'sürke' származékai. (TESz) < *karva* (< *ka* + *-rva*) + *-ly*, *károly* (< *káro* + *-ly*) + *madár*. A szótőben benne van a *karom*, *köröm* szó is.

2.87. torontál

A TESz szerint a magy. *torontál* 'kis sólyomféle madár', ótörök eredetű, vö.: Kāšγ., csag. *turumtay*, kipcs. *turumtay*, oszm., kazak, kirg. *turumtay*, tat. *torimtay*, bask. *toromtay*, üzb. *turumtay* 'egy fajta sólyom', mong. *turumtay* 'ragadozó madár', perzsa *turumtāy* 'egy fajta sólyom'. (TESz) < magy. *toron-*: relatív szótő + *tál*, Kāšγ., csag. *turum-* + *-tay*, kipcs. *turum-* + *-tay*, oszm., kazak, kirg. *turum-* + *-tay*, tat. *torim-* + *-tay*, bask. *torom-* + *-tay*, üzb. *turum-* + *-tay*, mong. *turum-* + *-tay*, perzsa *turum-* + *-tāy*. Eldöntendő, hogy képzett vagy összetett szó-e. Az előtag vagy relatív szótő összetartozhat a törökségben ismert *parmak* 'ujj' szóval.

2.88. szongor

A magy. *szongor* nincs meg a TESz-ben. A közszóknak rendszerint van tulajdonnévi, köztük földrajzi névi változata is, vö.:

Songorjylga f. TB.129.: bask. *Songorjylga* or. *Sungur-jelga* Išim., az or. Seleuk bal oldali mellékfolyója.

< bask. *Songorjylga* < *Songor* ← bask. *songor* 'árok, patak, szakadék, gödör'

+ *jylga* ← bask. *jylga* 'folyó',

or. *Sungur* ← nem or. *Sungur*

+ *jelga* ← tat. *jelga* 'folyó'.

A tulajdonnevek és a közszók végső eredetüket tekintve összetartoznak. A baskír *Songor*, *Sungur*, bask. *songor* 'árok, patak, szakadék, gödör', a komi *Vangyr*, *Vanger*, a mansi *vangyr*, hanti *vankyr* 'tekervényes, kanyargós, ferde folyó' és a magy. *venger* népnév úgy függenek össze, hogy a vizet és az embert teremtménynek fogták fel, ezért az elnevezés lehetett ugyanaz. Egymásnak alapul azonban nem szolgálhattak. Hozzá kell tenni, hogy ezek a legősibb keletkezésű személynevek és népnévek közé tartoznak eltérően azoktól, amikor arról a vízről kapták a nevüket, amely mellett laktak az e nevet viselő emberek. A *magyar* és a *venger* esetében a szókezdő *m-* és *v-* olyan *w-* (bilabiális zöngés spiráns) fejleménye, amelyik egyik irányban *v-* lett, a másik irányban változva nazálissá (*m-*) is lett, a harmadik esetben keletkezett a *b-* s amennyiben a *w-* vokalizálódott s magánhangzón (V-) keresztül eltűnt, úgy az *ungar*, *ugor* forma keletkezett. Meg kell jegyezni, hogy az eredeti szókezdő mássalhangzó olyan *h-* hangon keresztül is eltűnhetett, amely végső eredetét tekintve szintén *t-* fejleménye.

A fenti tulajdonneveknek alakváltozata a bask. *Söngälä* víznév és a bask. *söngöl*, *sönköl* 'örvény, víz sodra, feneketlen mélység' közszó, velük etimológiailag összetartozik a magy. *székely* népnév, de az elnevezés indítéka ugyanaz, mint a *venger* esetében. Az elemekre bontásnál világos, hogy a tőváltozatok: or. *Sengi*, *Sungu*, bask. *Sanga*, *Songo*, *Söngä* s a képzők egymásnak szintén alakváltozatai: *-r*, *-l*, *-lä*, *-lej*. Az is világos, hogy a képzők eredetileg vizet jelentő önálló szavak voltak, vö.: md. *laj*, *lej* 'folyó'. A csuvas adatokban a 'feneketlen mélység' jelentés megerősíti azt a véleményünket, amely szerint a *székely* népnév *széke-* töve összetartozik a *szék-* szóval, és 'mélyedés' jelentésén keresztül a vízmederhez vezet, amely a víznek, a forrásnak a tartozéka.

2.89. bese

A TESz szerint a magy. *bese* 'egy fajta ragadozó madár, kánya, varjú'. Bizonytalan eredetű. Vö.: ujj. *baša* 'veréb, héja, sólyom, karvaly'. (TESz) < *be-*: abszolút szótó + *-se*: képző.

A madár a nevét az éles, hegyes, kemény, erős karmairól vagy a csőréről kaphatta. Ezért idetartozik a csuv. *par* 'vas', Zamahš., csag., üzb., kirg., kazak, k.kalp., oszm., kum., karacs. *bez*, ujj. *bez*, bask., tat. *biz*, tuv. *bes*, türkm. *mez* 'vas'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pa-*: abszolút szótó + *-r*: képző, Zamahš., csag., üzb., kirg., kazak, k.kalp., oszm., kum., karacs. *be-* + *-z*, ujj. *be-* + *-z*, bask., tat. *bi-* + *-z*, tuv. *be-* + *-s*, türkm. *me-* + *-z*.

Etimológiailag is idetartozik a magy. *vas*, amely a TESz szerint 'szürke színű fém, ebből az anyagból készült tárgy, eszköz, alkatrész, bilincs, kard, kemény, szilárd tárgy, fillér, krajcár'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *atβeš* 'ólom', votj. *uzβeš* 'ón', *azβeš* 'ezüst', cser. *βaž* 'érc', mdE. *uške*, *viške*, mdM. *uške* 'drót', fi. *vaski* 'érc, réz', észt *vask* 'réz, sárgaréz', lp. *vieške* 'réz', szam.jur. *jěšše* 'vas, pénz', jeny. *bese* 'vas', tvg. *bása* 'vas, fém', kam. *baza*, *βaza* 'vas'. (TESz) < magy. *va-*: abszolút szótó + *-s*: képző, vog. *at* + *βeš* 'vas', votj. *uz* + *βeš* 'vas', *az* + *βeš* 'vas', cser. *βa-*: abszolút szótó + *-ž*: képző, mdE. *u-*: abszolút szótó + *-ške*: képző, *vi-*: abszolút szótó + *-ške*: képző, mdM. *u-*: abszolút szótó + *-ške*: képző, fi. *va-*: abszolút szótó + *-ski*: képző, észt *va-*: abszolút szótó + *-sk*: képző, lp. *vie-*: abszolút szótó + *-ške*: képző, szam.jur. *jěš*: relatív szótó 'vas' (< *jě-*: abszolút szótó + *-š*: képző) + *še*, jeny. *be-*: abszolút szótó + *-se*: képző, tvg. *bá-*: abszolút szótó + *-sa*: képző, kam. *ba-*: abszolút szótó + *-za*: képző, *βa-*: abszolút szótó + *-za*: képző.

A szócikk írója tévedett, mert nem igazolt a magyar szó uráli eredete. A fenti szavak idetartoznak, azonban *k-* kezdetű példákat is hoz, amelyek etimológiailag másik szónak a rokonaik. Tanulságosak az összetett szavak, amelyeknek van *ezüst* jelentésük is. Az ezüstről pedig tudni kell, hogy 'az aranynál kevésbé értékes, szürkésfehéren csillogó nemesfém, ezüstpénz, ezüstérme, ezüstnemű'. A TESz szerint valószínűleg őspერი jövevényszó, vö.: zürj. *ez-ış* 'ezüst', votj. *azveš* 'ua., ezüsből való'. (TESz) A magy. *ezüst* eredeztetése sem fogadható el. Az adatok utótagja a magy. *vas* szóval kapcsolatos. Az előtagja elvileg rokona lehetne a magy. *fehér* vagy *szürke* szónak, amelynek török nyelvi kapcsolatai is vannak. Logikus, ha 'fehér vas' az ezüst szó szerinti jelentése, ezzel megkülönböztetik a közönséges vastól. Az ezüstnél értékesebb fém az arany, amely a Naphoz kötődik, míg az ezüst a Holdhoz. Az összetételben a *vas* szókezdője szóbeljeji helyzetbe kerülve bizonyos nyelvekben elenyészett. A magy. *ezüst* szerkezeti felépítése *ezüs*: relatív tő + *-t*: képző 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott'. Az *ezüs*-összetett szó: *ez* + *-üs*: ld. *vas*. A magyar *ezüst* szó eredete mélyebben lévő gyökökhez vezet, rokona az osz. *oevzist* (*oevz*: relatív tő + *īs*: relatív tő + *-t*: képző) 'ezüst' is. A vog. *atβeš* mutatja, hogy a *-z-* eredeti *-t-* fejleménye (*-t* > *-δ-* > *-z-*). A lat. *argentum* 'ezüst, azaz fehér fényű fém' jelentésű szó is arra utal, hogy a fényének a színe lényeges.

Látható, hogy a megnevezések nyelvi párhuzamai mellett a szótövek párhuzamait is tanácsos sorra

venni ahhoz, hogy megnyugtatóan értelmezzünk, magyarázzunk egy nevet, egy szót. Jelen esetben a *bese* madárnév értelmezése, elemzése egyik szálon elvezet bennünket a *vas* szóhoz, a *vas* pedig az *ezüsthöz*. Mindeközben pedig újabb és újabb szavak etimológiája válik világossá, köztük az *ezüst* szóé. Ez azért lehetséges, mert a lexikális és a grammatikai morfémaink rendszert alkotnak hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról egyaránt, ugyanakkor egy ősi, egységes gondolkodási rendszert tükröznek.

2.90. tőr

A magy. **tőr** a TESz szerint 'viszonylag rövid, szűrő fegyver, ez mint a fájdalom jelképe, ár, lyukasztó eszköz, (sportban) hosszú, hajlékony pengéjű, gömbvégű vívó eszköz, (hajózásban) a kötél kezelésében használt vaspálca'. Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö.: votj. *tir, ter*, 'fejsze, bárd, szekerce', cser. *ter, tür* 'él', fi. *terä* 'él, csúcs, hegy, kalász, termés, mag', észt *tera* 'él, csúcs, hegy, kalász, sugár stb.', lp. *darre* '(fejsze)él, *tierra, tierr* '(kés)penge'. (TESz) < magy. *tő-*: abszolút szótő + *-r-*: képző, votj. *ti-* + *-r*, *te* + *-r*, cser. *te-* + *-r*, *tü-* + *-r* 'él', fi. *te-* + *-rä*, észt *te-* + *-ra*, lp. *dar-* + *-re*.

Rokona a Kāšy. **bukdā** 'tőr'. < *buk-* + *dā*. A szótő összetartozik a csuv. **těk** 'érinteni, döfni, bökní', ujj. *teg*, türkm. oszm. *deg*, üzb. *teg*, alt., kazak *tij*, MNX, bask. *tej* 'érinteni, bökdösni', bask. *töke* 'döfni', mari *tük(aš)* 'döfni, bökní', *tükö* 'szarv'.

A szó töve a *buk* összetartozik a magy. *fej* és a *bök* szóval. Ez természetes, hiszen a *tőr* lényeges tulajdonsága, hogy a hegyével (a fejjel azonos) böknék. Ugyanakkor, ha a fej lehajlik, akkor ennek a cselekvésnek a neve bókol.

Idetartozik a következő szavak töve, vö.: csuv. **těklě**, *těklě tura* 'posztméh, dongó' (szó szerint 'méh, dongó, a mely szőrrel, pihével van beborítva, azaz szőrös, pihés dongó'), tat. *tökle tura* 'ua.', üzb. *tukli ari*, kazak *tükti ara* 'ua.', hak. *tüktig aar* 'lódarázs'. (JEGOROV 1964) < csuv. *těk-*: szótő + *-lě*: képző, tat. *tök-* + *-le*, üzb. *tuk-* + *-li*, *tüök-* + *-tig*.

A második tag a *tura* és társai a magy. *darázs* szó *dará-* és a *duruzsol duru-* tövével tartozik össze.

A szótő rokona a magy. **bök** 'szúr, megsért, taszít, mutat'. A TESz szerint ismeretlen eredetű. (TESz)

2.91. hurok

A TESz szerint a magy. **hurok**, **hurkol** török eredetű, vö.: alt. *uruq*, tuv. *uruk* 'hurokkal ellátott bot vagy szíj a ló megfogására'. (TESz) < *hu* + *-rok*, *hurko* (< *hu-* + *-rko-*) + *-l-*: igeképző. A szókezdő *h-* eredeti *t-* fejleménye. A szó rokona a Kāšy. **turkā** 'hurokba' relatív töve, Kāšy. **tuzak** 'hurok, csapda', Kāšy.

ukruk 'hurok', alakváltozata a magy. **tőr** 'hurok, kelepce csapda (átvitt értelemben is)'. Valószínűleg vándorszó. (TESz) < *tő* + *-r*, ld. még magy. **háló**, or. **silok**, csuv. **šilēm**, magy. **gyalom**, stb.

Amennyiben *t*- kezdetű szó fejleménye a magy. **hurok**, a magy. **teker** szóval tartozik össze, amennyiben *k*- fejleménye a *h*-, úgy a magy. **kunkor** stb. a rokona, vö.: oszjtj. **kaleß**, zürj. **kulem** 'háló'. A szó további vizsgálatokat igényel.

2.92. Társadalmi címnevek: kündü, horka, gyula

kündü

Szerkezeti felépítése *kün-*: relatív szótó + *-dü*: képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő'. Összetartozik vele a magy. **kende**, amely a TESz szerint 'főméltóság neve, (arab források szerint) a Levédiában és az Etelközben élő magyar törzsszövetség fő fejedelme'. Ótörök, közelebbről talán kazár eredetű, vö.: alt. **kündü** 'tisztelet, kultusz', tuv. **xündülär-** 'tisztel', **xündüel** 'tisztelet', mong. **kündü** 'súlyos, tekintélyes', **kündüel** 'tisztelet', mandzsu **kundule-** 'tisztel', **kundun** 'tisztelettel teljes'. (TESz) < magy. **ken-** (< *ke-*: abszolút szótó + *-n*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó') + *-de*: képző, alt. *kün-*: relatív szótó + *-dü*: képző, mong. *kün-* + *-dü*.

A **kündü** relatív tövében a 'mag' szó van meg ugyanúgy, mint a magy. **kend** szó és a alakváltozatainak a relatív tövében, vö.: magy. **kend**, **kijend**, **kijentök**, **kelmed**, **kigyelmed**, **kegyed**. Megszólításként. A szócsalád tagjai magyar fejlemények. (TESz) < *ken*: relatív szótó + *-d*: képző, *kijen*: relatív szótó (< *kije-*: abszolút szótó + *-n*: képző) + *-d*, *kijen*: relatív szótó + *-tök* (< *tö-* + *-k*: többes szám jele). A magyar **kend** 'ön, maga' jelentésben értelmezhető. A magy. **kend**, **kijend**, **kijentök** biztosan összetartoznak, azonban a **kelmed**, **kigyelmed**, **kegyed** idetartozása további vizsgálatokat igényel.

A magyar **kündü**, **kende**, **kend**, **kijend** megvan az altáji nyelvekben önálló szóként és tovább képzett szavak relatív tövéként (vö.: alt. **kündü**, tuv. **xündü-**, mong. **kündü**, **kündü-**, mandzsu **kundu-**). A TESz nem említi, de idetartozik az oszm. **kendi** 'saját maga'. is.

Lényeges, hogy a magy. **kündü** és társainak a relatív szótövei (vö.: magy. *kün-*, *ken-*, *kijen-*) nemcsak egymással tartoznak össze, hanem velük rokon az altáji nyelvek adatainak a relatív szótöve (vö.: oszm. *ken-*, alt. *kün-*, *xün-*, mong. *kün-*, mandzsu *kun-*), továbbá a burj. mong. **ööhen** 'maga' önálló szó is. Tovább menve az abszolút szótövek is összetartoznak (vö.: magy. *kü-*, *ke-*, *kije-*, oszm. *ke-*, alt. *kü-*, *xü-*, mong. *kü-*, mandzsu *ku-*) egymással, sőt idetartozik a csuv. **xäj** 'ő maga' visszaható névmás. Ennek rokona a csuv. **käk** 'gyökér, alap, törzs', MK., tefs. XII. sz., azerb., türkm., oszm., tuv. **kök**, AFT. **gög** 'gyökér', csag. **kök** 'gyökér, alap, kezdet'. (JEGOROV 1964) Rokonuk csuv. **xaj** 'élet', vö.: ujj. **xajat**, üzb. **xajot**, oszm. **xajat** 'élet', azerb. **hejat** 'élet, létezés'. Megvan az arabban és a perzsában is. (JEGOROV 1964) Az

ujg. *xajat*, üzb. *xajot*, oszm. *xajat*, azerb. *hejat* szavaknak csak a *xaja-*, *xajo-*, *heja-* abszolút szótöveik kapcsolódnak a csuv. *xaj* 'élet' szóhoz.

Látható, hogy a magy. *küindü* altáji kapcsolatai széleskörűek. A *küindü* társadalmi címnévnek alapul 'mag' jelentésű szolgált ugyanúgy, mint a visszaható névmásoknak. Ez utóbbiból is kétféle van, az egyik a *k-* és fejleményei csoportjába tartozik, a másik pedig a *t-* és fejleményeibe, vö.: magy. *maga*.

horka

Társadalmi címnévként és személynévként egyaránt ismert. Szerkezeti felépítése: *Ho-*: szótő + *-rka*: képző. A *karcha*, *horka* egymásnak alakváltozatai, mindkettő nagyon ősi szó. Erről a *Kér* és a *Kürt* törzsnevekről szóló munkámban írtam (CZEGLÉDI 2011), de a *kiremet* és a *körte* kapcsán is szólok.

A nyelv születéséből, kialakulásának idejéből kell kiindulnunk. Mint ahogyan Bálint Gábor is írta, a *kör* szavunk az egyik legrégebbi. Hozzáteesszük, a másik legrégebbi a *tűr* és a *teker* típusú szó. A *kör* és a forrás (víz, élet stb.) összetartozik. A forrás a kiinduló hely, amely meghatározza a belőle születő víz, növény, ember, állat stb. egész sorsát, életét. Ez azt jelenti, hogy irányítja, védelmezi stb. A társadalmi életben az ilyen tisztséget betöltő személy megkapta ezt az elnevezést és nem véletlen, hogy éppen a bíró kapta meg. Hozzáteesszük, a magy. *bíró* szó a kezdő mássalhangzója szerint a *törvény* stb., a *tűr*, *teker* szó családjába tartozik. A *Horka* szókezdő *h-*ja *k-* fejleménye, amit őriz a *karha*. A *horka* és a *bíró* megléte igazolja azt is, hogy hangtani oldalról kettősség jellemzi a szavainkat. Az elnevezéseink rendszerint megvannak *k-* és *t-* szókezdővel illetve ezeknek a fejleményeivel, másrészt magas és mély hangrendű szavakkal egyaránt. A *k-* és a magas hangrend a kisebb, keskenyebb, hegyesebb stb. dolgokat jelöli, míg a *t-* és a mély hangrendűek az öblösebb, nagyobb, mélyebb tárgyakat, jelenségeket nevezik meg. A megnevezés a rezonancia függvénye, vagyis a szó és a megnevezett természet darabjának a rezonanciája ugyanolyan hullámhosszon van.

A társadalmi címnév és a személynév nem keverhető össze. A személynévek elvileg születhettek úgy, hogy a személy az ilyen nevű forrás illetve folyó (a folyó gyakran megkapta a forrás nevét) mellett lakott, ezért a víz szolgált az ember megnevezésének alapul, de ez igen késői gyakorlat. A kutatásaink azt a gondolatot erősítik, mely szerint a személynév, az ember neve a víz megnevezésének elvén született, de nem az szolgált neki alapul, a víz csupán mintát adott az elnevezéshez. A *karga* népnév is így keletkezett, amelyről Németh Gyula is írt. (NÉMETH Gy. A honf. magyarság kial. 72. old.).

A magyarban számos községi alakváltozata van a *Horka* névnek. Nemcsak idetartoznak, de a magy. *karingó*, *kerengő* szavaink ősi, teljesebb állapotot őriznek, mint a *karka*, *karha* és a *horka*. Eredeti mély hangú *k-* csak idővel réshangúsodott *h-*vá, a nazális *-n-* is csak idővel tűnt el. A földrajzi névi kutatásokból is tudjuk, hogy az *-n-* nem eredeti hang, végső *-t-* fejleménye. Vigyázni kell, mert nem minden *h-* kezdetű szó előzménye *k-* kezdet, vannak *t-* kezdetűek is, ezeket nem tanácsos összekeverni.

A *karha* szónak a társadalmi címnévi, azaz a bírói funkciója mellett van személynévi, népnévi és földrajzi névi előfordulása, használata is. A közszói jelentésüket minden esetben csak a széleskörű vizsgálatok alapján lehet megállapítani. Mindegyiknél szóba jöhet a 'forrás, mélyút, vizesárok, hegy(csúcs) stb.' jelentés, vö.: magy. *horhó* 'vízmosta mély út', *kör, kerek, gömb*, mint a forrás legfontosabb alak tulajdonsága, or. *gora, gorka* 'hegy', magy. *Gorka* személynév stb. Ahhoz azonban, hogy megtudjuk, melyik névnél a forrásnak, a magnak melyik résztulajdonsága alkalmazható, illetve melyiket kell figyelembe venni a megfejtéshez, minden egyes nevet külön is meg kell vizsgálni.

Ami a bírói funkciót illeti, egyértelmű, hogy a bíró feladata az igazság felismerése és az igazságnak megfelelő döntés, ítélezés. Következésképp, a forrás mintájára viselkedő bíró megkapta a *karka, karha, horka* stb. elnevezést. A szónak egy ősbibb és toldalékolt formája a *kutuktu* (vö.: UCSIRALTU) és ennek fejleménye a *kadar*. A rendszer tökéletesen működik (vö.: CZEGLÉDI 2007).

A magyarban és a törökben a *kutuk* 'lyuk, gödör, doboz stb.', magy. *kút* 'forrás, gödör' tartozik össze a *karka, karha, horka* stb. változatokkal. Az sem a véletlen műve, hogy a *karha, horka, kadar* változatok és a *kutuktu* valamint a fejleményei is jelentenek bírót. Az alábbiakban idézzük a szakirodalom néhány idevonatkozó álláspontját, vö.:

Németh Gyula említi a *karga* népnevet és a *karcha* (*karchász*) méltóságnevet. A magyar *Horka* hely-, méltóság- és személynévként ismert. Ld. még *Horkai*. Anonymus-nál *Horka*: Töhötöm fia, Gyula és Zombor apja. Konstantinnál *kharkasz*: gyula és kende után a 3. méltóságnév -írják. A görög szövegnek fontos szerepe van, ezért ez a téma megköveteli, hogy újra elemezzük.

Németh Gyula szerint (vö.: 247-48:) „A *Horka*, amely egy magas hivatalt jelent, olyasmit, mint 'fejedelmi bíró', 'főügyész', egyúttal személynév vagy személynév alkotó része...Megvan az erdélyi fejedelmházban" jelentése a későbbi belügyminiszter feladatköréhez állt közel...fő feladata az állam összetartása volt.”; 282: „A gyula dinasztianak van három öröklött méltósága, melyek jogi tartalma áterjed a Gyula dinasztian túli Hét Magyarra is...a Kündü, a gyula, a horka méltósága.”; 285.: „Ő a vádoló, a főbíró fejedelem, aki az államot – ha kell, véres kézzel összetartja.”.

Ligeti Lajos szerint (LIGETI 1986:254) a *horka* „kabar méltóság, a kései gyulánál kisebb rangú bíró. *Karcha* volt Bulcsú, az volt az apja *Kál* is. E méltóságnévnek máshonnan nem ismerjük a párját.” 485.: „*Karcha* és *harka* – bizánci forrásból származik az első változat, egyetlen forrása a DAI, az információ Bulcsútól származik a X. század derekáról...magyar bírói tisztségnek magyarázza,...Kabar bírói tisztséggel van dolgunk, mely a fejedelmek korában a harmadik országos tisztségnek számított.”

Róna-Tas András szerint (RÓNA-TAS 1986:272) „...a fejedelem, a gyula és a *karcha* alkották a törzsszövetség vezetését.”; „...a fejedelem, a hadvezér (gyula) és a csatlakozott népek felett a hatalmat gyakorló kormányzó (a *karha*) álltak a törzsszövetség élén. A következő szinten ehhez járultak a törzsek főnökei.” Nem egyértelmű, mikor van szó személynévről és mikor címnévről.

Hangtani oldalról megközelítve a *horka, karha* előzménye $kVrkV < kVrVkv < kVtVkv$. Az ősi változatból az egyik irányban a *karha, horka* lett, a másik irányban pedig a *kutuk-* + *-tu* és a *kada-* + *-r*.

Hangtanilag, alaktanilag és jelentésanilag tökéletes az összhang. Mind a címnév, mind a személynév ugyanolyan elven született, mint a víznév, de nem egymásból keletkeztek. A *karha* méltóságának ismerete és használata a hunokig követhető.

gyula:

Szerkezeti felépítése: *gyu-*: abszolút szótó + *-la*: képző. Használatos volt társadalmi címnévként, személy- és földrajzi névként pedig ma is ismert. Idetartoznak a Volga-Urál vidékéről olyan nevek, amelyek a *jul*, *jol*, *jyl*, *šál* szavakat tartalmazzák, pl.:

Lyajol' f. TSK.64.: or. *Lyajol'*, az or. *Sedju* bal oldali mellékfolyója, hossza 38 km.

< or. *Lyajol'* ← nem or. *Lyajol'* < *Lya*

+ *jol'* ← vö.: finn *jola* 'csatorna,
barázda'

ko. *jol* 'erdei patak'

ÓT. *jul* 'forrás'

ud. *jyl* 'a folyó felső folyása'

or. *Sedju* ← ko. *Sedju*, *S'ödju* < ko. *Sed/S'öd* ← ko. *s'öd* 'fekete,
sötét'

vö.: bask. *sat* 'elágazás'

magy. *szád* 'száj'

+ *ju* ← ko. *ju* 'folyó'.

Korujyl f. TB.94.: bask. *Korujyl* or. *Kuruil* Zianč., az or. Sakmara jobb oldali mellékfolyója.

< bask. *Korujyl* < 1. *Kor*

+ *ujyl* ← bask. *ujyl* 'völgy, patak'.

2. *Koru*

+ *jyl* ud. *jyl* 'a folyó felső folyása'

or. *Kuruil* ←— nem or. **Kurujyl*

Korojul f. TB.94.: bask. *Korojul* Zianč., az or. Bol'(šaja) Suren' mellékfolyója.

< bask. *Korojul* < 1. *Koro*

+ *jul* ←— vö.: ud. *jyl* 'a folyó felső folyása, forrás'.

A Kárpát-medencében földrajzi névként és személynévként (családnév és keresztnév) használatos, vö.: magy. **Gyula**: város neve, **Gyulafehérvártól** (Alba (**Iulia**)): város neve.

A *dulló* tisztségnév töve a *dul* elvezet a *gyula* címnévhez, a *-lu* pedig 'valamihez tartozó, valamivel való ellátottság, valami mellett lévő' jelentésű képző. Van *Dul* családnév is.

Az is világos, hogy a magyar *Szala*, *Zala*, valamint a *Szilas* patak *Szila-* s a *Szilágy* patak *Szila-* töve szorosan kötődik a keleti nevekhez, így a *j-* kezdetű *jyl*, *jul* 'forrásfolyó, patak, csermely' jelentésű közszókhoz. A neveknek, szavaknak párhuzama a magyar *Gyula*, tatár *Julaj* stb. név is, amelyhez a mintát a folyó a 'forráshoz tartozó' jelentésével adta. A személynév pedig ugyanúgy forrásból, magból lett teremtménynek a neve, mint a folyónév. A társadalmi címnév lényege pedig a közvetlenül az őshöz, a forráshoz, a maghoz tartozás' hangsúlyozása.

A nevet már a hunok is használták *Yuli* formában. "Ez a magyar Gyula megfelelője, amit a GS régi ejtései is megerősítenek, továbbá mindazon tevékenysége és jogköre, amelyekkel a fenti forrásrészletek alapján a danhu környezetében rendelkezett. A honfoglaló magyaroknál a vezéri hierarchiában a gyula második helyet foglalt el ... éppúgy, mint az ázsiai hunoknál a yuli." (CSORNAI 2007:365)

Hangtani oldalról a *Dul*, *Gyula*, *Yulaj* úgy tartoznak össze, hogy a szókezdő *d-*, *gy-* (*d'-*) *y-* (*j-*) eredeti *t*-fejléményei.

2.93. Személynevek: Álmos, Árpád, Bulcsú

"A személynévadás mögött meg kell keresnünk azt az alapot, amire az egész fölépül: a gazdasági fejlődést, a társadalmi fejlődést és ezekkel kapcsolatban az életformák és a gondolkodás alakulását." (BENKŐ LÓRÁND 1949)

Közel negyven év telt el azóta, hogy a krónikák nyomán számba vettem a vezérneveket és a dinasztia neveket. Értelmezésükkel azóta több ízben próbálkoztam, azonban mindig csak egy-egy név megfejtése kínálkozott. Idővel a földrajzi névi kutatások során Benkő Lórándnak a fenti gondolatai megerősödtek.

Világossá vált: ahhoz, hogy a személyneveket érdemben vizsgálni tudjuk, meg kell ismerni eleink gondolkodását a nyelvünk keletkezésének idejétől kezdve egészen a mai napig. A nyelvvel és a gondolkodással összhangban, kölcsönhatásban lévő gazdasági és társadalmi fejlődést is vizsgálnunk kellett. Nyelvészeti megközelítésből a személynévadás mögött nélkülözhetetlen alapnak kell tekintenünk a földrajzi nevek összehasonlító vizsgálatát és az annak nyomán megszületett nyelvtant. Mindezek alapul szolgálnak ahhoz, hogy újra górcső alá vegyük a forrásokban, krónikákban olvasható vezérneveket, dinasztianeveket s egy-két névnek a teljesebb, részletesebb bemutatását és vizsgálatát is elvégezzük. Egészében véve azonban a legfontosabbnak tartjuk, hogy irányt mutassunk a nevek megfejtéséhez a földrajzi névi kutatások hátterében.

A jelen tanítással gyakran ellentétben, de a kutatási álláspontunkkal összhangban a források, krónikák világosan, ellentmondásoktól mentesen szólnak a nevekről. A mérvadónak tartott magyar akadémiai álláspont akkor került szembe a források, krónikák adataival, amikor a nyelveket családokba sorolták s a magyar nyelvet az uráli nyelvcsalád tagjaként tartják számon. Azóta a szókincsünk egy része szerintük uráli, a másik része finnugor s a harmadik része pedig az ugor nyelvi egységből való ősi örökség. A török nyelvi kapcsolatokat nyelvkölcsönzéssel magyarázzák, mégpedig úgy, hogy a magyar kölcsönzött a török nyelvekből. Ez az akadémiai állásfoglalás szembe került nemcsak a forrásokban és krónikákban lejegyzett hírekkel, eseményekkel, hanem más östörténeti segédtudományok álláspontjával, azok vizsgálati eredményeivel is. Kutatóinknak ilyen elvek mentén nem is sikerülhet a nevek, szavak etimológiájának a megfejtése, hiszen hamis alapról indulnak, más megoldásokat pedig nem fogadnak el. Sajnálatos, hogy ami nem egyezik az akadémiai állásponttal, azt hiteltelenséggel magyarázzák még ma is.

Az alábbiakban egyrészt a forrásokban, krónikákban szereplő nevek valódiságát igazoljuk a Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence földrajzi nevei kutatásának a hátterében, másrészt megoldást javaslunk a nevek megfejtéséhez, magyarázatához. Ugyanakkor felhívjuk a figyelmet számos, a jelenleg tanított finnugor elmélet szülte ellentmondásra, pl.:

Anonymus - *Gesta Ungarorum* (12-13. század) - Attila utódjának mondja a magyarokat, közli a vezérek neveit: *Álmos, Előd, Kend, Ond, Tas, Huba, Töhötöm*. Az akadémiai tudós állásfoglalás szerint Attila hun királynak nem lehetnek utódai a magyarok, mert ők finnugorok s nekik semmi közük a hunokhoz. Ugyanakkor a vezérek neveit nem tudják az uráli nyelvekből magyarázni. Számukra marad az a lehetőség a magyarázatra, hogy a magyarok nyelvükben finnugorok, de más oldalról sok török hatás érte őket. Ez a sok feltételezés a mai napig nem bizonyított. Az alábbiakban megerősítjük a forrásokban, krónikákban lejegyzett idevonatkozó gondolatokat s igazoljuk a nevek valódiságát, azok kapcsolatait a Volga-Urál vidéke földrajzi neveivel, az ide kapcsolódó nyelvek közszaivaival, a Kárpát-medence földrajzi neveivel, személyneveivel és közszóival, grammatikai morfémaival.

Anonymus megemlíti továbbá a *Zuard* nevet, *Árpádnak* egyik vezére nevét. A *Zuard* kötődik a *szavárd* népnévhez, amely személynévi eredetű lehet, dinasztianévből lett népnév. A relatív szótöve a *Zuar-*, *szavár-* a *szavír*, *szabír* névvel tartozik össze.

Azt is megtudjuk, hogy a Don mentén az 5-7. században a bolgárok első királya Attila fia *Irník (Ernak)* volt. Ez úgy lehetséges, hogy a bolgárok is hunok ugyanúgy, mint a magyarok. (CZEGLÉDI 2011)

Anonymus a *székelyeket* a *húnoktól* származtatja, *Attila* népének nevezi őket. Ezzel összhangban van az a hagyomány is, hogy a *székelyek* *hún-magyaroknak* tartják magukat.

A Kézai-Krónikával azonos vélemény szerint a honfoglaló magyarok találtak *blakokat* a Kárpát-medencében. A *bolgárokat* és a *blakokat* együtt említik. Ez természetes, hiszen a Volga-Urál vidékén lévő földrajzi nevekben számos ilyen szó van s a *bulak* a baskírban, a *bolak* pedig a tatárban jelent folyót. A csuvasban is megvan szókezdő *p*-vel, a magyarban pedig a *folyó*, *foló*, *folyik* szó tartozik ide. A *blak*, *bulak*, *bolak* összetartozik a *bolgár* népnév *bolgá-* szótövével. Megjegyezzük, hogy a népnevek és a földrajzi nevek ez esetben nem egymásból keletkeztek. Az összetartozás oka a közös gondolkodás, szóalkotás hagyománya. A személy megnevezéséhez a mintát a víznevek adták.

A továbbiakban megtudjuk, hogy *Ügyek*⁵² *Szkítia* vezére, *Magóg* király nemzetségéből való. *Emesü* pedig *Dentümogyerben Eunedü*-⁵³beli vezér lánya. *Ügyek* és *Emesü* fia *Álmos*, *Álmosé* pedig *Árpád*. *Árpád magyarjai Attila* örökségét átvenni indultak.

Attila egykori népe a *székelyek*, *Árpád* megjelenésekor a magyarságot már itt fogadták a Kárpát-medencében. Megtudjuk, hogy *Árpád* tábornok ült a Nagy Sziget mellett, fáradt lovait felügyelő lovászok fölé főlovásznak, mesternek egy *Csepel* nevű okos *kún* embert tesz meg. *Attila* a Duna mellett a hévvizek felett talált római romokon erős kővárat épített. A magyarok *Budavárát* a németek *Ecilburgnak*⁵⁴ nevezték. Törvényszerű, hogy a németek nem maguk alkottak *Budavárának* egy másik elnevezést, hanem átvették a már létező nevet. Az *Etil* névnek *Esil* ejtése lehetséges. Hozzátezzük, hogy az *Ecilburg* (< *Ecil* + *burg*) utótagja a *burg* hatalmas területen ismert és használt Keleten különböző alakváltozatokban. Idetartozik a magy. *vár*, a *város* töve a *váro-*, vö.:

Orenpurk h. Ašm.III.276.: csuv. *Orenpurk* or. *Orenburg*, város neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Orenpurk* < *Oren* < *O*

+ *ren*

+ *purk* ← csuv. *purk* 'város'.

or. *Orenburg* ← csuv. *Orenpurk*

Orenpurk h. Ašm.III.276.: csuv. *Orenpurk* or. **Orenburg**, város neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Orenpurk* < *Oren* < *O*

+ *ren*

⁵² Vö.: magy. *Egyek*: településnév.

⁵³ Vö.: magy. *Enyed*, *Ónod*: településnév, *Enyedi*, *Ónodi* családnév.

⁵⁴ Vö.: *Etil* (> *Esil*) + *burg* 'város'.

+ *purk* ← csuv. *purk* 'város',

or. *Orenburg* ← nem or. *Orenpurk*

Ārempur h. Ašm.IV.59.: csuv. *Ārempur* or. *Orenburg*, város neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Ārempur* < *Ārem* < *Ā*

+ *ren*

+ *pur* ← csuv. *pur*, *purk* 'város'

← vö.: finn *puro* 'patak, ér, kis völgy'

csuv. *var* 'árok, patak'

or. *Orenburg* ← nem or. *Orenpurk*.

Pitěr xuli h. Ašm.IX.243.: csuv. *Pitěr-xuli* or. ***Peterburg***, város neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Pitěr* ← csuv. *Pitěr*: személynév

+ *xuli* ← csuv. *xula* 'város'

+ *-i*: birtokos személyjel,

or. *Peterburg* < *Peter*

+ *burg* ← nem or. *purk* 'város'

Petěr xuli h. Ašm.IX.171.: csuv. *Petěr xuli* or. ***Peterburg*** (Leningrad), város neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Petěr* ← csuv. *Petěr*: személynév

+ *xuli* ← csuv. *xula* 'város'

+ *-i*: birtokos személyjel,

or. *Peterburg* < *Peter*: személynév

+ *burg* ← nem or. *purk* 'város'

Az orosz használatban a *burg* város a csuvasban *purk* és *pur* is lehet, összetartoznak a magy. *város* szó *váro-* tövével. A csuv. *purk* 'város' alakváltozata a *pur* Ázsia nagy területén előfordul, Indiában is gyakori. Az orosz és a német megfelelőik, a *burg*, *berg* 'város' változata is keleti kötődésű, összetartozik vele a magy. *vár* s a *város* szó *váro-* töve. A zöngés változat, a *b-* és a *v-* kezdet előzménye a *w-*. Ez azt is jelenti, hogy a *b-* és a *v-* nem egymásból keletkezett.

A kutatásaink eredményeképpen a dinasztianeveknek kiterjedt keleti kapcsolataik vannak s a megfjtésekhez kiegészítő ismereteket nyújtanak a források, krónikák. Megtudjuk pl., hogy *Bua*⁵⁵ és *Buhna Zombor* fiai.

A magyarok hún származását számos információ is megerősíti a földrajzi névi kutatásaink mellett, köztük pl., hogy a magyarok vagyis a húnok, latinul ungarusok újból beköltöztek Pannóniába. Természetes, hogy a magyarok *ungarus* megnevezését a latin használja. (CZEGLÉDI 2011) Az újból beköltöztek megfogalmazás pedig egyértelműen utal arra, hogy voltak korábbi beköltözések, de legalább egy már volt.

Barsatia (Bascardia) mellett van *Dentia* és *Mogoria* tartomány. Ez a kijelentés azért fontos, mert elgondolkodtató, hogy Baskír földtől nyugatra a Don folyó vidékére kell-e gondolnunk vagy ezt a tartományt keletebbre kell keresni, ahol komi-zürjének laknak és *Donty* víznevek valamint bask. *Mängeräü, ko. Vangyrju* 'Vangyr folyó' folyónév is található. A *Dentiümogyer* kifejezés földrajzi névi eredetű lehet. Vö.:

Donty t. TSK.30.: or. *Donty* ← *Donskoje ozero / Donskoje* U.Kul., tó, amely az or. Kulom folyó baloldalán található 7 km-re dél-keletre az or. Don falutól, amely az or. Donn'ur nevű mocsárral van körülvéve. Szélessége 1-3 km., mélysége 1,5-2 m.

< or. *Donty* ← nem or. *Donty* < *Don*

+ *ty* ← ko. *ty* 'tó',

Donskoje ← nem or. *Don*

+ or. *-sk-*: vonatkozó melléknév képző,

+ *-oje*,

+ *ozero* ← or. *ozero* 'tó'.

⁵⁵ Vö.: *Päva* h. Ašm.X.99.: csuv. *Päva* or. *Buinsk*, város neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Päva* < *Puva*,

or. *Buinsk* ← *Bua*: nem orosz eredetű szó

+ or. *-in*: birtokos melléknévképző

Mängeräü t. TB.110.: bask. *Mängeräü* or. *Manger'au* Kug., tó.

< bask. *Mängeräü* < *Mänge*

+ *-räü*

or. *Manger'au* ← bask. *Mängeräü* .

Mängeräü tauy h. TB.110.: bask. *Mängeräü tauy* Kig. város.

bask. *Mängeräü* < *Mänge*

+ *-räü*

+ *tauy* ← bask. *tau* 'hegy'

+ *-y*: birtokos személyjel.

Vangyrju f. TSK.14.: ko. *Vangyrju*, *Vangerja* or. *Vangyr*, az or. Kosju bal oldali mellékfolyója, hossza 112 km.

< ko. *Vangyrju* < *Vangyr* ← mansi *vangyr*,

hanti *vankyr* 'tekervényes, kanyargós, ferde folyó'

+ *ju* ← ko. *ju* 'folyó',

Vangerja < *Vanger* ← mansi *vangyr*,

hanti *vankyr* 'tekervényes, kanyargós, ferde folyó'

+ *ja* ← hanti, mansi *ja* 'folyó'.

or. *Vangyr* < ko. *Vangyr*

Meg kell jegyeznünk, hogy a földrajzi nevek ugyanolyan gondolkodás alapján születtek, mint a személynévi eredetű népnevek, mindkettő teremtmény. Nem keletkezett egyik a másikból. A *Dentümogyer* azonban minden jel szerint *Dentia* és *Mogoria* - két földrajzi terület - összetétele. Hozzáteesszük, a magyar népnév személynévi eredetű, dinasztianévből lett népnév és már a *Dentümogyer* előtti.

Szerepel Anonymusnál a *bular*⁵⁶ és újabb információ található a keleti magyarokról: Az őshazában élő

⁵⁶ Vö.: *bular* < *bulgar*.

dentümgyerek a szuzdali Oroszországban és az Etil (Volga) folyón túl laknak. A földrajzi nevek ezt erősítik.

"Árpád vezér... imigyen tüzelte vitézeit: *Szittyák*, kik a *bolgárok* dolyféből majd *Hung*⁵⁷ várától a *hungarus* nevet kaptatok, görögöktől való félelem miatt ne feledkezzetek meg kardotokról és el ne veszítsétek jó hírneveteket." A *Hung* név valóban összetartozik a *hungár* népnév tövével, vö.: *hungá-* + *-r*: képző, de nem biztos, hogy ez szolgált neki alapul. Alakváltozatuk az *ungár* (< *ungá-* + *-r*), ahol a szótó az *Ong* stb. folyónévvel tartozik össze, de nem keletkezhetek egymásból.

Elvileg *Hung* vára szolgálhatna alapul a *hungár* népnévnek s akkor *Hunghoz* tartozó lenne a jelentése. A kutatásaink azonban arra utalnak, hogy a népnév gyökerei keletebbre vezetnek, időben pedig mélyebb gyökerűek. Maga a *Hung* várnev is keleten gyökerező névadási kultúra eredménye. Vö.: p. 146. "Hung vára: Akkor Álmos vezér és főemberei... Hung várához lovagoltak, hogy elfoglalják azt. ... Álmos vezér tanácsot tartván és övéit mind megesketvén, még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot. Ezért hívták Hungária vezérének; Összes vitézét pedig Hungról *hungarusok*nak nevezték el az idegen nyelvek." (LIGETI 1986) (A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, Budapest, 1986. p.164.)

A továbbiakban csak három személynévről, *Álmos* és *Árpád* vezér valamint *Bulcsú* nevééről szólunk mutatóban.

Álmos

Álmos nemcsak egyszerű személynév, hanem a hét vezér (Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm) egyikének a neve. A szerkezeti felépítése szerint vagy képzett vagy összetett szó: 1. *Álmo-*: relatív szótó + *-s*: képző 2. *Ál* + *mos*. Az előtag (*Ál*) összetartozik az *első el-* tövével, az utótag (*mos*) pedig önállóan is előforduló képzett szó: *mo-* + *-s*: képző. A *mos* párhuzama megvan a komiban és 'forrás' a jelentése, de idetartozik a *mansi* népnév is. Lényeges, hogy *Álmos* nemcsak a magyarok egyik vezére, hanem a híres volgai bolgár uralkodó *Almuš* volt (B. Г. ЕГОРОВ 1971.), akinek a neve összetartozik a magyar *Álmos* névvel.

A kutatói véleményeket tekintve **Ligeti Lajos** szerint "A kazár *Almus*, pontosabban *Almis* a török *al-* 'venni' ige *-mis* képzős származéka." Ugyanakkor kérdésként merül fel: Az *Almucsi* alak belső magyar nyelvi fejlődés? "...e névbe török és finnugor eredet is keveredhetett". (LIGETI 1986: 540, 371) A válasz keresésekor nem hagyhatjuk ki a földrajzi neveket sem.

Hasonlóképpen gondolja **Kakuk Zsuzsa** is, aki a török *al-* 'venni' igét látja az *Álmos* tövében: *Álmos* "Elvett" vagy "El van véve" jelentésű. Szerinte régi török személyneveink közé tartozik. (KAKUK 1988, ősz: 16)

Az *Almus al-* eleme valóban összetartozhat a török *al-* 'venni' igével, azonban az *Álmos*, *Almus* esetében másról van szó. A rendszer nem igazolja azt, hogy az *Álmos* névnek az *al-* 'venni' ige szolgált volna alapul.

Benkő Lóránd helyesen látja, hogy "A személynévadás mögött meg kell keresnünk azt az alapot, amire az egész fölépül: a gazdasági fejlődést, a társadalmi fejlődést és ezekkel kapcsolatban az életformák

⁵⁷ A *Hung* és a *hungar hunga-* szótóve alakváltozatok.

és a gondolkodás alakulását." Szól arról, hogy 1. Egyelemű nevek (a magyar őstársadalom kora a 10. század végéig) voltak használatosak; 2. Kételemű nevek csak később, ezután keletkeztek (a korai feudalizmus kora 11-13. sz.) stb. (BENKŐ 1977:54). Lehet magyar eredetű is. (BENKŐ 1949:1)

Valóban, a kételemű nevek (családnév és keresztnév) a kereszténység megjelenésével lettek általánossá. Ez azonban gyakran jelentette azt, hogy családnévvé a régi egyalakú név minősült át s mellé beiktattak egy ún. keresztnévet. Ezek a keresztnévek bár nem kizárólagosan, de gyakran az ősi egyelemű nevekben gyökereztek.

Györffy György szerint "A további vizsgálat útja, ami a magyarság Kárpát-medencei megszállásának menetét megvilágíthatja, e nevek teljesebb összeállítása és kritikai megrostálása, valamint a X. századnak bizonyult nevek sokoldalú számításokkal egybekötött vizsgálata." (GYÖRFFY 1992. ősz: 70)

Ami a további vizsgálat útját illeti, egyet értünk Györffy Györggyel és a nevek együttes és ugyanakkor külön-külön vizsgálatával megtettük az első lépést. A földrajzi névi kutatások alapján elvégezhető a nevek kritikai bemutatása. Természetesen nem elég csak a vezérneveket tanulmányozni. A törzsnevek rendszerben történő bemutatása s ezek egymáshoz való viszonyulásának vizsgálata is szükséges a személynevek és társadalmi címnevek bevonásával. (CZEGLÉDI 2011)

Vásáry István szerint az "*Almaš alma*" "alma" + -š szerkezeti felépítésű. A szó -š képzős helynév. Ismert *Almali*, *Almaliq* helynév is, melyet ugyanúgy "almás"-nak fordítanánk. A baskír, kazáni tatárban elsősorban nyelvjárásokban létezik egy denominális -š, -aš, -áš nomenképző, melynek kicsinyítő kedveskedő funkciója van, tehát a képzett szó jelentését lényegében nem módosítja. Eredete lehet -š, tör. -č, bask. -š. A baskírban és a tatárban önállóan létezik." (VÁSÁRY 1995:369-388)

Valóban, az -š, -č és a -liq képzők egymásnak alakváltozatai és a jelentésük 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'. Az is tény, hogy -š, -č kicsinyítő képző is létezik, de őket külön kell kezelni az előzőektől, amelyeknek nincs magánhangzó kezdetű változatuk. A magánhangzó rendszerint a szótőhöz tartozik. Ezek szerepelnek a földrajzi nevekben is. Tehát a -IVk, -IV, -l, -šV, -šV, -š, -čV, -čV, -č olyan képzők, amelyeknek a jelentése 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'. Hangtani megközelítésből az -l, -š, -č eredeti -t fejleménye.

Az *Álmos* szónak alapul nem az *alma* szolgált, azonban a szótő és az *alma* szó ugyanolyan gondolkodás alapján született s a névadás motivációjában is van közös szál. Az *Álmos* szóval összetartozó szavak önállóan és más szavakkal együtt alkotnak földrajzi nevet.

Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén:

Almančák h. Ašm.-, NAP: csuv. *Almančák* or. *Zelenovka* V. orosz falu, Ar.-:

< csuv. *Almančák* < *Alman* < *Al*: folyó neve ←— vö.: finn *alku* ,kútfő,

eredet',

alho ,völgy,

láp, mocsár'

+ *man*

+ *čák*: képző

Almančã h. Ašm.I.164.: csuv. *Almančã*, Bu.u., or. *Almančikovo* csuvas falu neve, NAP: csuv. *Almančã* or. *Almančikovo* B., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Almančã* < *Al*

+ *mančã* < *man*

+ *-čã*: képző.

or. *Almančikovo* ← nem or. *Almančyk*

+ or. *-ov*: birtokos melléknév képző

+ *-o*.

Uj kas Almanč h. Ašm.I.163.: csuv. *Uj-kas Almanč* Jau., csuvas falu, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Uj* ← csuv. *uj* 'mező'

+ *kas* ← csuv. *kas* 'falu'

+ *Almanč* < *Al*

+ *manč* < *man*

+ *-č*: képző.

Niměč Almanč h. Ašm.I.163.: csuv. *Niměč Almanč* Jau., csuvas falu, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Niměč* < *Ni*

+ *měč*

+ *Almanč* < *Al*

+ *manč* < *man*

+ *-č*: képző.

Värman kas Almanč h. Ašm.I.163.: csuv. *Värman kas Almanč* Jau., csuvas falu, NAP: csuv. *Värmankas Almanč* U., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Värman* ←—— csuv. *värman* 'erdő'

+ *kas* ←—— csuv. *kas* 'falú'

+ *Almanč* < *Al*

+ *manč* < *man*

+ -č: képző.

A csuv. *Almanč*, *Almančã*, *Almančãk* nemcsak egymásnak, hanem az *Álmos* névnek is alakváltozatai. A *manč*, *mančã*, *mančãk* elemeknek párhuzama *Mundzsuk* személynév és a *mandzsu* valamint a *mansi* népnév is. Az *Álmos* név párhuzamai hangtanilag közelebb állnak az *Almucsi* változathoz. A fenti földrajzi nevekben még megvan az *-n-* nazális, amely az *Álmos* és az *Álmucsi* formában már denazalizációs folyamatban eltűnt. A kérdés az, hogy az eredetileg megvolt szókezdő mássalhangzó *t-* vagy *k-* volt-e, ugyanis mindkettőnek lehet *0-* a fejleménye, vö.: magy. *Talmácsi* személynév, a *Kálmánca* helynév és a *Kálmánctsi* családnév.

A Volga-Urál vidékén az *Alman-* relatív szótó alakváltozatai a földrajzi nevekben *t-* és *k-* szókezdővel egyaránt előfordulnak, vö.:

Talman enger f. GMA: mar. *Talman enger*, or. *Tolman* Kir.o., Not., az or. Nemda bal oldali mellékfolyója.

< mar. *Talman* < *Tal*

+ *man*

+ *enger* ←—— mar. *enger* 'patak'.

Kiremet tävë d. Ašm.VI.240.: csuv. *Kiremet tävë*, Xval.u., hegy neve az or. **Kalmandaj** falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kiremet*

+ *tävë* ←—— csuv. *täv* 'hegy'

+ -ë: birtokos személyjel

or. *Kalmandaj* ←—— nem or. *Kalmantaj* < *Kalman-*

+ -taj

A magy. *Álmos* és a fenti csuv. *Almanč*, *Almančã*, csuv. *Almančãk*, or. *Almančik* (←— nem or. *Almančyk*) tehát rokonok. A -č, -čã, -čãk, -čik képzőnek van -š kezdetű változata is a földrajzi nevekben. Az *Álmos* ezekhez képest -n- nélküli denazalizált változat. Megjegyezzük, hogy az *Almanč*, *Almančã*, *Almančãk*, *Almančik*, *Almančyk* nevek *manč*, *mančã*, *mančãk*, *mančik*, *mančyk* elemei önállóan is előfordulnak a földrajzi nevekben és összetartoznak a *mansi* népnévvel és még számos közszóval. Bár a földrajzi nevek, a személynév és a személynévi eredetű népnév egymásnak nem szolgálhattak alapul, a megfejtésben mégis segítenek, mert a névadók vagy ugyanazok vagy közös kultúrájú népek lehettek.

A magy. *Álmos* vezérnevet és a bolgárok vezérének *Álmos* nevét közös gyökerű kultúrával - nyelvvel is - rendelkező nép, népek teremtették és használták. Szerkezete szerint összetett szó, az előtag az *Al* rokon az 'egy, forrás' jelentésű szavakkal, az utótag pedig képzett szó, jelentése 'maghoz tartozó, maggal ellátott' lehet.

Árpád

A földrajzi névi kutatásaink során egyértelművé vált, hogy nem állja meg a helyét az a jelen tudományos álláspont, mely szerint *Árpád* vezér neve az *árpa* növénynévvel tartozik össze s az *Árpád* jelentése 'Árpácska' lenne. A közneveket és a tulajdonneveket együtt, egymással összefüggésükben, a kutatásba több idekapcsolódó nyelvet bevonva az *Árpád* névvel kapcsolatosan a következő eredményre jutottunk.

Az világos, hogy a magyarban ma használt kétalakú nevek - keresztnév és családnév - nagy része ősi eredetű, egyalakú névből keletkezett s használata az 1200-as években lett általánossá. Ilyen egyalakú nevet pl. a mongolok ma is használnak. *Árpád* neve is ilyen volt. Eleink úgy gondolkodtak s ez fontos volt számukra, hogy a névvel kifejezzék azt, hogy az ember az őshöz, anyához, a leglényegesebbhez, a maghoz, az írmaghoz tartozik. Ezt a magot, gyökeret szentnek is tartották, istenként tisztelték, hiszen ebből lettek az utódok, ezért a mag magát az életet jelenti. Mivel a magból nemcsak ember lett, hanem növény és állat is, ezért mindegyik megkaphatta ugyanazt a nevet, amely vagy azonos formában vagy pedig alakváltozatként a mai napig ismert és használatos. Ez az oka annak, hogy a növénynevek, állatnevek, embernevek olykor megegyeznek. Tévedés azt gondolni, hogy ezek a nevek egymásból keletkeztek s még nagyobb hiba valamelyiket önkényesen kinevezni annak, amely alapul szolgált további megnevezéseknek. A névazonosság tehát a gondolkodásban gyökerezik.

Az *Árpád* név ma személynévként mint keresztnév ismert, de megvan családnévben is. Vö:

Árpa csn. ←— 'egy fajta gabona, árpa'. (KÁZMÉR 1993) < *Ár* + *pa*; *Árpádi* csn. ←— *Árpád* hn. (Baranya, Bihar) származási hely. (KÁZMÉR 1993) < *Árpád* (< *Árpa* + *-d*) + *-i*: melléknév képző.

Ezúttal a helynév és *Árpád* vezér neve is azonos. A helynek elvileg alapul szolgálhatott: I. az *Árpád* személynév vagy az *Árpa* családnév s a *-d* 1. képző 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' 2. 'hely' jelentésű, vö.: magy. *telek*, csuv. *těl* 'hely'; II. árpa növénynév + *-d*.

A TESz szerint a magy. *árpa* 'egy fajta gabona, a szemháj daganatos gyulladása'. Ótörök eredetű, vö.: ujj. *arpa*, CC. *arpa*, oszm. *arpa*, kirg. *arpa*, csuv. *urpa*, *orpa* 'árpa', vö.: mong. *arbai*, kalm. *arbai* 'árpa'. (TESz) < magy. *ár* + *pa*, ujj. *ar* + *pa*, CC. *ar* + *pa*, oszm. *ar* + *pa*, kirg. *ar* + *pa*, csuv. *ur* + *pa*, *or* + *pa* 'árpa', vö.: mong. *ar* + *bai*, kalm. *ar* + *bai*. A magyar szó közös gyökerű a Kāšy. *arba* 'árpa' szóval is, ld. még csuv. *urpa* 'árpa', MK. *arba*, Zamahš. *arba*, *arpa*, AFT. *arpa*, ujj., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., kum., azerb., oszm., türkm., tat., bask. *arpa*, alt. *arba*, tuv. *arbaj* 'árpa'. (JEGOROV 1964) < Kāšy. *ar* + *ba*, csuv. *ur* + *pa*, MK. *ar* + *ba*, Zamahš. *ar* + *ba*, *ar* + *pa*, AFT. *ar* + *pa*, ujj., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., kum., azerb., oszm., türkm., tat., bask. *ar* + *pa*, alt. *ar* + *ba*, tuv. *ar* + *baj*. Idetartozik a Kāšy. *arbagān* 'árpához hasonló növény mag nélkül' szótöve is.

A magy. *árpa* a nyelvi megfelelőivel együtt összetett szó. Az előtag mint relatív szótó közelebből összetartozik a magy. *írmag ír* 'utolsó vagy egyetlen példány, utolsó ivadék, sarjadék, a legkedvesebb gyermek a családban' előtagjával s a magy. *íz* 'rokonsági fok' szóval. Az *árpa* előtagjának a szócsaládjába tartoznak további magyar szavak és idegen nyelvi megfelelőik, vö.: csuv. *vără* 'mag, vetőmag', *āru* 'törzs, nemzetség, nemzedék, sarjadék, utód', vö.: csuv. *vără*, *vārlāx* 'mag, vetőmag, sperma', ÓT., Zamahš., üzb. *urug*, kirg. *uruk*, ujj. *urug* 'mag, vetőmag, törzs', kazak, k.kalp. *uryk*, tuv. *üre* 'mag, vetőmag, sperma, magzat, embrió, csira', nog. *urlyk*, tat. *orlyk*, bask. *orlok* 'mag, vetőmag', nog. *urlykla* 'megtermékenyíteni', tofal. *urug* 'gyerek', vö.: mong. *ür* 'szem, termés, gyerek'. (JEGOROV 1964); csuv. *āru*, *ārv* '1. törzs, nemzetség' 2. utód, ivadék, sarjadék' 3. nemzedék', orh.jeny. *ury* 'utód, ivadék, sarjadék', *ury ogul* 'fiú, fia valakinek', óujg. üzb. *urug*, kirg. *uruk*, kazak *uryk*, *ru*, k.kalp. *uryk*, *uru* 'szem, gabona', szem (sperma), nemzetség, törzs, utód, ivadék', csag. *uruk* 'törzs, nemzetség, sarjadék, íz, nemzedék, törzs', ujj. *uruk* 'mag, sperma' > 'törzs, nemzedék, utódok, gyerek, lánya valakinek', tuv. *urug* 'lány, gyerek', *ool urug* 'fiú', *kys urug* 'lány' vö.: mong. *urag* 'rokon, rokonság' (JEGOROV 1964).

Az *árpa* utótagja a *pa* elem alakváltozata lehet a *mag* vagy a *fő*, *fej* szónak. Az *Árpád* személynév, így a vezér neve is 'írmaghoz tartozó, azzal ellátott' jelentésű. Ez a magyarázat szervesen illik bele a legősibb neveinknek az értelmezésébe, rendszerébe.

Bulcsú

A *Bulcsú* név szerkezeti felépítése *Bul-*: szótó + *-csú*: képző. Alakváltozata a ma is használt *Búcsú* személynév. A szó érdemben a magy. *bocsát*, *bulcsát* igékkel összhangban vizsgálható, mert a *bo-*, *bul-* tő az 'életet ad, szül' továbbá az 'elenged' jelentéssel van kapcsolatban. A TESz szerint a magy. *bocsát* 'megbocsát, valahova juttat, elenged'. Ótörök eredetű szócsalád. (TESz) < *bocsá* (< *bo* + *-csá*) + *-t*; magy. *búcsú*, *bulcsú*, *bulszú* 'engedély, bűnbocsánat, búcsúvétel, templomszentelés ünnepe'. Ótörök

eredetű. (TESz) < *bú* + *-csú*, *bul* + *-csú*, *bul* + *-szú*. A magy. *bocsát* *bocsá-*, a *bulcsát* *bulcsá-* töve és a *búcsú*, *bulcsú*, *bulszú* összetartoznak, az alakváltozatokban meglévő *-l-* etimologikus. A szó eredeti jelentése elvileg kétféle lehet: 1. 'elenged', amely eredetileg arra utalt, hogy a forrás, az anya elengedte az utódát, a folyót, az újszülöttet, a gyereket. Valójában a szó a születést, a világra jövetet fejezi ki. 2. A *Bulcsú* lehet az *Álmos* utótagjának (*mos*) is az alakváltozata, ahol a *b-* és az *-m* közös elődre mennek vissza: *b-*, *m-* < *w-* (< *δ-* < *t-*). A szó belseji *-l-* pedig az *-n-*nel együtt (vö.: *manč*, *mančǎ*, *mančǎk*, *mančik*, *mančyk*) szintén eredeti *-t-* fejleménye. A *Bulcsú* szóvégi hosszú magánhangzója (*-ú*) pedig őrzi a nyomát a korábban még megvolt végső *-k-*nak. Bármelyik magyarázat legyen az igaz a kettő közül, annak az okát a közös gyökérben találhatjuk meg. Nem indokolt a magyar szónak ótörök eredetű jövevényként való magyarázata.

2.94. Törzsnevek: Tarján⁵⁸

„Amiképpen minden emberi élet ma is két egysejtűből kezd sarjadni, akként emberlétünk is csak az élet történetéből érthető meg.” (LÁSZLÓ 1999.I:27)

Bevezetés

A *Tarján* név több kérdést is rejt magában. Az első, amely a *Tarján* törzs nevével kapcsolatos az, hogy a *Tarján* törzset hívták-e *Tárkány* törzsnek. A másik, hogy a *Tarján* mint törzsnév, lehet-e tulajdonnév. A harmadik, a *Tarján* etimológiája lehet-e közös a *tudun*, *turun* társadalmi címnévvel. A negyedik, mi a közszói jelentése a *Tarján*nak. Az ötödik, a *Tarján* névnek milyen a kapcsolata a *Tarján* földrajzi nevekkkel és a személynevekkel a Volga-Urál vidéken, továbbá a Kárpát-medencében. Végül a hatodik, egyben sok mindent meghatározó kérdés, hogyan kell értelmezni Bíborbanszületett Konstantin görög szövegében az idevonatkozó adatokat.

Források

Bíborbanszületett Konstantinosz A kabarok és a türkök törzseiről c. fejezetben a törzsekről írva olvashatjuk: 'ötödik a Tarjáné.'. A görög szövegben ez áll: „πέμπτη του Ταριάνου”, pontos fordításban: 'ötödik Tarjának a törzse'. Megjegyezzük, hogy a *του* végső hangja felett hangsúly jel (~) van. (MORAVCSIK 1988)

⁵⁸ Vö.: CZEGLÉDI 2012. Csak ezt az egy nevet mutatjuk be jelezve a törzsneveinket.

A görög forrás szerint a *Tarján* név egyértelműen személynév. Elvileg gondolhatnánk társadalmi címnévre a Hét magyar neveinek az esetében, azonban annak tipikusnak kellene lenni, más esetekben is természetes lenne az előfordulásuk.

Kutatói vélemények és azok kritikája

Gombocz Zoltán szerint "Feltűnő, hogy a *Tárkány* személynévi használatára nincs adatunk, s ez a körülmény a mi *Tárkány* helynevünk török eredetét is kétségessé teszi". (GOMBOCZ 1905:249)

Ligeti Lajos úgy ítélte meg, "Alighanem új módszerrel kell megkísérelni e nevek (törzsnevek) értelmezését s eleve le kell mondanunk arról a sebezhető módszerről, hogy e nevek török eredetűek és csak a törökből magyarázhatók". ..."Lehet, hogy a hat név közt valóban van török eredetű és ilyennek gondolom a *Tarján* és a *Jenő* nevet; a török törzsnév mögött azonban magyarul beszélő magyaroknak kellett lenniük." (LIGETI 1986:252) Megállapítja továbbá, hogy a *Tarjan* az 5. magyar törzs neve. A *tarqan* többes száma *tarqat*, török méltóságnév, a *zsuan-zsuanoktól* származik. Szerepel a rovásírásos türk, ujjur feliratokban. (LIGETI 1979:26-42)

Róna-Tas András szerint „Két olyan törzsnevünk van, amelynek eredeztetéséhez nincs szükség különösebben sok feltevésre. Ezek a *Megyer* és a *Tarján*.” „A *Tarján* esetében egy *tarkan* > *tarhan* > *tarjan* alakból kell kiindulni, s erre a változásra számos példánk van. Ugyanakkor a *tarkan* alak is tovább élt, mint ezt az avarokra vonatkozó nyugati források és a magyar *Tárkány* helynevek mutatják. Ugyanannak a címnek kettős képviselőre más példák is vannak.” „A *tarján* és *tarkan* (*Tárkány*) kettőssége olyan, mint a *Jeleh* és *Üllő* kettőssége. ...a honfoglaló törzsek szempontjából a törzsnevek eredete másodlagos kérdés. A törzsek tagjai ekkor már vagy korábban is mindig magyar nyelvűek voltak.” (RÓNA-TAS 1996:275)

„Nincs közvetlen adatunk arra, hogy kik voltak és hogyan hívták a fejedelmi kíséretet a X. században. A török analógiák azt mutatják, hogy a Kazár Birodalomban és másutt is a *tarkan* cím bizonyos időszakban ilyen csoport jelölésére szolgált. Az tárgyi tévedés, hogy a *tarkan* szó eredetileg 'kovács' jelentésű volt a törökségben. Egy bizonyos idő után a szó 'nem adózó személy' jelentésű volt, s ezt a státust megkapták mesteremberek is. Ezért annyi megkockáztatható, hogy a *Tarján* törzs esetleg szorosabb kapcsolatban állhatott a fejedelmi kísérettel, akár úgy is, hogy a fejedelmi kíséret parancsnoka egyben a *Tarján* törzs feje is volt, s így a vezető címe a törzs neve is lett, ami a török törzsnévadási viszonyok között teljesen természetes. Ez nem jelenti azt, hogy a *Tarján* törzs minden tagja egyben a fejedelmi kísérethez tartozott.” (RÓNA-TAS 1996:276)

„A törzsnevek közül valamelyest bizonyos etimológiája csak a *Jenő* és a *Tarján* törzsnek van, de a törzsnevek nyelvi eredete semmit nem mond a törzsek etnikai és nyelvi összetételéről. A hétmagyar törzsszövetség népe biztosan magyarul beszélt, s a kavarok elmagyarosodása is igen gyorsan lezajlott, miközben a magyarság egyes csoportjai átmenetileg kétnyelvűek voltak, vagyis törökül is beszéltek.” (RÓNA-TAS 1996:302)

Fodor István úgy véli, A *Tárkány* törzs neve, amely törzs egyik része a volgai bolgárokhoz, másik része a kabarok kötelékében a magyarokhoz csatlakozott Levediában. (FODOR 1980:193)

Berta Árpád ez esetben nem kínál új megfejtést, úgy látja, a „'Tarxan' (Tarján) – az új vezértörzs” neve. (BERTA 1997:218)

Keszi Tamás joggal bírálja Berta Árpádot: „Berta itt is elfogadja a régi etimológiát, azzal a megjegyzéssel, hogy a *tarxan* eredeti jelentése 'szakrális kovács'. A szónak jelen ismereteink szerint soha nem volt 'szakrális kovács' jelentése. Az ötlet még Alföldi Andrástól származik, és László Gyula terjesztette el széles körben, a hetvenes évekre szinte „tudományos” közhellyé vált. Doerfer és Clauson Berta által is idézett szótárai azonban egyértelműen kizárják ezt az értelmezési lehetőséget.” (KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz: 8.)

Az eddigi kutatásaink fényében a fenti tudós megállapításokat a következőképpen látjuk: Gombocz Zoltán nem vette figyelembe, hogy bár keresztnévként nem, de családnévként használatos a *Tárkány*. A nevet török eredetűnek tartja Gombocz, Ligeti és Berta is.

Ligeti megállapítása - mely szerint a *Tarján* névvel összetartozik a *tarqan* méltóságnév - támogatható a földrajzi névi kutatásokkal is, mert a személynevek és a címnevek ugyanazon elv alapján jöttek létre. Mindegyiknek a legelső őshöz való tartozás bemutatása volt eleink legfontosabb közlendője a néven keresztül.

Róna-Tas András véleménye a fentiekől némileg eltérő, amelyben ellentmondás és több bizonytalansági tényező is van. Szerinte a *Tarján* törzs feje a fejedelmi kíséret fejével állhatott kapcsolatban, következésképp a *Tarján* törzs élén *Tarján* címet viselő ember állt. Ennek igazolásához azonban a török *tarqan* 'futó' jelentésű szónak kellett volna alapul szolgálni a névnek. Ugyanakkor a személynév és címnév között is különbséget kell tenni, mert az egyik tulajdonnév, a másik köznév. Melyiknek mi szolgált alapul?

Fodor István szerint a *Tárkány* törzs a kabarokon keresztül jutott el a magyarokhoz. Ez a megállapítás ellent mond Konstantinosznak, aki a kabarok népét az első törzshöz sorolja.

Semmi nem igazolja Berta Árpád véleményét, mely szerint a *Tarján* az új vezér törzs lenne.

Keszi Tamás bíráló szavai megállják a helyüket. A kutatásaink fényében sem szolgálhatott alapul *Tarján*nak a 'szakrális kovács' jelentésű szó.

Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

A *Tarján* név párhuzamai előfordulnak földrajzi nevekben önállóan, két vagy több tagú nevek valamelyik tagjaként és képzett formában, valamint többes jellel ellátva.

Önállóan

Tarkan h. Ašm.XIII.221.: csuv. *Tarkan* or. *Tarxany*, tatár települések neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Tarkan*

or. *Tarxany* ← nem or. *Tarxan*

+ or. -y: többes szám jele

Tarxan h. Ašm.XIII.224.: csuv. *Tarxan*, falu neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Tarxan*

Torxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Torxan* or. *Tarxany* Šu., csuvas település neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Torxan*

or. *Tarxany* ← nem or. *Tarxan*

+ or. -y: többes szám jele

Tarxan h. Ašm. XIII:224. csuv. *Tarxan* falu neve. Ld. *Tarkan*.

< csuv. *Tarxan*

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Turxankas* or. *Tarxany* ← *Turgankasy* B., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Turxan* < 1. *Tur* ← csuv. *tur-*

+ *-xan*: folyamatos melléknévi igenév képző

2. *Turxa-*

+ *-n*: képző

Turxankas < *Turxan*

+ *kas* ← csuv. *kas, kasă* (< *kasy*) 'falú'

or. *Tarxany* ← nem or. *Tarxan*

+ or. -y: többes szám jele

Turgankasy ←— nem or. *Turxankassi*

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* or. *Torxany* Kr., falu, Ar.:-

< csuv. *Turxan*

or. *Torxany* ←— nem or. *Torxan*

+ -y: többes szám jele

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* or. *Torxany* ← *Torxan Vaz'akovo* + *Torxan Sandrkino* + *Torxan Tugasy* + *Torxan Jauševo Šu.*, csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Turxan*

or. *Torxany* ←— nem or. *Torxan*

+ -y: többes szám jele

Torxan

+ *Vaz'ak*

+ -ov: birtokos melléknév képző

+ -o

Torxan

+ *Sandrkin* < *Sandrka*

+ or. -in: birtokos melléknév képző

+ or. -o

Torxan

+ *Tugasy* ←— nem or. *Tukasy*

Torxan

+ *Jauševo* ←— nem or. *Jauš*

+ or. -ev: birtokos melléknév képző

+ -o

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Torxan Čuračák* or. *Torxany* ← *Torgany* C., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Turxan*

Torxan

+ *Čuračák* < *Čura*

+ *-čák*: képző

or. *Torxany* ← nem or. *Torxan*

+ *-y*: többes szám jele

Torgany ← 1. nem or. *Torxany*

2. nem or. *Torxan*

+ or. *-y*: többes szám jele

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Turxan Upi* or. *Torxany* C., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Turxan*

Turxan

+ *Upi* ← 1. csuv. *upa* 'medve'

2. *upa* *'forrásfolyó' < *u* ← 'víz'

+ *pa* ← *pa* 'fő' ld. Ufa folyó

Torxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Torxan* or. *Torxany* Kr., csuvas település neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Torxan*

or. *Torxany* ← 1. nem or. *Torxany*

2. nem or. *Torxan*

+ or. *-y*: többes szám jele

Turxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Turxan* or. *Karabajevo* Buu., csuvas falu neve, NAP: csuv. *Turxan* or. *Karabajevo* Jal., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Turxan*

or. *Karabajevo* ← nem or. *Karabaj* < *Kara*

+ *baj*

+ or. –*ev*: birtokos melléknév képző

+ –*o*

Torxan t. TB.144.: bask. *Torxan* or. *Turxan* Krk., tó.

< bask. *Torxan*

Tarkan h. Ašm. XIII:221. csuv. *Tarkan* tatár települések neve, *Tarxany*. *Kěšěn tarxan*, *Aslă Tarkan*.

< csuv. *Tarkan* < 1. *Tarka*

+ –*n*: képző

2. *Tar*

+ –*kan*: melléknévi igenév képző

Két tagú nevekben

Aslă Tarkan h. Ašm.II.113.: csuv. *Aslă Tarkan* or. *Bol'sije Tarxany*, *Bol'se-Tarxan* Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Aslă* ← csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'

+ *Tarkan* < 1. *Tar* ← csuv. *tar*⁵⁹ 'elszaladni, elfutni'

+ –*kan*: folyamatos melléknévi igenév képző

2. *Tarka*

+ –*n*: képző ← –**nik*

3. *Tar* ← csuv. *türě* 1. 'egyenes, becsületes, igazságos'

KB., MK. *tüz* 'hajtani, vezetni, kormányozni'

+ –*kan*: folyamatos melléknévi igenév képző

⁵⁹ Vö.: csuv. *tar* 'elszaladni, elfutni', ÓT. *tüz*, MK. *tez*, alt. *tes*, haksz *tis*, tuv. *des* 'futni, elszaladni', tuv. *durgunna* 'elszaladni, futással megmenekülni'. (JEGOROV 1964)

or. *Bol'sije* ← or. *bol'sije* 'nagy'

+ *Tarxany* ← nem or. *Tarxan*

Bol'se ← or. *bol'se* 'nagy'

+ *Tarxan* ← nem or. *Tarxan*

Aslā Tarxan h. Ašm.XIII.221.: csuv. *Aslā Tarxan* tatár település neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Aslā* ← csuv. *aslā* 'öreg, régi, nagy'

+ *Tarxan*

Aslā Tarxan h. Ašm.XIII.224.: csuv. *Aslā Tarxan* or. *Bol'sije Tarxany*, tatár falu neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Aslā* ← csuv. *aslā* 'öreg, régi, nagy'

+ *Tarxan*

or. *Bol'sije* ← or. *bol'sije* 'nagy'

+ *Tarxany* ← nem or. *Tarxan*

+ or. -y: többes szám jele

Kěšěň Tarxan h. Ašm.XIII.221.: csuv. *Kěšěň Tarxan*, tatár település neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Tarkan*.

< csuv. *Kěšěň* ← csuv. *kěšěň* 'kicsi'

+ *Tarxan*.

Kěšěň Tarxan h. Ašm.VII.310.: csuv. *Kěšěň-Tarxan* or. *Nižnije Tarxany* Simb.u., NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Kěšěň* ← csuv. *kěšěň* 'kicsi'

+ *Tarxan*

or. *Nižnije* ← or. *nižnije* 'alsó'

+ *Tarxany* ← nem or. *Tarxan*

+ or. -y: többes szám jele

Tarxan puš h. Ašm.XIII.224.: csuv. *Tarxan puš* or. *Verxnije Tarxany*, csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Tarxan*

+ *puš* ← csuv. *puš* 'fő, fej'

or. *Verxnije* ← or. *verxnije* 'felső'

+ *Tarxany* ← nem or. *Tarxan*

+ or. -y: többes szám jele

Javáš Torxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Javáš Torxan* Kr., az or. *Torxany* falu részének a neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Javáš*

+ *Torxan*

Tukas Turxan h. Ašm.XIV.174: csuv. *Tukas-Turxan* Šu., az or. *Tarxany* falu részének a neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Tukas* < *Tu* ← csuv. *tu* 'hegy'

+ *kas* ← csuv. *kas, kasă* 'falú'

+ *Turxan*

Turxan šurri m. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Turxan šurri* U.

< csuv. *Turxan*

+ *šurri* ← csuv. *šură* 'mocsár' + -i: birtokos személyjel

Kěšěn Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kěšěn Turxan* ← *Pěčěk Turxan* or. *Malyje Torxany* Č., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Kěšěn* ← csuv. *kěšěn* 'kicsi'

+ *Turxan*

Pěčěk ← csuv. *pěčěk* 'kicsi, pici'

+ *Turxan*

or. *Malyje* ← or. *malyje* 'kicsi'

+ *Torxany* ← 1. nem or. *Torxany*

2. nem or. *Torxan*

+ or. -y: többes szám jele

Torxan kassi h. Ašm.XIV.174: csuv. *Torxan kassi* or. *Sotnikovo* M-P., település neve, NAP: csuv. *Turxankassi* ← *Čirěklě Turxankas* or. *Sotnikovo* M-P., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Torxan*

+ *kassi* ← csuv. *kas, kasă* 'falu'

+ -i: birtokos személyjel

Čirěklě ← *čirěklě* 'templomos' < *čirěk* 'templom'

+ -lě: képző

+ *Turxankas* < *Turxan*

+ *kas* ← csuv. *kas, kasă* 'falu'

or. *Sotnikovo* < *Sotnik* ← or. *sotnik* 'kozákhadnagy' < *sot* ← nem or. *sot*, or. *sto* 'száz'

+ -nik: képző

+ or. -ov: birtokos melléknév képző

+ -o

Turxan šaran d. Ašm.XIV.174: csuv. *Turxan šaran* NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Turxan*

+ *šaran* ← csuv. *šaran* 'rét' .

Torxan torri v. Ašm.XIV.174: csuv. *Torxan torri*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Torxan*

+ *torri* ← csuv. *toră, tură* 'isten'

+ -i: birtokos személyjel

Mǎn Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Mǎn Turxan* ← *Pysǎk Turxan* or. *Bol'sije Torxany* V., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Mǎn* ←—— csuv. *mǎn* 'nagy'

+ *Turxan*

Pysǎk ←—— csuv. *pysǎk* 'nagy'

+ *Turxan*

or. *Bol'sije* ←—— or. *bol'sije* 'nagy'

+ *Torxany*

Mǎn Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Mǎn Turxan* ← *Turxan* or. *Torxany* M., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Mǎn* ←—— csuv. *mǎn* 'nagy'

+ *Turxan*

Turxan

or. *Torxany*

Pěčěk Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pěčěk Turxan* or. *Malyje Torxany* V., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Pěčěk* ←—— csuv. *pěčěk* 'kicsi'

+ *Turxan*

or. *Malyje* ←—— or. *malyje* 'kicsi'

+ *Torxany*

Tarkǎn sýrmi f. Ašm. XIII:204. csuv. *Tarkǎn sýrmi* Buu. Patak neve.

< csuv. *Tarkǎn*

+ *sýrmi* ←—— csuv. *sýrma* 'árok, patak, szakadék'

+ *-i*: birtokos személyjel.

Tarkan-puś h. Ašm. XIII:221. csuv. *Tarkan-puś* Buu., A *Verxnije Tarxany* neve.

< csuv. *Tarkan*

+ *puš* ← csuv. *puš* 'fő, fej'

Tarxan-puš h. Ašm. XIII:224. csuv. *Tarxan-puš* A *Verxuje Tarxany* csuvas neve.

< csuv. *Tarxan*

+ *-puš* ← csuv. *puš* 'fő, fej'

Tarkan prikasě h. Ašm. XIII:221. csuv. *Tarkan prikasě* Bol'se-Tarxan-i járási központ.

< csuv. *Tarkan*

+ *prikasě* ← or. *prikaz* 'parancs'

+ csuv. -ě: birtokos személyjel

Képzővel ellátva

Torxanti Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Torxanti* Kra.

< csuv. *Torxanti* < *Torxan*

+ *-ti*

Turxanti varě Ašm.XIV.175: csuv. *Turxanti varě*, ima helyének a neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Turxanti* ← csuv. 1. Szellem neve. (Neki főznek sört kis kádakban, gyertyákat, tojást, komlót, malátát dobálnak bele, az erdőben és árkokban.
2. Szokás neve. 3. Ember neve, aki kitalálta a „torgandi” kultuszt.

+ *varě* ← csuv. *var* 'árok, patak' + -ě: birtokos személyjel

Torxanti sārčě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Torxanti sārčě* (*Šarpaš varěnce*) M.

< csuv. *Torxanti* < *Torxan*

+ *-ti*

+ *särčě* ← csuv. *särt* 'szirt, hegy'

Összetett szó alkotta névben

Asztrahány 'város a Szovjetunióban⁶⁰ a Volga alsó folyásánál'. Török nyelvi összetételnek látszik. Az előtagja a 'Mekktát járt zarándok' főnévre mehet vissza. Utótagja azonos lehet a magy. *Tarján*, *Tárkány* helynevek török eredetijével: *tarxan*, *tarqan* 'főember, adómentességet élvező kiváltságos rend'. (KISS 1980). < 1. *Asz* ← vö.: mong. *usan* 'víz' + *trahány* 2. *Asztra-* + *-hány*.

A hangtan felől megközelítve fontos, hogy a *Tarkan* formában a szó belseji *-k-* eredeti mássalhangzó. A TVrxVn változatokban a *-x-* réshangúsodás eredménye (*-k-* > *-x-*). A *Tarján* névben a *-j-* ejtés annak köszönhető, hogy az *-rx-* kapcsolatban a *-x-* ejtése félzöngés *-γ-* volt, ez pedig idővel *-j-*-vé lett. A *-γ-*-t az orosz *-g-*-vel helyettesítette az átvételkor. A magánhangzók közül az *-a-* lehetett az eredetibb, amely zártabbá válási folyamatban *-a-* > *-o-* > *-u-* változáson ment keresztül. A változási folyamat lépcsőfokait tükrözik a földrajzi nevekben meglévő adatok. A magánhangzók veláris labiálisak.

Szerkezetileg két lehetőséget kell figyelembe venni. Az egyik szerint a relatív szótó tVr- ige, amelyhez *-kVn* folyamatos melléknévi igenév képző járult. Ez esetben a névnek valóban alapul szolgálhatott a 'futó' jelentésű szó, amely értelmezhető 'folyó'-nak is. Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy egy rangos ember vagy ilyenekből álló embercsoportnak a tisztelet jeléül ilyen nevet adnának. Feltehetően más ige is számításba jöhet, akár a 'futó' alakváltozata a 'folyó' s akkor az *Asztrahány* jelentése 'vízfolyó' lenne. Ennek nincs akadálya, mert sok ilyen típusú földrajzi név van. Lehet egy másik ige, amelynek 'áll' vagy 'vezet, irányít', esetleg 'terel, összegyűjt' stb. jelentése van. Olyan lehetőség is kínálkozik, hogy tVrkV-, tVrxV- a relatív szótó, amelyhez *-n* képző járult. Ennek teljesebb formája megvan a *Jenő* név *Jenek* (*Je-* + *-nek*) alakjában. Amennyiben ez utóbbi lenne az igaz, úgy a *Tarján* és alakváltozatai összetartoznának a *turun* (*turu-* + *-n*), *tudun* (*tudu-* + *-n*) címnévvel.

A fenti földrajzi névi adatokban a vizsgált nevünk előfordul tó, mocsár, patak, kiremet, tatár és csuvas település, falu, járási központ, falu nevében.

Az alábbi folyónévben a *Darja* elvileg lehet a TVrkV változat fejleménye s akkor a *Tarkan* denazalizált változata lenne. Ugyanez megvan nemcsak Keleten, hanem a magyarban is a *Dera* patak nevében.

Szir-Darja 'folyó Közép-Ázsiában'. Vö.: csag. *Sir dārja*, or. *Syr Darja*. Vö.: perzsa *darjā* 'tenger, tó, nagy folyó, folyam', csag. *Sir dārja* ld. ÓT. *jenčü ögüz* 'gyöngy folyó' (KISS 1980)

< csag. *Sir* ← *sir* *'gyöngy, forrás'

⁶⁰ Ma már volt Szovjetunió.

+ *Darja* ←— Vö.: perzsa *darjā* 'tenger, tó, nagy folyó, folyam',

magy. *tenger*

ÓT. *ögüz* 'folyó, patak'

csuv. *var* 'árok, patak'

ko. *vangyr*

bask. *ungar*

Az alábbi képzett név alkotta falunév töve a *Turx*- összetartozhat a *Turxan* szó *Turxa*- tövével:

Turxla h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxla* or. *Torxlovo* Ja., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Turxla* < *Turx*

+ *-la*: képző

Eleink gondolkodásában a forráshoz tartozás felsőt is jelentett, a folyó forrás felőli szakasza mindig a felső része a folyónak. Erre utal a földrajzi nevekben számos *turi* forma, amelyben az *-r*-t *-k*- mássalhangzó követte a teljesebb alakban, pl.:

Turi kukār u. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Turi kukār* M., utca.

< csuv. *Turi* ←— csuv. *turi* 'felső'

+ *kukār* ←— csuv. *kukār* 'kanyarulat, kanyar'

A csuv. *Turxan torri* kiremet neve azért is érdekes, mert mindkét tagjában ugyanaz a szó van meg, vö.: *Turxan* < csuv. *Torxa*:-: relatív szótó + *-n*: képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' jelentéssel + *torā, turā* 'isten'. A második tag, az 'isten' jelentésű szó alakváltozata a *tengri* stb., amelynek jelentése 'forráshoz, maghoz, éghez stb. tartozó, azzal ellátott, amellel lévő'. Tovább menve, ez már képzett szó, ezért képezheti a relatív tövét további képzett alakoknak, köztük a *Tarkan* és társainak, ahol az egyik lehetőség szerint az *-n* a képző s a jelentése gyökérhez stb. tartozó. Valójában a gyökér is ugyanaz mint a forrás, a fej stb., mert bizonyos élőlényeknek a kiindulója, kezdete. A másik lehetőség szerint pedig a relatív szótó a *tVr*-, amely ige s ehhez járult a törökségben ma is ismert *-kan*: folyamatos melléknévi igenév képző. A két esetet el kell különíteni mind a tulajdonnevekben (földrajzi nevek, személynevek), mind a közszókban (népnevek, címnevek, egyéb közszók).

A fenti földrajzi neveknek elvileg alapul szolgálhatott olyan közszó, amely a környéket jelzi, pl. folyóelágazás, patak neve; személynév; címnév; istenség; szellem neve. A neveknek alapul szolgáló

megfelelő szó megtalálásához a földrajzi neveknek nemcsak együttes, rendszerszerű vizsgálatára van szükség, hanem minden egyes név esetében külön több szempontú tanulmányozásra is.

Személy, szellem és isten neveként

Csuvas

Torxan Pogány férfinév. Csuvas települések neve, kiváltságos osztály neve, *tarxany*. (Ašm. XIV:173)

Torxantaj Szellem neve. (Ašm. XIV:174)

Turxantej Ugyanaz, mint a *Torxantaj*. (Ašm. XIV:174)

Turxanti 1. Szellem neve. (Neki főznek sört kis kádakban, gyertyákat, tojást, komlót, malátát dobálnak bele, az erdőben és árkokban. 2. Szokás neve. 3. Ember neve, aki kitalálta a „torgandi” kultuszt. (Ašm. XIV:174-175)

Tarkka női személynév. (Ašm. XIII:221)

Tură, toră '1. isten, istenség, 2. szent, 3. ikon'. (Ašm. XIV:155)

A fenti nevek közül figyelemre méltó a *Tarkka* női személynév. Eszerint a *Tarkan* jelentése úgy is felfogható, hogy anyához, mint őshöz, forráshoz, maghoz tartozó. Természetes, hogy a szó alkalmas volt mind személynév, mind méltóságnév, azaz címnév használatára.

Köszók

Magyar

terel 'valakinek vagy valaminek a haladását más irányba fordítja, valamely helyre hajt, irányít, (figyelmet, beszédet) másfelé fordít', **téreget** (ld. még *terengetik vala*) 'terel, hajt, forгат, megfordít, valamely hitre, elvre térít, megtérít'. A szócsalád szavai származékszavak, a *tér* igéből jöttek létre... (TESz)

tér 'megy valahová, jön valahová, eredeti irányától elfordulva más irányban halad tovább, másfelé kanyarodik, ...' Vitatott eredetű. 1. Ótörök jövevényszó, vö.: türkm. *teгіrä* 'körül' (körbe járva), (TESz)

tar 'kopasz, csonka' Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: Kāšy. *tāz*, ujj. *taz*, oszm. az. *daz*, tat., nog. *taz*, mong. *tas* 'egy fajta szürke sas', kalm. *tar* 'csupasz, kopasz'. Ld. még magy. *tár* 'kalász és szőr nélkül való'. (TESz)

A magy. **tarló**, **tarvágás** tövében a *tar* relatív szótó, a *tar* 'kopasz, csonka' szóval tartozik össze. A *tar* 'kopasz, csonka' eredeti jelentése pedig 'gyökérre, gyökérig vágás'. Valójában tehát az a 'gyökér, mag' jelentésű szó van meg benne, amely a csuvasban *tyrā* 'gabona mag, gyökér, vetések', vö.: ÓT. *taryg* 'termés, aratás', MK. *taryg oruldy*, csuv. *typā vyrāncē* 'gabonát arattak', hak. *taryg* 'vetések', gabona a mezőn', tuv. *taraa* 'gabona, gabonafélék, fűfélék, gabonamag, kása' AFT. *daru*, s.ujg. *taryx*, oszm., türkm., azerb. *dary*, kaz., tat., bask. *tary*, kirg. *taruu*, üzb. *tarik*, ujj. *terik*, ojr. *taraan* 'kása, búza', mong. *taria(n)* 'gabona, mag, termés', *tarix* 'gabonát vetni', burj.mong. *tara*, *taran* 'gabona a mezőn, a szérűn gabonakeresztekben'. A szónak alakváltozatai és a családjába tartozik a csuv. *pāri* 'búza', amelynek rokona a magy. *búza*, azerb. *bugda*, ujj., türkm, oszm. *bugdaj* 'búza' stb.

Altáji nyelvek

Kāšy. **tarkan**: megszólítása az al- Hākānijja uralkodónak; Kāšy. **tarhān** 'urlkodó' < *tar* 'úr, tengri, *uralkodik is!' + *hān*.

csuv. **tarkān** 'futó'. (Ašm. XIII:204) < *tar-* fut' + *-kān*: folyamatos melléknévi igenév képző; csuv. **tarkān** 'futó, szökevény', tuv. *durgun* 'futó', hakasz *tisken* 'futó, szökevény', alt. *teskin*, *teskinči* 'futó, csavargó'. < *tar-*, *tez-*, *tis-* igék. (JEGOROV 1964.) < csuv. *tar-* fut' + *-kān*: folyamatos melléknévi igenév képző.

csuv. *tarkän-saltak* 'szökevény'. (Ašm. XIII:204) < *tarkän* 'futó' + *saltak* 'katona'.

csuv. *tarkän-saltakla* 'játék neve'. (Ašm. XIII:204) < *tarkän* 'futó' + *saltakla* < *saltak* 'katona' + *-la*: képző.

csuv. *turxan šaran* '(szerencse) kocka, sors, sorsjáték mezejének a neve'. (Ašm. XIV:174) < *turxan* + csuv. *šaran* 'mező, rét'.

csuv. *turxan šäpa* '(szerencse) kocka, sors, sorsjáték'. (Ašm. XIV:174) < *turxan* + csuv. *šäpa* 'sors'.

csuv. *turxan* régi 'tarxan', ÓT. *tarkan* 'kiváltságos osztályhoz tartozó személy', MK. *Tarkan* 'vezető', tuv. *dargan* 'kovács, mester'. A szó sok török nyelvben megvan, az elsődleges jelentése megjelölte a sereget összegyűjtőt, a sereg vezetőjét, később pedig általában olyan embert jelölt, aki az adózás, a kötelezettségek alól mentes volt, ld. Toxtamyš (1392), Saadat-Girej és Timur Kutlug tarháni okmányai, tarháni menlevelei (káni oklevelek, írásos parancsok). Használatos volt a bolgároknál és az avaroknál. Találkozunk vele Menandrosznál a bizánci küldöttség a türkökhöz történetben, valamint Xevžda arab írónál (B. Василевский. Русско-византийские исследования, вып. 11, 284) A mongolból való kölcsönzés. Mongolul *tarxan* (ma *darxan*), kalm. *darxn* 'kovács, mester, szabad ember', így a feltételezések szerint kovács vezette ki a mongolokat az Erkene-kun völgyből, és az ő tiszteletére állították fel a tarxanok, az adómentesekre vonatkozó elnevezést. Más feltevés szerint maga Dzsingizkán (Čingisxan) kovács volt és vasat kovácsolt a Tarxan hegyen.(JEGOROV 1964)

A fenti szócikkben megnevezett párhuzamos adatokról külön kell szólni. Amennyiben a *Tarkan* 'vezető' jelentésben használatos, úgy a magy. *irányít, terel* szó töve van meg benne s rokona a tör. *tur*- 'parancsol', tör. *törü* 'törvény' is, amelynek kiterjedt magyar kapcsolatai is vannak. A tuv. *dargan* 'kovács, mester' szó ugyanaz, mint a csuv. *timěrsě, timěřč* 'kovács'. A *dargan* elvileg a tuv. *darga*- szótő + *-n*: foglalkozásnév képző (< nVk) ugyanúgy, mint a csuv. *timěr-* 'vas' + *-sě, -č*: foglalkozásnév képző szerkezeti felépítésű szavakban, a szótövek rokonok s képzők is egymásnak alakváltozatai. Ugyanakkor a *dargan* lehet 'parancsoló' s a szerkezeti felépítése: **dar-* 'parancsol' + *-gan*: folyamatos melléknévi igenév képző. A *Tarkan* mint a sereg összegyűjtője, irányítója tartalmazza a *terel, irányít* mellett a 'gyűjt' jelentést is, amelynek a szócsaládjában nemcsak a török, hanem a szláv szavak közül a *sobirat', sobrat'* 'összegyűjteni' igék *-bira-, -bra-* töve is idetartozik. Ennek pedig rokona az 'egy', vö.: csuv. *pěr,* oszm. *bir* 'egy' stb.

csuv. *türinke* 'egy régi törzs neve a volt Alikovskij rajonban, ojr. *türengi* 'szegényes, nyomorúságos, tönkretett', tuv. *türengi* 'koldus, szegény', hak. *türeŋ* 'sovány', vö.: alt. *türe* 'szegénynek lenni', *türel* 'elszegényedni', *türet* 'elpusztítani, tönkretenni'. (JEGOROV 1964) < *tü* + *-rinke*

A 'sovány, szegény' jelentésű szó rokona a *Dömörkapu Dömör* előtagja (és alakváltozatai), amelynek kiterjedt szócsaládja van. Kezdetben a keskeny folyómeder megnevezése volt.

csuv. **tymar** 'gyökér, ér, véredény', MK., Zamaxš. *tamur*, Zol. bl. *tamyr*, óözb. *tamar*, azerb., oszm. *damar*, jak. *tymyr* 'ér, véna', ujj. *tomur*, üzb. *tomir*, türkm. *damar*, kirg., kazak, k.kalp., ojr., hak., tat., bask. *tamyr*, kumük *tamur* 'gyökér, véredény, pulzus', kirg. *tamyry žemiš*, kazak *tamyr žemis* 'gyökértermés', vö.: perzsa *dāmar* 'gyökér' (növényé), 'kiirtás, kitépés, pusztítás, rombolás'. (JEGOROV 1964) < *tyma-*: abszolút szótó + *-r*: képző.

csuv. **tyrǎ** 'gabonamag, gabonagyökér, vetőmag', ÓT., MK., Zol. Bl. *taryg* 'termés, aratás, gabona gyökéren', haksz *taryg* 'vetések, gabona a mezőn', tuv. *taraa* 'gabona, gabona a mezőn, köles', AFT. *daru*, s.ujg. *taryx*, oszm., türkm., azerb. *dary*, kazak, ta., bask. *tary*, kirg. *taruu*, üzb. *tarik*, ujj. *terik*, ojr. *taraan* 'köles, búza', vö.: mong. *taria(n)* 'gabona, mag, termés', *tarix* 'gabonát vetni', burj.mong. *tara*, *taran* 'gabona a mezőn és szérún boglyában, gabonakeresztben'. Vö.: ojr., tuv., haksz stb. *tary* 'vetni'. (JEGOROV 1964) < *ty-*: abszolút szótó + *-rǎ*: képző.

csuv. **purǎn** 'élni', magy. a gabonát életnek is nevezik, csuv. **pur** 'van, létezik', csuv. **pul** 'lenni'.

csuv. **pǎri** 'tönköly' (JEGOROV 1964) < *pǎ-*: abszolút szótó + *-ri*: képző.

csuv. **türě** 'egyenes, becsületes, igaz, őszinte'. Van igei jelentése is: KB., MK. **tűz** 'irányítani, vezetni, uralkodni, parancsolni'. (JEGOROV 1964) < *tü-*: abszolút szótó + *-rě*: képző.

tör. **-tur**: felszólító mód jele, a parancs kifejezésére, amely már Kasgarinál is szerepel.

A gyökér, a gabonamag, búza jelentésű szavak összetartoznak s minthogy a mag az élet alapja, az 'élni' igének is alapul szolgált. Ugyanakkor csakis a magban, a forrásban van az igaz, de az irányítás képessége is.

Vö.: ÓT. **tarim** 'folyóág, mellékfolyó', ujj. mod. *tarim* 'a folyó szétágazása' < 1. *ta* -: abszolút szótó + *-rim*: képző 2. *tari-*: relatív szótó + *-m*: képző.

A folyó elágazási pontja is forráshely, az idetartozó pedig a mellékfolyó. Ez a pont egyben a töréspont, az elágazás helye.

Ld. még: mong. *tergüün* 'fő, feje valaminek, főszemély, vezető'; mong. *darxan* 'vezető'; mong. *darxan* 'kézműves mesterember, kovács'; mong. *darxan* 'szent és sérthetetlen, védett, védelem alatt álló, rég. adótól mentesített, szabad személy; *darhan* népcsoport neve 1. a belső mongóliai horcsinok között 2. az Ulánscab szövetségben. (KARA 1998); mong. *darga* 'főnök, vezető, igazgató, elnök'; mong. *burxan* 'isten'; mong. *tenger* 'isten'; ojr. *teriün, turuun* 'vezető'; K-mong. *terigän, tergüün* 'vezető'.

A fentiek alapján a *tarkan* 'futó' és a 'vezető, parancsoló' jelentésű szóváltozatok rendelkeznek más szerkezettel. Meg kell jegyezni, hogy a 'futó' értelmezhető 'folyó' sőt 'vezető, irányító' jelentésben is, amely a futó, azaz a folyó vízre utal, azzal kapcsolatos. Hozzátesszük, a futó víznek a medre, az útja is idetartozik, az eredeti komplex jelentéstartalom része, a szótőnek közeli rokona az or. *doroga* 'út' szó. Ugyanakkor 'álló' jelentése is lehet, ez esetben tó megnevezésére alkalmas. Amennyiben a 'vezető, irányító' jelentés az alapja a *Tarkan* névnek, a mintát akkor is a forrás, a víz, a folyó adta a megnevezéshez.

Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Tarján 'község Komárom megyében Tatabányától észak-keletre'. 1. A magy. *Tarján* törzsnévből alakult ki, az ötödik magyar törzs neve. Ez török eredetű, vö.: ÓT. *tarxan* 'magas méltóság vezetője, alkirály'. Etimológiailag azonos a *Tárkány* helynévvel. (KISS 1980).

Gyöngyöstarján 'helység Heves megyében' (KISS 1980) < *Gyöngyös* + *tarján*

Salgótarján 'Nógrád megye székhelye'. A Salgó vára melletti Tarján. (KISS 1980) < *Salgó* + *tarján*

Tarany 'helység Somogy megyében'. A magy. *Tarján* törzsnévből keletkezett. (KISS 1980)

Terény 'helység Nógrád megyében.' A magy. *Tarján* törzsnévnek hangrendi átcsapással keletkezett, magas hangrendű változatából származik. (KISS 1980)

Tiszatarján 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. (KISS 1980) < *Tisza* + *tarján*

Tárkány 'község Komárom megyében Nagyigmándtól délnyugatra'. Török eredetű, Vö.: 1. ÓT. *tarqan* 'főember, magas méltóság viselője, alkirály', csag. *tarxan* 'kiváltságos rend, adózásra nem kötelezett népesség'. 2. Az is lehet, kiváltságos helységgel van dolgunk. 3. Más feltevés szerint a törökből átvett **tárkány* a kereszténység felvétele előtt a vasverőket, kovácsokat jelölte, a *Tárkány* tehát *Kovácsi*

helynév egyenértékűje. 4. Puszta személynévből származott. (KISS 1980)

Felsőtárkány 'helység Heves megyében'. (KISS 1980) < *Felső* + *tárkány*

Mezőtárkány 'helység Heves megyében'. (KISS 1980) < *Mező* + *tárkány*

Családnevek a magyarban

Tarján csn. ← *Tarján* helynév. (KÁZMÉR 1993)

Tarjáni csn. ← *Tarján* helynév Bihar, Borsod, Győr, Heves, Komárom, Nógrád megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Tarján* + *-i*

Tarjányi ld. *Tarjáni*.

Tárkányi ← *Tárkány* helynév Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Tolna, Zemplén megye + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993) < *Tárkány* + *-i*

A *Tarján* csn. és a *Tarján* helynév úgy függhetnek össze, hogy a hely *Tarján* nevű személyé volt. A toldalék nélküli névazonosság a birtoklásra utalhat. A további családnevek *-i* melléknév képzősek s ez az adott településhez tartozást, az onnan való elszármazást jelenti.

Összegzés

Az egyelőre nem derült ki, hogy a *Tarján* törzset hívták-e *Tárkánynak* is. Az azonban bizonyos, hogy a *Tarján* és a *Tárkány* egymásnak alakváltozatai. Már a görög forrásból kiderült, hogy a *Tarján* nem mint törzsnév, hanem mint személynév tulajdonnév. A *Tarján* etimológiája nem közös a *tudun*, *turun* társadalmi címnév etimológiájával, azonban a *Tarján*, *Tárkány* *Tar-*, *Tár-* töve összetartozik magával a *tudun*, *turun* címnévvel. A *Tarján* közszoói jelentése esetünkben 'vezető, irányító' lehet, összetartozik a magy. *terel* 'irányít, egybe gyűjt' *tere-* tövével.. Számos *Tarján*, *Tárkány* nevű földrajzi névnek személynév szolgált alapul. Valamennyi nevet azonban külön meg kell vizsgálni ahhoz, hogy eldöntsük a neki alapul szolgált szót, ezt a fenti adatok is igazolják. A *Tarján*, *Tárkány* és alakváltozatai nemcsak a Kárpát-medencében, hanem a Volga-Urál vidéken és Mongóliában is ismert tulajdonnévként és közszoóként egyaránt. Látható, hogy a magyar *Tarján* törzsnév értelmezése a földrajzi nevek kutatása és a fentiek fényében a kutatóink álláspontjától eltérő véleményhez vezetett. Eszerint a görög forrásban személynév szerepel s a nevet viselő személyhez tartozik egy embercsoport, a törzs. A személynév mint tulajdonnév a magyarban ma is használatos családnévként, de ismert a Volga-Urál vidékén is. A kérdés

az, hogy milyen a személynév szerkezeti felépítése s milyen közszó szolgált neki alapul. A válasz eldönti azt is, mi a név közszói jelentése. A földrajzi nevek rendszerszerű vizsgálata és a fentiek arra utalnak, hogy a személynév közszói jelentése lehet egyrészt 'maghoz, gyökérhez tartozó, maggal, gyökérrel ellátott', ez esetben a *Tarjá-* + *-n*, *Tárká-* + *-ny* elemekre bontható a név. Másrészt lehet 'vezető, irányító' jelentésű s a szerkezeti felépítése *Tar-* (< **tVr-* ige + *-ján* (< *-ján* < *-xán* < *-kán*). Ez utóbbi esetnek megfelelően a *Tarján*, *Tárkány* összetartozik a *Turxan*, *Turkan*, *Turfan* nevekkel s jelentése 'uralkodó, vezető, irányító' (vö.: Kāšγ.). A név tövében (*Tur-*) egy 'uralkodik, irányít' jelentésű igét (*tVr-*) kell látnunk (vö.: magy. *tér-*, *terel-*, oszm. *-tur*: a parancsoló, felszólító mód jele), amelyhez a törökségben ismert, de a mongolban is meglévő (vö.: *-gän*, *-güün*) *-kan*, *-han* folyamatos melléknévi igenév képző járt. A magyar *Tarján* névben a *-j-* az eredeti *-k-* fejleménye. A *Tarján* és a *Tárkány* egymásnak alakváltozatai. A kapcsolatok számai elvezetnek a bolgárokhoz, Kasgari török nyelvű népéhez és a mongolokhoz. Valamennyi hun utódnép.

2.95. Népevek: magyar, bolgár, böszörmény, csuvas

magyar⁶¹

1. Bevezetés

A magyar népnév megfejtéséhez szükség van arra is, hogy megtudjuk, kik, mikor és hol viselték ezt a nevet. Számomra új információ, hogy Észak-Nyugat Kazakisztánban él ma egy embercsoport, akiknek a tagjai magyarnak nevezik magukat és erősen őrzik, védik ezt a tudásukat, hagyományukat. A kazakisztáni magyarokról már három vetítéssel egybekötött beszámolót is hallhattunk az Őstörténeti Egyesület ülésein, kettőt Benkő Mihály történész, egyet pedig Bíró András antropológus előadásában. További ismereteket szerezhetünk a keleti magyarokról Benkő Mihály írásaiból. Jelen tanulmány egyben

⁶¹ Vö.: CZEGLÉDI Katalin, A magyar népnév és a torgaji magyarok neve, A keleti magyar sezszerék nyelvi tanulságai. E tanulmány megírására Benkő Mihály kért fel, amelyet örömmel elvállaltam. Ennek a magyarázata pedig összetett. Az egyik az, hogy közel 40 éve foglalkozom a Volga-Ural vidéke földrajzi neveivel, velük párhuzamosan a Kárpát medence földrajzi neveivel valamint az e nevekhez kötődő személynévekkel és közszókkal, ezeken keresztül pedig az ide kapcsolódó nyelvekkel. A sezszerék hagyományai közvetlenül érintik ezt a területet, mert azt mondják, hogy a *madiarok/madijarok* egy része ide költözött. Miután megírtam a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtanát (CZEGLÉDI 2004-6, 2006 CD, 2007, mondatánát 2007.), alaktanát, (Gyökrendszer megjelenés alatt), és jelentésánát (kézirat), elmondhatom, hogy a **magyar népnévről eddig kialakult álláspontomat megerősítik az arab és cirill betűs sezszerék adatai**. Meg kell jegyezni, hogy a sezszerék teljes személynévi anyagát az említett területek földrajzi nevei, személynévi és a közvetlenül érintett, valamint további nyelvek közszói anyagával és grammatikai morfémaival való összehasonlító tanulmányozása számos tudományos eredményhez vezethet, köztük a tulajdonnevek és közszók etimológiájának az eddigieknél pontosabb, hitelesebb megírásához, továbbá az ezekből levonható nyelvi, nyelvtörténeti és őstörténeti tanulságokhoz.

a magyar népvét érintő hozzászólásom bővített, írásban megszerkesztett kiegészítője és igazolása is kíván lenni. Két fő kérdésre keresek választ: az egyik, hiteles-e a sezserek anyaga, a másik, a kipcsak *magyarok* neve összetartozik-e a Kárpát-medence népének *magyar* nevével és hogyan. A második fő kérdést részletesebben is ki kell fejtenem. Ez a fejezet tartalmazza a *magyar* népnév magyarozatát illető saját álláspontomat a földrajzi nevek figyelembe vételével. Ezt az írott források, majd a kutatói vélemények kritikai bemutatásával kezdem. Ezt követően a Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence földrajzi neveiből és a magyar tulajdonnevekből hozok idevonatkozó adatokat, végül a népnév szerkezeti, hangtani felépítéséről valamint közszói jelentéséről szólok s arról, milyen szó szolgált alapul a *magyar* népnévnek, továbbá a népvünk hogyan helyezkedik el a magyarokra vonatkozó népvnek között. Utalok arra, milyen gondolkodás alapján születtek az e csoportba sorolható népvnek.

Az írás felől megközelítve háromféle anyagot kaptam Benkő Mihálytól nyelvészeti szempontú tanulmányozásra. Az egyik az arab írásos leszármazási táblázat az ún. „omszki sezsere”, a másik egy cirill betűs, amely a szovjet korszakban a kettős (arab és cirill) könyvelésnek köszönhetően született. A harmadik a már magyarra fordított latin betűs anyag, amely tartalmazza Orunbaszar Turaszov (1934) asztanai történész gyűjtéséből a *madijarok* leszármazási táblázatát, *Madijar* és *Aldiar* történetét, valamint Kamal Dajirov albarbögeti (Turgaj körzet) akszakal (1928) táblázatát a *madijarok* Abuz nemzetségének származásáról, illetve a Torgaj megyei *madiar* törzs sezsirekönyvet. Az arab írásosról már korábban megtudtuk, hogy Benkő Mihály a Celinje-i tartózkodása idején Bulat Ahmetuli Nurpejt mullahtól kölcsön kapta felhasználásra és publikálásra. Ezt az egyedülállóan értékes anyagot Bulat Ahmetuli a korábbi Celinje-i mullahtól és tanítótól, Szagündük Nurmagajbetovtól (1911-1993) örökölte, aki pedig a kazak földön általánosan elterjedt szokás szerint az elődjétől vette át.

2. A nyelvi tanulságok szempontjából legfontosabbnak tartom a sezserekben szereplő nevek hitelességének kérdését, amelynek az ellenőrzésére több lehetőségem is kínálkozott. Közülük néhány: A legendák értelmezése és a leszármazási ágazat összehasonlítása; az egyes családok leszármazási táblázatainak a nevei mennyire fedik egymást és miben különböznek; az eltérő ágazatok neveiben vannak-e ismétlődő nevek; a sezserekben lévő neveknek vannak-e párhuzamai a Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence földrajzi neveiben; a genealógiai táblázatok személyneveinek vannak-e párhuzamai a magyar személynevekben és a közszókban; továbbá vannak-e párhuzamai a három nyelvcsaládba (uráli, altáji, indoeurópai) sorolt nyelvek közszavaiban; található-e grammatikai morféma a sezserek személyneveiben s vannak-e azoknak nyelvi párhuzamai a földrajzi nevekben valamint az egyes nyelvekben; végül a *Madjar* név a sezserekben és kapcsolatai a *Magyar*, *Megyer* személynévvel illetve a Kárpát-medence-i magyarok *magyar* népvével. A továbbiakban ezeket külön fejezetekben tárgyalom.

2.1. A legendák értelmezése⁶² a leszármazási ágazatokkal való összehasonlításban.⁶³

Figyelemre méltó pl., hogy Nurgajsa Kairbökküzi (1918), Szagündük Nurmagajbetov mullah özvegye a szakal-kipcsak törzsből származik, de férjétől sokszor hallott magyar-kipcsak legendákat. Az arab írásos lejegyzés szerint *Szagal*⁶⁴ nem más, mint *Madiar* unokatestvére, vagyis *Madiar* atyai nagybátyjának, azaz *Madiar* édesapja testvérének a fia. Miután mindkettőnek (*Madiar* és *Sagal*) ugyanaz (*Küpsäk*⁶⁵) az őse, ezért az egyik irányú leszármazottait *madiar-kipcsak*-nak, a másikat pedig *szagal-kipcsak*-nak hívják. Ennek a gondolkodásmódnak nem mond ellent az, hogy a magyarokat a források hívják, pl. turk fajú és turáni népnek is, hiszen a családfában *Turan* és *Türük* mint *Madiar* ősei szerepelnek az arab betűs szeszerében. Ez azt is jelenti, hogy a magyaroknak a turán és a türk neve valamint a török népek türk, török neve dinasztianéven keresztül személynévi eredetű. Az egybeesésnek a magyarozatát egyrészt a közös gyökerű végső eredetben lehet megtalálni, másrészt abban, hogy a keleti magyarok a kipcsak törzsekhez csatlakoztak.

A származási táblázatokból kiolvashatók egy *Tatár-Mongol-Türk-Turán* származási vonal állomásai, vagyis azok a személynevek, amelyek ma a személynevek mellett, mint népek nevei is ismertek. Eszerint nem lehet véletlen, hogy a magyarokat türköknek⁶⁶ tartják, ugyanakkor turáni népnek is nevezték. A genealógiai táblázatokból egyértelműen az következik, hogy nem azért hívták a magyarokat *turk*, *türk* fajú népnek, mert velük együtt vagy a közelükben illetőleg egy törzsszövetségben éltek, hanem azért, mert valóban türk fajúak, azaz *Türk* nevű volt az egyik ősapja, s turáni azért, mert a családfák szerint egy valamivel későbbi ősapja pedig *Turan* nevű volt.⁶⁷

Ami a kronológiát illeti, érdemes egy számítást végezni azért, hogy lássuk, mennyiben van köze a

⁶² Részletesen ld. Benkő Mihály idevonatkozó írásait.

⁶³ A terjedelmi korlátok miatt csupán egy-kettőre hívom fel a figyelmet.

⁶⁴ A *Sagal* név tagja annak a hatalmas szócsaládnak, amelyről a *székely* népnév kapcsán írtam. (CZEGLÉDI 2004)

⁶⁵ Az arab írás latin betűs átírása az én olvasatomban.

⁶⁶ „A magyarokat több forrás is türknek nevezi. A bizánci uralkodó, Bölcs Leó 904-ben írt egy munkát, amelyben a nomád népekkel szembeni katonai védelem tudnivalóit összegezte. A bizánci görög szövegben a türkök nevét *turkoi* formában írták. Leó a türk népvét használta a magyarokra Leo számára a türkök a szkíták egy csoportja volt, míg Bölcs Leó munkájában minden adatnál külön meg kell vizsgálni, hogy a *turkoi* mikor jelent magyart, addig Bíborbanszületett Konsztantinnál a *turkoi* népnév gyakorlatilag mindig a magyarokra vonatkozik.” (RÓNA-TAS 1996:212-213) „A magyarokat későbbi bizánci források is nevezik türköknek, ... A magyarokat egyes arabul író szerzők is türköknek nevezik. ...” (RÓNA-TAS 1996:213)

⁶⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a *turáni nép-e a magyar* kérdése a szeszerék vizsgálatának a kutatásba történő bevonásával együtt oldható meg. Vagyis, hogy a *turáni* jelzőben földrajzi terület megnevezését kell-e látnunk, vagy nem. Az előző esetben figyelembe kell venni a csuv. *tarān* 'mély' szót és török megfelelőit, az utóbbiban pedig a dinasztianeveket s az 'isten' jelentésű szavakat is.

származási táblázatnak egy valós történelmi eseménysorhoz, azaz a lényeges elemek párhuzamos, értékelhető szálon futnak-e, pl. mikorra tehető a *Küpšák*, a *Turan*, a *Türik* ill. *Adam* és fia *Šeš*. Ez talán csak jelképes, hogy a sezserék szerint *Adam*-ig a generációk időben i. sz. kezdetéig vezethetők vissza. Annyi bizonyos, hogy *Adam*-nak mint bibliai névnek van valóságalapja, a törökségben a közszói jelentése 'ember'.⁶⁸

Közvetlenül vagy közvetve egyértelműen a nevek valódiságát igazoló további tényezők közé tartoznak azok a történelmi hagyományok is, amelyekről Benkő Mihály már részletesen szólt és szól.

2.2. Az egyes leszármazási táblázatok nevei fedik-e egymást?

Ennek a fejezetnek a vizsgálatát többek között azért is tartom fontosnak, mert elvi kiindulásképpen fel kell tenni a kérdést, hogy az emlékezet őriz-e meseszerű elemeket s ha igen, akkor az a nevek valódiságát, történelmi hűségét mennyire érinti. Vagy pedig arról van-e szó, hogy az emlékezet együtt futó fő szálatat őriz s az eltérések, az elágazások valóban a különböző családok elágazásait jelentik. Esetleg milyen további okai lehetnek az eltéréseknek?

Az arab írásos táblázat egyik érdekessége, hogy a kiinduló, első ember *Adam* neve egybeesik a bibliai *Ádám* névvel és a törökben ismeretes *adam* 'ember, férfi' szóval. A név a magyarban ismert családnévként, vö: *Ádám*, *Ádán*, *Ádány* (KÁZMÉR 1993) Sőt, a jelen álláspontom szerint a magyar *atya*, *apa* és ezek nyelvi megfelelőit azok etimológiájának az írásakor csak az *Adam*-mal való összefüggésben lehet és érdemes vizsgálni.

A családfák összehasonlításának a tanulságai közé tartozik, hogy az arab írásos és a cirill betűs táblázat *Adam* atyától kezdve azonos *Sejid* két fiának, *Irán* és *Turan* megnevezéséig. Innentől kezdve a cirill betűs táblázat eltér, mert *Iran* utódainak nevezi azokat, akik között megtaláljuk a *Madiar* nevet is, az arab írásos pedig *Iran* testvérének *Turan*-nak a leszármazottaiként tartja számon *Madiar*-t. Meg kell tudnunk, hogy az eltérés egyszerű elírás-e a cirill betűs lejegyzésben, vagy más az ok. Ehhez pedig olyan tanulmányokat, forrásokat kell megismerni, amelyek szintén testvérnek tartják Iránt és Turánt. (vö.: V. D. DIMITRIJEV, V. A. PROXOROVA 1984)

Tovább menve az arab írásos leszármazás szerint *Ajyrkalpak* utódja *Sapijan* s ő *Kazak* apja. Kamal Dajirov szerint is *Ajyrkalpak* a nagyapja *Kazak*-nak s ő is említ *Sabijan*-t. A *Sapijan* és *Sabijan* összehasonlításban a *-p-* és *-b-* zöngétlen illetve zöngés szembenállás látszik. Ennek az oka tisztázható.

Ami a magyarnak a Nagy, Középső és a Kis Hordából való leszármazását illeti, kis eltérés mutatkozik. Mind az arab, mind a cirill betűs táblázat szerint *Kazak* három fia közül *Akarys* a Nagy Horda, *Bekarys* a Középső Horda, *Žanarys* pedig a Kis Horda őse. Kamal Dajirov azonban e három névben *-r-* helyett *-z-*t

⁶⁸ Vele genetikusan összetartozó a magyar *férfi* (*fér* + *fi*) előtagja, a magyar *férj* szó és a törökségben ismert *er*.

használ, továbbá szerinte *Akazys* a Nagy Horda - ebben megegyeznek -, *Bekazys* a Kis Horda, *Žanazys* pedig a Középső Horda őse. Ezen eltérés azért is említésre méltó, mert így kérdés, hogy azok, akik kipcak-magyaroknak tartják magukat, a Középső vagy a Kis Hordához tartoztak-e. Az *-r-* és *-z-* szembenállásnak pedig az a magyarázata, hogy a cirill betűs változat a két hang (*-r-*, *-z-*) közvetlen elődjének (*-δ-*: interdentális zöngés spiráns) egy másik, nem *-r-*, hanem *-z-* fejleményét őrzi. A jelenlegi tudományos álláspont szerint ezt a rotacizmus és a zetacizmus jelenségének nevezik. Az előbbit a bolgár ill. a csuvasos típusú nyelvek jellemzőjének, az utóbbit a köztörök nyelvek egyik megkülönböztető jegyének tartják.⁶⁹

A továbbiakban az arab írás szerint *Aktamkuža* (*Aktam + kuža*) szerepel és nem *Aktambera* (*Aktam + bera*), mint ahogyan a cirill betűs táblázatban olvashatjuk. A *kuža* és a *bera* rokon jelentésű szavak. Mindkettőt 'ember' jelentésben kell felfogni. Minthogy a cirill betűs lejegyzés a szláv nyelv és írás törvényszerűségeihez igazodik, ezt figyelembe véve nem meglepő, hogy az arab *Küpšák* nála *Kypšák*. Tisztázásra szorul *Müjizdi* és *Sary abyz* viszonya. Mindkét név szerepel az arab írásos változatban is, ahol *Sary abyz* - számunkra a *Madiar* ág miatt fontos - utódja nem *Karakypšák*, mint ahogyan azt a cirill betűs táblázat mutatja. *Sary abyz* egyik unokája *Kobylandy* és az ő unokája *Toktarbi* szál közötti kapcsolat sem világos.

*Toktarbi*⁷⁰ öt fiának a sorrendje – másutt is előfordul – nem egyezik. Abban viszont azonos az arab és a cirill betűs lejegyzés, hogy a számunkra fontos *Bültyn* a harmadik fiú, akinek a közvetlen utódja *Ajtkül*.

A leszármazási ágazat egészét tekintve az arab írásos és a cirill betűs lejegyzések között vannak lényeges és kevésbé lényeges eltérések. Ezek tisztázásához az első és legfontosabb lépések közé tartozik az arab írás értelmezése és annak pontos, hiteles latin betűs átírása, valamint az arab betűs lejegyzés szláv nyelvi olvasata illetve lejegyzése cirill betűkkel. Hitelesség esetén a kettő nem adhat két különböző eredményt, csak ugyanazt. Vagyis annak az ejtésnek a rekonstrukcióját, amit az arab írás lejegyzett. Ez pedig a *Madiar* esetében elvileg *Magyar* és *Magyer* egyaránt lehetett. (vö.: CZEGLÉDI 2006. CD, 2007)

A másik lényeges eltérés - ahol az arab írásnak lehet igaza a hagyományok ismeretében - az, hogy a magyar nem az *Iran*-i (cirill), hanem a *Turan*-i ágon keresztül kötődik a *Türik*-hez. Ha pedig a cirillnek is van valóságalapja, akkor hun ősökre kell gondolni.

A továbbiakban, amikor a teljes leszármazási táblázatok egyes neveit vizsgálom, akkor egyben azoknak tulajdonnévi (földrajzi névi és személynévi) párhuzamait keresem a Volga-Urál vidéken és a Kárpát medencében s a nekik alapul szolgált közszót igyekszem megtalálni, valamint a név szerkezeti felépítését vizsgálom, azaz a lexikális és grammatikai morféma felől illetve a jelentés felől is megközelítem. Minden egyes eltérés lényeges lehet, ezért annak mindig a valódi okát kell megtalálni.

Az arab írásos lejegyzésben és a cirill betűs változat szerint *Madiar* apja *Töbet*, a sezsire könyvben

⁶⁹ Erről ld. még CZEGLÉDI 2006 CD, 2007.

⁷⁰ A *bet* utótag egyik alakváltozata a *bi*, amely a magy. *fi* szóval tartozik össze.

pedig *Madiar* apja nem *Töbet*, hanem *Žaugastin*. Az arab és cirill betűsben *Madiar*-nak három testvére van: *Kulataj*, *Žanajdar* és *Kosajdar*, míg Orunbaszar Turaszov asztanai történész és Kamal Dajirov szerint csak két testvére van: *Aldiar* és *Kudiar*. Különböznek a nevek, de szám szerint sincs egyezés. Különböznek *Madiar* fiainak a nevei is. Az arab írásos szerint négy fia van. Dajirov bár hat fiú nevét említi, a Torgaj megyei *Madiar* sezsere könyv szerint hét fia van, de megírja, hogy az egyik (*Seru*) aggregényként a katonaságban meghalt. Minden bizonnyal ezért nem szerepel a neve Dajirovnál. Így *Madiar/Madijar* fiai: *Akbaj*, *Aitkul*, *Boz*, *Abuz*, *Seru*, *Sesen* és *Kalmembet*⁷¹ vagy *Kalmanbet*.

Kamal Dajirov egy *Madijar* → *Apaj* → *Argün* → *Kazak* vonalat ír le, amelyből látszik, hogy az *Apaj* nem szerepel az arab írásos változatban.

Arra lehet gondolni, *Madiar* leszármazottainak, a gyerekeinek a száma, a neve azért különbözik, mert a nevek többször előfordul(hat)nak, és nem ugyanazon *Madiar* nevű személy gyerekeit sorolja fel az arab írásos változat és Orunbaszar Turaszov valamint Kamal Dajirov.

Feltehető, hogy miután a késői lejegyzők mind a saját felmenőiket írták le, másik, későbbi *Madiar* is előfordulhatott, mint ahogyan több név is előfordul nem csak egyszer. Vagyis valamely ősnek a neve későbbi utód(ok) nevéként is előfordul, azaz a nevek ismétlődhetnek.

Figyelemre méltó kijelentés, mely szerint Kamal Dajirov maga *Madijar* egyik fiának *Abuz*-nak a leszármazottja. *Madiar* egyik felmenője pedig *Sary abyz* az arab írásos változat szerint is.

A leszármazási táblázatokban *Kazak* unokái nem ugyanazok, *Kazak* három fia, unokái és dédunokáinak nevei mintha keverednének. Figyelemre méltó, hogy Kamal Dajirov a *Kazak* – *Argün* – *Madijar* – *Abuz* vonalon származtatja magát. A magánhangzó tekintetében az *Abyz*, *Abuz* szembenállás, vagyis az *-y*- (illabiális veláris) és az *-u*- (labiális veláris) magánhangzókat tartalmazó változatok említendők. (Vö.: CZEGLÉDI 2006) Ezen eltérés ellenére ugyanazon névről van szó.

A dokumentumok közötti eltérések okát abban látom, hogy az arab írásos lejegyzés egyrészt - mint az eredetibb a cirill írásoshoz képest is - a korábbi, biztosabb emlékeket őrzi, másrészt az orosz a későbbi, amely kb. 1930-as évektől kezdve a kettős könyvelés miatt a már arab írással ismert eredetit lejegyezte, átírta az orosz nyelv sajátosságainak megfelelően, ugyanakkor érvényesültek a kazak ejtés jellemzői is bizonyos esetekben. Így pl. az arab írásosban *-r-*, a cirill betűsben *-z-* szerepel (vö.: *Akarys/Akazys*, *Bekarys/Bekazys*, *Žanarys/Žanazys*). Ez azt jelenti, hogy a cirill betűs lejegyzés idejében a kipcsak ejtés volt jellemző s a lejegyzés ezt tükrözi. Az első szakasz *Adam*-tól kiindulva jó néhány generáción keresztül szinte egyezik.

Egyértelmű, hogy a nevek különbözőségének nem a hiteltelenség az oka, igazolhatóan nem kitalált nevekről van szó. Ezt több tényező is igazolja, amelyekről az alábbiakban szólunk.

⁷¹ Az *-mb-* az ejtésben végbement képzés helye szerinti hasonulást jelezte írásban.

2.3. Az eltérő ágazatok neveiben vannak-e ismétlődő nevek?⁷²

Vannak teljes egészében megismétlődő nevek, ezeknél azonban gyakoribb, hogy összetett név esetén az előtag ismétlődik. Pl.: *Toktarbi* (*Toktar* + *bi*⁷³) előtagja a *Toktar* gyakori név.

2.4. A sezserékben lévő személynevek párhuzamai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben

A sezserékben található személynevek ismertek ma valódi tulajdonnevekként, mint személynevek és földrajzi nevek. A fent említett *Toktarbi* név *Toktar* eleme földrajzi nevekben kimutatható. Pl.:

Panikas Toxtar⁷⁴ h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Panikas-Toxtar* Čgs., csuvas falu, Ar.:-

< *Panikas* < *Pani*

+ *kas* ← csuv. *kas*, *kasă* 'vágat, falu'

+ *Toxtar* < *Tox*

+ *tar*

A sezserékben ismeretes *Abyz*, *Abuz* –y- (illabiális veláris) ill. –u- (labiális veláris) magánhangzókat tartalmazó változatok úgy keletkezhetnek, hogy az egyik előzménye illabiális (y < a illabiális), a másiké pedig labiális (u < á) magánhangzó volt. A tisztán látás érdekében azonban minden egyes név esetén körültekintéssel kell eljárni akár az arab, akár a cirill betűs olvasatot vizsgáljuk. Elvileg ugyanis egy cirill betűs *Абыз* (*Abuz*) lehet egy idegen **Abüz* lejegyzése is. A földrajzi névi adatokból pedig az is kiderül, hogy a szónak van mássalhangzó kezdetű megfelelője, amely azért igényel további vizsgálatot, hogy megismerjük az eredeti szókezdő mássalhangzót, az adatok szerint a x- (*kh*) előzményét. Pl.:

Karaabyz f. TB.86.: bask. *Karaabyz* or. *Karaabyzovo* Balg., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója.

< bask. *Karaabyz* < *Kara*

⁷² Terjedelmi korlátok miatt nem részletezhetem.

⁷³ Vö.: magy. *fi*.

⁷⁴ A szó belsejében *k* > *x* változás történt.

+ *abyz*,

or. *Karaabyzovo* ←— bask. *Karaabyz*

+ or. *-ov*: birtokos melléknév képző

+ *-o*

Xapās h. Ašm.XVI.52.: csuv. *Xapās*, 17 település neve, NAP: csuv. *Xapās* ← *Čirküllě Xapās* or. *Abyzovo* V., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Xapās* < *Xapys*

or. *Abyzovo* ←— nem or. *Abyz*

+ or. *-ov*: birtokos melléknév képző

+ *-o*

Az orosz használatú nevek világosan átvételek. Igazolják az átadó ejtést azzal, hogy egyrészt változatlanul vettek át a magánhangzót, másrészt hanghelyettesítéssel a fél zöngés mássalhangzót.

2.5. A sezserék személyneveinek párhuzamai a magyar személynevekben és a Kárpát medence földrajzi neveiben.

A sezserékben található személynevek közül számos ma is ismert és használt főleg családnévként – ritkábban keresztnévként – a magyarban. Pl.

A *Kalmembet/Kalmanbet* (*Kalman* + *bet*) első eleme, azaz előtagja összetartozik a magyar *Kálmán* családnévvvel és keresztnévvvel s a földrajzi nevek előtagjával, pl.: *Kálmán*, *Kálmány*, *Kámán* csn. (KÁZMÉR 1993), *Kálmáncsai* csn. ←— *Kálmán*csa hn. Somogy megye + *-i*: melléknévképző (KÁZMÉR 1993) < *Kálmán* + *-csa* + *-i*; *Kálmándi* csn. ←— *Kálmánd* hn. Szatmár megye + *-i*: melléknévképző (KÁZMÉR 1993) < *Kálmán* + *-d* + *-i*; *Kálmánháza* (*Kálmán* + *háza*) (KISS 1981) magyar településnév előtagjával.

A személynevek tanulmányozásakor családnévekben és keresztnévekben egyaránt kell gondolkoznunk. A keresztnévek használata előtt egyelemű nevek voltak, amelyek ma ismertek, mint családnévek, de keresztnévként is megmaradt egy részük. Ilyen a magyar *Kálmán* (1. családnév 2. férfi keresztnév) is.

A *Kalmanbet* névnek a *bet* utótagját 'utód' jelentésben kell értelmezni, etimológiailag összetartozik a magy. *fi*, *fiú* szóval, továbbá az indiai hunoknál ismert és használt *put* 'fi, fiú, fia valakinek' szóval⁷⁵.

2.6. A sezserék személyneveinek közszoí párhuzamai:⁷⁶

A sezserék személyneveivel számos közszo tartozik össze, azonban a személynevek közszoí jelentéstartalmának a megtalálása csak egy egész eurázsiai nyelvi rendszer vizsgálata illetve a névadási szokások megismerése révén lehetséges. A tulajdonneveknek és a népneveknek alapul szolgált közszoí megtalálásához nem elegendő az érintett nyelv(ek)ben kimutatni az adott közszoí, mert a jelenségnek, a névadásnak igen régi és mély gyökerei vannak a nyelvünk, a nyelvek kialakulási rendszerében, sorában. Éppen ezért ennek a fejezetnek a megírásához nemcsak szükség van, de elengedhetetlen a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek feldolgozása során végzett kutató munka, mert a névadási (földrajzi nevek, személynevek) szokások és a szóteremtés, szóalkotás módjai a tulajdonnévi és a közszoí jelentéstartalmak egymáshoz való viszonyának tisztázása körüli vizsgálatok ezt mind segítik. (vö.: CZEGLÉDI 2009) Arról van szó, hogy az emberi nyelv kialakulása, teremtése idején az ember úgy gondolkodott, - s ez a gondolkodásmód kihatott a nyelv további alakulására - hogy teremtménynek fogta fel a forrást, folyót, tavat (azaz a vizet), a növényt, az állatot és az embert. Közös vonásuk, ha mozognak, akkor élők s mindegyik utódokat hoz létre. Az első elnevezést a víz kaphatta, majd hasonlóság alapján a megnevezés átment, rátapadt a növényre, állatra, emberre. Az elnevezések egybeesésének ez lehet az első oka. Az ilyen embernevek rendszerint 'teremtmény' jelentésűek, monyhoz, tojáshoz, szikhez, maghoz, ághoz, anyához tartozóak. Ezek voltak az első embernevek. Az ősnak az utódai már tartalmaz(hat)ták ezt az embernevet, de gyakran ellátták a 'fi(ú), fej, ember, oldal' jelentésű szavakkal. Ezzel kifejezték a maghoz, az anyához tartozást, ugyanakkor arra is utaltak, hogy elágazásról, utódról van szó. Ennek értelmében a magyar név *magya-* tövével rokonok, azaz genetikailag összetartoznak, pl. a magyar *mony*, *mag*, *mák*, *bogyó*, *bögy/begy*, *anya* stb. szavak.

Idővel egyeteműen személynevekké lettek ezek az ember megnevezések, ilyen a *magyar* is, majd a személy utódainak a kiterjedt hálózatára tekintettel a személyből család, a családból nemzet, majd nép lett, miközben a név maradt. Ez a magyarázata annak, hogy ugyanaz a szó megvan közszoíként, személynévként, népnévként, törzsnévként és gyakran társadalmi címnévként is. Ilyen gondolkodás eredményei az ún. önelnevezésű népnevek, mint pl. a *magyar* s ezek még a matriarchátus hagyományaira utalnak. Időben jóval későbbi jelenség, hogy egy népet mások a családapá valamely felmenőjének, rokonának nevével neveznek meg. Ezzel egyszerűen a közös gyökérhez való tartozást kívánják jelezni. Így lehet a *magyar* pl. *türk* fajú ill. *turáni* nép. Ennél időben még későbbi, hogy egy népet arról a folyóról neveztek el mások, amely mellett lakik vagy lakott. Így született meg az idegenek által teremtett és

⁷⁵ Vö.: *radzsput* 'királyfi'.

⁷⁶ A többi fejezethez hasonlóan csak jelzés értékkel mutatok egy-két példát.

használt megnevezés. Ennél még későbbi és ritka jelenség, amely mindenképpen a vándorlások következménye, hogy egy adott területet az újonnan odaköltözött nép nevéből neveztek el. Viszonylag gyakoribb, hogy - nem vizet neveztek el népről - egyéb földrajzi terület kapta meg az illető nép nevét a birtoklás kapcsán. Ehhez képest is általánosan elterjedt jelenség, hogy személy neve ment át a földrajzi helyre, különösen településre. Ilyen esetekben a neveknek alapul szolgált közszók igen ősiak még akkor is, ha ma is ismertek közsökként. A tulajdonneveknek alapul szolgált közszó megtalálásához tehát széleskörű vizsgálatokat kell végezni és igen körültekintően kell eljárni.

A sezserek személyneveinek közszói párhuzamai egyrészt népnevek, másrészt egyéb közszók, amelyeknek a számbavételét ki kell terjeszteni a három nyelvcsaládba sorolt nyelvekre éppen a genetikai összetartozás ősi volta miatt.

A legelső emberre vonatkozó megnevezések 'teremtés' jelentésűek, amelyeknek a jelentés szerkezete: 'mony, mag' + 'valamihez tartozás, valami mellett lévő' grammatikai morféma, ezt megelőzően pedig önálló szó. Ennek alapján idővel szóösszetétel útján olyan jelentésszerkezetű szavak keletkeztek, amelyeknek az első eleme, az előtagja a már ismert 'ember' szó, rendszerint már mint tulajdonnév, az utótag pedig 'fi, ember' jelentésű szó. Ezek a nevek szerkezetük szerint összetett szavak, amelyeknek az előtagja az apa nevét tartalmazza, az utótagjában pedig a magyar *fi* párhuzama (vö.: *bi, baj, bet stb.*) ill. valamilyen 'ember' jelentésű szó található (vö.: *koža, xan, pan, man, žan, stb.*), amely gyakori 'oldal' jelentésben is. A továbbiakban ezen elv szerint sok-sok név keletkezésére nyílt lehetőség. Felismerésük, megfejtésük pedig széles körű tudományos háttér munkát igényel.

2.6.1. Magyarban

Az egyik csoportba olyan példák hozhatók, amelyek a *magyar* szóval, a másikba pedig olyanok, amelyek a *magyar* szó tövével a *magya-* elemmel, a harmadikba pedig olyanok, amelyek a második elemmel az *-r*-rel tartoznak össze.

2.6.1.1. A *magyar* szóval tartoznak össze⁷⁷

ember 'a legmagasabb rendű élőlény'.Valószínűleg összetett szó. Elemei feltehetőleg nyelvünk ősi örökségéből valók: az *em-* 'nő, nőstény' előtag azonos lehet a N. *eme, emse* 'nőstény anyadisznó' szavak alapszavával, a *-ber* utótag talán az eredeti 'férfi' jelentésű férj szónak változata. Az összetétel szerkezete arra mutat, hogy nem sokkal az obi-ugor rokon népektől való elválás után alakulhatott ki.(TESz) <

⁷⁷ Csak a TESz álláspontját jelzem.

embe-: abszolút szótó + *-r*: képző.

A szónak a fent feltételezett tagolását semmi nem igazolja, azt pedig különösen nem, hogy ez a feltételezett szószerkezet a feltételezett obi-ugor népektől való elválást igazolná. Az *ember* szó a *magyar* népnév párhuzama, amelynek szerkezete *embe-* + *-r*, ill. *magya-* + *-r*. A második elem, mint grammatikai morféma eredetileg önálló szó kezdő mássalhangzójaként maradt fenn. Az *ember* szó abszolút töve az *embe-* *-m*-je a rákövetkező *-b-* hatására lett *-m-* a szintén nazális *-n-*ből, ejtés szerinti hasonulás történt, amelyet írásban is jelölnek. Az *embe-* elem párhuzamai közé tartoznak: magy. *em*, *eme* 'nőstény stb.', - amelynek az előzménye **enke* - és az *anya* szavunk is, tovább menve *Ana*, *Anna* az első istenanyaként tisztelt ős, amely női névként ma is széles körben ismert. Az *ember* szavunk tehát 'anyához tartozó'-t, anyával ellátottat jelent. Ha a fenti (TESz) szócikk írójának lenne igaza, akkor az *ember* összetett szó lenne: *em* (< *en* ld. 'anya') + *ber* 'férfi, fiú'.

embrio 'a fejlődés kezdeti szakaszában lévő magzat'... Latin eredetű. vö.: orvosi latin *embryo* ... 'méhmagzat'... tulajdonképpen a görög 'belső sarjadék' jelentésű szó átvétele, ... vö.: ang. *embryo*, ném. *Embryo*, fr. *embrion*, ol. *embrione*, or. *embrion* 'méhmagzat, csira, valaminek a kezdeti állapota, stádiuma'.(TESz) Az *ember* szóhoz kötődik.

mogyoró, monyoró 'egyfajta csonthéjas gyümölcs, ...'. Származékszó: a ... *mony* 'tojás' főnévből keletkezett kicsinyítő képzőbokkal... (TESz) < *mogyo-*: abszolút szótó + *-ró*: képző, *monyo-*: abszolút szótó + *-ró*: képző. A *mony* 'tojás' jelentésű szótó igazolható, de a kicsinyítő képzőbokor nem. A *-ró* képző alakváltozata a *magyar*, az *ember* *-r* képzőjének. A *mogyoró, monyoró* jelentése 'maghoz tartozó'.

manusz⁷⁸... Cigány eredetű, vö.: cig. *manuš* 'cigány, ember, férfi'... (TESz) < *manu-*: abszolút szótó + *-sz*: képző. A szó töve a *manu* az 'anya' jelentésű szavaknak a párhuzama, amelyhez *-s/-sz* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző járul. Ez a képző az *-r* változattal hangtanilag úgy tartozik össze, hogy mindkettő eredeti *-t* fejleménye, más-más úton keletkeztek.

2.6.1.2. A *magya-* szótóval tartoznak össze

mátka 'jegyes, különösen a menyasszony, ...' Bizonytalan eredetű. ... vö.: blg. *mátka* 'méh, anyaméh,

⁷⁸ Vele rokon a *Manasz* kirgiz hősénekekben a *Manasz* név.

méhkirálynő, méhanya, folyómeder' (TESz)

mony 'here, tojás, hímvesző...'. Ősi örökség az uráli korból, vö. vog. T. *mân* 'mony, tojás', osztj. O. *mon* 'here', cser. KH. *mê-nê* 'tojás, here', mdE.M. *mona* 'here', finn *muna* 'here, tojás', észt *muna* 'ua.'...jen. *mona*, tvg. *manu* 'tojás', szelk. *man* hímvesző'...Az esetleges altaji kapcsolata további vizsgálatot igényel....(TESz)

anya 'édesanya, valaminek az eredete',...A szócsalád tagjai származékszavak, *any-* alapszavuk valószínűleg ősi gyermeknyelvi szó a finnugor esetleg az uráli korból,... vö.: zürj. *añ* 'asszony', md.M. *añaka* 'testvérméne'... vog. *üño*, osztj. *êñki*, votj. *anai* (< tat. *äneji*), vót *enne*...'anya'. Más nyelvcsaládokból is idézhetőek hasonló alakú és jelentésű szavak: vö.: török *ana*, tunguz *ani*, *añi*, sumér *anna* 'anya' stb. Ezek a szavak általában gyermeknyelvi eredetűek lehetnek, s így összefüggésük és koruk is teljesen bizonytalan....(TESz)

A szócikk írói helyesen sorolják fel az adatokat, azonban a következtetésük nem igazolható. A szó nem gyermeknyelvi, hanem ősi eredetű még abból a korból, amikor az ember úgy gondolkodott, hogy az *anya* a valakinek, valaminek az eredete, a befogadó stb. Aki, ami pedig eredetel ellátott, az a teremtmény, mégpedig első, közvetlen és ősi.

2.6.1.3. A magyar név második elemével (-r) tartoznak össze

rönk⁷⁹ 'a levágott fatörzs egy darabja' ... **rönköly** 'kiseded, kerekded testű ember'....Ismeretlen eredetű szócsalád...(TESz)⁸⁰

rög: 'göröngy, föld, talaj,Ismeretlen eredetű...(TESz)

A **rönk** a **tönk**, **tönkö**, **tőke**, **töv-**, **tő**, **rög** szavakkal tartozik össze úgy, hogy a szókezdő mássalhangzó tekintetében a *t-* kezdetű az eredetibb. Valójában rokon a szótővel a *magya-* elemmel is. A **rög**, mint föld a befogadó, az *anya*, miközben a Nap a férfi tulajdonságú, szerepű a hagyományaink szerint is. A **tönk** azt

⁷⁹ Összetartozik vele a sezszerékben használatos *ru* 'törzs', de a Konsztantinosznál gyakori 'törzs' jelentésű szó is.

⁸⁰ Idetartozik a magy. *römpöly* 'ürmérték...' töve is. Vö.: szász *romp* 'üreges tárgy',...ném.*rump* 'fatörzs, ...emberi, állati törzs,... Nagy ürtartalmú tárgy, fakéregből készült hordó...(TESz)

a zöngétlen szókezdő mássalhangzót (*t-*) őrzi, amely népnevek végén (vö.: csuv. *puškärt*) előfordul, de a zöngés változata (*d-*) is megvan, ilyen a magyar *donga* és a *basgird* név *d-*-je. Ezek az elemek kezdetben önálló szavak voltak, idővel grammatikai morfémvá váltak, jelentésük 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'. Számos idesorolható további szó található a magyarban, köztük a *rak* 'tesz, helyez', *rag* 'toldalék' stb.

2.6.2. Uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek

A magyar szó közszoói párhuzamai nem népnév jelentésben gyakran előfordulnak az uráli, altáji és indoeurópai családba sorolt nyelvekben, amelyeknek jelentése a fentiekkel azonos logikán alapul, vö.: ko. *megyr* 'ív, hajlított forma', ... (LYTKIN-GULJAJEV 1999) < *megy-*: abszolút szótó + *-r*: képző; *mygör* 'figura, alak, forma ...' vö.: mari *mogyr*, *mongyr* 'test, emberi szervezet', ... (LYTKIN-GULJAJEV 1999) < *mygö-*: abszolút szótó + *-r*: képző; *mykyr* 'görbeség'⁸¹, ... vö. mari *mugyr*, *mygyr* 'púp', ... (LYTKIN-GULJAJEV 1999) < *myky-*, mari *mugy-*, *mygy-*: abszolút szótó + *-r*: képző; mari: *mogyr* 'törzs (testé)'. (KUZNECOVA 2003) < *mogy-*: abszolút szótó + *-r*: képző.

Számos, csak a szótóval összetartozó szó is ismert, vö.: komi *meg* dial. 'folyó) elágazás', udm. *mog* 'ua.', komi *mog* 'feladat', udm. *mog* 'ok'⁸², stb. Ilyen a magy. *mag* és a *móka* sőt a *még*, *míg* és a *meg*, *meg-* (igekötő) is. A magyar *ok* szóban a kezdő mássalhangzó már eltűnt.

2.6.3. Altáji nyelvek:

Idetartozik a csuvas *mäjär* 'dió'... Ismeretlen eredetű, vö.: magy. *mogyoró*... (JEGOROV 1964) < *mäjä-*: abszolút szótó + *-r*: képző, *puškärt mäjri* 'görög dió'⁸³ (Ašm.X.68.) < *puškärt*: vö.: baskír népnév + *mäjri* < *mäjri-*: relatív szótó + *-i*: birtokos személyjel; csuv. *mākār* 'dudor, bütyök, gumó, mag, toboz, ág'⁸⁴, vö.: csag. *bukri*, *mukri keše* 'görbe ember', üz. *bukur*, kirg. *bükür*, türkm., kazak

⁸¹ A szó *myky-* tövével rokon a magy. *móka* szó. Alapjelentésében benne van, hogy ami a szokottól, az egyenestől eltérő, az nemcsak görbe, hanem mókás is.

⁸² Idetartozik a magyar *ok* 'előidézője valaminek'.

⁸³ A görög dió apró szemű gyümölcs, a görögök a mandulát hívták görög diónak. Ennek értelmében a *puškärt mäjri* 'puškärt diója' utalhat arra, hogy az Urál forrásvidékének a diója vagy egyszerűen csak apró szemű dió, azaz mandula. A kérdés további vizsgálatot igényel a helyszínen.

⁸⁴ Figyelemre méltó az or. *siska* címszónál a mondás: 'Szegény embert még az ág is húzza', amelynek az orosz megfelelőjében az *ember* szóra a *Makar* szerepel. Ez megerősíti a kutatási eredményeinknek azon részét, mely szerint a

bükir, ... tat. *bökere* 'dudor, bütyök, gumó, mag, toboz, ág' (JEGOROV 1964)⁸⁵ < csuv. *măkă-*: abszolút szótó + *-r*: képző, csag. *buk-* + *-ri*, *muk-* + *-ri*, üzb. *buku-* + *-r*, kirk. *bükü-* + *-r*, türkm., kazak *büki-* + *-r*, tat. *böke-* + *-re*; csuv. *măjraka* 'szarv'⁸⁶, ujk. *müngüs*, üzb. *muguz*, kirk. *mujuz*, kazah, k.kalp., nog. *müjiz*, alt.V., hakasz, sor *müüs*, tuv. *myjys*, jak. *muos*, bask. *mögöz*, tat. *mögez*,... (JEGOROV 1964) < csuv. *măj-*: abszolút szótó + *-raka*: képző, ujk. *müngü-* + *-s*, üzb. *mugu-* + *-z*, kirk. *muju-* + *-z*, kazah, k.kalp., nog. *müji-* + *-z*, alt.V., hakasz, sor *müü-* + *-s*, tuv. *myjy-* + *-s*, jak. *muo-* + *-s*, bask. *mögö-* + *-z*, tat. *möge-* + *-z*.

A csuvas *-r*, *-raka* képzőváltozatok a magyar népnév *-r* képzőjével tartoznak össze, amelynek további alakváltozatai ismertek más nyelvekben (vö.: *-s*, *-z*).

2.6.4. Indoeurópai nyelvek:

Latin: *mater* 'anya', (GYÖRKÖSY 1970) vö.: angol: *mother* 'anya', ném. *mutter* 'anya'.

Mannus ... germán isten, a germán monda szerint az első ember. (GYÖRKÖSY 1970) < lat. *mate-*: abszolút szótó + *-r*: képző, ang. *mothe-* + *-r*, ném. *mutte-* + *-r*, lat. *Mannu-* + *-s*.

Orosz: *more*⁸⁷ 'tenger' Indoeurópai jellegű, közszláv eredetű, vö.: gót *marei*, ném. *Meer*, lat. *mare*(SIS) < or. *mo-*: abszolút szótó + *-re*: képző, gót *ma-* + *-rei*, ném. *Mee-* + *-r*, lat. *ma-* + *-re*.

Makar, Magor, Magyar egymásnak hangtani alakváltozatai s a magyar összetartozik az *ember* szóval. Az *ág* pedig 'a kiindulás, az eredet helye' értelmű.

⁸⁵ Jól megfigyelhető a szókezdő *m-* és *b-* mássalhangzókat tartalmazó formák. Ezek úgy függenek össze, mint a *magyar* és a *baskír* szókezdői.

⁸⁶ Az orosz *rog* 'szarv' szó a második elem (*magya-* + *-r*) *r*-jével tartozik össze. A szó a *szarv* jelentés kapcsán arra is utal, hogy a magyarok, szkíták, hunok stb. szent állata nem véletlenül a szarvas. Mint ahogy az sem véletlen, a sezszerékből is kiolvasható az a gondolkodásmód, hogy aki szarvatlan, az nem lehet teljes jogú ős. S a magyarok szarvval ellátottak voltak, a szarvas népének nevezték s teljes jogúaknak tartották őket. Ezt a logikát felismerhetjük az Argün kipcakok szemszögéből is, akik a magyarokat szarvatlanoknak tartották. Ez azt jelenti, hogy a magyarok a kipcakokhoz csatlakozott nép, nem eredeti kipcak.

⁸⁷ Elsődleges jelentése 'víz' volt. Ez azért fontos, mert a víz mintájára nevezték el a más élőlényeket, így a növényeket, az állatokat és az embereket.

A latin, továbbá az angol és a német ugyanazt az 'anya' jelentésű tövet (*mate-, mothe-, mutte-*) tartalmazzák, amelyet önálló szóként megőrzött az or. *mat* 'anya' szó. A magyarázatunkat a germán monda is megerősíti.

2.7. Lexikális és grammatikai morféimák a sezserék személyneveiben, nyelvi párhuzamai a földrajzi nevekben s az egyes nyelvekben.

A nevek elemekre bonthatók, amely elemek lexikális illetve grammatikai morféimaként ismertek a különböző nyelvekben, köztük a magyarban is. Ez a fejezet nélkülözhetetlen a nevek megfejtésében, így a *Madiar* név magyarázatában, de számos közszó értelmezésében is. Ebben a munkában messzemenően segítenek a földrajzi névi kutatásaim. Lehetőség nyílik arra, hogy pl. a *Madiar* név szóvégi *-r*-jének képző voltát bemutassuk, továbbá, hogy az összetett szóból álló népnevek utótagja rendszerint 'mint utód, vagyis 'fi, fiú, fia valakinek, azaz ember' jelentésű. (vö.: CZEGLÉDI 2009⁸⁸)

2.8. A *Madiar* név a sezserékben és kapcsolatai különös tekintettel a magyar népnévre

A *magyar* név (személynév és népnév) magyarázata során több körülményt kell figyelembe venni, pl.: az arab írásos lejegyzés és a cirill betűs lejegyzés sajátosságait. Ami az írást illeti, a *Madiar* mind az arab, mind a cirill betűs lejegyzésben idegen eredetű szó. A lejegyzés körülményeit, törvényszerűségeit részletezni kell. Tény, hogy a személynevek egy része fennmaradt népnévként - ilyen a *magyar* is – valamint családnévként, vö.: *Magyar, Megyer*.

A földrajzi névi kutatások eredményeként rokon néhány széles körben elterjedt keresztnév, köztük a magyar női név a *Mária* és idegen nyelvi megfelelőik, valamint a *Mario, Máriusz* stb. férfi keresztnév-változatok.

További lényeges körülmény, hogy a Volga-Ural vidékén megtalálhatók a sezserék nevei személynévként és földrajzi nevekben egyaránt. A Kárpát medencében szintén megvannak e nevek földrajzi névként és családnévként, olykor keresztnévként, sok esetben változatlanul, más esetekben változott formában, de az eredetüket tekintve összetartozók.

A sezserék személyneveit ajánlatos összevetni az óözbég sezseré neveivel, a baskír személynevekkel s a türk rovásírásos feliratokban található nevekkel, továbbá eposzok, hősénekek neveivel, nem utolsó sorban pl. Anonymus neveivel is. Külön hasznos megvizsgálni a nevek elemeire bontásakor az utolsó

⁸⁸ Erről részletesen beszámolok a most megjelenő Gyökrendszer c. könyvemben, továbbá a Toldalékok rendszerében (Kézirat)

elemként gyakori 'fiú, fia valakinek' jelentésű szavakat, amelyeknek elsődleges jelentésük 'utód, sarj', de 'ember' ill. 'oldal' jelentésben is gyakoriak. A nevek utolsó elemét, mint grammatikai morfémat is meg kell vizsgálni, hiszen e minőségben is előfordulhatnak. A szótövek közzói jelentése is külön vizsgálat tárgya. Mindez utal a nevek keletkezésének a kultúrális hátterére, nyelvi, teremtő hagyományaira, gondolkodásmódra, nyelvi kultúrára illetve annak hagyományaira.

A fentiek együttesen és a *Madiar* név etimológiája tartalmazzák azt a szálát, amely a Kárpát medence-i magyarok és a keleti magyarok között fennáll. Éppen ezért tanulságosak Németh Gyula következő sorai:

„Minthogy a különféle népeknek különféle névadási törvényei vannak, és ezek a névadási törvények korok szerint változ(hat)nak, rendkívül fontos a geográfai és kronológiai szempontok figyelembe vétele.” (NÉMETH 1991:47)

Helyt adva Németh Gyula véleményének a földrajzi névi kutatásaim tükrében, ugyanakkor vele ellentétben azt látom, **hogy a sezserék személynevei egy egységes névadási rendszer tagjai, amelyek nincsenek ellentmondásban a földrajzi nevek rendszerével. Ellenkezőleg, mind a személynevek, mind a földrajzi nevek egy egységes gondolkodási mód alapján születtek.** A geográfai és a kronológiai szempontok figyelembe vétele pedig igen fontos, akár egy egységes, akár különféle névadási törvények, szokások mellett szólnak.

Ahhoz azonban, hogy a sezserék *Madiar* nevének a *magyar* népnévvel és a *Magyar, Megyer* személynévvel illetőleg a *Megyer* törzsnévvel való kapcsolatait tisztábban lássuk, újra számba kell venni a források adatait, a kutatói véleményeket, valamint a földrajzi névi kutatásaim idevonatkozó eredményeit.

2.8.1. Források, krónikák adatai:⁸⁹

Malalas-nál szerepel a *Muageris* név, **Menandrosz** pedig *magyarokat* említ. **Konstantin**-nál egyértelműen birtokos esetben lévő személynév szerepel (vö.: *Mejeri* < *Mejer*: személynév vagy személynévi eredetű nemzetségnév + *-i*: birtokos eset ragja). A szöveg ezen részét 'Megyernek a törzse' jelentésben kell és lehet értelmezni. **Iordanes** *Muageris-t* hun király neveként említi, **Regino**-nál *magyarok* szerepelnek ugyanúgy, mint **Anonymus**-nál, ki azt is megmondja, hogy a *magyarok* Attila utódai, *Mogoria* pedig Baskiria vidékén található. A **Kézai Krónika** szerint a *magyar* valójában *hun*, *Moger-t* pedig Gordas testvérének tartja.

⁸⁹ Csak jelzés értékkel mutatom be.

A Julianus útjáról szóló jelentésben **Riccardus**-nál azt találjuk, hogy a *baskír* és a *magyar* ugyanaz, nem más, mint Baskíria nyelve, ahol a hunok később *magyarok* laktak.

Bonfini a *hun*, *avar* és *magyar* azonosságról ír, **Dzsajhani**-nál a *baskír* és a *magyar* ugyanaz, valamint *muğ.riya* szerepel nála. **Al-Balkhi** a Fekete-tengeri *magyarok* és *baskírok* azonosságáról ír, **Al-Garnati** pedig a *Basgird* nevet azonosítja Al-Andaluzi Magyarország-ával. **Qazvini** az uráli vagy pontuszi *magyar-t basdzird*-nak tartja.

Al-Masúdi a Duna melletti *magyar* és *badzsghird* azonosságáról szól, **Jácut** pedig a *magyarok*-at nemcsak *basgird*-nak, hanem *türkök*-nek is véli.

Abul-Gazi szernt a *madzsar* forma személynév, a **Mongolok titkos történeté**-ben pedig *madzsarat*, *mača*, *badzsigit* alakok szerepelnek. **Dzsuvaini** szerint is ugyanaz a *baskír* és a *magyar*. **Rasidu-d'-din** pedig *madzsar*, *basgird* neveket említ. **Plano Carpini** elmondja, hogy *Pascatur* nyelve nem más, mint *magyar*, a földje pedig a *hunok*, azaz a *magyarok* földje. Másképpen *Maior Hungaria* vagyis *Nagy Magyarország* ugyanaz, mint *Bascart*, továbbá a *madzsar* név is előfordul nála. **Rubruk** úgy véli, hogy *Baskíria* az a hely, ahonnan kijöttek ki a *hunok*, *magyarok*, *Pascatur* nyelve pedig nem más, mint a *magyarok* nyelve. (HAJDÚ P. – KRISTÓ Gy. – RÓNA-TAS A. 1982)

2.8.1.1. Az adatokból levonható tanulságok:

A források információi összességében nem ellentmondóak, segítenek választ találni a következő kérdésekre: A fenti *magyar* (népnév és személynév, földrajzi név) név alakváltozatai hangtani, alaktani és jelentéstani szempontokat figyelembe véve összetartoznak-e és hogyan? Mely népekhez kötődnek a névváltozatok? Milyen földrajzi helyen fordulnak elő a nevek? A keleti, Észak-Kazakisztán-i magyarok emlékezete hogyan viszonyul e földrajzi helyekhez?

A forrásokban mint személynév és népnév egyaránt megvan a *magyar* név. A személynév esetében alapvető a szótő és az esetleges grammatikai morféma felismerése. Pl.: Konstantinnál *Meyeri* < *Meyer*: személynév + *-i*: birtokos eset ragja. Iordanesnél *Muageris* < *Muageri* + *-s* vagy *Muager* + *-is*, a Kézai Krónikában a *Moger* a szótő, Abulgazinál *madzsar* a szótő. Mint országnév Anonymus-nál a *Mogoria* < *Mogor*: szótő + *-ia*: képző, Dzsajhani-nál *muğ.riya* < *muğ.ri* + *-ya*⁹⁰, ahol a *muğ.ri* szótő *-i*-je mély hangú. Al-Garnati szerint *Basgird* jelentése 'Magyarország'. A *Basgird* < *Basgir*: szótő + *-d*: helyhatározó rag 'valamihez tartozás' jelentésű, maga a név pedig szerkezetileg és jelentésében ugyanaz, mint *Muğ.riya* (*Muğ.ri* + *-ya*).

Plano Carpini szerint *Bascart* néven *Maior Hungaria* azaz *Nagy Magyarország* értendő. A *Bascart* szerkezetében és jelentésében ugyanaz, mint *Basgird* és *Muğ.riya*.

A *-t*, *-d*, *-ya* helyhatározó ragok és 'valamihez való tartozás, valami mellett lévő hely' jelentésűek,

⁹⁰ Helyhatározórag vö.: tör. *Türkiye*: *Türki* + *-ye*.

korábban önálló szavak voltak, idővel váltak grammatikai morfémvá. Nemcsak jelentésükben, hangtanilag is közös gyökerűek. A hangtörvények ismeretében a *Muğ.riya* név *-i-* magánhangzója mély hangú *-y-* (illabiális veláris), mert ha palatális lenne, akkor a toldalék *-ye* palatális magánhangzóval szerepelne.

A magyarok lakóhelyét, azaz országát *Baskíria* vidékére teszi Anonymus, Riccardus, Al-Garnati, Plano Carpini, Rubruk. A Fekete-tenger vidékére teszi Al-Balkhi miközben Qazvini a *magyar-badzshgird* azonosságot fenntartva uráli és pontuszi lakóhelyről szól. Ez utóbbi esetben akár az Urál folyó torkolati vidékére kell gondolni - amelyet másképpen Pontusz néven is ismerhettek -, akár az Urál forrásvidékének környékére - mert ez nagy vonalakban a mai Baskíria s ez nem lehet Pontusz - egyik esetben sincs tévedés. Mindkét alkalommal a magyarok egykori lakóhelyére kell gondolnunk. Al-Masudi a Duna mellé helyezi a magyarokat. Tehát a magyarok lakóhelyei három helyhez is kötődnek: a Fekete-tenger és Kaspi-tenger környéke, Baskíria valamint a Duna vidéke.

Fontos tanulság, hogy a forrásokban a magyarok elnevezései között szerepelnek a *magyar*, *hun*, *baskír*, *avar*, *basdzird*, *basgird*, *türkök* (*türkö-* + *-k*), *madzsarat* (*madzsara-* + *-t*: többes szám jele), *mača* (< *man-* + *-ča*) (*macsa*), *badzsigit*, *madzsar*, *basgird* nevek.

A fentiekből következik, hogy a torgaji magyarok emlékezete összhangban van a források híradásaival. Vagyis, hogy déli irányból, a Kaukázus vidékéről ment a magyarok egy csoportja északnak, ott ketté váltak, az egyik rész ment nyugat felé, amely a Kárpát-medencében telepedett le, a másik, a helyben maradt résznek pedig az utódai a torgaji, az észak-kazakisztáni magyarok. Nincs ellentmondás abban sem, hogy a Kárpát-medence és Észak-Kazakisztán magyarjainak a neve ugyanaz, vagyis *magyar*.

2.8.2. Kutatói vélemények

A kutatói véleményeket tematikusan csoportosítva összegeztem.⁹¹ Erre azért volt szükség, mert a kutatók közül néhányan csupán adatot szolgáltatnak, mások elsősorban az etimológiával, ismét mások a baskír-magyar azonosság kérdésével, néhányan a népnév és a törzsnév összetartozásával foglalkoznak s vannak, akik a témát érintő legtöbb kérdésre kitérnek.

⁹¹ A források adatainak és a kutatói véleményeknek az összegzésére szükség van a tisztább látáshoz.

2.8.2.1. Etimológiával foglalkoznak

A TESz véleményével kezdem a sort. A **magyar** népnév alakváltozatai: *Μογάγερiv* személynév, *m.ğ.γrīya* ?, *m.h.f.rīya*, *Mogioroi* személynév, helynév, *Hetumoger*, *Mogorsciget* helynév, *Magyari* (talán személynév) helynév, *Magyarmezev* helynév, *Magorfolu* helynév, *magery* személynév, ld. még 'magyar ember, magyar nóta, egy fajta magyar tánc, a magyarokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó' stb. Szerinte a *magyar* népnév olyan összetett szó, amelynek az „Előtagja az önálló használatban ki nem mutatható *magy*- valószínűleg ősi örökség az ugor korból, ... vö.: vog. : *māńši* 'vogul', osztj. *māńt*'⁹² 'az egyik osztják frátria neve, e frátria mitikus őseinek a neve', ... *mās* 'az egyik osztják frátria neve, e frátria mitikus őseinek a neve' ... A szó az ugor korban a későbbi magyarságnak, a voguloknak és az osztjakoknak a *mōś*-frátriához tartozó részét jelölhette. – Az összetétel eredetibb vegyes hangrendű formájában megőrzött *er*, *eri* utótag azonos azzal a finnugor örökségként ránk maradt, önálló használatban ki nem mutatható 'férfi' jelentésű szóval, amely a *férj*-nek az utótagja, s feltehetően benne lappang az *ember*-ben is... Az összetétel kialakulásának ideje az ősmagyar kor elejére tehető. A **dzs > gy* változás kora közelebről nem határozható meg. A származásnak megfelelő vegyes hangrendű formából, amelynek változatai még a 16. században is éltek, kétirányú hangrendi kiegyenlítődéssel *megyer* és *magyar* változat alakult. Törzsnévként a palatális változat, a vezető törzs után megjelölt nép neveként viszont végül is a veláris változat állandósult. Az *i* végű középkori adatok többféleképpen magyarázhatók: lehet közöttük többes számú latinositott forma, melléknévképzős származék, de némelyikükben talán az a szóvégi hang lappang, amely a *férj* szó végén s esetleg a *némber* egyes régi adataiban is megtalálható. ...Személynévből való származtatása, a *mag* főnév származékaként és más szavak összetételeként való magyarázata, valamint az utótag török szóval való egyeztetése téves.” (TESz)

Györffy György a hetes tagolást ősinék tartja. Figyelemre méltó megállapítás, hogy szerinte minden törzset az első törzsfő nevével (személynév, nemzetségnév) neveztek meg. Egy vezértörzs és 3+3 bal és jobboldali törzsből áll. A *magyar* nevet *magy* 'ember' + *er* 'fi(a) elemekre bontja. A *magyar* és *manus* 'ember' összetartozásának kérdését említi. (GYÖRFFY 1986, 1990)

Berta Árpád a *magyar* népnévet és a *Megyer* tulajdonnévet, mint törzsnevet véli összefüggőnek, alapul egy tör. *ban jer* (ejtsd: *dzser*) 'fő hely' szót nevez meg, amely *men jer* (ejtsd: *dzser*) alakon keresztül fejlődött az ősmagyarban *medzser*-ré. (BERTA 1997)

Keszi Tamás élesen bírálja Bertát, nem fogadja el az etimológiáit. (KESZI 1996 ősz – 2002 tavasz:5-6)

⁹² Vö.: magyar *Mánd* (< *Mán*: szótő + *-d*: képző), *Mándok* (< *Mán*: szótő + *-dok*: képző), helynevek. Szabolcs-Szatmár megyében, *Mándi*, *Mándoki* személynévek (KÁZMÉR 1993)

Bakay Kornél szerint Berta új ötlete régi, ld. *Dánkovszky, Jerney*. (BAKAY 1996:49-62)

Ligeti Lajos fontos adatokat említ, a *mad'γir* nevet *mad'* + *γir* összetételnek véli. A *madzsarat* szóvégi *-t-* je a mongol többes szám jele, kiinduló változatnak egyes számban a *madzsaran* formát teszi meg. A **mańca* szerinte a *manuča* 'ember' szó fejleménye. Továbbá a *mančud*, *mančut*, *manč*, *madzsar* formákat említi, *dzs* > *gy* változást tesz lehetővé. (LIGETI 1986, 64, 43)

Zsírai Miklós a *magyar* nevet 'ember' jelentésűnek gondolja. (ZSIRAI 1951)

Mészáros Gyula felhívja a figyelmet arra, hogy *madjar* nemzetségnév található a kirgizek mondájában. (MÉSZÁROS 1910)

Gaál László *Dentü-Mogyer*-t mint a magyarok egyik lakóhelyét Scitia-ba teszi, alán eredetűnek tartja, jelentését pedig 'folyamok közt lakó'-nak véli. (GAÁL 1957:27-35)

Munkácsi Bernát szól arról, hogy *Madjar*, *Madjarovo*: települések vannak a Káma mentén. (MUNKÁCSI 1895)

Perényi József szerint *magyarok*, *mescserek*, *mozsarak* közti történeti összefüggést vizsgálni kell. A szovjet kutatók szerint *mescser*, *misar*, *mozsar* valójában *ugor magyar*, a *macsar* pedig összefügg a *magyar*-ral. (PERÉNYI 1975)

Róna-Tas András úgy gondolja, hogy a *Magor* utólag gyártott név más eredetű népnévből. A *magyar* nevet *magy*: népnév + *ar*: 'ember' népnév elemekre bontja. Szerinte létező népnévből lett személynév, amely kitalált, soha nem létező. Tehát a változási sorrend: *magyar*: → *Magor*, *hun* → *Hunor*.

Legutóbb Róna-Tas András összefoglaló nagy munkájában a *magyar* népnév magyarázatát új megvilágításba helyezte: "A *magyer* tehát két népnévből álló összetétel. Ennek két típusa lehetséges. Vagy két nép társulását jelenti, vagyis a *manysok* és az *erek* népét, vagy pedig a *manys* az *er* nép megkülönböztető jelzője." A név részletes magyarázatához hozzáteszi: "Amennyiben ez a merész feltevés bebizonyosodna, akkor a magyarság önelnevezését sokkal messzebb, legalább a kazárok és magyarok

érintkezésének kezdetéig tudnánk követni vissza az időben.⁹³ A feltevés persze további bizonyítást igényel, ezért történeti rekonstrukció szempontjából még nem használható." (RÓNA-TAS 1996:235)

Fodor István szerint a *mogyer* forma a legrégebbi alak. Figyelemre méltó a közös őstől való származás gondolata. Minden nemzetségnek van neve, s állat nevét viselték. (FODOR 1977, 1980, 1988)

Vásáry István a *magyar* népnév etimológiájánál figyelembe vette az ősszláv ill. az orosz nyelv szerepét, azok nyelvi jellemzőit. (VÁSÁRY 1977, 1985)

Lotz János úgy ítéli meg, hogy kutatni kell: 1. a *magyar*, *Megyer*, *Mogor* és a *mod'* viszonyát, 2. *Mogor*, *Hunor* viszonyát, 3. *mod'*, *med'* és a **mons*, **mens* viszonyát, 4. az őssugorok törzsi szervezete és a társadalmi szervezete viszonyát. (LOTZ 1963)

Harmatta János szerint a **mańće* az ősmagyarokat jelöli, s a *magyer* népnév, amely megelőzte a (hét törzs) törzsnév létrejöttét és korábbi, mint a török etnikai elemek csatlakozása. 970 után a Volga melletti ugorokra csapást mérték a nyugati türkök, az ugorok északra mentek az ősmagyarokhoz, létrejött a Hetümgogyer törzsszövetség. (HARMATTA 1997)

Gulya János a *magyar* nevet 'beszélő' jelentésűnek tartja. (GULYA 1997)

Farkasinszky Tibor úgy látja, hogy a *magyar* összetett szó, olyan *mad* + *dar* összetételből áll, ahol az előtag a *mad* 'nagy', 'ősi anyaistennő' jelentésű és a sumer *mad*, *mat* 'szülőanya, földanya, vér szerinti ős' szóval tartozik össze. Idekapcsolja a *med* 'az égen járó Nap, anya', *mug* 'vulva, anyaméh, nőiség, anyaság, magasztos' szavakat és hivatkozik a sumer *ama*, *eme*, *um*, *umu* 'anya' szavakra is. (FARKASINSZKY 2004)

2.8.2.2. A baskír-magyar azonosság kérdésével foglalkoznak néhányan. Ez azért is fontos, mert a keleti *madjarok* emlékezete szerint közülük egy rész nyugatra, az Urál másik oldalára ment, ahol ma baskírok laknak.

⁹³ A földrajzi névi adatok pedig lehetővé teszik, hogy területileg nemcsak a mai Baskíriáig, hanem azon túl keletre kövessük a *magyar* nevet s a név grammatikai szempontú vizsgálata időben jóval korábbi előfordulást tesz lehetővé. Azaz pontosítja a név keletkezésének hely- és időkoordinátáit.

Pauler Gyula szerint a *magyar* és *baskír* összetartozik. (PAULER 1900)

Czeplédy Károly úgy látja, hogy a *baskír-magyarság* egy eltörökösödött nép. (CZEGLÉDY 1968)

Vargyas Lajos azt állapította meg, hogy a *magyarság* a korábbi Baskíria területén élt, ahol baskírok még nem voltak akkor. A mai baskírok zenéje teljesen más, fejletlenebb. A *Baskíria* későbbi elnevezés. (VARGYAS 1984)

Mándoki Kongur István véleménye szerint *majarak*, *madjarok*, *madijarak* a baskírokba beolvadtak. A régi orosz okmányokban *Mocsar*, *mozsar*, *mozsarjan* szerepelnek. Magyar eredetű nemzetek, törzsek Baskíriában talán lehettek. (MÁNDOKY 1976)

2.8.2.3. A népnév és a törzsnév összetartozásával foglalkoznak (ld. az etimológiánál).

Tisztázni kell külön a népnév, a személynév és a törzsnév etimológiáját, egymáshoz való viszonyukról csak ezután szólhatunk hitelesen.

2.8.2.4. A névadási szokásokra utalnak

Vászolyi Erik szerint a lakóterület neve vált a nép nevévé. (VÁSZOLYI 1967)

Hajdú Péter pedig úgy véli, hogy a folyónév vált az ott lakók nevévé. (HAJDÚ 1953, 1962)

2.8.2.5. Egyéb, és a témát érintő több kérdésre kitérnek

E.A. Chalikova következtetése szerint a Bolsije Tigani temető az ősmagyarok hagyatéka. (E.A. CHALIKOVA 1976)

Németh Gyula úgy ítéli meg, hogy i.e. 1500 – i.sz. 450 között Baskíria területén magyarok éltek. Felhívja a figyelmet a folyónevek, népnevek közti összefüggésre. Ennek magyarázatára azonban nem tér

ki. Úgy látja, az ősmagyar államszervezete olyan, mint a hun korszak török államainak szervezete. A magyar nevet az uráli korból (i.e. 4-6 ezer) eredezteti. Szerinte a Hét magyar Magna Hungáriában alakult ki adminisztrációs alapon, s a törzsnevek ritkán fordulnak elő személynévként. (NÉMETH 1966, 1991)

László Gyula szerint a *törzs* a nagycsaládokból alakult nemzetségek érdekszövetsége. (LÁSZLÓ 1944, 1981)

Kristó Gyula hivatkozik Györffyre, amikor a nemzetségek közös jellemzőit a következőképpen határozta meg: közös ős, közös nemzetségnév, öröklött családi birtok nemzetségi jogon, nemzetségi monostor: temetők, jellegzetes személynevek ismétlése, amelyek egyben családi ismérvek is. (KRISTÓ 1975)

Matolcsi János: Népmozgás és az időjárás kapcsolatára hívja fel a figyelmet. (MATOLCSI 1985)

2.8.2.6. A kutatói véleményekből a következő tanulságok szűrhetők le:

A fenti megállapítások egy része figyelemre méltó a földrajzi névi kutatásaim szempontjából, a másik része pedig közvetlenül érinti a sezsere kutatásokat is.

A földrajzi nevek összehasonlító nyelvészeti vizsgálatainak a fényében a TESz adatai közül a *m.ğ.yrīya*, *m.h.f.rīya* személynevek magyarázat nélkül maradtak. Az első név *m.ğ.γ + -rī + -ya* elemekre bontható, ahol a szótőben lévő *-ğ-* hangértéke *-j-* féle hang lehet és *-d-* fejleménye (vö.: *-t- > -d- > -δ- > -j-*). A *m.h.f. + -rī + -ya* név szótőve (*m.h.f.*) az előzővel ellentétben a szó belsejében zöngétlen mássalhangzókat tartalmaz, ahol a fejlemények közül a *-h-* egy *-t- > ʒ- > -h-⁹⁴*, a *-k- > -x- > -φ- > -f-* pedig az *-f-* keletkezésének útvonala. (vö.: CZEGLÉDI 2006. CD, 2007)

A magyar népnév nem állhat egy *magy* szótőből és *er* 'férfi' utótagból. A *magyar* név a földrajzi névi kutatásaim eredményeképpen képzett szó s a *magya-*: szótő + *-r*: 'valamivel való ellátottság, valamihez való tartozás, valami mellett lévő' jelentésű olyan grammatikai morfémából áll, amely eredetileg csak önálló szóként volt használatos, a továbbiakban pedig mint toldalék és önálló szó egyaránt előfordul számos nyelvben (vö.: mongol, mandzsu nyelvek, magyar). Ez a névalkotási logika fennmaradt az olyan nevek alkotásának idején is, amikor az utód neve a következőkből áll: 'apa neve' + 'fi' ill. 'ember' jelentésű szó. Vö.: sezserekben: *Kalmanbet* azaz *Kálmánfi*, *Toktarbi* 'Toktarfi'. Ez azt jelenti, hogy az utód, a fi, fiú a *Kálmán* nevű apához tartozik.

Úgy látom, módszertanilag is hibát követ el a TESz, mert a „valószínűleg ősi örökség az ugor korból”

⁹⁴ Vö.: baskír *h*.

nem igazolt megállapítása mellett helytelen kizárni további magyarázatok. A TESz véleményével ellentétben a vogul *māñsi* név, mint a vogulok önelnevezése *māñ* + *-si* elemekre bontható, ahol a *māñ* összetartozik a magyar név *magya-* tövével, a *-si* pedig a magyar *-r* végső elemével. A *manysi* megnevezés etimológiailag rokon a magyarok *mača* és *magas* nevével. A *-si* (alakváltozatai a *ča*, *-š*) mint grammatikai morféma valamikor szintén önálló szó volt, párhuzama ismert a csuvasban, vö.: csuv. *šum* dial. *šām* 1. 'hely, ami valami mellett található' 2. használatos *-hoz/-hez/-höz*, *-nál/-nél*, mellett jelentésben. Vö.: türk *jan*, ujj., tat. *žan*, kazah, k.kalp. *čan* 'oldal' ... (JEGOROV 1966) Hozzátesszük, az or. *syn* 'fiú, fia valakinek', ang. *son* 'ua.', stb. etimológiai rokonságban van velük. Ami a magyar és a *manysi* szótövével illeti, valóban van 'fő' és 'nagy' jelentése is. Ez onnan van, hogy a forrást, a főt, az őst, a magot, az anyát mint elsőt nagynak is tekintették. Ennek a jelentésnek a szótövel való összekapcsolásában igazat adhatunk Berta Árpádnak és Farkasinszky Tibornak s az előtagot őznek, anyának, ősanynak is felfoghatjuk. Ami a névnek a második elemét illeti, egyformán helytelen a *yer* 'föld' (ld. Bertánál) és a *dar* elem (ld. Farkasinszknél) feltételezése.

Az *-s* előzménye *-t* (< *-t*) volt ugyanúgy, mint a *č*-nek az előzménye, amelyet őriz a *māñt* (*māñ* + *t*) név, illetve megtaláljuk a *-t* zöngés változatát a komiban ma is ismert szóban, vö.: ko. *din*: 'tő', 'hely, amely valami mellett van', 'hoz/-hez/-höz, -nál/-nél', mellett jelentésben használatos, vö.: udm. *din* 'ua.', mar. *tün* 'alap, tő', mdM. *tej*- 'nál/-nél, -tól/-től', finn *tyvi* 'tő', magy. *tő* ~ *töve*- 'tő, alap, gyökér' ... vö.: mong. *tünke* 'alsó rész, fa töve' ... (V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999) A magyar *tő*, *töve*, *tőke*, *tönk*, *tönkö* változatoknak rokona. Az *r*- kezdetű formáját pedig őrzi a magy. *rönk*, *rög*, *rak*, *rag* stb.

Az osztják *mās* (*mā*- + *-s*) a vogul *māñsi* (*māñ*- + *-si*)-hoz képest már denazalizálódott változat. A TESz alapvetően téved, amikor a vogul és osztják adatokat nem magával a magyar szóval kapcsolja össze, hanem annak egy *magy* részével, a szó maradékát (*-ar*) pedig a törökben ismert *-er* 'férfi' szóval azonosítja.

A *Mogyer* vegyes hangrendű forma azért alakulhatott ki, mert a magyar szó korábbi **mVtkVr* < **mVtVkVr*⁹⁵ fejleménye, amely olyan változások során keletkezett, ahol a *-tk-* egymás mellé kerülésével és zöngésedésével (*-tk-* > *-dg-*) a mássalhangzó kapcsolat *-g-* eleme réshangúsodott (*-dg-* > *-dy-*). Ez a spirans (*-γ-*) pedig további réshangúsodási folyamaton keresztül, majd vokalizálódáson át az egyik irányban (*-γ-* > *-w-* > *-V-* (*-i-*)) magánhangzóvá változott, miközben a megelőző *-d-* > *-d'*-vé palatalizálódott. Egy ilyen folyamatnak az eredménye az arab írásos sezsere *Madiar/Madier* alakja. A *-γ-* spirans másik irányú változásban (*-γ-* >) *-j-*vé alakult, miközben az előző mássalhangzót a *-d-* ez is palatalizálta (*-d-* > *-d'*-). A *-j-*-t tartalmazó forma a *Madjar* semmiképp sem bontható *Mad* + *jar* elemekre, hanem csak *Madja-* + *-r* összetevőkre. A vegyes hangrendű forma a *Magyer* magyarázata nem *Magy* + *er* összetételben található, hanem az eredetibb *-dg-* mássalhangzó kapcsolat változási folyamatában fellépő palatalizálódás hatásának más, a cirill betűs lejegyzéssel kapcsolatos oka is lehet. Cirill írással eredetileg ugyanis egy *Magyer* idegen (nem szláv) forma lehetne elvileg **Мадыр* is, azonban a sírfeliratok *Мадуяр*, *Мадыяр* (ld. BENKŐ Mihálynál) alakjai arra figyelmeztetnek, hogy az átadó alakban a *-d'*- mássalhangzót *-i-* magánhangzó követte, amelyet a cirill *-u-* ill. *-b-* jelez, majd eredetileg

⁹⁵ A szótó **matka*, *mataka* lehetett, amelyhez *-r* képző járult..

következett az *-e-* s ez utóbbinak felel meg a cirill *–я–*. Tehát **Mad'ier* lehetett az átadó alak. Innen a *Magyer* forma, amely hangrendi kiegyenlítődéssel lett egyik irányban a magyarban *Magyar*, a másik irányban *Megyer*. A cirill betűs mély hangrendű változatnak *Мадияр, Мадыяр* formának a magyar mély hangrendű alakhoz közvetve van köze. Ez azt jelenti, hogy a sírfeliratok *Мадияр, Мадыяр* változatai már *magyer és magyar* ejtést egyaránt lejegyezhetek ebben a formában. A vogul és osztják adatok *–ā–* hosszú magánhangzója igazolható a földrajzi nevekkkel (CZEGLÉDI 2006 CD, 2007). A lényeg, hogy az eredeti *–k–* fejleménye (egyik esetben a *-j-*, másik esetben az *i/u < ь*) palatalizálta az előtte álló *–d–t* s ez a jelenség különböző módon tükröződik a cirill betűs lejegyzésekben.

A magyar *férj* és az *ember* egymásnak alakváltozatai, közös gyökerű szavak. A **dzs* és *gy* viszonyát nem lehet *dzs > gy* fejlődéssel magyarázni. A *Megyer* palatális változat törzsnévként, mint tulajdonnév sohasé létezett, mert a görög forrás szerint is személynévhez tartozó törzsről van szó. Ettől még lehetett vezér törzs a *Megyer* nevű személyhez tartozó törzs.

Az *–i* végű középkori adatokban szó sem lehet többes számú latinosított formáról vagy melléknévképző származékról, amely a *férj* szó vége és a *néember* egyes régi adataiban is megtalálható. Ennek az a magyarázata, hogy az *–r* a szó végén a toldalék kezdő mássalhangzója, a *férj* (*fé- + -rj*) esetében a rákövetkező egyik mássalhangzó is megvan továbbfejlődött formában, a középkori *–i* is az *–r–t* követő hangok egyikének a fejleménye. Az *r*-es változatok gyakoriak pl. a mongolban és a mandzsuban. A magyarban önálló szóként idetartozik a *rönk*.

A *mag* főnév párhuzama a *Magor* (*Mago- + -r*) név első elemével egyértelmű. A *magyar* népnévnek egy egész eurázsiai nyelvi rendszerben vannak nyomai úgy is, mint a teljes névvel párhuzamos alakváltozatok, valamint úgy is, mint csak a szótővel és csak a grammatikai morfémaival összefüggő alakok. Minthogy a szónak és az alkotó elemeinek kiterjedt nyelvi kapcsolatai vannak, ezért azok vizsgálata nemcsak a török, hanem további nyelvek bevonásával is helyénvaló, sőt elengedhetetlen.

A jelentés szempontjából lényeges, hogy a fenti nevek magyarokra vonatkoznak és ugyanannak a – pontosabban ugyanazon fajú, származású – népnek a különböző elnevezései, másképpen azonos ill. különböző időben különböző nyelvi jellemzőket tartalmazó megnevezései.

Alaktani szempontból maga a népnév önállóan fordul elő (vö.: *magyar, hun, baskír, avar, macsa*⁹⁶, *madzsar*) és toldalékoltan relatív szótóként⁹⁷ (vö.: *basdzir- + -d, basgir- + -d. madzsara- + -t, badzsigi- + -t, basyir- + -d, valamint türkö- + -k*).

A hangtani oldalát nézve a *–t, –d* genetikailag közös gyökerű elemek. A szótövek pedig mind hangtanilag, mind alaktanilag, mind jelentéstanilag összetartoznak, azonos gondolkodásmód mellett keletkeztek, a különböző hangalakjuk más-más nyelvi fejlődés eredménye. Közülük a *madzsar* és a *madzsara* szerkezeti felépítése *madzsa- + -r* ill. *madzsa- + -ra*. Az *–r* és a *–ra* ugyanaz a grammatikai morféma. A szótó a sezserék *Madiar* nevének *Madia-* részével tartozik össze. A *madzsa-* és a *Madia-* közös töre vezethetők vissza: **mataka, *matka, *madaga, *madga* formákra, amelyeknek a még

⁹⁶ Előzménye a *Manča < Man + ča*.

⁹⁷ A *magyar* töve a *magya-*.

eredetibb alakjában a szókezdő *m-* helyett *d-* ill. *t-* lehetett. Ez a *t-* van meg a *türk* népnévben és a *sezsere Türk* személynevében is. (CZEGLÉDI 2006 CD, 2007). A szóbelseji *-dzs-* ill. *-di* olykor *-dj-* a korábbi *-t-* és a *-k-* ill. a *-d-* és a *-g-* (zöngésedés esetén) egymás mellé kerülésével különböző irányban változtak a használat során az ejtésben. Az említett forrásokban *-dzs-*, a *sezserékben -di-* ill. *-dj-* van. A *-d-* a zöngétlen *-t-* fejleménye, az *-i-* és a *-j-* pedig a *-k-* ill. *-g-* fejleménye. Az *-i-* és a *-j-* palatalizálta az előtte álló *-d-* mássalhangzót *-d'-vé*. A következő magánhangzó *-e-* pedig a cirill betűs lejegyzésben szabályosan lesz *-a-* vagy *-ja-*. Meg kell jegyezni, hogy a cirill betűs lejegyzéstől függetlenül létezik a magas hangú változatok mellett mély hangú. Ezeknek azonban más a magyarázatuk, a kettőt el kell különíteni egymástól.

Nem igazolják a földrajzi névi kutatások sem a *magy + er* tagolást. Ebben egyaránt tévedtek a TESz cikkírói, Györffy György és Róna-Tas András. Semmi sem igazolja Róna-Tas András azon feltevését, hogy a *magyer* két népnévből álló összetétel lenne. Ennek a feltevésnek a további feltevései, mely szerint az elképzelt népnév + népnév szerkezetű népnév keletkezési hátterében a *manys*-ok és az *er*-ek népének társulása lenne, messze nem tudományosan megalapozott elképzelés. Eme feltevés-építménynek alapvető hibája, hogy egyetlen eleme sem igazolható sem régészeti, sem nyelvészeti, sem névadás-logikai oldalról. Ráadásul a népek ilyen társulásáról a *sezserék* hagyományai sem szólnak. Éppen ezért, e feltevések történeti rekonstrukció szempontjából nemcsak még, de a jövőben sem lesznek használhatók. A földrajzi névi kutatások eredményeképpen egymással összetartozó szavak a *magyar*, a *manys* és az *er*.

Farkasinszky Tibor – bár a szó elemekre bontásával nem értek egyet, mert a földrajzi névi kutatások hátterében – *magya-* + *-r* a helyes tagolás – a szótő a *magya-*, amelynek valóban a genetikai összetartozói az általa hozott szavak, amelyeket helyesen, igazolható módon sorolt ide. Ezzel arra is utalt, hogy a *magyar* népnév abszolút szótöve Mezopotámiába is elvezet bennünket.

Nem igazolható Berta Árpád *ban jer* 'fő hely' összetett szóból való magyarázata sem.

Egyetérték Fodor Istvánnal abban, hogy a *mogyer* az ismert adatok közül a legrégebbi lehet. Ez azért fontos, mert jelzi, hogy az első szótag magánhangzója labiális.

Amint látható, nincs egység a kutatók között a *magyar* népnév és a *Magyar*, *Megyer* személynév etimológiáját illetően, ugyanakkor külön-külön igen tanulságosak a vélemények. A *sezserékkel* egybehangzó Györffy György azon véleménye, miszerint a törzset a törzsfő nevével nevezték meg. Következésképp a személynév az alapja a nemzetségek és a törzsek megnevezésének is. Ezt támogatja László Gyula gondolata is.

A Hét magyar kérdése azért fontos, mert eldöntendő, hogy a hét fiúgyermek vagy a Hold időszámítás hetes alapú rendszere szolgált-e alapul ennek a kifejezésnek.

A *baskír-magyar* azonosság kérdésében sincs egységes álláspont. A földrajzi névi kutatásaim és a *sezserék* hagyomány- és névanyaga egyértelműen igazolja magyar nyelvi kultúrával rendelkező népesség jelenlétét a mai Baskíria területén és környékén.

A törzsnevek kérdése azért is lényeges, mert a kutatók nem helyeznek kellő hangsúlyt arra a Györffy véleményre, amelyet a görög forrás (Konstantin) is egyértelműen igazol, hogy a személyhez tartozik a

törzs, tehát személynévből kell kiindulni.

A sezserek igazolják, hogy jellegzetes e személynevek ismétlése, amelyek a nemzetségi mellett egyben családi ismérvek is. A személynév - ami az elnevezést illeti - tehát alapja a családnak, a nemzetségnek, de a politikai alapon szerveződő törzsnek, sőt a népnek is.

A *Magyar* név alakváltozatai személynévként s a személynévi alapú nemzetségnév, népnév időben és térben kiterjedt előfordulással rendelkeznek. Ezt támasztja alá az is, hogy pl. *madjar* nemzetségnév a kirgizek mondájában szerepel.

A fenti *magyar* népnév magyarázatok mindegyike csak részmagyarázat. Pl. az 'ember' jelentés, a 'mond, beszél' a szócsalád komplex jelentéstartalmának részei, alkotó elemei, de közvetlenül nem azok szolgáltak alapul a *magyar* népnévnek. Mindemellett nem hagyhatók figyelmen kívül a régészeti megállapítások, amelyek nemcsak nem mondanak ellent a sezserek hagyományainak, hanem egyenesen támogatják. Egyben tájékoztatnak bennünket a népmozgásokról s arról, hogy azok szoros összefüggésben vannak az időjárással. Ez természetes, hiszen az időjárás kihat a természeti környezetre, ez pedig a megélhetésre.

További tanulságok közé tartozik, hogy a *magyar* népnév etimológiája nem írható meg több nyelv sajátosságainak az ismerete és figyelembe vétele nélkül, minthogy valamennyi kutató véleménye tartalmaz valóságéletemet, azokat figyelembe kell venni, nem lehet elhallgatni. Különösen fontosak az említett adatok, azonban a belőlük levont következtetések rendszerint vakvágányra futnak.

A tévedések egyik része onnan ered, hogy a kutatók azt nem látják, hogy a névadásnak is van története, kronológiája. A megállapításuk egyes esetekre vonatkozik, amelyet nem helyeznek bele egy rendszerbe. A hibák másik részének az oka, hogy a kutatók nagy része mindenáron nyelvcsaládokban⁹⁸ gondolkodik, amely mint munkamódszer is tévúthoz vezet. Ebből pedig egyenesen következik a harmadik, mégpedig az, hogy a nyelvi kapcsolatokat nem látják egy egységes nyelvi rendszerben.

3. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén⁹⁹

A fentiekből egyértelműen kiderült, hogy a kutatók nem vizsgálták a *magyar* népnevet és a *Megyer* személynevet, törzsnevet, a névadási szokásokat, a hetes számrendszert stb., egy összefüggő nyelvi kultúra részeként adott földrajzi terület neveivel összefüggésben. Esetünkben a Magna-Hungáriát ill. Baskíriát is magába foglaló terület földrajzi neveinek, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a sok szempontú feldolgozásának eredményei igazolják a sezserek

⁹⁸ A lényeg, hogy nem természetes alakulat, hanem a tudósok kreálták.

⁹⁹ A földrajzi nevekben mind az első elemre, mind a második elemre bőséges példa található, hely hiányában azonban ezeket most nem tudom bemutatni.

hagyományait. A bennük olvasható személynevek nagy részének párhuzamai megtalálhatók e vizsgált terület földrajzi neveiben.

Abból a földrajzi névi anyagból hozok példákat, amelyeknek a kutatási eredményei kínálták a magyar népnév magyarázatunkat és a vele kapcsolatos személynév etimológiáját. Módszertanilag fontos, hogy a *Magyar*, *Megyer* személynév és a *magyar* népnév szócsaládjába tartozó földrajzi neveket¹⁰⁰ kell keresnünk, mert előre sohasem dönthető el, hogy az adott földrajzi névnek mely szó szolgált alapul. Pl.:

Mad'jar h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Mad'jar* or. *Mad'jarovo* Selt., falu neve.

< udm. *Mad'jar* < *Mad'ja*

+ -r.

or. *Mad'jarovo* ← nem or. *Mad'jar*

+ or. -ov

+ -o

Majar varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majar varě* A.

< csuv. *Majar* < *Maja*

+ -r

+ *varě* ← csuv. *var* 'árok, patak'

+ csuv. - ě: birtokos személyjel.

Majra kassi h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra kassi* K?

< csuv. *Majra* ← 1. vö.: csuv. *mějra*, *mějra* 'szarv',

2. csuv. *majra* 'orosz asszony'

+ *kassi* ← csuv. *kasā* 'falú'

¹⁰⁰ E nevek egy egész rendszert alkotnak, közülük azonban csak egy-két példát említek meg a terjedelmi korlátok miatt.

+ *-i*: birtokos személyjel.

Majra lappi d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra lappi* M-P.

< csuv. *Majra* ← 1. vö.: csuv. *mějra*, *mějra* 'szarv',

2. csuv. *majra* 'oros asszony'

+ *lappi* ← csuv. *lapă* 'völgy'

+ *-i*: birtokos személyjel.

Majra šaran d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra šaran* M-P.

< csuv. *Majra* ← 1. vö.: csuv. *mějra*, *mějra* 'szarv',

2. csuv. *majra* 'oros asszony'

+ *šaran* ← csuv. *šaran* 'rét'

Taka mėjri d. Ašm.XIII.153.: csuv. *Taka mėjri* / *Taka mėjri*, mezei hely neve, ahol az or. Upner folyó az or. Malyj Civil' -be ömlik, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Taka*

+ *mėjri* ← csuv. *mějra* vö.: csuv. *mějra* 'szarv'¹⁰¹

+ *-i*: birtokos személyjel,

Mängeräü t. TB.110.: bask. *Mängeräü* or. *Manger'au* Kug., tó.

< bask. *Mängeräü* < *Mänge*

+ *räü*.

or. *Manger'au* ← bask. *Mängeräü*

¹⁰¹ Rokon vele a magyar *szarv* 'vízmeder, völgy, árok elágazó része, valaminek szarvszerűen felálló vagy elágazó része' stb. (TESz) < *sza-*: abszolút szótó + *-rv*: képző.

Mängeräü tauy d. TB.110.: bask. *Mängeräü tauy* or. *Manger'au* Kug., hegy neve.

< bask. *Mängeräü* < *Mänge*

+ *-räü*

+ *tauy* ← bask. *tau* 'hegy'

+ *-y*: birtokos személyjel,

or. *Manger'au* ← bask. *Mängeräü*¹⁰².

Makkaru h. Ašm.VIII.174.: csuv. *Makkaru*, város neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Makkaru* < *Makka*

+ *-ru*.

Makar šyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makar šyrmi* A., M.

< csuv. *Makar* < *Maka*

+ *-r*

+ *šyrmi* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék'

+ *-i*: birtokos személyjel.

Makarkki varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makarkki varě* M.

< csuv. *Makarkki* < *Maka*

+ *-rkki*

¹⁰² Nem lehet eredeti baskír szó. Vele rokon a **Vangyrju** f. TSK.14.: ko. *Vangyrju* or. *Vangyr* < **Vangerja** az or. Kosju baloldali mellékfolyója, hossza 112 km. < ko. *Vangyrju* < *Vangyr* ← mansi *vangyr*, hanti *vankyr* 'tekervényes, kanyargós, ferde' + *ju* ← ko. *ju* 'folyó', *Vangerja* < *Vanger* + *ja* ← mansi *ja* 'folyó'. A magyarok *venger* neve a folyónévvel és a neki alapul szolgált hanti és mansi *vangyr* valamint hanti *vankyr* közszókkal közös gyökerű. Idetartozik a magyar *vakar* 'valaminek a felületét kaparja', de a magyar *vargabetű* 'görbe' előtagja (*varga*) is. A tulajdonnevek közül rokon az előtagja a következő neveknek, pl.: **Waterloo** 'helység Belgiumban', tulajdonképpeni jelentése valószínűleg 'nedves lejtő, vizenyős rét' (KISS 1980) < *Water* ← vö.: ang. *Water* (< **watker*) + *loo*. Az előtag összetartozik az ang. *water* 'víz' szóval.

+ *varě* ← csuv. *var* 'árok, patak'

+ – *ě*: birtokos személyjel.

Bol'saja Makarixa f. TSK.67.: or. *Bol'saja Makarixa* az or. Usa jobboldali mellékfolyója, az or. *Makarixaty* tóból folyik ki, hossza 142 km.

< or. *Bol'saja* ← or. *bol'saja* 'nagy'

+ *Makarixa* ← nem or. *Makarixa*

Makarixaty t. TSK.67.: or. *Makarixaty*, tó., or. *Makarixa*.

< or. *Makarixaty* ← ko. *Makarixaty* < *Makarixa* < *Maka*

+ *-rixa*

+ *ty* ← ko. *ty* 'tó'.

L'ok Makarixaju f. TSK.67.: ko. *L'ok Makarixaju* or. *L'ok Makarixa*, az or. Usa jobboldali mellékfolyója, hossza 27 km.

< ko. *L'ok* ← ko. *l'ok* 'rossz, sovány, bal'

+ *Makarixaju* < *Makarixa* < *Maka*

+ *-rixa*

+ *ju* ← ko. *ju* 'folyó'

Munčar h. Ašm.VIII.269.: csuv. *Munčar* or. *Bol'saja Jerykla* MJal., falu neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Munčar* < 1. *Munča*

+ *-r*

2. *Mun*

+ *čar*

or. *Bol'szaja* ← or. *bol'szaja* 'nagy'

+ *Jerykla* ← nem or. *Jerykla*

Munčar h. Ašm.VIII.: csuv. *Munčar* or. **Možarka** Ka., orosz település neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Mučar*.

< csuv. *Munčar* < 1. *Munča*

+ -r

2. *Mun*

+ *čar*

or. *Možarka* ← nem orosz *Mošarka*,

Ul'ankä Mošar h. Ašm.III.229.: csuv. *Ul'ankä Mošar* or. **Možary**, falu neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Ul'ankä*

+ *Mošar*,

or. *Možary* ← nem orosz *Mošary*.

Mišär jylgahy f. TB.107.: bask. *Mišär jylgahy* Burz., az or. Suvan'ak baloldali mellékfolyója.

< bask. *Mišär* < *Mišä*

+ -r

+ *jylgahy* ← bask. *jylga* 'folyó'

+ -hy: birtokos személyjel.

Az átadó nyelvben a magánhangzóközi -š- félzöngés ejtésű, amit az orosz -ž- zöngésnek vett át.

Mosaraviüd f. GMA: mari *Mosaraviüd* / **Mosarinka** or. **Masarinka** M-T., az or. Uržumka jobboldali mellékfolyója.

< mari *Mosaraviid* < *Mosara* < 1. *Mosa*

+ *-ra*

2. *Mo*

+ *sara*

+ *viid* ←— mari *viid* 'víz'

Mosarinka < 1. *Mosa*

+ *-rinka*,

2. *Mo*

+ *sarinka*

or. *Masarinka* ←— mari *Mosarinka*.

Puškärt varě f. Ašm.X.68.: csuv. *Puškärt varě* Bugur., patak, szakadék neve a Boriskino-Igar' falu mellett.

< csuv. *Puškärt* < *Puškyrt* < *Puškyr* < 1. *Pušky*

+ *-r*

2. *Puš*

+ *kyr*

+ *-t*

+ *varě* ←— csuv. *var* 'árok, patak'

+ *-ě*: birtokos személyjel.

Puškärt pussi d. Ašm.X.68.: csuv. *Puškärt pussi*, mező neve.

< csuv. *Puškärt* < *Puškyrt* < *Puškyr*

+ *-t*

+ *pussi* ←— csuv. *pusă* 'mező'

+ *-i*: birtokos személyjel.

Poškărt šěřě d. Ašm.X.68.: csuv. *Poškărt šěřě* Kozlov., mező részének a neve.

< csuv. *Poškărt* < *Poškyrt* < *Poškyr*

+ *-t*

+ *šěřě* ← csuv. *šěr* 'föld, ország, hely'

+ *-ě*: birtokos személyjel.

Poškărt h. Ašm.X.68.: csuv. *Poškărt* Tatarkas., az or. Maloje-Karačkino település neve.

< csuv. *Poškărt* < *Poškyrt* < *Poškyr*

+ *-t*.

Baškort küle t. TB.32.: bask. *Baškort küle* or. *Baškirskoje Miš.*, tó.

< bask. *Baškort*¹⁰³ < *Baškor*

+ *-t*

+ *küle* ← bask. *kül* 'tó'

+ *-e*: birtokos személyjel,

or. *Baškirskoje* < *Baškir*¹⁰⁴ ← nem orosz *Baškyrt*

+ or. *-sk-*: vonatkozó melléknévképző

+ *-oje*.

¹⁰³ Az alakváltozatok jelzik, hogy az első szótag magánhangzója labiális *â*.

¹⁰⁴ Az oroszban azért van *-i*, mert *k* után nem tud mély hangú *y*-t ejteni.

Makaši jalě h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makaši jalě* or. *Magazejnaja* ← *Magazejevo* M., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Makaši* < *Maka*

+ -*ši*

+ *jalě* ← csuv. *jal* 'falu'

+ -*ě*: birtokos személyjel,

or. *Magazejnaja* ← nem orosz *Makašej* < *Maka*

+ -*šej*

+ or. - *naja*

A fenti földrajzi neveket illetően a földrajzi névi elemek vizsgálata igen tanulságos. A *madjar, majar, majra, mājra* végső eredetüket tekintve összetartoznak. A *Madjar* helynévnek elvileg személynév vagy népnév egyaránt szolgálhatott alapul. Természetesen csak akkor, ha a víznévi eredet kizárható. A *majar, majra, mājra, mājra* ennek fejleménye a -*dj*-t és -*j*-t tekintve. A második elemek -*r*, -*ra*, -*raka* ugyanannak a képzőnek az alakváltozatai.

A bask. *Mängeräü*, csuv. *Makkaru*, *Makar*, *Makarkki*, ko. *Makarixa* változatok közül a *Makkaru* csak akkor tartozik ide, ha a -*kk*- a zöngétlen -*k*- lejegyzése írásban. Ez esetben *Makka*- + -*ru* elemekre bontható a név. Ha nem erről van szó, akkor nem képzett, hanem összetett szóval van dolgunk: *Mak* + *karu*. Akár *Makka*, akár *Mak* a szótó, etimológiailag ugyanarról van szó s rokonuk a további nevek *Mänge*-, *Maka*- töve. A képzők (-*r*, -*ru*, -*rkki*, -*rixa*, -*räü*) is alakváltozatai egymásnak. Ezeknek a képzőknek a genetikai rokonságába tartozik az oroszban ma önálló szóként használt *ruka* 'kéz', *reka* 'folyó' és a *rog* 'szarv' jelentésű szó is. Közös bennük az 'oldalhajlás, elágazás' jelentés s mint ilyen, valamihez tartozó.

A csuv. *Munčar*, *Mošar*, bask. *Mišär*, mari *Mosara*, *Mosarinka*, or. *Možary*, *Možarka*, *Masarinka* alakok jelen ismereteink szerint kétféleképpen függhetnek össze egymással. Vagy a *Munča*- + -*r*, *Moša*- + -*r*, *Mišä*- + -*r*, *Mosa*- + -*ra*, *Mosa*- + -*rinka*, *Moža*- + -*ry*, *Moža*- + -*rka*, *Masa*- + -*rinka* elemekre bontás alapján s ez esetben rokonok a fenti nevekkal; vagy pedig a *Mun* + *čar*, *Mo* + *šar*, *Mi* + *šär*, *Mo* + *sara*, *Mo* + *sarinka*, *Mo* + *žary*, *Mo* + *žarka*, *Ma* + *sarinka* elemekre bontás a helyes s akkor ezek a nevek csak egymással tartoznak össze, a képzett alakokkal nem. Ez esetben nem képzett, hanem olyan összetett szavakról van szó, amelyeknek az utótagja tartalmazza azt a képzőt (vö.: -*r*, -*ra*, -*rinka*, -*ry*, -*rka*), amely a fenti nevek idézett képzőivel rokon. Az or. *Možary*, *Možarka* formákkal szemben olyan -*š*-t tartalmazó nevek voltak az átadó nyelvben, amelyeknek az ejtésekor az -*š*- fél zöngés volt, az orosz pedig az átvételkor ezt zöngéssel (-*ž*-) helyettesítette. Az előtag a *Munčar* kivételével denazalizálódott.

A csuv. *Puškärt*, *Poškärt*, bask. *Başkort*, or. *Başkir* változatok azért is érdekesek, mert alakilag összefüggnek a *baskír* népnévvel. A relatív szótó a *Puškär*, *Poškär*, *Başkor* és a grammatikai morféma, a toldalék a *-t*. A relatív szótóvek elvileg kétféleképpen bonthatók elemeire: a *Puškä-* + *-r*, *Poškä-* + *-r*, *Başko-* + *-r*; illetőleg *Puš* + *kär*, *Poš* + *kär*, *Baş* + *kor*. Az első esetben képzett, a második esetben pedig összetett szóval lenne dolgunk. A kérdés eldöntéséhez további, helyi adatokra van szükség. Ha az első az igaz, amelyet a kutatásaink egyértelműen igazolnak, akkor a *magyar* névnek az alakváltozata. Meg kell jegyezni, hogy az orosz *Başkir* forma átvétel, az átadó alak *Başkyr* lehetett, vagy a csuv. *Poškärt* előzményében (*Poškyrt*) meglévő *Poškyr* relatív tő. A fenti névváltozatok érdekessége, hogy patak, szakadék, mező, település, tó nevében egyaránt előfordulnak. A neveknek nem szolgálhatott alapul népnév.

A csuv. *Makaši*, or. *Magazej* egymásnak olyan megfelelői, ahol az orosz egy nem orosz *Makašej* átvétele s az átadó nyelvben fél zöngésen ejtett *-k-* és *-š-* hangokat zöngéssel helyettesítette. A *-ši* és a *-šej* képzőváltozatok összetartoznak a *manši* népnév *-ši* képzőjével. A névnek nem szolgálhatott alapul az or. *magazin* 'bolt' szó.

A *magyar* névvel valamilyen mértékben kapcsolatban lévő fenti nevek, névrészek akár mint népnév, akár mint személynév, vagy a szócsaládba tartozó más szó földrajzi névi előfordulása igazolja a létüket a Volga-Urál vidéken, ugyanakkor azt is látni kell, hogy a földrajzi névnek mikor szolgálhatott alapul népnév, mikor személynév és mikor valamilyen más szó. Figyelemmel kell lenni arra, hogy az utóbbiak bár a szó nagy családjába tartozhatnak, de nem szolgálhattak alapul a *magyar* népnévnek. Ugyanakkor mind a népnév, mind a személynév, mind a földrajzi nevek egyazon logika, egyazon gondolkodás, azaz közös hagyományok, névadási szokások alapján jöttek létre.

A *magyar* népnévnek a névadási rendszerben elfoglalt helyének a felismerését segíti, hogy a források alapján a *magyar* név önelnevezés, azaz a nép saját magát magyarnak hívja. Ez összefügg egyrészt azzal is, hogy a *magyar* népnév személynévi eredetű, másrészt azzal, hogy magát monyhoz, anyához tartozónak, közvetlen magból lett, édes, első teremtménynek tartja.

A *magyar* névvel ugyanazon szócsaládba tartozó földrajzi közszei alakváltozatok nagy számának az a magyarázata, hogy egyazon ősi logika, gondolkodásmód alapján születtek. A szóteremtés, a szóalkotás mintáját pedig a természetből vették. A különböző alakváltozatoknak az oka pedig az, hogy más-más nyelvi jellemzőket viselnek magukon.

4. Földrajzi nevek a Kárpát medencében

Magyar hn. Borsod, Pozsony megye (KÁZMÉR 1993) < *Magya-*: abszolút szótó + *-r*: képző.

Magyarka hn. Nagykunság. (KÁZMÉR 1993) < *Magya-*: abszolút szótó + *-rka*: képző.

5. Magyar személynevek

Magyar, Magyarai Magyarokai, Magyaró stb. (ld. KÁZMÉR 1993)

Megyeri csn. ←— *Megyer* hn. Békés, Bihar, Győr, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pest, Somogy, Szabolcs, Zala megyében + *-i*: melléknévképző. (KÁZMÉR 1993)

Magor, Mogor csn. (KÁZMÉR 1993)

Mágori csn. ←— *Mágor* hn. Békés megyében + *-i*: melléknévképző. (KÁZMÉR 1993)

Magurai csn. ←— *Magura* hn. (Kővár vidéke ezen kívül még számos megyében) + *-i*: melléknévképző. (KÁZMÉR 1993)

A magyar földrajzi és személynevek esetében is fontos, hogy helyesen állapítsuk meg a névnek alapul szolgált szót. Ettől függetlenül a fenti magyar nevek a *magyar* népnév nagy szócsaládjába tartoznak vagy mint népnév, vagy mint személynév, vagy akár térszinforma neve, pl. domb, kiemelkedő hely. A magyar alakváltozatok illetve a névváltozatok (*Magyar, Magyarokai, Magyarai Magyarokai, Magyaró, Megyeri, Magor, Mogor, Mágori, Magurai*) világos összefüggésben vannak a Volga-Urál vidéke földrajzi neveivel és a sezserék *magyar* nevével.

6. Összegzés

A fentiek tanulságaként a sezseréket hiteles dokumentumként kell kezelni. Az eltérések jelen álláspontom szerint egy-két kivételtől¹⁰⁵ eltekintve nem lehetnek téves emlékezet okai.

A *Magyar* név olvasata az arab betűs lejegyzésben *Magyar / Magyer*, a szláv nyelvi cirill betűs lejegyzés eredendően a *Magyer* - a későbbiekben a *Magyar* is - átvétele. A név szerkezete *Magya-/Magye-* + *-r*, azaz szótó + képző. A név közszoí jelentése 'maghoz, monyhoz, őshöz, anyához tartozó', azaz 'sarj, magzat, ember'. A személynév és népnév kapcsolatában a személynév az elsődleges, amely idővel család, nemzetség, majd népnévvé vált a szaporodást követően a nyelvhasználatban. A földrajzi név, személynév és köznév kapcsolatának a megítélésében az idő és a tér is közrejátszik, ezért itt általános megállapítás nem tehető.

A feltett kérdésekre tehát a következő válasz adható: A sezserékben szereplő nevek hitelesek. Az egyes családok leszármazási ágazataiban a legrégebbitől, az első névtől kezdve egy ideig fedik egymást. Az

¹⁰⁵ Ezen eltérések további vizsgálatra szorulnak, mert a kutatás jelen fázisában számomra még nem világosak az okok.

eltérések abból adódnak, hogy más-más ember leszármazási ágazatáról van szó, következésképp a ma élő egyes emberek leszármazási ágai természetes, csak egy bizonyos szakaszon eshetnek egybe. A nevek ismétlődése egyrészt helyénvaló, másrészt rengeteg párhuzama van a Volga-Urál vidékén és a Kárpát-medencében a földrajzi nevekben, a személynévben és a közszókban. A sezserék *Madiar*, *Madjar* névváltozatai összetartoznak a *Magyar*, *Megyer* családnévvél, és a magyarok népnévvel. A keleti magyar sezseréknek a magyar hagyományai nyelvi adatokkal is igazolhatók.

Tehát a *kipcsak-magyarok* neve összetartozik a Kárpát-medence népének *magyar* nevével. A *magyar* népnév keletkezésének az útja a kutatásaink fényében is: személynév → dinasztianév → népnév. A sezserék személynévei is dinasztianevekké váltak, egy részük mint népnév is ismert náluk, ilyen a *magyar* is.

A TESz-ben a *magyar* szócikknek legszembevetőbb jellemzője az, hogy tele van bizonytalanságokkal, hibás megállapításokkal, ennek ellenére tévesnek tart több lehetőséget. Más szóval megmondja, leszögezi, hogy milyen irányban nem érdemes, nem ajánlatos kutatni. A szócikk írója nem veszi figyelembe, hogy a tudományban nincsenek, nem lehetnek lezárt ügyek, hiszen idővel a ma biztosnak vélt eredmények is megdőlhettek, módosulhatnak bármelyik tudományágban. Ez a megmondó magatartás eleve tudománytalan.

Az eddigi kutatásaim fényében – az eddigiektől eltérően - a következőképpen tagolható: *magya-* szótó + *-r*: 'valamivel való ellátottságot, valamihez való tartozást' jelölő képző. A szótó (*magya-*) 'mag, bogyczó, mony' jelentésű volt a népnév keletkezése idején. Ezt a véleményt a földrajzi névi kutatások és a nyelvi párhuzamok indokolják. A vog. *mānši* (*mān* + *-ši*) az osztj. *mānt* (*mān* + *-t*'), a *mās* (*mā* + *-s*) első eleme összetartozik a magy. *mony* szóval, a második elem pedig a magyar *-r* képző jelentésével azonos. Hangalakjukban különböznek, mert más irányú fejlemények eredeti *-t*-ből. E képző változatok olyan korábban önálló szóból keletkeztek, amelyeknek a jelentése 'valami mellett lévő, valamihez szorosan tartozó, valamivel ellátott'. A magyarban ilyen a *t*- kezdetű szó a *tő*, *töv-*, *tőke*, *tönk*, *tönkő* stb., a mariban (*tüñ* 'alap') és a finnben (*tyvi*). A *d*- kezdetre ismerünk példát a komiban *-din* 'hely, amely valamihez tartozik', vö.: udm. *diñ* 'ua.', *-r* kezdetű a magyar *rönk*, ilyen a *rög* is, de a mandzsuban is ismert *-rVk*¹⁰⁶ képző, *-s* kezdetű a csuv. *šum* 'hely, amely valami mellett található', továbbá 'oldal' jelentésben is ismert, amelynek megfelelői az ótörökben *jan*, tat. *žan*, kazah *čan*, 'oldal' stb. A *magyar* népnév szóvégi *-r*-je bizonyíthatóan azonos a magy. *ember* szó *-r*-jével, de nem egy 'férfi' jelentésű ráadásul olyan szóval, amely finnugor örökségként maradt volna ránk. E szavak kialakulásának a története összefügg az *ember*, *úr* stb. szavakkal.

Hangtani oldalról a *magyar* szó *-gy*-je nem *-dzs-* fejleménye, hanem *-d-* palatalizációjának eredménye, amely a rákövetkező (*-k-* eredetű) *-j-* hatására történt összeolvadással.

Tévedés az is, hogy a *Megyer* magas hangrendű változat törzsnévként, mint tulajdonnévként ismert és használt. A görög forrásban nem törzsnévről, hanem egyértelműen személynévről van szó, amely személynévhez törzs tartozik. (vö.: CZEGLÉDI 2004)

¹⁰⁶ Ld. még a földrajzi nevekben.

A *Megyer* személynévként való magyarázata tévesnek tartják, de törzsnévként, mint tulajdonnevet értelmezik a hivatalos tudományos álláspont képviselői is helytelenül. A *Megyeri* forma szóvégi *-i*-je végképp nem lehet többes számú latinított forma, de melléknévképzős származék sem. Ugyanakkor igazolható feltevés, hogy az *-i*-ben az a szóvégi hang lappang, amely a *férj* szó végén és a *némber* egyes régi adataiban is megtalálható. Az alábbi esetekben (*magyar, Megyer, férj, némber, ember, embrió* stb.) ugyanis az *r*- egy valamikor önálló szóból lett képző úgy, hogy mára már csak a szókezdő mássalhangzó maradt meg, amelynek a földrajzi nevekben valamennyi bővebb változata is előfordul s a rákövetkező magánhangzó lehet *-i*- is: pl. *-rV, rVV, -rVk, -rVnk, rVnkV* stb.

A legrégebben keletkezett népnevek 'mag' azaz 'forrás' jelentésű főnevek származékai. Ez olyan ősi gondolkodási formát tükröz, amely a nyelvben megőrződött, megmutatkozik a magyar nyelven kívül még számos más nyelvben, de igazolható a földrajzi nevekben is. Eleink, minthogy a természettel szoros kapcsolatban éltek, tudásuk a természet működésének megfigyelésén, megismerésén alapult, amelyet a nyelvben tükröztek. Tudták, hogy amint a mozgó, élő víz a forrás (tó, mocsár) szülötte, a növény a magból lett csira fejlődése, az állat és az ember ezekhez hasonlóan magból, monyból, tojásból, szikból, tökből lett embrió, azaz magzat, ember. Rendszerint ezekkel kapcsolatosak az önelnevezésként használatos népnevek, amelyek közé tartozik a *magyar* is.

A magyarokra vonatkozó további nevek is hasonló elv alapján születtek azzal a különbséggel, hogy más irányú hangfejlődés eredményei. Pl.: **hungar**: *hunga*: szótó + *-r*: képző; **szavárd**: *szavá* + *-rd*¹⁰⁷: képző; **venger**: *venge*: szótó + *-r*: képző; **ungar**: *unga*: szótó + *-r*: képző, **ogur**: *ogu*: szótó + *-r*: képző; ld. még: *baskír, bolgár, török, székely*.¹⁰⁸Néhánynak 'ember' jelentése is ismert. Mind a szótóveket, mind a képzőket egy egész nyelvi rendszer igazolja, amely rendszernek tagjai a magyaron kívül az altáji nyelvek, idetartozik számos, az indoeurópai és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelv is, továbbá azok, amelyeket nem soroltak egyikbe sem, köztük a sumér, szumir is.

bolgár

A TESz szerint a **bolgár** alakváltozatai *Balagar, Borgar, Bogár* használatosak személynévként is, közszói jelentése 'bolgár ember, volgai és dunai bolgár-török ember, bolgárkertész, a bolgárokkal kapcsolatos'. Bolgár eredetű, vö.: blg. *българин* (többes számban *българи*), mac. *Бугарин* (többes számban *Бугару*): 'bolgár ember' vö. még...szln. *Bolgár*, or. *болгарин* (többes számban *болгары*) 'ua.'. Eredetileg a bolgár-törököknek volt a nevük, valószínűleg a 'keverék' jelentésű ótörök *bulyar*-ral azonos. A bolgár-szlávokra úgy vonódott át, hogy a bolgár-törökök egy része a 7. század folyamán a Duna alsó

¹⁰⁷ A szótó (*szavá*-) azonos a *szavir* (*szavi*- + *-r*) és a *szabir* (*szabi*- + *-r*) változatok tövével. Ami a képzőket illeti, tisztázásra szorul a *szavárd* *-rd* és a *szabir, szavir* *-r* viszonya. A földrajzi névi kutatásaim fényében az *-r* tartozik össze és a *-d* újabb képző, amely egy teljesebb forma kezdő mássalhangzója.

¹⁰⁸ Részletesen külön kiadványban számolok be a népnevekről. (vö.: CZEGLÉDI 2004)

folyása és a Balkán hegység közötti területen államot alapított, majd pedig beolvadt a többségben levő, magukat addig *slověne* 'szlávok' névvel jelölő szláv lakosságba. ... (TESz)

A *bolgár*¹⁰⁹ népnevet is önelnevezésként kell számon tartanunk, egyfajta török nép neve volt. A szó szerkezeti felépítése: *bolgá*¹¹⁰: szótó + -r: képző. A szótó a 'fej' szóval tartozik össze, a képző pedig ugyanaz, mint a *magyar* és a *baskír* nevekben. Az ótörök *bulyar* 'keverék' jelentésű szó másik szálon kapcsolódik a népnévhez illetőleg a szócsaládhoz, ezért nem fogadható el a népnév 'keverék' jelentés. Hangtani szempontból a szó belseji -l- a *bolgár* névben és az -s- a *baskír* névben úgy függ össze, hogy közös előzményre mennek vissza: -t- > 1. -δ- > -l- 2. -t'- > -cs- > -s-. A *bolgár* ugyanazt az -l-et tartalmazza, mint a magyar *fel*, *föl* szótó a *felség*, *fölség* szavakban.

böszörmény, csuvas

Erről a két népnévről részletesebben kell szólnunk több ok miatt is. Egyrészt azért, mert nem biztos az etimológiájuk, másrészt azért, mert a csuvasos típusú ótörök eredetűnek nevezett magyar szavaknak az ilyen megnevezése több hibát rejt magában. Ráadásul megkülönböztetnek őscsuvas, ócsuvas, középcsuvas és újcsuvas kort. Látni fogjuk, hogy nincs alapja ezeknek a terminológiáknak.

1984-ben megjelent egy gyűjteményes kötet „Bolgári i csuvasi”¹¹¹ azaz „Bolgárok és csuvasok”

¹⁰⁹ Összetartozik vele a magyar *polgár*, *porgár*, *pógár* 'valamely vár, város (teljes jogú) lakosa, esküdt, községi szolga, hajdú, kisbíró, parasztagazda, állampolgár, honpolgár, az ún. harmadik rend tagja' ... Felnémet eredetű, vö.: kfn. *burgaere*, *purgaere* 'vár(os)lakó', korai úfn. *burger*, *purger* 'városi polgár', vö. még ném. *burger* 'földműves, paraszt', szász *pürger* 'esküdt', *borger* 'községi szolga', ir. ném. *Bürger* 'polgár'. A magyarban végbement *r-r* > *l-l* elhasonulásra, valamint a szóvég alakulására vö.: *kalmár*. ... (TESz)

A szó etimológiája több ponton is téves. A magyar alakváltozatok közül a német világosan csak az egyiket ismeri a szótár adatai szerint, a *porgár* -r-t tartalmazó nyelvi megfelelőjét. A német változatok ezzel tartoznak össze hangtani szempontból. A jelentéstani összetartozásnak nagyon ősi gondolkodás az alapja. Az egy pontból való szétágazásnak a földrajzi nevekben a folyóelágazás, másképpen kanyarulat felel meg. Az ezen belül lakók ugyanúgy a fejhez, a központhoz, az elágazás pontjához tartoznak, mint a folyó két szára vagy a kanyargó folyó ill. folyókanyarulat. A várfal előzménye maga a folyó medre, vagyis a folyó volt. Később az árok, idővel pedig mindezt emberek építette fal helyettesítette, képviselte. A folyóágban, folyókanyarulatban, a várárkon ill. várfalon belül lakók voltak a polgárok. Hangtani oldalról magyar változatokban szereplő -l-, -r-, -0- hangmegfelelések tökéletesen jelzik egy szón belül azt, hogy egy közös előzménynek a különböző irányú fejleményei: Az eredeti -t-ből keletkezett fejlemények: -t- > -δ- > 1. -l-, 2. -r- 3. -w- > -V- > -0-. A mássalhangzó eltűnése nyomott hagyott az előző magánhangzón, mert hosszú lett (vö.: *pógár*). Nincs alapja sem a németből való származtatásnak – ezt még a magyar *Polgár* személynévek és helynevek is igazolják -, sem annak hogy *r-l* elhasonulásról lenne szó. Ami a jelentést illeti, a *bolgár* nép ugyanúgy a maghoz tartozik, mint a személyt jelölő *polgár* szó.

¹¹⁰ Alakváltozata a *baskír* név *baski*- töve.

¹¹¹ В. Д. Димириев, В. А. Прохорова ред. 1984.

címmel orosz nyelven. Még a kiadás idején azt a feladatot kaptam Róna-Tas András professzor úrtól, hogy írjak róla egy kritikát, miközben megjegyezte: „Ezt így nem lehet csinálni”. Akkor többször átolvastam a könyvet és nem értettem a megjegyzést. Végül nem írtam meg a kritikát.

Az utóbbi években, amikor számomra már egyre jobban tisztultak a földrajzi nevekkal és a hozadékaival kapcsolatos kérdések, kirajzolódott a válasz is. A kötetben szereplő legtöbb tanulmányban közös, hogy hunoknak tartják a volgai bolgárokat. Mindemellett az is figyelemre méltó, hogy kitűnő dolgozatokról van szó. Álláspontom igazolása képpen hivatkozom az egyes tanulmányok idevonatkozó véleményére. Egyetlen írásnak pedig sort keríték a kritikai bemutatására, mert az a csuvasok és a böszörmények vándorlásáról is szól. A csuvasok azért fontosak, mert őket tartják a volgai bolgárok egyetlen ma élő utód népének, ugyanakkor a csuvas népnév etimológiája tisztázatlan. A böszörmények pedig azért érdekesek, mert egyrészt a nevük magyarázata nem tökéletes, másrészt együtt emlegetik őket a csuvasokkal és az udmurtokkal, harmadrészt közülük van a magyarokhoz is. **A kérdés az, hogy ezeknek a magyar-bolgár-böszörmény-csuvas kapcsolatoknak az oka lehet-e a közös hun eredet, vagy a magyarázatot máshol kell keresni.**

A hun-bolgár-csuvas-magyar kérdéskörhöz tájékozódásul az alábbiakban bemutatjuk a jelen akadémiai álláspontot a nyelvi kapcsolatokról, amelyet nem igazolnak a saját kutatásaim. A természettudományok mintájára a világ nyelveit ún. nyelvcsaládokba sorolták. Több nyelvcsaládot hoztak létre mesterségesen. A magyar nyelvet közelebről három nyelvcsalád nyelvei érintik, mégpedig az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek. Ezeket a nyelvcsaládokat a családfa elméletnek megfelelően ágakra és további al-ágakra bontották, miközben azt is jelezték, hogy melyik ág nyelvi egysége mettől meddig tarthatott időben s a nyelvi egységek beszélésének a helyét is megnevezték. Meg kell jegyeznünk, hogy mindezt határozott álláspontként tanítják, miközben a kutatók között sem a helyet, sem az időt illetően nincs egységes vélemény.

Így az uráli nyelvi egységet (i. e. 6-4 ezer év) finnugor (i. e. 4-3 ezer év) és szamojéd (i. e. 4 ezer - i. sz. kezdetéig) ágra osztották. A szamojédot északi és déli szamojédra különítették, az északi szamojédhoz sorolták a nyenyec, enyec, nganaszán nyelveket, a délihez pedig a szölkup és a szajáni szamojéd nyelveket. A finnugor ágat finn-permi ágra (i. e. 3. ezer vége - 2. ezer közepe) és ugor ágra osztották. Az ugor ágba sorolták az ősmagyart és az ős-obiugort. Az ős-obiugorhoz a vogult és az osztjákat. A finn-permi ágat tovább bontották permi (i. e. 2 ezer közepe - i. sz. 8. század) és finn-volgai ágra (i. e. 2 ezer közepe - i. sz. 1. évezredig). A permi ágba sorolták a zürjént és a votjákat, a finn-volgaiba pedig a volgai és a közfinn nyelveket. A volgainak is két ága van, a lapp és a másikkhoz tartozik a mordvin valamint a cseremiszi. A közfinn (i. sz. 1. évezred - i. sz. 1. század) ágba sorolt nyelvek a finn, karjalai, inkeri, vepsze, vót, észt lív.

Az altáji nyelvcsaládot három, a török, mongol, mandzsu tunguz ágban határozták meg. A törököt oguz, kipcsak, szibériai, jakut, csuvas nyelvekre bontották. Ennek a csoportosításnak az érdekessége, hogy az oguz, kipcsak, szibériai ághoz több nyelv tartozik, a jakut és a csuvas pedig egy-egy önálló nyelv és külön csoportot alkotnak a kutatók álláspontja szerint. A nyelvek összehasonlító vizsgálatok tanácsos mindig szem előtt tartani az időt és a helyet. Míg az uráli nyelvi egység beszélt ideje i. e. 6-4 ezer év, az

östörök nyelv a keleti türk feliratok keletkezésének idejével esik egybe, amely nem korábbi, mint i. sz. 552.

Az indoeurópai nyelvcsalád a legnépesebb, az indoeurópai nyelvi egység használatának az idejét i. e. 8 ezerre teszik. Ennek egyik al-csoportja a szláv nyelvek, amelyeket nyugati, keleti és déli csoportba soroltak. A nyugati csoportba tartozik a cseh, szlovák, lengyel (a kasub-bal), felső és alsó luzsicei szorb (a poláb is), a keleti csoportba az orosz, fehér orosz és ukrán, a déli csoportba a bolgár, macedon, szerb-horvát és szlovén. Ugyancsak az indoeurópai nyelvcsaládba sorolták a szkíta és a hun nyelveket.

Láthatóan a magyart az uráli - finnugor - ugor - ősmagyar vonalon származtatják. Ebből következően bármely más nyelvvel esetleges kapcsolata a magyarnak csakis nyelvi kölcsönzés útján lehetséges. A magyar török nyelvi kapcsolatokat a csuvasos típusú és nem csuvasos típusú, másképpen köztörök nyelvekből való magyar kölcsönzéssel magyarázzák. Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekből is rengeteg kölcsönzést tartanak számon, köztük pl. az iránból, görögből, latinból és viszonylag kései, a német és az angol nyelvekből való jövevényszavakat.

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a feldolgozása és a Kárpát-medence földrajzi neveivel való összehasonlítása, továbbá a hozzájuk kötődő nyelvek vizsgálata számomra más eredményeket hozott. Eszerint a nyelvi kapcsolatok nem az akadémiai álláspont szerint megjelölt beosztás alapján működtek és működnek. A nyelvcsaládok létrehozása téves, nem bizonyított. A nyelvi egységek feltevése és a beszélés ideje, helye hipotézis. A magyar és az altáji nyelvekbe sorolt török, mongol, mandzsu-tunguz, valamint az indoeurópaiba sorolt szkíta-hun nyelvek közös gyökerűek. A csuvasok nagyrészt azoknak a volgai bolgároknak az utódnyelvét beszélik, akik a kaukázusi bolgár birodalomból kiválva mint ezüst bolgárok északra a Középső-Volga vidékére mentek s ott is komoly, több száz évig tartó birodalmat hoztak létre. Az akadémiai álláspont alapján a volgai bolgárok, mint a csuvasok elődei az altáji nyelvcsaládba tartoznak. Következésképp, genetikailag nem lehet közülük a hunokhoz. Az alábbiakban is szólunk ennek az álláspontnak a tarthatatlanságáról. Továbbá arról, hogy a böszörmény-bolgár-magyar egyezések számai a hunokhoz vezetnek-e vagy esetleg a böszörmény-udmurt kapcsolatok lennének az ősi, eredetibb és meghatározóak s a böszörmények eredetét nem a hunok között, hanem máshol kellene-e keresni.

A kutatásaim során derült ki, hogy a földrajzi névi adatok és az írott források kölcsönösen megerősítik egymást, így megerősítést kapott a hun-bolgár folytonosság, a hun-bolgár-böszörmény rokonság és a hun-magyar rokonság is. A szájak tehát a hunokhoz vezetnek. A csuvas népnév pedig azért figyelemre méltó, mert komi területen keletkezett és viszonylag későn került a források látóterébe, akkor, amikor ilyen nevű népcsoport ilyen nevű forrásfolyók vidékéről vándorolt a Volga nagy kanyarulatába, amely terület a volgai bolgár birodalom része volt. Azt gondolhatnánk, hogy a csuvas attól lett bolgár típusú nép és nyelv, hogy ilyen szubsztrátum területre költözött. Ez azonban csak az egyik része a megoldásnak, mert ott is szkíta-hun nyelvi és kulturális hatás érvényesült, ahonnan a csuvasok eljöttek. Mindennek következtében pedig az őscsuvas, ócsuvas, középcsuvas, újcsuvas korszakolás is használhatatlanná válik s az akadémiai álláspont szerinti bolgár-magyar, csuvas-magyar kapcsolatok alap nélkül maradnak.

A „Bolgári i csuvasi” c. kötetben szereplő tanulmányokról

Ezeknek a tanulmányoknak a részletes és kevésbé részletes bemutatása azért is fontos, mert képet kapunk a következőkről: Hogyan látják a kutatók a bolgár-csuvas nyelvviszonyok és a bolgárok eredetének kérdését. Mi közbük a böszörményeknek a csuvasokhoz. Honnan és milyen úton, mikor jöttek a Volga kanyarulatához a csuvasok.

R. G. Kuzejev, V. A. Ivanov¹¹² a Volga-Urál vidéke genezisének és fejlődésének a történetében 6 szakaszt különböztetnek meg. A csuvasok átérték ezeket az etnokulturális változásokat s a nyelvükben megőrizték a volgai bolgár jelleget.

V. D. Dimitrijevič¹¹³ N. I. Asmarinra hivatkozik, aki a „Bolgári i csuvasi” (Kazány, 1902) c. munkájában a bolgár-csuvas etnikai előzményekről megalapozottan szolt. Őt számos kitűnő kutató követte, a nyelvészeken kívül történészek, régészek, antropológusok, néprajzosok stb. Hozzáteszik, hogy a kazáni tatárok és a baskírok genetikai problémái is érintik a kérdést. Lényeges, kik lehettek a régi csuvasok. Hol laktak a bolgárok a Volga vidékére érkezése előtt? Azt egyik szerző sem állítja, hogy a bolgárokkal együtt jött volna ilyen nevű (csuvas) népcsoport délről a Kaukázus előteréből északra a középső Volgához. Figyelemre méltó a szerzőnek az a megjegyzése, hogy a XIII – XVI. sz. elejéig a bolgár alapon létrejött csuvas népesség és a bolgárok között szinte nem volt törzsi és etnikai különbség. Hozzáteszi, hogy a mezei cseremiszek a régi bolgárokat (csuvasokat) *suas* néven nevezték, majd ez a név átment az őket felváltó Kazány innenső és túlsó vidékén élő tatárokra. Lényeges, hogy amikor a cseremiszek megismerték ezt a népnévi formát, akkor az *s'uas'* volt. Ebből Asmarin azt a következtetést vonta le, hogy a név fejlődési útvonala a következő: *juas'* – *s'uas'* – *c'uas'* – *c'uaš* (*č'uaš*) – *c'yvaš*. Vannak kutatók, akik ezeknek a formáknak alakváltozataiként tartják számon a *suvas* és a *suvar* alakot, miközben felhívják a figyelmet arra, hogy a változásoknak ilyen analógiája más nevekben is felismerhető, pl.: *ogur* – *oguz*, *avar* – *avaz*. Továbbá a bolgár-csuvas kérdéskört érinti a *miser tatárok* és a *burtaszok* eredete is.

V. F. Kaxovskij¹¹⁴ természetes módon a bolgárok közé sorolja a berszileket¹¹⁵, eszegeleket¹¹⁶ és az ezüst

¹¹² A tanulmány címe: Этнические процессы в Волго-Уральском регионе в V-XVI веках и проблема происхождения чувашского этноса. Magyarul: Az V-XVI. századi etnikai folyamatok a Volga-Urál vidéken és csuvas nép eredete.

¹¹³ A tanulmány címe: О последних этапах этногенеза чувашей. Magyarul: A csuvasok etnogenezisének utolsó szakaszáról.

¹¹⁴ A tanulmány címe: Археология Волжской Болгарии и вопросы этногенеза чувашской народности. Magyarul: A Volgai Bolgária régészete és a csuvas nép etnogenezisének kérdése.

¹¹⁵ Vö.: magy. *Bercel* tulajdonnév.

bolgárokat. Bolgár városoknak tartja Bolgárt, Szuvart, Biljárt és Kasant. Megemlíti, hogy a XI. századi közép-ázsiai tudós filológus Mahmud Kasgari a bolgárok és a szuvarok, valamint a besenyők (pecsenyegek) nevét türknek tartja, továbbá, hogy a X. századi arab földrajztudós Isztaxri szerint „A bolgárok nyelve a kazárokéra hasonlít”. Szól a csuvasok hitvilágáról, a mindennapi életükről, lakásaikról, öltözködésükről, vendéglátásukról, földművelésükről stb., amelyekről azt állítja, hogy azok bolgár anyagi bázison fejlődtek ki, illetőleg türk (bolgár) eredetűek. A bolgárok etno-kulturális hatást gyakoroltak a vidék összes népére.

M. R. Fedotov¹¹⁷ a kritikai áttekintését adja a bolgárok és a csuvasok nyelvről szóló irodalomnak. Az utóbbi időben egyre többen foglalkoznak ezzel a kérdéssel, amely az összehasonlító török nyelvészeti tanulmányok sokaságának és a XIII-XIV. századi bolgár sírfeliratok nyelve tanulmányozásának köszönhető. G. I. Ramstedt szerint a mai csuvasok etnikailag és nyelvileg a Káma és a Jajik (Urál) közötti Nagy Bolgáriához vezetnek vissza. Ami a nyelvüket illeti, az Ramstedt szerint a régi hunok nyelvének egyetlen fennmaradt nyelve és éppen annak a hun csoportnak az örököse, amely bulgárnak nevezte magát. A bulgár-csuvas nyelv a 900-1300-as években hatalmas kultúra nyelve volt, amely nagy hatással volt a környező népek nyelvére. N. N. Poppe szerint a csuvas-török vagy bolgár-török ősnelv jóval régebbinek tűnik, mint az őstürk. O. Pricak szerint a XI-XIV. században a Volgai Bolgár birodalomban két „bulgár” nyelv létezett. Az egyik a hun-bolgár, amelyet azok a volgai bolgárok beszéltek a VII-VIII. században, akik a Kubán-Azovi területről költöztek a Volgához. A másik Közép-Ázsia oguz-kipcsak rétegének (Szir-Darja és Horezm) a türk-muzulmán irodalmi nyelve.

N. I. Jegorov¹¹⁸ utal arra, hogy a XIII-XVI. századi politikai események eredményeképpen két türk nyelvű nép - a kazáni tatárok és a csuvasok – jött létre. A csuvasok egyedüli élő képviselői a török nyelvek bulgár csoportjának.

V. P. Ivanov¹¹⁹ szól a mindennapi életnek, használati tárgyaknak, lakóhelynek, öltözködésnek, étkezésnek, stb. a két nyelvben használatos azonos, hasonló és különböző megnevezéseiről. Végül

¹¹⁶ Egyes vélemények szerint a magy. *székely* népnévvel tartozik össze. Ennek a kritikájáról ld. CZEGLÉDI 2004.

¹¹⁷ A tanulmány címe: О болгарском и чувашском языках. Magyarul: A bolgár és a csuvas nyelvről.

¹¹⁸ A tanulmány címe: Болгаро-чувашско-кыпчакские этноязыковые взаимоотношения в XIII-XVI веках. Magyarul: Bolgár-csuvas-kipcsak etnikai-nyelvi kölcsönhatások a XIII-XVI. században.

¹¹⁹ A tanulmány címe: К вопросу о чувашско-татарских этнокультурных параллелях. (Необходимые интерпретации некоторых фактов, приведённых в книге «Татары Среднего Поволжья и Приуралья»). Magyarul: A csuvas-tatár etno-kulturális párhuzamok kérdéséről. (Fontos értelmezése néhány olyan ténynek, amely a „Középső Volga és az Urál menti tatárok” c. könyvben található).

megállapítja, hogy a csuvas-tatár etno-kulturális párhuzamokról szólva a kazáni tatár kialakulásából nem lehet kihagyni a bolgár-csuvas elemet.

B. V. Kaxovszkij¹²⁰ szerint a pogány bolgárok temetkezési hagyományában olyan elemek vannak, amelyek különböznek a helyiekétől. A kazáni tatárok majdnem minden ős bolgár hagyományt elhagytak, így természetes, hogy az övéké különbözik a csuvasokétól, akik meghagyták a régi pogány szokásokat, amelyek közül számos az idők mélyére nyúlik vissza.

V. G. Rodionov¹²¹ tanulmánya magyarul¹²²

Az alábbi tanulmány teljes egészében történő bemutatását több tényező is szükségessé tette. Köztük az, hogy eredeti forrásokra hivatkozva a szerző bemutatja a böszörmény-csuvas-udmurt viszonyt. Ennek a viszonyt igen fontos néprajzi és nyelvi vonatkozásait ismerhetjük meg. Magyar szempontból is lényeges, hogy a szerző a böszörmények népi-kulturális jellemzőit és történetét bolgár-csuvas örökségnek tartja. Ez a tanulmány mutatja be azt is, honnan jöttek a csuvasok a mai lakóhelyükre a Volga-kanyarba.

A böszörmények népi-kulturális jellemzői és története mint a bolgár-csuvas örökség tanúsága

A böszörmények eredetéről létezik egy sor hipotézis, amelyeket két csoportba lehet gyűjteni. Közülük az egyik szerint a böszörmények – a bolgár lakosság része, amelyet udmurt hatás ért és fokozatosan elsajátította az óudmurt nyelvet.¹²³ Ennek a feltételezésnek a hívei K. V. Lavrentyev, N. P. Steinfeld, A. A. Szpicin, I. N. Szmirnov, P. N. Luppov, V. N. Belicer, D. M. Iszhakov¹²⁴ és mások. A feltételezések

¹²⁰ A tanulmány címe: Дохристианский погребальный обряд чувашей как материал к этногенезу. Magyarul: A csuvasok kereszténység előtti temetkezési szokása mint anyag az etnogenezishez.

¹²¹ A tanulmány címe: Этнокультурные черты и история бесермян как свидетельства болгаро-чувашской преемственности.

¹²² Ezt az írást Marác László, az Amszterdami Egyetem tanára kérésére fordítottam le magyarra. Tekintettel arra, hogy a terjedelme lehetővé teszi, hogy bekerüljön jelen tanulmányba, igazolásképpen külön fejezetet szántam a magyarra fordított dolgozatnak.

¹²³ *Тепляшина Т. И.* Язык бесермян. М., 1970, с. 244.

¹²⁴ *Лаврентьев К. В.* География Вятской губернии. – В кн.: Столетие Вятской губернии. Вятка, 1881, с. 165; *Штейнфельд Н. П.* Бесермяне. Опыт этнографического исследования. – В кн.: Календарь и памятная книжка Вятской губ. На 1885 г. Вятка, 1894, с. 220; *Спицын А. А.* К истории вятских инородцев. – В кн.: Календарь Вятской

másik csoportja szerint a böszörmények – „a dél-udmurt lakosság része, amely a Bolgár Állam feltételei mellett élte át a hosszú és erős török hatást...”¹²⁵ Ezt a feltevést elsőként D. Korepanov hozta nyilvánosságra. A. P. Szmirnov szintén hajlott arra, hogy a böszörményekben „elbulgárosodott óudmurtokat” lásson.¹²⁶ E hipotézis mellett ma kiáll az udmurt kutatók egész sora.¹²⁷ Bizonyítékul mindkét hipotézis kutatói a saját szempontjuk alapján a bolgár-csuvas anyaghoz fordulnak. Egyesek a feltárt csuvas-böszörmény párhuzamokat szubsztrátum örökséghez vezetik, mások az udmurtok őseinek egy meghatározott részére gyakorolt bolgár hatás eredményeként tartják számon.

Nem tartva igényt a böszörmények származásának kérdésére vonatkozó meghatározásra, szándékaink szerint csak azokra a csuvas-böszörmény népi-kulturális párhuzamokra fordítunk figyelmet, amelyek a bolgár-csuvas etnikai öröklésről tanúskodnak. A csuvas-böszörmény etno-kulturális párhuzamok kérdése a mai napig nem volt a speciális kutatás tárgya. Mindemellett ismeretes, hogy magukat a párhuzamokat a kutatók még a XIX. században megemlézték. 1888-ban A. A. Szpicin pl. azt írta, hogy az ő hipotézisének („böszörmények – ugyanazok, mint a csuvasok”) kiemeléséhez alapul szolgáltak „régii oklevelek utalásai”¹²⁸. Arra, hogy a böszörményeket a XVII. század második feléig csuvasoknak nevezték, sok kutató felhívta a figyelmet. Komoly tudományos anyagot a csuvas-böszörmény párhuzamok megjelenéséről V. N. Belicer hozott. Ő azt állította, hogy a böszörmény női ing a *derem* nagyon közeli a déli udmurtoknak és a csuvasoknak a tunika formájú női ingjének a szabásához, a böszörményeknek a *takja*-ja pedig külső formára majdnem megegyező az alsó-csuvasok női *tuxje* ruhadarabjával.

A *kyšon* (a férjezett böszörmény asszony fejrevalója) viseletének a módja és az anyag, amiből varrják, leginkább az alsó-csuvasok *szurpán*-jára hasonlít. A csuvas-böszörmény párhuzamokhoz köti Belicer a böszörmény női fejrevalót a *kaspu*-t is: úgy az elnevezése szerint (csuv. *xošpu*, *xušpu*), mint a formája szerint nagyon közel áll a csuvas női fejrevalóhoz ami az anatri, azaz az alsó-csuvasok jellemzőit illeti.

губернии на 1889 г. Вятка, 1888, с. 230-231; Смирнов И. Н. Вотяки. Историко-этнографический очерк. –ИОАИЭ. Казань, 18906 т. У111, вып. 2, с. 44; Луппов П. Н. Северные удмурты в XV1-XV11 вв. – В кн.: На удмуртские темы. М., 1931, вып. 2. с. 118; Белицер В. Н. К вопросу о происхождении бесермян (По материалам одежды). – В кн.: Труды Ин-та этнографии им. Миклухо-Маклая. Новая серия. М.-Л., 1947, т. 1. с. 193; Исхаков Д. М. Татаро-бесермянские этнические связи как модель взаимодействия болгарского и золотоордынского этносов. – Изучение преемственности этнокультурных явлений. М., 1980, с. 28.

¹²⁵ Гришкина М. В., Владыкин В. У. Письменные источники по истории удмуртов 1X-XV11 вв. – В кн.: Материалы по этногенезу удмуртов. Ижевск, 1982, с. 27.

¹²⁶ Корепанов Д. Бесермяне. – В кн.: На удмуртские темы. М., 1931, с. 106; Смирнов А. П. Волжские болгары. М., 1951, с. 76.

¹²⁷ Владыкин В. Е. Происхождение бесермян. – В кн.: Всесоюзная сессия, посвященная итогам полевых археологических и этнографических исследований. Тезисы. Тбилиси, 1971, с. 56-57; Кельмаков В. К. Булгарский субстрат в языке бесермян? – В кн.: 1X конференция по диалектологии тюркских языков. Тезисы. Уфа, 1982, с. 61-62, и др.

¹²⁸ Спицын А. А. К истории вятских инородцев, с. 230.

Azon kívül megemlítették a csuvasok és a böszörmények hímzésének a hasonlóságát is. Belicer benyomásai elvezették őt ahhoz a véleményhez, hogy a böszörmények a csuvasokkal testileg is hasonlóak. Mindez arra készítette őt, hogy a böszörményekben a régi bolgár lakosság maradványait lássa.¹²⁹

V. N. Belicer mindenképp előtt a böszörményeknek a közép-alsó és az alsó csuvasokkal való kapcsolatait tárta fel és ez feltétlenül az ő kimagasló teljesítése. A Volga-vidéke népei öltözködésének a legújabb kutatásai megerősítették az ő felfedezéseit. „Ez a közelség (figyelembe véve V. N. Belicer csuvas-böszörmény párhuzamait) túlságosan szoros ahhoz, hogy véletlen keletkezésnek lehessen nevezni, - rámutat az ősi kapcsolatokra”, - írja N. I. Gagen-Torn és a munkájában utal a ruházatban egy sor részletre, amelyek lehetővé teszik, hogy a böszörményeknek a csuvasokkal való valamiféle régi kapcsolatairól beszéljünk. Egyebek között megjegyzi, hogy a böszörményeknek a vállszíja nagyon közeli az *anat enči* csuvasoknak, azaz a közép-alsó csuvasoknak a *tevet* vállszíjához. Mint ismeretes, az udmurtoknak volt *takja* fejrevalója, amely hasonlít a csuvas *tuxje*-ra. A régészeti adatok szerint azt az udmurtok kb. a XII-XIII. századtól kezdték el viselni. A böszörmények *takja*-jától és a csuvasok *tuxje*-jától az udmurt *takja* abban különbözött, hogy náluk a fejtetőn nem volt fémsisak és hiányoztak a háromszögletű fülvédők, amelyeket az áll alatt gomblyukba gomboltak. N. I. Gagen-Torn véleménye szerint a kis sisak megnevezése, amely a türkménben is megvolt mint *takje*, ennek a fejrevalónak a legrégebbi sajátossága. Ebből következik, hogy a böszörmény *takja* és az alsó-csuvas *tuxja* a női fejrevalónak a legrégebbi formáját őrizték meg. Amint N. I. Gagen-Torn megjegyzi, a fejkendő, amit a férjes asszonyok a kemény fejrevaló felett megkötöttek, a böszörményeknél is vászonból készült ugyanúgy, mint ahogyan az *anat enči* csuvasok a saját háromszögletű kötésüket a *čalma*-t készítették. Csak abban különböztek, hogy a böszörmény háromszögletű kendő valamivel nagyobb méretű volt, mint a csuvas.

A Volga vidéke népei ruházatának a dunai bolgárok népi viseletével való összehasonlító tanulmányozása során N. I. Gagen-Torn meggyőzően mutat rá arra, hogy az általa említett sajátosságok a népi viselet terén a volgai bolgárok kultúrájához kötődnek.¹³⁰

T. A. Korjukova figyelmet fordított még a böszörményeknek és a csuvasoknak egy érdekes párhuzamára – arra, hogy az ing szerkezete elől levágott felső résszel „a volgai népek között csak a csuvasoknál és a böszörményeknél található meg...” Azt is megjegyezte, hogy a *kabači* – az északi udmurtoknak a felső kivarrott mellvédője hasonló a böszörmények és a csuvasok díszítésének analóg részeivel¹³¹. Ilyen feltevés eredményéről beszél maga a kifejezés is. A *kabači* szó szerintünk bolgár-csuvas kölcsönzés az udmurt nyelvben és úgy magyarázható, hogy a csuvas *kępe* 'ing' és a *ši, šitę* 'takaró,

¹²⁹ Белицер В. Н. Указ. соч., с. 185-193.

¹³⁰ Гaгeн-Тoрн Н. И. Женская одежда народов Поволжья (Материалы к этногенезу). Чебоксары, 1960, с. 224, 101, 152, 177.

¹³¹ Никитин Г. А., Крюкова Т. А. Чувашское народное изобразительное искусство. Чебоксары, 1960, с. 22; Крюкова Т. А. Удмуртское народное изобразительное искусство. Ижевск – Ленинград, 1973, с. 37.

felülről takaró' (vö.: *xul* 'váll' + *ši* 'felülről beborító' > *xulši* 'kivarrás, díszítés a női ing vállán'; *čěr* 'térd' + *šitě* 'felülről betakaró' > *čěršitti* 'kötény' stb.). Teljességgel lehetséges, hogy az északi udmurtokhoz ez a szó a böszörményeken keresztül jutott.

A kutatók a csuvas-böszörmény párhuzamokat a nyelv terén is megemlítik. Így M. R. Fedotov rámutat arra, hogy az egyik udmurt szótárban a XVIII. században lejegyeztek néhány böszörmény szót, amelyek az udmurtok északi nyelvjárásában hiányoznak, azonban a megfelelő alakok megvannak a csuvasban¹³². Az ilyen szavakhoz sorolja a *kujki* 'bárat', *tarazy* 'súly', *ulov* 'jármű, fogat', *uksio* 'pénz', *kukli* 'sütemény, húsos tekercs' szavakat, stb. Gyorsan hozzá kell tenni, hogy e szavak közül a déli udmurtok szókészletében is található néhány.

T. I. Tepljasina „A böszörmények nyelve” című munkájának a megjelenésével a csuvas-böszörmény nyelvi párhuzamok tanulmányozása mélyebb jelleget öltött. A kutatónő bemutatott egy sor olyan böszörmény nyelvi jelenséget, amely a bolgár-csuvas nyelvnek az erős hatására keletkezett. Ezeket a sajátosságokat a következő pontok szerint soroljuk fel: 1, udmurt *ö*, amely elsősorban a böszörményektől való az *e* hangon keresztül; 2, az *š*, *ž* réshangoknak a rendszeres helyettesítése *s*, *z*-vel; 3, a *v* és a bilabiális *w* előtti zöngétlenek zöngésedése; 4, két szótag esetén az előző szótagnak a végső mássalhangzójának a kiesése; 5, a mássalhangzók lágyulása a szomszédos *i*, *e* hatására és mások.

T. I. Tepljasina következtetései meggyőzően mutatnak rá arra, hogy a múltban a csuvasok és a böszörmények elődei között meghatározott kapcsolatok voltak. Valamennyi általa említett párhuzam szubsztrátum jelenséghez vezet. Bár T. I. Tepljasina egyes következtetései vitathatók¹³³ és nyilvánvalóan további tanulmányozásokat igényelnek, az az egy vitathatatlan – a bolgár-csuvas nyelvnek a hatása a böszörményre. Mint ismeretes, a bolgár-csuvas rétegnek a lényege megvan magában az udmurt nyelvben (Vihman szerint – 161, M. R. Fedotov szerint – 438, I. V. Tarakanov szerint – több mint 200 lexikális egység). Hasonló nyelvi hatás elismerése csak a lexika szintjén nem lenne teljesen hiteles. Várható volt, hogy a bolgár-csuvas hatás az udmurt nyelvre végbement a fonetika, morfológia és a szintaxis terén is.

Megemlítjük még a böszörmény nyelv néhány sajátosságát, amely közel áll a csuvashoz.

1. A böszörmény nyelvhasználatban a labiális mássalhangzók terén *b* van az udmurt *v* helyén. Ez a sajátosság kötődik a török nyelvek fonetikai sajátosságaihoz, köztük a csuvashoz is. A bolgár-csuvas török nyelvből kölcsönzött szavak esetében a *b* hang az udmurt nyelvben változás nélkül marad, amely mindenképp előtt a bolgárok és az udmurtok elődeivel való szoros kapcsolatokkal magyarázható. Vö.: csuv. *šapā* 'rözsze, kis ágak, ág' > udm. *čaby*, *čeby* 'fonat, fonott kerítés', de mari *save* 'hosszú nyers vessző, fonat, fonott kerítés, ágakból készített kerítés'; csuv. *kapan* 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt' > udm.

¹³² Федотов М. Р. Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками. Чебоксары, 1968, ч. 11, с. 91.

¹³³ Например, В. К. Кельмаков оспаривает выводы Т. И. Тепляшиной на основе того факта, что часть особенностей бесермянского языка встречается и в других диалектах удмуртского языка. См.: Кельмаков В. К. Булгарский субстрат в языке бесермян, с. 62.

kaban, de mari *kavan* 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt'; csuv. *čápar* > udm. *čiber*, de mari *čuvar* 'éles, hegyes' stb.¹³⁴

2. Ha az átvett szóban előfordul a mássalhangzóknak a találkozása a kezdő *v*-vel, ez a hang a böszörmények nyelvében *t* lesz (*vnuk* > *topik*) vagy kiesik végleg (*vdrug* > *drug*)¹³⁵ (vö.: a csuvasban *vnuk* > *mānuk*, *venik* > *milěk*, *vdrug* > *tāruk*, *vpajat* > *pajat*, *vpolne* > *polne* stb.).

3. A böszörményben a kezdő *č* átalakul *t*'-vé, pl. *t'us* litv. *čius* 'csend' stb.¹³⁶ Hasonló törvényszerűség van az alsó csuvasoknál: felső csuv. *čávaš*, alsó csuv. *t'ávaš* 'csuvas'; felső csuv. *čoxān*, alsó csuv. *t'uxān* 'szegény', felső csuv. *čěpě*, alsó csuv. *t'ěpě* 'csibe, kiscsirke' stb.

4. A böszörményben van protetikus *w* hang, ismeretlen más permi nyelvben. Előfordul szó elején és szó belsejében¹³⁷. Ilyen tulajdonságokkal rendelkezik a bolgár-csuvas nyelv eltérően a többi török nyelvtől. A protetikus *w* széles körben elterjedt a mai csuvasban: csuv. *věr*, tat. *oru* 'fújni', csuv. *vučax*, tat. *učak* 'tűzhely, eredet, forrás, góc', csuv. *vyr*, tat. *ur* 'nyom, szorít' stb.

5. A böszörmények szóképzésében szavak sorát említik meg, amelyek hiányoznak az egész udmurt nyelvben, hasonló formák azonban megvannak a csuvasban:

bösz. *zu* < csuv. *šěv*, tat. *žoj* 'kivarrás varratának a neve';

bösz. *tarazy* < csuv. *tarasa* 'súlyok'; a tatárban *ulčäy*;

bösz. *šukoš* 'kitalálás, kigondolás' < csuv. *šuxāš*, *šoxāš* 'kitalálás, kigondolás, ítélet, vélemény, következtetés, pillantás, tekintet, kívánság';

bösz. *tabre ee* < csuv. *tepre* 'még'; ugyanaz, mint a tat. *tagy*, *tagyn*;

bösz. *sabak* 'fürt (termésé, fáké)' < csuv. *sapak* 'fürt, csomó, gerezd', tat. *sabak* 'szár, nyél (növényé), inda';

bösz. *izma* 'fonott zsinór varrás neve' < csuv. *jěsme* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)'; vö.: tat. *tasma* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)';

bösz. *kal* < csuv. *xal'*, *xalě* 'most, azonnal'; ugyanaz, mint a tat. *xäzer*;

bösz. *kukli* < csuv. *kukli*, *kukāl'* 'sütemény, húsos tekercs';

bösz. *amsyr* < csuv. *ansār* 'szűk'; ugyanaz, mint a tat. *insez*;

¹³⁴ См.: Федотов М. Р. Указ. Соч., с. 96-170.

¹³⁵ Тепляшина Т. И. Язык бесермян, с. 117.

¹³⁶ Там же, с. 121-122.

¹³⁷ Там же, с. 160.

bösz. *arvalak* < csuv. *arpalāx* 'magtároló, magtár';

bösz. *keldesin* < csuv. *kěltě* 'méhlepény, placenta'; ugyanaz, mint a tat. *songylyk*;

bösz. *kujki* < csuv. *xujxǎ, xojǎx* 'bárat'; ugyanaz, mint a tat. *kajgy*;

bösz. *veme* < csuv. *nime* 'segítség'; ugyanaz, mint a tat. *ome*;

bösz. *kalal* < csuv. *xalal* 'végrendelet, végakarát, hagyaték (halál, elutazás, búcsúzás előtt)'; vö.: tat. *xǎlal* 'megengedett, nem tiltott, törvényes'.

A fenti lexikális párhuzamokhoz tartoznak nyilvánvalóan a böszörmény női ruhák részeinek és a fejrevalóknak az elnevezései (*kašpu* < csuv. *xošpu, xušpu; s'ulyk* < csuv. *šulāk; takja* < csuv. *toxja, tuxja*) és az udmurtoknak a népnéve (*ar* < csuv. *ar* 'férj, férfi'; 'udmurt') stb. Úgy gondoljuk, hogy a böszörmény szokás, az *akajaška* 'az eke tányérja' közvetlen kapcsolatban van a csuvas szokással. A csuvasoknál azt különböző helyeken különféleképpen nevezik: *aka jaški* < *aka* 'eke' + *jaška* 'leves, tányér', *aka pǎtti* < *aka* 'eke' + *pǎtǎ* 'kása', *akatur* < *aka* 'eke' + *tur* 'esküvő'. Hasonló szokás neve az udmurtoknál *geryšyd* < *gery* 'primitív eke, faeke, cölöp' + *šyd* 'leves, tányér'. Meg kell jegyezni, hogy ez a kifejezés egyenes másolata az *aka jaški* megnevezésnek. Feltehető, hogy ez a szokás a bolgároktól jutott el az udmurtokhoz.

Természetesen a felsorolt csuvas-böszörmény nyelvi párhuzamokkal kapcsolatos észrevételek nem lehetnek kimerítőek. Ugyanakkor ezen az alapon ki lehet emelni azt a böszörmény nyelvben meglévő meghatározott réteget, amely a csuvasok és a böszörmények elődeinek történelmi kapcsolataira mutat. Megjegyezzük egyébként, hogy egy sor böszörmény szónak az alakja jóval közelebb van a közép-alsó és az alsó csuvas nyelvjáráshoz. A böszörmény nyelvben sok köztörök szó tartalmazza a csuvas szavaknak vagy a fonetikai, vagy a jelentésbeli alakját. Pl.: bösz. *olača* < csuv. *olača, ulača* 'tarka, vegyes, cejgszövet', ugyanaz, mint a tat. *alača*; bösz. *ker* < csuv. *xir* 'mező'; vö.: tat. *kyr* 'mező' stb.

A nyelvtudományban sokáig uralkodott az a nézet, amelynek megfelelően a rokonsági kifejezések a legállandóbb, legrégebbi szavak. Az utóbbi évek kutatásai kimutatták, hogy a dolog egy kicsit másképp áll. Részben N. I. Jegorov munkái mutattak rá arra, hogy a rokonsági kifejezések hasonlósága a különböző nyelvekben nemcsak a genetikai, hanem a kultúrális-történelmi kapcsolatokról is szólnak. Érdekesek ebben a vonatkozásban a csuvas-udmurt és a csuvas-mari párhuzamok a rokonsági kifejezésekben: csuv. *akka, aki* > udm. *aka*, mari *akka* 'nővér, idősebb lánytestvér', csuv. *pičče* 'bátyj, idősebb fiútestvér' > udm. *beče* 'idősebb férfi a rokonságban'; csuv. *tǎxlačǎ* 'nászasszony, menyasszonykérő', udm. *tukl'ači* 'házasságszerző, menyasszonykérő, após, nászuram', mari *tulače* 'menyasszonykérő, házasságszerző, házasságközvetítő(nő)' stb.

Ami a rokonságneveket illeti a böszörményeknél, nos 14 szó ismert, azonban a csuvas kifejezéshez csak két szót lehet kötni: bösz. *ken*, udm. *ken* < csuv. *kin* 'menye valakinek'; a tatárban *kilen*; bösz. *en'gej* < csuv. *inke* 'nagynéni, régen néni'; a tatárban *žinge, jengi*. A többi böszörmény rokonságnév közelebb áll a miser-tatár formákhoz: bösz. *tataj* < mis.tat. *tetej* 'nővér, idősebb lánytestvér'; ugyanaz,

mint a csuv. *akka, appa*, kaz.tat. *apa*, udm. *aka, apa*; bösz. *cecaj* < mis.tat. *dedej* 'idősebb fiútestvér', ugyanaz, mint a csuv. *pičče, tete* (a miser-tatórok szomszédságában), kaz.tat. *adyj, aga*, udm. *d'ad'a, agaj* stb. Az utolsó példa jól mutatja a *c* használatát. Fel kell tenni, hogy ezek a miser-tatár átvételek a böszörményeknek a csepcai tatárokkal való sok évszázados kapcsolatának az eredménye, akik az aranyhorda tatárjaihoz kötődnek genetikailag.¹³⁸

A böszörmények és a csuvasok népi-kulturális párhuzamai jól nyomon követhetők az esküvői népszokások anyagán. Azoknak a bemutatásaként áttekintjük a böszörmények esküvői szokásait¹³⁹, azután pedig a csuvasokét¹⁴⁰ részenként és összehasonlítva az udmurt esküvői szokásokkal.¹⁴¹

Böszörmény esküvő

1. Felkészülés az elmenetelre a menyasszonyért. Az esküvő napja reggelén a menet 4-5 résztvevője érkezik a vőlegényhez a házba (1.1) dalokkal és zenész kísérettel (1.2) és a rokonok mind összegyűlnek, akiket meghívtak, hogy vegyenek részt az esküvői szertartáson (1.3) A menet tagjai elmennek a menyasszony apjának a házába az esküvői menet előkészületeiről szóló tájékoztatással (1.4). A vőlegénnyel és mintegy ezer emberrel esküvői menet megy a menyasszonyért az apja házába (1.5).

2. A menyasszony házában az esküvői menet megérkezése előtt. Az esküvő előestéjén a menyasszonyhoz eljönnek és ott összegyűlnek a barátai és a rokonai (2.1). A menyasszony az elülső sarokban ül és sír, siránkozik (2.2). Az apja hoz egy korsó sört, beletesz egy pénzermét és odaadja a menyasszonynak (2.3). A menyasszony megfogja a korsót, megissza a sört és magához veszi a pénzt (2.4). A menyasszonyt elviszik a szomszédokhoz vagy rokonokhoz egy előre előkészített házba (2.5).

3. Esküvő a menyasszony szüleinek a házában. A férfi menet megáll a menyasszony házában bezárt kapuja előtt (3.1). A menyasszonynak a fiatalabb fiútestvérei pénz kivásárlást kérnek és

¹³⁸ Степанов Р. Н. Каринское опричное княжество (вторая четверть XIУ- вторая половина XVІ вв.). – В кн.: Вопросы социально-экономической и политической истории Среднего Поволжья и Приуралья периода феодализма. Научная сессия. Тезисы докладов. Чебоксары, 1973, с. 16-21; Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 23, и др.

¹³⁹ При описании использована следующая литература: Штейнфельд Н. П. Бесермяне. Опыт этнографического исследования, с. 242-247; Первухин Н. Эскизы преданий и быта инородцев Глазовского уезда. Эскиз У. Вятка, 1890, с. 53-58. и др.

¹⁴⁰ Для описания свадьбы средненизовых и низовых чувашей использована следующая литература: Тимофеев Г. Т. Тăхăръял. Шупашкар, 1972, с. 184-188, 244-257; Сироткин М. Я. Чувашский фольклор. Чебоксары, 1965, с. 23-33; Юркин И. Н. Чăвашăн туй йĕркисем. – НА ЧНИИ, отд. 1, ед. Хр. 102, с. 55-232, и др.

¹⁴¹ Христолюбова Л. С. Удмуртская свадьба. – Археология и этнография Удмуртии. Ижевск, 1975, вып. 1, с. 36-83; Багин С. Свадебные обряды и обычаи вотяков Казанского уезда. –Этнографическое обозрение, 1897, № 2, с. 59-92; Смирнов И. Н. Вотяки. Историко-этнографический очерк. ИОАИЭ. Казань, 1890, т. У111, вып. 2.

rátámaszkodnak a kapura (3.2). Az ideérkezők a menyasszony szüleinek a házában maradnak (3.3). A vőlegény leül az ruhaanyagra, amit neki a leendő anyósa ajándékozott (3.4). Az énekek és a táncok után a szülői házból elmennek abba a házba, ahová elvitték a menyasszonyt (3.5). A vőlegény rászór egy marék aprópénzt – a menyasszony megcsókolja a vőlegényt (3.6). Majd ezután a menyasszonyt asszony ruhába öltöztetik (3.7). Mindannyian visszatérnek a menyasszony szüleinek a házába, ahol újra sírni kezd (3.8). A vőlegény és a menyasszony egymás mellett állnak és sorban lábbig meghajolnak az összes idősebb rokonnak (3.9), majd az ideérkezők búcsúzóul kimennek az udvarra (3.10). Mielőtt a menyasszony ráül a szekérre vagy a szánra (3.11) a vőlegény háromszor vállon üti őt a menyecske fejrevalójának bojtjával, amit *s'ulik*-nak neveznek. 83.129.

4. Esküvő a vőlegény házában. A vőlegény szüleinek az udvarán a menyecskét odavezetik az üszőhöz (4.1). A menyasszony végighúzza a réz érmét háromszor az üsző hátán a fejétől a farkáig (4.2). Elvéve egy kis kenyeret, sót és sört (4.3), a fiatalok bemennek a házba (4.4). Egy kis idő múlva elvezetik őket a hombárba és otthagyják őket éjszakára (4.5). A szülők házában maradnak a menyasszony rokonai és a barátai (4.6).

Másnap már reggeltől fűtik a fürdőt és az új férj ajándékot kap az asszonytól (4.7). A fürdő után a férj az idejövőkkel körbejárja a rokonokat (4.8), elkísérik őt az asszony rokonai is (4.9). A fiatalasszony kivarrtott törölközőt és inget ajándékoz az idejövőknek és a rokonoknak (4.10). Ezután a ceremónia után minden vendég elmegy (4.11).

Az esküvőt követő harmadik napon (4.12) a fiatalokhoz újra eljönnek a menet résztvevői zenészekkel és mind elmennek a folyóra vagy a lékhez (a jégen) (4.13). Itt a fiatalasszony kenyeret, vaját dob a vízbe és pénzt, majd mindannyian együtt visszatérnek az após házába, ahol mindenkit megvendégelnek fánkkal, lepénnyel (4.15).

Csuvas esküvő

1. Felkészülés az elmenetelre a menyasszonyért.

A csuvas esküvő jelen részében a böszörmény esküvő következő fejezetei találhatók meg 1.1 + 1.2 + 1.3a* + 1.5. Az 1.3 és 1.4 fejezetekben eltérnek abban, hogy a menet résztvevői körüljárnak minden rokont; különböznek a böszörmény esküvőtől abban is, ami az 1.4a fejezetben az esküvői menet megérkezéséről szól, a hírt a menyasszony apjával a menyasszonykérő és a házasságközvetítő közli és nem a menet.

Az esküvőnek ez a része egészében és részleteiben is jellemző a böszörményekre és az alsó csuvasokra egyaránt. Amikor a csuvasoknál és a böszörményeknél a menyasszonyért mentek, a vőlegényen és a barátokon valamint egy sor esküvőre hivatalos személyen kívül (néha 40-50 ember), a déli udmurtoknál pl. elment két legény, a vőlegény apja és a húga. Náluk az 1.1-1.5 fejezetek anyaga nem ismert.

2. A menyasszony házában az esküvői menet megérkezése előtt. Ez a fejezet a következő részek sorrendjét tartalmazza: 2.1 + 2.2 + 2.5. Ennek a fejezetnek a 2.3 és a 2.4 részei a csuvas esküvőn a böszörménytől eltérően átmegy a harmadik részbe (a menyasszony szüleinek házában történő eseményekhez). Az udmurt esküvőn a 2.3, 2.4 és ami különösen fontos, a 2.5 rész (a menyasszony elmenetele a szomszédok vagy a rokonok házába) hiányzik.

3. Esküvő a menyasszony szüleinek a házában. A részek felépítése az esküvői szokások eme fejezetében az alsó csuvasoknál a következő: 3.1 + 3.2 + 3.3 + 3.4a (a vőlegény egy speciálisan előkészített kispárnára ül) + 3.5 + 3.6 (kiegészítődik azzal, hogy közben megcsókolja a menyasszonyt) + 3.7 + 3.8 + az idejövők a vőlegény részéről vendégségbe mennek a menyasszony rokonaihoz + 2.3 + 2.4 + 3.9 + 3.10 + 3.11 + 3.12a (a vőlegény háromszor megüti őt az ostorral) + a járműre ültetés idején a menyasszony leveszi a vőlegény hátáról a *šulak*-ot 'kendő, amelyet a vőlegény vállára tettek'. Ily módon a böszörmény esküvő jelen részének elemei majdnem ugyanabban a sorrendben találhatók, mint a közép-alsó és az alsó csuvasok esküvőjén. A déli udmurtoknál azonban pl. a 3.1, 3.2, 3.4, 3.5, 3.6, 3.7, 3.10, 3.11, 3.12 nincs meg. Náluk, amint a források közlik, a vőlegény nem ment el menyasszonyért a szülei házába. A csuvas esküvőn megtalálható *šulak* levétele a vőlegény válláról a déli udmurtok esküvőjén mint külön szokás a *s'ulyk kyskon* 'kendő levétele' fordul elő az esküvő után két-három nappal. Figyelembe véve, hogy maga a *s'ulyk* szó az udmurt nyelvben bolgár-csuvasból való kölcsönzés (vö.: tat. *jaulyk* 'kendő'), nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy ez a szokás a déli udmurtok őseihez vagy közvetve a csuvasok elődeitől ment át, vagy a kazáni tatárok közvetítésével. Számunkra meggyőzőbb a második feltevés, minthogy a déli udmurtok esküvőjén ez a szokás jelentősen megváltozott. Bár a böszörményeknél a kendő levételének szokása nem található meg, de a nyomai megmaradtak: a *s'ulyk* bojtjával megütögetve a menyasszonyt, a vőlegény azzal imitálja magának a kendőnek a levételét. Nyilvánvaló, a menyasszony ezután visszaveszi magának a kendőt.

4. Esküvő a vőlegény szüleinek a házában. Az alsó csuvasok esküvőjén a következő részletek találhatók: 4.1a (a vőlegény elvezet a kanca kocsijához) + 4.2 (a menyasszony suttyomban háromszor elveszi a vőlegénytől a gyeplőt) + 4.3 + 4.4 + 4.5 + 4.6 + 4.10 + 4.8 + 4.9 + 4.11 + 4.12 + 4.13 + 4.14a (a fiatal arccal keletnek állva háromszor feldönti a tele vödört, és miután újra teletöltötték, a férj nővére negyedszer viszi be őket a házba) + 4.15a (az újasszony levest főz és azt az új rokonaival együtt eszi meg).

Meglep a 4.1, 4.2 részek és néhány másnak az egybeesése. Részben a felsorolt esküvői részletek a Volga vidék többi népénél, köztük a felső csuvasoknál általában hiányoznak.

A dél-udmurt esküvőn a menyasszony rokonai elvezették a menyasszonyt a vőlegény szüleinek a házába. Miközben a 4.13 és a 4.14 részletei egyaránt megvoltak az udmurtoknál és a felső csuvasoknál. Ezért természetes, hogy nem mutathattak rá a csuvas-böszörmény kapcsolatokra.

Ily módon a böszörmény esküvőnek a csuvasal való összehasonlítása az egyes részek és elemek alapján lehetőség van arra, hogy leszögezzük, hogy a böszörmény esküvő jobban hasonlít a közép-alsó és az alsó csuvas esküvőhöz és kevésbé hasonlatos az udmurtok és a felső csuvasok esküvői szokásaival.

Az általunk hozott néhány etno-kulturális párhuzama a csuvasoknak és a böszörményeknek arról tanúskodik, hogy a böszörményben jelentős bolgár etno-kulturális réteg van, ami megfelel a csuvasnak, amely náluk a bolgár rétegből maradt meg. Ily módon a csuvas-böszörmény etno-kulturális párhuzamok világosan tanúskodnak a bolgár-csuvas öröklésről.

Ezt XVI-XVIII századi a csuvasokról és a böszörményekről szóló történeti adatok is megerősítik. Mint ismeretes, a böszörmények kb. a XVIII. sz. 40-60-as éveiben keresztelkedtek meg. D. M. Iszhakov adatai szerint 1762-re a böszörmények 53%-a (1142 fő) számított újkereszténynek, a maradék rész az iszlámot vallotta. A további etnikai folyamatokat, amelyek a Csepca folyó medencéjében a XVIII-XIX. században mentek végbe meggyőzően mutatta be D. M. Iszhakov: a népi-statisztikai anyag tanulmányozása alapján arra a következtetésre jut, hogy a muzulmán-böszörmények fokozatosan összekeveredtek a csepcai tatárokkal, a keresztény böszörmények pedig az udmurtokkal.¹⁴²

A böszörmények egy része eltatárosodva fokozatosan kiszorította a saját anyanyelvét és a pogány kultúra egy részét. A keresztény böszörmények pedig fordítva, sokat megőriztek a kulturális-nyelvi sajátosságaikból és népi öntudatukból.

Archivális anyagok és a böszörmények lelki, szellemi kultúrájáról szóló kutatások sora is meggyőző arról, hogy a keresztelés előtt az iszlám hívei voltak. A XIX. sz. végén az életükben megmutatkozott néhány nyoma a muzulmán szokásnak: a halotthoz a böszörmények tatár *mullá*-t hívtak, muzulmán halotti tort tartottak a *t'un'uj*-t és a *sizimuj*-t, a disznóhúst az ételben nemkívánatosnak tartották, és szívesen ettek lóhúst¹⁴³, tiszteletben tartották az esti és a reggeli muzulmán ima idejét az *akšan*-t¹⁴⁴, a böszörmények tagjai különböztek a muzulmán félhónap udmurt ábrázolásától és azt *paltulys'* 'félhónap'-nak nevezték¹⁴⁵. Nyilvánvalóan ide kell venni a *böszörmény* népvét is: bösz. *bes'erman*, udm. *busormen*, csepcai tat. *byčyrman*, amely a *musulman* szóból származik¹⁴⁶. Ezt az etimológiát tartja elfogadhatónak számos kutató¹⁴⁷. Egyetértve velük mi a magunk részéről felhívjuk a figyelmet a böszörmények tömeges megkeresztelkedésének archivális anyagaira. Az utolsó jelentésekben írják, hogy ők el akarnak szakadni az ő „mohamedán hitüktől”¹⁴⁸.

¹⁴² Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 31-37.

¹⁴³ Штейнфельд Н. П. Указ. соч., с. 237-239.

¹⁴⁴ Первухин Н. Указ. соч., с. 57-58.

¹⁴⁵ Сорокин П. М. О материнстве как основе рода, о родовых названиях и знаках собственности в тексте и отдельной таблице. – ГА Кировской обл., ф. 170, оп. 1, уд. хр. 127, л. 12 об.

¹⁴⁶ Спицын А. А. Указ. соч., с. 230-231.

¹⁴⁷ См. Михеев И. Несколько слов о бесермянах. – ИОАИЭ. Казань, 1901, т. ХУ11, вып. 1, с. 53; Белицер В. Н. Указ. соч., с. 183; Гришкина М. В., Владыкин В. Е. Письменные источники по истории удмуртов 1X-ХУ11 вв. С. 27. и др.

¹⁴⁸ См.: ГА Кировской обл., ф. 237, оп. 76, ед. Хр. 58, 64; оп. 81, д. 306, 488, 504, 508, 509, 512, 514, 516, 517 и др.; Шерстенников А. Исторические сведения о селе Укане и Уканском приходе Глазовского уезда. – В кн.: Вятские

Mikor lettek a böszörmények muzulmánok? Arra, hogy ők nem voltak sokáig muzulmánok, egy sor tény mutat rá. Jól megőrződtek náluk a régi pogány szokások (*akajaška*, a *kiremet*-nek való áldozások stb.)¹⁴⁹. Emellett jelentősen különböznek az északi udmurtok hasonló szokásaitól és azokat késői átvételekhez sorolni nem lehetséges. Az iszlámtól való elszakadás idejére a böszörményeknek nem sikerült eltáarosodni, azaz teljességgel áttérni a kétnyelvűségről a tatár nyelvre (ilyen folyamat a böszörmények muzulmán részénél a XIX. században fejeződött be.). A jelen etnikai csoportban a böszörmény népnév csak a XVII. század első felében¹⁵⁰ jött létre, amely jól mutat a böszörmények elődeinek az iszlám tömeges felvételére.

Néhány kutató úgy tartja, hogy a böszörmények elődei *böszörmények*-nek nevezték magukat még a XVII- sz. előtt. Egyetértve ezzel a nézettel, a „čuvasa” megnevezés, a csuvas etnikai közösség népnevének használata a böszörményekre az orosz adminisztrációnak köszönhetően terjedt el¹⁵¹.

Ez a hipotézis külsőre jól megformált, megítélésünk szerint azonban teljesen bizonytalan történeti alapra épült. Ebben az esetben meg kellett volna említeni, hogy az orosz adminisztrációs dokumentumokban a böszörmények a „csuvasokkal” váltakoznak korábban (1511-ben)¹⁵², mint a mai csuvasok elődei (1521-ben). Kazány bukása előtt a kánság területén sehogyan sem tudott tért hódítani az orosz adminisztráció hagyománya. A logika azt diktálja, hogy hasonló hagyományok nem a Kazáni kánság területére kellett, hogy eljussanak, ahová a mai csuvasok elődei mentek, hanem ellenkezőleg, a Vjatkára, ahol az orosz adminisztráció már a XV. századtól létezett. A XVI. században a csuvasokkal váltakoznak a Volga jobb oldalának és a Volga-Káma folyóköz (ott volt a Csuvas út) lakói. Arról, hogy a „čuvasa” szó abban az időben népnév volt (természetesen, valamilyen mértékben tükrözte, mint ahogyan a neki ellentétes népnév a „tatara” is a viselőinek a szociális-politikai helyzetét) az a tény szól, hogy egy sorban található más népnevekkel: „csuvasokra és votjákokra” (1522), „ar-i tatárok és otjákok, és csuvasok” (1546), „beljakokat, votjákokat és csuvasat” (1548) stb.

Ily módon nincs semmiféle alapunk elfogadni azt, hogy a „čuvasa” népnév a böszörmények elődeire vonatkozott az orosz adminisztrációban. Meggyőzőbb az: hogy a „čuvasa” népnév a böszörmények elődeinek önelnevezése volt egészen a XVII. század közepéig. Sajnos, annak a formája, hogyan ejthették a böszörmények elődei, ismeretlen marad számunkra. Az oroszokhoz minden valószínűség szerint a

епархиальные ведомости, 1890, № 4, с. 94.

¹⁴⁹ Штейнфельд Н. П. Указ. соч., с. 240-241; Михеев И. Указ. соч., с. 58-60; Тепляшина Т. И. Язык бесермян, с. 250-284, и др.

¹⁵⁰ Лунтов П. Н. Указ. соч., с. 118-119; Тепляшина Т. И. О смешении терминов «чуваши» и «бесермяне» в письменных источниках. – УЗ ЧНИИ, Чебоксары, 1968, вып. 40, с. 177-187.

¹⁵¹ Исхаков Д. М. Указ. соч, с. 26.

Мухамедова Р. Г. Чепецкие татары. – В кн.: Новое в этнографических исследованиях татарского народа. Казань, 1978, с. 9.

¹⁵² Там же.

tatárokon keresztül jutott el. Érdekesek ennek a népnévnek az alakváltozatai: tat. *čuvaš*, bask. *syuaš*, mari *suas* „Kazány mögötti tatárok”, „anatri csuvasok és anat enči”, *suasla mari* „virjál vagy turi csuvasok, felső csuvasok”.

A kutatók rég említették, hogy a XVII. század első felében a „čuvasa” népnevet fokozatosan kiszorította a böszörmények népnév, ami vitathatatlan, annak valamiféle belső folyamat volt az oka. Véleményünk szerint ez a böszörmények őseinek a mohamedán hitre való áttéréssel magyarázható. A muzulmán vallás felvétele előtt a böszörmények pogányok voltak (*kiremet* kultusza, *akajaška* szokása, pogány esküvő stb.) és a népnevük „čuvasa” volt.

Az 1547 és 1551 évi dokumentumokban a böszörmények úgy ismertek, mint „čuvaša arskaja”¹⁵³. Abban az időben a „čuvaša arskaja” nevet, mint ismeretes az Arskaja zeml’a (‘Ari föld’), azaz Kazányon túli¹⁵⁴, lakosságának egy része viselte. D. M. Isxakov állítása szerint a XVI. sz. első felének dokumentumai a Karinskoje kn’azestvo (‘Karini királyság’) területén említik ‘a régi karini csuvasokat’ és a ‘kazáni vidékekről való csuvasokat’¹⁵⁵. Számunkra egy nevezetes cári oklevélben, amit az ari knyáznak (‘ari királynak’) adományoztak 1572-ben, a „régii votjákok és csuvasok”, „új votjákok és csuvasok” kifejezések találhatók. Az írásból az következik, hogy a cár engedélyezte az Ar vidéki knyázoknak, hogy elhívják hozzájuk letelepedni a „kazáni votjákokat és a csuvasokat”. Mindemellett megjegyezzük, hogy ezek az újonnan ideköltözöttek nem az ari knyázoknak kell, hogy alávéssék magukat, hanem Xlyново város helytartójának. A továbbiakban még következik: azok a régi votjákok és csuvasok pedig, akik nem akarnak a kazáni vidékre a fogságba menni – az asszonyokat és a gyerekeket fizetéssel kell fedezniük, kiváltván az asszonyokat és a gyerekeket ismét visszamenni a Vjatkára lakni; a helytartónak azoktól a votjákoktól és csuvasoktól megjelenés jelentés nincs, és azok a kazáni helyekről való votják és csuvas emberek és akik az ari knyázhoz jönnek lakni, az én nevemre a nagy knyázra és annak az ari knyáznak, aki a votjákokat és csuvasokat vezette mint régen, úgy vezetik a saját votjákjaikat.”¹⁵⁶

Az archivális dokumentumok a XVI. században egyenesen rámutatnak a csuvasoknak a Csepca medencéjébe való bejövetelére. Az etnikai elnevezésük („ari csuvasok”), s a böszörmény helynevek¹⁵⁷ is lehetővé teszik, hogy pontosítsuk a korábbi lakóhelyüket – a korábbi Ari földnek a területét, azaz a Kazányon túlit.

A Kazányon túli lakosoknak a vándorlása északra történt, nyilvánvaló néhány szakaszban. A fent említett dokumentumban két ilyen szakasz tükröződik. Maga a fogság ténye - a karini csuvasokat

¹⁵³ История Татарии в документах и материалах. М., 1937, с. 117.

¹⁵⁴ Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 27.

¹⁵⁵ ГА Кировской обл., ф. 712. оп. 13, ед. хр. 66, л. 85 об.

¹⁵⁶ Тепляшина Т. И. Язык бесермян, с. 21-22.

¹⁵⁷ Документы по истории Удмуртии XV-XVI веков, с. 348; Владыкин В. Е. К вопросу об этнических группах удмуртов. – СЭ, 1970, № 3, с. 38-39.

„asszonyok és gyerekek” a kazániak tartották fogságban – arról szól, hogy a karini csuvasok az ari királyok alattvalói voltak még Kazány eleste előtt. Ha arra a gondolunk, hogy a „čuvaša” szónak az első említése népnévi jelentésben mint az Ari királyság lakosai egy részének a neve 1511-ben volt, vagyis az első elköltözésük a XVI. század elején történt. A számunkra ismeretes második szakasza a migrációnak (pontosabban engedély az elköltözésre) a dokumentumok szerint kb. a XVI. század 70-es éveitől kezdődik.

Az „ar’ane” (‘ari-k’) szó a vjatkai orosz forrásokban először az 1489. évi dokumentumban található, ahol ezzel a kifejezéssel a kutatók szerint a déli udmurtokat jelölték¹⁵⁸. Van olyan vélemény, hogy az „ar” tövű szavak (ari királyok, arik, ari tatárok, ari csuvasok) megnevezésükkel a Vjatka vidék lakosaira nem etnikai, hanem földrajzi értelemben vonatkoznak¹⁵⁹.

A Kazányontúl, Kazány mögött-i területet Ari földnek nevezték. Abu körzet, amint Abu Xamid al-Garnati közli, még a XII. században a bolgárok fennhatósága alatt volt. A kutatók azt az Ari földdel vetik egybe.¹⁶⁰ Nevezetesen az „ar” szó arra mutatott, hogy a Vjatkai vidékre érkezők viselték ezt a népet. A Vjatkai vidéken már új feltételek között az Ari földről (különböző etnikai származásúak lehettek) való királyokat „ari királyoknak” nevezték, a parasztjaikat pedig „arhoz tartozóknak”, azaz Ari földről átköltözött parasztoknak. Ez utóbbiak között olyan etnikai csoportok képviselői lehettek, akik abban az időben Kazányon túl éltek. Jelen esetben különös érdeklődés irányul a Csepca folyó medencéje lakosságának etnikai változásának a képére a XV-XVII. században. A vidéknek kiváltságos lakosságát 1489-1568-ig ari királyságnak, 1588-tól a dokumentumok karini királyságnak nevezik. Azután fokozatosan eltűntek a függő lakosság szintjére eljutva és beolvadtak a karini tatárokba. A függő lakosság a XVI. század elejéig (kb. 1505.) „arjane” gyűjtő néven ismeretes. A függő lakosság állományában 1511-ben elsőként jelenik meg a „čuvaša” népnév, 1521-ben pedig – „aran tatar”. Ha számba vesszük mindkét népet rögtön az „arjane” közös elnevezés után, akkor megértjük az *arjan* etnikai összetételét: idetartozott két etnikai csoport – a „čuvaša” és a „tatar”. A XVII. század első felében, mint már említettük, a „čuvaša” népet fokozatosan kiszorította a böszörmények („besermjane”). A korábbi tatár függő lakosság a mai napig úgy ismert, mint „karini tatárok”.

Az arjánok széttelepülésének idejéről a Csepca folyó medencéjében P. N. Luppov a következőt írta: Megőrizve a Tudományos Akadémia arhivumában azt az értekezést, amelyet 1761-ben adtak elő a Szlobodszkijból a Peterburgi nemesi testületbe, megjegyyezve, hogy a Szlobodi járás tatárjai és böszörményei letelepültek itt „360 éve”, a tatároknak és a böszörményeknek a Csepca medencéjében való megjelenésének pillanatára vonatkozott, az 1401-es évre¹⁶¹. Igaz, a böszörmények tömeges

¹⁵⁸ Мухамедова Р. Г. Указ. соч., с. 8.

¹⁵⁹ Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу. М., 1971, с. 31.

¹⁶⁰ Луппов П. Н. Указ. соч., с. 119-120.

¹⁶¹ Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 43.

átköltözésének idejét a Csepca folyó medencéjébe néhány kutató a XIV. század első negyedére¹⁶² teszi. Az ő feltételezésük főleg a bolgár sírfeliratoknak az (1323. évi) dátumára támaszkodik, amelyet Gordino faluban tártak fel az Udmurt köztársaság Glazovi járásában. A volt Volgai Bolgária lakói egy részének a Kazányontúlról a Csepca folyó medencéjébe történő tömeges benyomulásának az ideje is - úgy tűnik - a XV. század kezdete. Annál is inkább, mert arra az időre a Vjatkai föld a moszkvai knyázok hatalma alatt volt¹⁶³. Ez pedig a maga oldaláról a Kazáni kánság azon lakosainak a Vjatkára történő jövetelét jelentette, akik ellenségesen viszonyultak a káni udvarhoz. A böszörmények – „čuваša” – őseinek alapvető tömege átköltözött a Csepca folyó medencéjébe a Kazányontúlról nem korábban mint a XIV. század végén – XV. század elején. A migráció, amint a dokumentumok mutatják, végbement a XVI. század végéig.

Az utóbbi idők régészeti kutatásai azt mutatják, hogy a bolgárok kisajátították a Káma előterét, különösen az Aranyhorda korában. A legsűrűbben lakott terület a Kazánka folyó medencéje és a Meša középső folyása volt¹⁶⁴. A XVI. század második felének dokumentumaiban a Kazánka medencéjét Ari útnak, a Meša középső folyásának területét pedig - Z'urejskaja doroga 'Züreji út'-nak nevezték. Meg kell jegyezni, hogy a Z'urejskaja doroga –t Č'uvašskaja doroga-nak nevezték egy sor dokumentumban. Például, a vidéki birtokos nemesi és a földesúri földek telekkönyvében a Kazányi járásban a következő utakat nevezik meg: Hagajskaja, Iski-Jurtočnaja, Čuvašskaja (felső és középső), Arskaja, Alackaja és Atyzskaja¹⁶⁵. A Lvovi évkönyv közli, hogy a „Čuvašskaja doroga” ('Csuvas út') az Arskaja és a Nogajskaja doroga ('Ari út és a Nogaj út') között található¹⁶⁶.

Fel kell tennünk, hogy a „besermjane” és a „čuваša” népnév az orosz forrásokban a Kazáni kánság korában és jóval későbbi korokban mint a bolgárok önelnevezése jelenik meg és ugyanannak a népnek különböző csoportjait jelölik. A böszörmény népnév amint arra rámutatott M. N. Tixomirov akadémikus, mindenekelőtt a muzulmán városi bolgár lakosságra vonatkozott¹⁶⁷. A második népnév véleményünk szerint a vidéki bolgár lakosságra vonatkozott¹⁶⁸. A XVII. században a csuvasok iszlám felvételével végbement a „čuваša” ('csuvas') népnévnek a „besermjane” ('böszörmények') névvel való felváltása.

Úgy látjuk, hogy az „Arskaja”, „Čuvašskaja”, „Nogajskaja” típusú utak területi adminisztrációs

¹⁶² Эммаусский А. В. Вятская земля в период образования Русского государства. Киров, 1949, с. 11.

¹⁶³ археологическая карта Татарской АССР. Предкамье. М., 1981, с. 21-23.

¹⁶⁴ Ермолаев И. П. Казанский край во второй половине XV1-XV11 вв. Казань, 1980, с. 18.

¹⁶⁵ История Татарии в документах и материалах. М., 1937, с. 125.

¹⁶⁶ Тихомиров М. Н. Бесермяны в русских источниках. – В кн.: Труды Ленинградского отд. Ин-та истории АН СССР. М.-Л., 1964, вып. 7.

¹⁶⁷ Родионов В. Г. Об этнониме «чуваш». –«Таван Атл», 1980, № 2, с. 79-80 (На чуваш. Яз.).

¹⁶⁸ Закиев М. З. Об истоках языка основных компонентов казанских татар. – В кн.: Вопросы татарского языкознания. Казань, 1978, с. 60; Султанов Т. И. Кочевые племена Приуралья в XV-XV11 вв. (Вопросы этнической и социальной истории). М., 1982, с. 37.

rendszer tükröznek még a Kazáni kánságban. Nyilvánvaló, elsődlegesen az adminisztrációs kerületek határai egybeestek a különböző etnikai csoportoknak a Káma előterében élők területének határaival: az Ari úton udmurtok laktak, a Csuvas úton – csuvasok. Feltételezhető, hogy a Nogaj úton az aranyhordai lakosok telepedtek le, ez utóbbiak a kazáni tatárokhoz csatlakoztak. Ezt a feltételezést részben megerősíti a kazáni tatároknak a kipcsak típushoz való tartozása, mint az ő külső népvük: csuv. *tutar*, mis.tat. *nogyr*, kazak *nogaj* és *tama*, kalm. *mangot*. Mindezek a népnevek a Dest-i-Kipcsakok családjainak és törzseinek az önelnevezései voltak¹⁶⁹.

Az *ar* és a *csuvas* etnikai csoportok valószínűleg már a XIII-XIV. században szomszédok voltak, és azok a csuvas-böszörmény párhuzamok, amelyeket jelen tanulmányban megmutattunk, azokból a távoli időkből valók. Azok nemcsak a népnevek azonosságára mutatnak, de a XIV-XVII. század Kazányontúl és az Elő-Káma csuvasai nyelvének és kultúrájának a mai csuvas kultúrával való azonosságát is mutatják. Mindez kiegészíti azt a bolgár-csuvas etnikai öröklést, amelyet N. I. Asmarin dolgozott ki.

V. G. Rodionov tanulmányának a kritikája

Ez a fejezet tartalmazza egyrészt a tanulmányhoz közvetlenül tartozó kritikát, másrészt azt a kutatásaink eredményeképpen kialakult nyelvészeti álláspontot a példaanyaggal együtt, amely nemcsak a fenti böszörmény-csuvas párhuzamokat erősíti meg, hanem a magyar-böszörmény-csuvas párhuzamokra is utal. Mindemellett a csuvas népnév eredetéről is szólnak, amelyet megerősítenek a fenti tanulmányban idézett történeti források is. Ami a tanulmánynak a néprajzi részét érinti, a megnevezések oldaláról szólnak hozzá. A nyelvész szemével írunk az öltözködésről, az esküvőről, bemutatjuk a népneveket, amelyeknek a földrajzi névi és más kapcsolatait is számba vesszük az egyéb közszókat figyelembe véve.

A böszörmény-csuvas etno-kulturális párhuzamok kérdése

A párhuzamokat négy pontban kitűnően mutatja be a szerző. Elsőként az öltözködésről szól, a második részben a nyelvről, a harmadik pontban az esküvői szokásokat mutatja be, végül negyedikként azokat a történeti adatokat ismerhetjük meg, amelyek a böszörmény-csuvas etnokulturális párhuzamokat igazolják. Mindemellett az udmurtban ismert jelenségekről is szól, amelyekből kiderül, hogy a böszörmény a legeredetibb, a teljesebb s az udmurtban ennek már csak a szegényesebb változata ismert. Az öltözködésben a böszörmény és a bolgár elsőbbségét igazolja az a tény is, hogy a volgai bolgárt összehasonlítva a dunai bolgár öltözködéssel, azok nagy fokú egyezéseket, rokonságot mutatnak. Ez pedig azt is jelenti, hogy a gyökerek a kaukázusi bolgárokhoz vezetnek. Tovább menve, a böszörmények

¹⁶⁹

az eddigi ismeretek szerint nem voltak részei a kaukázusi bolgár birodalomnak, tőlük keletebbre laktak, ahonnan északra mentek. Ugyanakkor a böszörmények az öltözködésben a teljesebb, az eredetibb formát viselték s mint látni fogjuk, az ő megnevezésük őrzi a teljesebb, régibb alakot. Ez azt is jelenti, hogy a kaukázusi bolgárok és a böszörmények öltözködésének és nyelvének közös a gyökere. Ez pedig nem lehet más, mint a szkíta és a hun.

Ami az esküvői szokásokat illeti, a böszörmény-csuvas-udmurt párhuzamokat tanulságos összevetni a magyar esküvői szokásokkal. Ettől jelen esetben eltekintünk, mert ez is szakembernek, a néprajzosnak a dolga, nem a nyelvészé.

A nyelvi párhuzamokról szólva a tanulmány érinti a tulajdonneveket, a közszókat és a grammatikai elemeket. Az ezekkel kapcsolatos kritikai álláspontunkat jelen esetben bővebben mutatjuk be, miután a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a kutatásai során nemcsak tanulmányoztuk ezeket a népneveket és közszókat, hanem kialakult a saját álláspontunk a népnevek értelmezését, magyarázatát illetően.

A közszókhöz a nem népnevek és a népnevek tartoznak. Ami a népneveket illeti, a *böszörmény* népnév mellett a *csuvas* népnevet, a *volgai bolgár* és a *csuvas* viszonyt, a *volgai bolgárok* eredetét vizsgáljuk s azt, mindehhez mi köze van a magyar *böszörmény* szót tartalmazó helyneveknek és személyneveknek. Jelen dolgozatban nem terveztük az *ar* és az *udmurt* népnév valamint a *Vjatka*¹⁷⁰ folyónév viszonyának kérdését vizsgálni (vö.: CZEGLÉDI 2009-11.) Már a cím - A böszörmények népi-kulturális jellemzői és története mint a bolgár-csuvas örökség tanúsága - elgondolkodtató, hiszen a bolgárok és a csuvasok mellett a böszörményeknek is közüik van a magyarsághoz. Gyerekkorom faluja a Tiszántúlon – ma város – Hajdúhadház mellett 3 km-re van Hajdúböszörmény nevű település. Ezen kívül még egy Böszörmény helynév található a közelben. Természetes hát, ha a böszörmény-bolgár-csuvas párhuzamokat összevetjük a magyar párhuzamokkal is, hogy lássuk, nagyobb körben milyen örökségről is lehet szó. Ehhez első lépésben a nyelvészet oldaláról a tanulmányban szereplő közszókat, a nem népneveket és a népneveket, köztük a *böszörmény* nevet vesszük sorra.

Böszörmény közszók, amelyek nem népnevek

Az öltözködéssel kapcsolatos megnevezések közül a **böszörmény** nyelvhez köze van az ing jelentésű *kabači* szónak, amely a magyar *kabát* szóval tartozik össze. A magyar megőrizte az eredeti *-t-*, a *kabači* formában pedig *-t- > -t'- > -č-* változás történt. A szó szerkezeti felépítése *kaba-*: szótó + *-či*: képző. A szótóval tartozik össze a csuv. *kěpe* 'ing'. Hozzáteesszük, hogy a magy. *kabát* szót a TESz nyugati szláv, közelebről szlovák eredetűnek tartja helytelenül. Az azonban tény, hogy a szláv és a további adatok is idetartoznak, vö.: szlk. *kabát*, *kabat* 'felöltő, zakó, kiskabát, szoknya', cseh *kabát* 'felöltő, kiskabát, zakó, ruha, külső', f-szorb *kabat* 'férfikabát, ujjas', le. *kabat* 'kabát, zeke, ingféle, amelyet a máglyára ítélt viselt,

¹⁷⁰ Megjegyezzük, hogy az *ar*, *ud* szavak és a *Vjatka* név összetartoznak.

börtön'. Vö. még perzsa *kabā-* 'egy fajta köpeny', újjörög *χαβαδι* 'köntös, kaftán', ukr. *kabat* 'szoknya', (TESz) Hozzátesszük, a magy. *kaftán* 'keleti köntös, férfikabát' szó és török megfelelői is idetartoznak, valamint az angol *coat* 'kabát' is a szó családjából való. Az alakváltozatok szerkezeti felépítése ugyanaz (vö.: magy. *kabát* < *kabá-* + *-t*, bösz. *kabači* < *kaba-* + *-či*, újjörög. *χαβαδι* < *χαβα-* + *-δι*, magy. *kaftán* < *kaf-* + *-tán*, ang. *coat* < *coa-* + *-t*. Az első elem (*kabá-*, *kaba-*, *χαβα-*, *kaf-*, *coa-*) a szótő, amelyhez járul a 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű képző (*-t*, *-či*, *-δι*, *-tán*). A hangtani megfelelések is összekötik őket. A szó kezdő mássalhangzója a *k-* az eredeti, csak a görögben réshangúsodott. A szótő második mássalhangzója olyan *-b-*, amelynek előzménye *-δ-* (interdentális zöngés spiráns), amelynek a görögben is meglévő *-β/-w-* (bilabiális zöngés spiráns) az egyik fejleménye. A *-δ-* pedig világosan eredeti *t-* fejleménye, amelynek zöngésedett változata megvan a magy. *ködmön* (< *köd-* + *-mön*) szóban. A *köd-* szótő genetikailag összetartozik a *kabát* és alakváltozatai tövével, ugyanakkor a *-mön* képző rokona a *kabát* képzőinek. Legközelebb a *kaftán* *-tán* képzője áll hozzá hangtanilag. A TESz álláspontjával nem értünk egyet, amely szerint a magy. *ködmön* ótörök eredetű, a hozott adatok azonban a szó családjába tartoznak, vö.: or. *κῶδμανη* 'egy fajta szerzetesi felsőruha, palást', *kodmán* 'többnyire kék színű női posztókabátka, zsákszerű szabású női körgallér, kaftán'. A szótóhoz vö.: ujj. *kād-*, Kāšγ. *kād* -, oszm. *giy-*, jak. *kāt-* 'ruhát felvesz'. A magy. *kabát*, *kaftán*, *ködmön* szavaknak alakváltozata a magy. *köpeny*, *köpönyeg* is, amelynek a szótőve (vö.: *köpe-* + *-ny*, *köpö-* + *-nyeg*) a *köpe-* és a *köpö-* világosan kapcsolódik a csuv. *kēpe* 'ing' szóhoz. Az *-ny*, *-nyeg* képzőváltozatok pedig a már említett *-t*, *-či*, *-δι*, *-tán* képzőknek a rokonai. A képzők eredeti szókezdője a *t-*, az egyik fejleménye a *č-* éppen a böszörményben van meg s a *ti-* > *či* változást csuvasos típusúnak tartják az akadémiai álláspont képviselői. Az *-ny* is eredeti *t-* fejleménye. Ami a *kaftán* szó tövében lévő *-f-* mássalhangzót illeti, lehet *-t* > *-th-* > *-φ-* > *-f-* változások eredménye, de elvileg keletkezhetett zöngétlenség szerinti hasonulással is. A magyar *köpönyeg* 'bő felső kabát, valamely eszközt védő, szigetelő burkolat' jelentésű szót is török eredetűnek véli a TESz ismét tévesen, azonban a hozott példák tanulságosak és idetartoznak, vö.: csag. *kepenek*, oszm. *kepenek*, kír. *kebenek*, *kemenek*, üzb. *kebanak* 'köpeny', mong. *kebeneg* 'rövid köpeny', or. *keben'ak* (кебеньяк) 'csuklyás köpeny'. A magyar *kabát*, *kaftán*, *ködmön*, *köpönyeg* szó és párhuzamai a különböző nyelvekben ugyanazon gondolkodás alapján születtek. Igazolja ezt az is, hogy a magyarban is használatos a 'ruhát felvesz' jelentésű *felkap*, *felköt* szó, ahol a *kap-* és a *köt-* ige rokona a fenti török nyelvi 'ruhát felvesz' igéknek. A magy. *kabát* és társai szerkezeti felépítésükben megegyeznek, hangtanilag pedig egyetlen nyelvi rendszer gyökereihez vezetnek. Az átadó pedig csakis olyan nyelv lehetett, amely időben messzebb vezet el bennünket, térben pedig az átvevő nyelv, nyelvek közelében lehetett.¹⁷¹

A csuv. *kukli* 'sütemény, húsos tekercs' képzett szó: *kuk:* szótő + *-li:* képző. A szótőnek rokona a magy. *kókad* (*kóka:* szótő + *-d*) töve, a *kankó*, *kákó* 'kampó, elágazós fa', *hón* 'hajlat' s a *konyul*, *konyty* stb. töve, amelynek jelentése a hajlással, tekeredéssel kapcsolatos.

A hangtan terén lényeges, hogy az *ö*-vel szemben a böszörményben használatos *e* az elsődleges.

¹⁷¹ Megjegyezzük, hogy a *kabát* és társai szót részletesebben mutattuk be, a továbbiakban azonban jelen tanulmány célját szem előtt tartva ettől eltekintünk, csupán jelezzük a lényegesebb nyelvi kapcsolatokat.

Figyelemre méltó T. I. Tepljasina azon következtetése, hogy a csuvasok és a böszörmények kapcsolatai szubsztrátum jelenséghez vezetnek.

Ami a $-b-$, $-v-$ és az $-m-$ viszonyát illeti, fontos, hogy mindhárom hangnak $-w-$ (bilabiális zöngés spiráns) volt a közvetlen előzménye: $-w- > 1 -b-$ 2. $-v-$ 3. $m-$. Tudni kell, hogy a csuvas ejtésben az intervokális $-p-$ ejtése félzöngés $-B-$. Összetartoznak a csuv. *šapǎ* 'rözse, kis ágak, ág', az udm. *čaby*, *čeby* 'fonat, fonott kerítés', mari *save* 'hosszú nyers vessző, fonat, fonott kerítés, ágakból készített kerítés', amelyeknek rokona a magy. *seprő* (*sep-* + *-rő*) *sep-* valamint a magy. *sövény* és a *sovány* szó töve. A csuv. *kapan* 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt', udm. *kaban*, mari *kavan* 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt' tövében benne van a magy. *kúp* szó s a csuv. *kapan* és társainak közös az etimológiája a magy. *köpeny* és társai etimológiájával. A csuv. *čăpar*, udm. *čiber*, mari *čuvar* 'éles, hegyes' szavaknak is számos párhuzama van a magyarban és más nyelvekben, vö.: magy. *sőreg* 'hal', amely a hegyes fejről kapta az elnevezést, or. *sevrjuga* (← nem or.**sevrüige*), csuv. *šěvěr* 'éles, hegyes', magy. *szúr*, de idetartozik a *Csepreg*, *Csepregi* tulajdonnév is, stb. A *csuvas* népnévhez tartozó magyar közszóknál alább több olyan példát hozunk, amely ide is tartozik. A fenti szavak jellemzője jelentéstani oldalról a hegyes és a vékony tulajdonság. Hangtanilag összeköti őket a $-w-$ előzmény, amely $-t-$ illetőleg $-k-$ eredetű egyaránt lehet. A magyar *sőreg* szóban a szóbelseji $-t-$ eredetű $-w-$ nyomát őrzi a hosszú $-ő$ ¹⁷², a szó végén megmaradt a $-k$ zárhang zöngésedett ($-g$) formában. A magy. *seprő*, *seprű* szóban pedig a $-t-$ eredetű $-w-$ fejleménye a $-p-$ jelentkezik, a szó végi $-k-$ nyoma $-w-$ hangon keresztül a hosszú $-ő$ illetőleg $-ű$ magánhangzóban maradt meg.

Fontos tudni, hogy a hangváltozások nem mehetnek végbe össze-vissza. A $t-$ és a $k-$ mindig eredeti, kiinduló mássalhangzó. Eszerint a böszörmény *topik* (*to-* + *-pik*) az elsődlegesebb és a nem böszörmény *vnuk* (*v-* + *-nuk*), valamint a *mănuk* (*mă-* + *-nuk*), ez utóbbiak a másodlagosak, hiszen a $v-$ és az $m-$ a $t-$ fejleményei: $t- > \delta- > w- > 1. v-$ 2. $m-$.

Szintén a böszörmény *t'us* az elsődleges, mert az eredeti $t-$ -t tartalmazza, a litvánban ennek a fejleménye van meg, vö.: litv. *čius* 'csend' stb. Megjegyezzük, hogy az or. *tixij* 'csendes' is a $t-$ szókezdőjűek csoportjába tartozik. Az alsó csuvas a $t- > t'$ - palatalizációjára őríz példát, vö.: *t'ávaš* 'csuvas', *t'uxän* 'szegény', *t'ěpě* 'csibe, kiscsirke' s a felső csuvasban ennek a fejleménye ($t- > t' > č-$) van meg, vö.: *čávaš*, *čoxän*, *čěpě*. Rokonuk a magy. *szegény* és *cigány*, valamint a *csibe* szó.

A protetikus hangokról helytelenül beszélnek, mert ezek valójában nem szervesen beillesztett hangok a szó elején, hanem etimologikusak. Ilyen a böszörményben meglévő szókezdő $w-$ hang s ez a $-w-$ szó belsejében sem lehet szervesen betoldott, ld. fent. Ennek a szókezdő $w-$ -nek a fejleménye van meg a csuv. *věr*, *vučax*, *vyr* szavakban. A szókezdő $w-$ fejleménye azonban lehet vokalizációval keletkezett magánhangzó is, majd ez a magánhangzó el is tűnhetett, vö.: tat. *oru* 'fűjni', *učak* 'tűzhely, eredet, forrás, góc', ld. még or. *očag* 'tűzhely', tat. *ur*¹⁷³ 'nyom, szorít', stb. A w tehát minden esetben – szókezdő $w-$,

¹⁷² Vö.: $-t- > -\delta- > -w- > -V-$. Végül az előző mássalhangzóval diftongust alkot, majd a kettőből monoftongizálódás útján hosszú magánhangzó fejlődik. Az orosz és a csuvas $-v-$ másik irányú változás emlékét őrzi: $-w- > -v-$.

¹⁷³ Vö.: magy. *szoros* szó *szoro-* töve, a *dömörkapu* 'vaskapu' *dömör* előtagja és annak török megfelelői.

szó belseji *-w-* és szóvégi *-w* helyzetben - etimologikus és igen lényeges, hogy ismert a böszörményben is. Ennek az előzménye *-δ-*, azért fontos, mert ez a hang nemcsak *-w*-vé fejlődhetett, hanem *-r-*, *-z-* és *-l-* is válhatott belőle. A magyarban olyan szópárok vannak tömegével, amelyeknek az egyikében *-δ-* > *-w-* > *-V-* (magánhangzó) keletkezhetett, így jöttek létre a diftongusok, amelyeknek a használata különösen jellemző a tiszántúli nyelvjárásban. A *-V-* (vokális) eltűnésével jellemzően megnyúlt az előző magánhangzó. A szópárok másikában pedig a *-δ-* nek nem a *-w-*, hanem *-r-*, *-z-* és *-l-* fejleménye van meg s az előtte álló magánhangzó ezekben az esetekben rövid maradt. Ilyenek pl.: magy. *szőlő, szöllő, gyümölcs, gyümölcs, tőgy, tölgy, vőgy, völgy*, stb.

A bösz. **zu**, csuv. *šěv*, tat. *žoj* 'kivarrás varratának a neve' eredetibb változata megvan a magy. *takács* (*taká-*: szótó + *-cs*: foglalkozásnév képző) szó tövében, rokona a magy. *tű* szó. A böszörmény **takja** (*tak-* + *-ja*) fejfedő nevének szótöve, valamint a magy. *tok* szó rokonok. A mintát az elnevezéshez az elágazó és a forrásfolyó kúp alakja adta. A csuv. *šěv* közelebbi változata megvan az oroszban, vö.: or. *šov* 'kivarrás'.

A bösz. **šukoš** 'kitalálás, kigondolás', csuv. *šuxaš, šoxaš* 'kitalálás, kigondolás, ítélet, vélemény, következtetés, pillantás, tekintet, kívánság' szó rokona a magy. *okos* szó. A *šuko-* szótóval pedig összetartozik az ang. *think* 'gondolni, vélni' stb.

A bösz. **tabre**, csuv. *tepre* 'még' a magy. *szapora, szaporán* szavakkal tartozik össze közelebbről, míg a tat. **tagy, tagyn** a magy. *még, megin, megint* (*megin* + *-t*) szóváltozatokkal.

A bösz. **sabak** 'fürt (termésé, fáké)', csuv. *sapak* 'fürt, csomó, gerezd', tat. *sabak* 'szár, nyél (növényé), inda' a hegyes, csúcsos alakja révén kapta az elnevezést, ilyen a magy. *sapka, süveg, Sümeg* (hegy neve) és a *sityak* is.

A bösz. **izma** 'fonott zsinór varrás neve', csuv. *jěsme* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)', tat. *tasma* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)' szavak összetartoznak a magy. *tüske, disznó, szösz* szavakkal s a megnevezéshez a keskeny forrásfolyó, mellékfolyó szolgált alapul, vö.: or. *Sosva* ← man. *sos* 'patak' + ko. *va* 'víz, folyó'.

A bösz. **kal**, csuv. *xal*, *xalě* 'most, azonnal' olyan képzett szó, amelynek a töve (*ka-*, *xa-*) rokon pl. a csuvas *kāk* 'gyökér' szóval és török megfelelőivel, de ugyanez a *tő* van meg a bösz. *kukli* (< *kuk-* + *-li*), csuv. *kukli* (< *kuk-* + *-li*), *kukāl* (< *kukā-* + *-l'*) 'sütemény, húsos tekercs' szavakban is.¹⁷⁴

A bösz. **amsyr** (< *am-* + *syr*), csuv. *ansār* (< *an-* + *sār*) 'szűk', tat. *insez* (< *in-* + *sez*) értelmezése kétféleképpen is megközelíthető. Az egyik szerint két tagból álló összetett szó, az utótag (*syr*, *sār*, *sez*) a magyar *szoros* (< *szoro-*: szótó + *-s*: képző) tövével rokon, az előtag (*am-*, *an-*, *in-*) pedig a mari *an* 'rés', csuv. *ana* 'rés' szavakkal tartozik össze. A másik szerint bösz. *amsyr*, csuv. *ansār* képzett szó, az első elem, a bösz. *am-*, csuv. *an-* 'széles' jelentésű s a második elem a bösz. *-syr*, csuv. *-sār* pedig fosztóképző. Ez esetben 'nem széles' jelentésű szóval lenne dolgunk.

¹⁷⁴ Lásd még fent.

A bösz. *arvalak* (< *ar* + *valak*), csuv. *arpalǎx* (< *ar* + *palǎx*) 'magtároló, magtár' vagy összetett vagy képzett szó. Ha az összetett szó volta igazolódik be, akkor az előtag (*ar*) 'mag' jelentésű, a magy. *ír* (vö.: *írmag*) szó rokona, az utótag (*valak*, *palǎx*) pedig a magy. *valag*, *alag* és *ól*, valamint a csuv. *valak*, *vulak* 'csatorna, rovátka horony' szavakkal tartozik össze. A magyarban 'tároló' jelentésben a *verem* szót használjuk, etimológiailag a *valak* szó családjába tartozik. Hangtanilag úgy függnek össze, hogy az *-l-* és az *-r-* előzménye közös *-δ-* hang. A szóvégi *-k* és *-m* pedig olyan eredeti *-tk-*, *-tVk-* fejleménye, ahol az egyik irányban a *-t* > *-δ-* > *-w-* > *-m-* változás történt és a *-k-* eltűnt: *-k* > *-γ* > *-w* > *-V* > *-0* (ld. *verem*), a másik irányban pedig *-t* > *-δ-* > *-l-* fejlődés látható, miközben a szóvégi *-k* az egyik esetben megmaradt (vö.: *valak*), a másik esetben zöngésedett (vö.: *valag*), a harmadikban pedig eltűnt (vö.: *ól*). Szerkezeti felépítésük: *va* + *-lak*, *pa* + *-lǎx*, *va* + *-lag*, *a* + *-lag*, *ve* + *-rem*. Amennyiben bösz. *arvalak*, csuv. *arpalǎx* képzett szó (bösz. *arva-*: relatív szótó vö.: magy. *árpa* + *-lak*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó', csuv. *arpa-* + *-lǎx*) lenne, akkor a relatív szótó azonos lenne a magy. *árpa* szóval.

A bösz. *keldesin*, csuv. *kěltě* 'méhlepény, placenta' szavaknak szintén van magyar kötődésük. A szerkezeti felépítésük szerint bösz. *keldesin* (vö.: bösz. *kelde-* < **keldek-* + *sin*), csuv. *kěltě* (< **kěltěk*), a böszörmény szó előtagja (*kelde* < **keldek*) és a csuvas *kěltě* (< **kěltěk*) ugyanaz, rokonuk a magy. *köldök* szó. Tudni kell róla, hogy nemcsak a *köldök* csonkot, hanem a *köldökzsinórt* is jelenti. A szó képzett, vö.: bösz. *kel-*: szótó + *-de-*: képző, csuv. *kěl-*: szótó + *-tě-*: képző, magy. *köl-*: szótó + *-dök*: képző. A *köldök* jelentése 'összekötő csatorna'. A bösz. *keldesin* utolsó eleme a *-sin* elvileg lehet 'forrás' jelentésű önálló szó, vö.: ko. *sin* 'forrás', de lehet 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző is, vö.: ko. *din* 'ua.', csuv. *šum* 'ua.', amely a törökség többi részében is megvan 'oldal' jelentésben, vö.: türk *jan*, ujj. tat. *žan*, kazak, k.kalp. *čan* 'ua.'

A bösz. *kalal* (< *kala* + *-l*), csuv. *xalal* (< *xala* + *-l*) 'végrendelet, végakarát, hagyaték (halál, elutazás, búcsúzás előtt)', tat. *xǎlal* (< *xǎla* + *-l*) 'megengedett, nem tiltott, törvényes' összetartoznak egymással és a magy. *halál* (< *halál-* + *-l*) szóval. A szó tövében az a 'vég' jelentésű szó van meg, amelynek rokona a csuv. *kǎk* 'gyökér, születés' szó. Az élet egyik vége ugyanis a születés, a másik vége a halál s a halál pedig egyben születés is az eleink felfogása szerint.

A fenti lexikális párhuzamokhoz tartoznak nyilvánvalóan a böszörmény női ruhák részeinek és a fejrevalóknak az elnevezései, közülük a bösz. *takja* az eredetibb a hangalakot illetően, a csuv. *toxja*, *tuxja* ennek fejleménye. A hangváltozás iránya ugyanis *k* > *x* és nem *x* > *k*. Az udmurtok népvénének nem szolgálhatott alapul a csuv. *ar* 'férj, férfi' szó, bár a szó nagy családjába az is beletartozik. Az udmurtok *ar* neve a többivel (vö.: *voják*, *otják*, *ud*, ld. az *udmurt ud* előtagja) együtt a *Vjatka* folyó nevéhez kötődik. Ez esetben a folyónév szolgált alapul a népnévnek. Ha pedig igazolható, hogy az *ar*, *ud* stb. személynév volt és mint dinasztianév vált népnévvé, úgy a *Vjatka* folyó neve illetőleg valamelyik alakváltozata nem szolgálhatott alapul a népnévnek. Arról lenne szó, hogy a vízhez, folyóhoz hasonlóan az embert is teremtménynek fogták fel, ezért van az egyezés. Az *ar* 'férj, férfi' rokon az *ember* szóval s az ember mint teremtmény kapcsolódik a személynévhez, a személynévből dinasztianév lett, a dinasztianévből pedig idővel népnév. Ez esetben figyelembe kell venni a kaukázusi Albániában számon tartott *udi* népet is.

A böszörmény *akajaška* 'az eke tányérja' nemcsak a csuvas szokáshoz kötődik, hanem a szónak az előtagja (vö.: *aka* + *jaška*) közvetlen kapcsolatban van a csuvas *aka* és a magy. *eke* szóval. Ez utóbbi az alakja révén kötődik a faághoz és a folyóelágazáshoz is. A csuvasoknál azt különböző helyeken különféleképpen nevezik: *aka jaški* < *aka* 'eke' + *jaška* 'leves, tányér', *aka pätti* < *aka* 'eke' + *pättä* 'kása'. A csuvas *akaturj* (< *aka* + *turj* 'esküvő') előtagjának nem szolgálhatott alapul az *aka* 'eke' szó, bár a rokonságába beletartozik, hanem a szó a két ember egybekelését jelképezi. A magy. *eke* és társainak valamikor volt szókezdő mássalhangzója, vö.: magy. *szeg* s a szókezdő eredetileg *t-* volt, vö.: magy. *tok*. Az udmurtoknál meglévő hasonló szokást megnevező szóban az előtag (vö.: udm. *geryšyd* < *gery* 'primitív eke, faeke, cölöp' + *šyd* 'leves, tányér') a *gery* (*g-* < *k-*) *k-* kezdetű volt, etimológiailag világosan másik szóval van dolgunk.

Hangsúlyoznunk kell, ha kiemeljük a böszörmény nyelvben meglévő meghatározott szókészleti réteget, amely a csuvasok és a böszörmények elődeinek történelmi kapcsolataira mutat s egyben figyelembe vesszük a magyar nyelvi megfelelőket is, akkor a szálak a csuvasok, böszörmények és a magyarok elődeinek a történelmi kapcsolataira mutatnak s a megoldás kulcsa a szarmatáknál található, akik szkíta-hun típusú népek. Ez pedig hozzájárul annak a mai tudományos állásfoglalásnak a megdőléséhez és átírásához, mely szerint a magyar finnugor nyelv, továbbá a magyar bolgár illetőleg csuvas nyelvi kapcsolatok a magyar nyelv csuvasos típusú jövevényszavaiban mutatkoznak meg.

Bár a szempontunkból részletkérdés, ám igen jelentős, hogy egy sor böszörmény szónak az alakja jóval közelebb van a közép-alsó és az alsó csuvas nyelvjáráshoz. A közös előzmény a magyarázata annak is, hogy a böszörmény nyelvben sok köztörök szó tartalmazza a csuvas szavaknak vagy a fonetikai, vagy a jelentésbeli alakját. Pl.: bösz. *olača*, csuv. *olača*, *ulača* 'tarka, vegyes, cejgszövet', tat. *alača*, bösz. *ker*, csuv. *xir* 'mező', tat. *kyr* 'mező' stb.

Igazolhatóan a rokonsági kifejezések hasonlósága a különböző nyelvekben nemcsak a genetikai, hanem a kultúrális-történelmi kapcsolatokról is szólnak. Ilyenek a csuv. *akka*, *aki*, udm. *aka*, mari *akka* 'nővér, idősebb lánytestvér', amely a mongolban *ex*, *eke* 'anya'. A nőt, az anyát ugyanis őznek, forrásnak fogták fel, természetes, hogy a mongolban az *ex*, *exen* 'kezdet, forrás' jelentésű és rokona a tat. *agu* 'folyam' stb. szó, de idetartozik a magyarban ma is használt *ük* szó vö.: *üknagymama*, *üknagypapa*, *ükunoka*. A csuv. *pičče* 'bátyj, idősebb fiútestvér', udm. *beče* 'idősebb férfi a rokonságban' szavak összetartoznak a magy. *bácsi* és *báty*, *bátyj* szavakkal. A csuv. *täxlačă* (< *täxla*: szótó + *-čă*: foglalkozásnév képző) 'nászasszony, menyasszonykérő', udm. *tukl'ači* (< *tukl'a-*: szótó + *-či*: foglalkozásnév képző) 'házasságszerző, menyasszonykérő, após, nászuram', mari *tula-* + *-če* (< *tula-*: szótó + *-če*: foglalkozásnév képző) 'menyasszonykérő, házasságszerző, házasságközvetítő(nő)' szó töve összetartozik a fent tárgyalt csuv. *turj* 'esküvő' szóval.

Lényeges, hogy a böszörményeknél 14 rokonságnév ismert, ezeket számba kell venni, és a nyelvi kapcsolatait újra megvizsgálni. Külön közös ősrre vezethetők vissza a bösz. *ken*, udm. *ken*, csuv. *kin* 'menye valakinek', tat. *kilen* és a bösz. *en'gej*, csuv. *inke* 'nagynéni, régen néni', tat. *žinge*, *jengi*. Az előbbieket a *k-* kezdetű szavak csoportjába tartoznak, az utóbbiaknak a szókezdője *t-* illetőleg a *t-*nek a fejleményei. A bösz. *tataj*, mis.tat. *tetej* 'nővér, idősebb lánytestvér' nemcsak jelentésükben, hanem

etimológiailag rokonságban vannak a csuv. *akka, appa*, kaz.tat. *apa*, udm. *aka, apa* szavakkal. A bösz. *cecaj*, mis.tat. *dedej* 'idősebb fiútestvér', ugyanaz, csuv. *pičče, tete* (a miser-tatórok szomszédságában), kaz.tat. *adyj, aga*, udm. *d'ad'a, agaj* stb. nemcsak a magy. *tata, atya, apa, bácsi, báty, bátyj* szavakkal vannak rokonságban, hanem az or. *d'ad'a* 'nagybácsi' szó is idetartozik etimológiailag. Eredetileg az ősnő megnevezése volt, rokonuk a *Babba*, ld. *Babba* Mária, még korábban pedig az ősvízé. Az ősnő emlékét őrzi az or. *t'ot'a*, szlk. *t'etka* 'nagynéni' stb. A szálak végső soron a szkítákhoz és a hunokhoz vezetnek.

A böszörmény és a csuvas esküvői szokások összehasonlítása képpen látható, hogy az eredetibb, a teljesebb változatot a böszörmény őrizte meg. A néprajzkutatók feladata, hogy a böszörmény esküvői szokásokat összehasonlítsák más népek ilyen szokásaival, köztük a magyaréval s a megnevezések vizsgálata pedig a nyelvészeké. Ily módon lehetőség nyílik egy teljesebb esküvői szokás rekonstruálására is.

A böszörmény népnév és párhuzamai

A népnév előfordulásait megnézzük földrajzi nevekben és tulajdonnevekben.

Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Berekböszörmény 'helység Hajdú-Bihar megyében. A *Böszörmény* helynév a böszörmény népnévből keletkezett. A középkori Magyarországon így hívták az izmaelitákat, azaz a mohamedán vallású népcsoportokat (pl. a volgai bolgárokat, kálizokat stb.). A *Berek-* előtag azzal kapcsolatos, hogy az egykori anyatelepülés lakosságának egy része berek mellé rajzott ki. (KISS 1980)

Hajdúböszörmény 'Város Hajdú-Bihar megyében'. A megkülönböztető szerepű *Hajdú-* előtag azzal kapcsolatos, hogy *Böszörmény* hajdúváros, amely 1699-től 1876-ig a Hajdúkerület székhelye volt. (KISS 1980)

A legelső adat mindkét név esetében a XIII. századból való. A *böszörmény* név megtalálható családnevekben is:

Böszörmény csn. ld. **Beszermény** csn. < *beszermény* ~ *beszermény* 'izmaelita, azaz a középkori Magyarországon élt mohamedán vallású népcsoportok (volgai bolgárok, kálizok stb.) közé tartozó

(személy)'. Pusztá képző nélküli helynév válhatott családnévvé. (KÁZMÉR 1993)

Beszerményi ld. **Böszörményi** csn. < *böszörményi, beszerményi ~ beszerményi* ← *Böszörmény (Beszermény)* helynév Bihar megye, Hajdúság + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

Figyelemre méltó, hogy az első adat 1471-ből való. A *böszörmény* mint közszó megtalálható a TESz-ben, ahol a szócikk írója elsőként az 1291-4-es *Buzurmen, Bezermen* településnévi adatokra hivatkozik, ugyanakkor azonosnak véli a muzulmán szóval és mohamedán jelentésűnek tartja, vö.:

böszörmény 'izmaelita'. Török, közelebbről talán kazár vagy besenyő eredetű, vö.: oszm. *müsülman, müsürman*, kirk. *busurman, busulman*, Kaukázus vidéki tatár *musurman, busurman* 'musulmán, mohamedán', vö. még külföldi utazók feljegyzéseiben: 1247: *bisermini* 'kun (török) nyelven beszélő, a Szir-Darja mellett élő nép, amely a chvarezmi sah alattvalója', 18. sz. *besermen* 'votjákul beszélő, a hagyományok szerint chvarezmi mohamedán népcsoport tagja'. Végső forrása az arab muslim 'az Iszlám követője', ez átkerült a perzsába, s innen – többes számú perzsa *muslimān* alakban – a török nyelvekbe. A *böszörmény* és a muzulmán tehát etimológiailag azonos szavak. A szókezdő *m ~ b* váltakozás ismert török nyelvi jelenség. A szláv és más európai nyelvek megfelelő szava a török nyelvekből való, vö.: ném. *bessirmenge*, rom. *busurmán*, szb.-hv. *busürmanin*, le. *bisurman*, or. *busurmán* 'ua.' A magyarba került török alak **büsürman* vagy *besermen* lehetett. Az átadó nyelv közelebbi meghatározását az nehezíti meg, hogy nagy területen, számos alakváltozatban élő műveltségszóval van dolgunk. (TESz)

Figyelemre méltó a külföldi utazók 1247-es feljegyzése, mely szerint a *bisermini* kun török és a Szir-Darja mellett élő nép.

A Volga-Urál vidék földrajzi neveiben

Päsärman h. Ašm.X.150.: csuv. *Päsärman* or. *Basurmany* Tk., falu neve, NAP: csuv. *Päsärman* or. *Basurmany* M., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Päsärman* < *Päsär* < 1. **Pusur* 2. **Pysyr*

+ *-man*

or. *Basurmany* ← nem or. **Bäsürmäni*

A településnév relatív szótöve világosan csuv. *Päsär-*, or. *Basur* s az orosz egy **Bäsür-* forma

átvétele. A szótó alakváltozatai megvannak a földrajzi nevekben, amelyeknek az alapul szolgáló szavát minden esetben külön kell megvizsgálni. Az orosz átadója két dolog miatt fontos. Az egyik, hogy a szó egy illabiális (-ä-) és egy labiális (-ü-) magánhangzót tartalmaz. Elvileg egyrészt ez lehetett a kiinduló alapja a *bese*r, *büsür* fejleményeknek s a *bösör*- forma nyíltabbá válással keletkezett. Másrészt az is lehetséges, hogy a *bese*r illabiális magánhangzókat tartalmazó változat volt az eredetibb s labializálódással keletkezett a *bösör*, majd ennek zárhangúsodásával a *büsür*. A *büsür* az orosz átvételben *busur*, a *bösör* pedig *bosor* lett az orosz ejtésnek megfelelően. Ha az átadóban az -s- félzöngés volt, akkor az orosz azt zöngésnek (-z-) vette át. A második elem a *men* összetartozik számos tulajdonnévben, sőt közszóban, köztük népnévben is meglévő *men* formával, vö.: *türkmen*, *örmény* stb.

A továbbiakban az a kérdés, hogy a **Bäsür*- és megfelelői milyen elemekre bonthatók: **Bä* + *sür* összetett szót vagy képzett szót kell-e benne látnunk: **Bäsü*-: szótó + *-r*-: képző. A kérdésre a földrajzi nevek bevonásával is keressük a választ.

A csuv. *Päsär*-, or. *Basur* alakváltozatai további nevekben fordulnak elő, amelyeknek ugyanabba a családba tartozó szavak szolgáltak alapul, vö.:

Víznevekben

Petšörlajol' f. TSK.88.: ko. *Petšörlajol'* or. *Petšerlajol'*, az or. Mezen' jobb oldali mellékfolyója, mellette van a ko. *Petšörlaty* tó.

< ko. *Petšörla* < *Petšör* ← 1. ko. *petšör* 'csalán'

2. *Petšör*: víznév < *Pet* ← vö.: magy. *víz*

+ *šör* ← ko. *šor* 'patak, forrás'

+ *la* ← vö.: 1. *-la*: képző

2. mdM. *laj* 'folyó'

+ *jol'* ← ko. *jol'* 'erdei patak'

Petšörlaty t. TSK.88.: ko. *Petšörlaty*, tó a zürj. *Petšörlajol'* folyónál.

< ko. *Petšörlaty* < *Petšörla* < *Petšör*

+ *la* ←— vö.: mdM. *laj* 'folyó'

+ *ty* ←— ko. *ty* 'tó'

Pečera f. TSK.89.: ko. *Pečera* / *Pečōra* or. *Pečora* man. *Peser* / *Paeserja* nyeny. *Sanero*"*jaxa* / *Sanero*"*jam*, folyó, amely a Pečora öbölbe ömlik, hossza 1790 / 1814 km.

< ko. *Pečera* < 1. *Pečer* < *Peče* ←— vö.: csuv. *puš* 'fő, fej' < *pu*

+ *ś*

+ *-r*: képző

2. *Pe* ←— vö.: jeny.szam. *bī*', kam. *büü* 'víz'

+ *čer* ←— ko. *čer* 'mellékfolyó'

a ←— vö.: man. *ja* 'folyó'

or. *Pečora* ←— ko. *Pečōra*

man. *Peser* < 1. *Pese* ←— vö.: csuv. *puš* 'fő, fej'

+ *-r*

2. *Pe* ←— vö.: jeny.szam. *bī*', kam. *büü* 'víz'

+ *ser* ←— vö.: 1. ko. *s'ört* 'nedves hely a folyó völgyben'

2. csuv. *šur* 'mocsár'

Paeserja < *Paeser* < *Pae*

+ *ser*

+ *ja* ←— man. *ja* 'folyó'

nyeny. *Sanero*"*jaxa* < *Sanero*

+ *jaxa* ←— nyeny. *jaxa* 'folyó'

A *Petsör*, *Pečer*, *Peser* változatok összetartozása arra utal, hogy összetett szónak tekintsük s az előtag jelentése 'víz', az utótagé pedig 'folyó', azaz 'víz + mocsár / mellékfolyó + folyó'. Nem tartjuk valószínűnek a folyónév 'főhöz, forráshoz tartozó folyó' jelentését, amely szerint képzett alak lenne.

További víznevekben fordul elő a fenti nevek relatív szótöve, pl.:

Pasar kašši f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Pasar kašši* M., patak, szakadék.

< csuv. *Pasar* < *Pa*

+ *sar*

+ *kašši* ← csuv. *kašā* 'gázló, átjáró a folyón'

+ csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Mosaraviid f. GMA: mari *Mosaraviid* / *Mosarinka* or. *Masarinka* M-T., az or. Uržumka jobb oldali mellékfolyója.

< mari. *Mosaraviid* < *Mosara* < *Mo*

+ *sara*

+ *viid* ← mari *viid* 'víz'

Mosarinka < 1. *Mosa*

+ *-rinka*

2. *Mo*

+ *sarinka* < *sa*

+ *-rinka*

or. *Masarinka* ← mari *Mosarinka*

A *Mosara*, *Mosarinka* alakváltozatokban *Mo* + *sara*, *Mo* + *sarinka* összetételről lehet szó, ahol az utótag (*sa-* + *-ra*, *sa-* + *-rinka*) második eleme képző.

Nasarkka kēlli šyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nasarkka kēlli šyrmi* Jan.

< csuv. *Nasarkka* < *Na*

+ *sarkka*

+ *këlli* ← csuv. *kělě* 'tó'

+ *-i*: birtokos személyjel

+ *šyrmi* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék'

+ *-i*: birtokos személyjel

Nasor tuxări f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nasor tuxări* Ja., patak, szakadék.

< csuv. *Nasor* < *Na*

+ *sor*

+ *tuxări*

Az elemekre bontások közül az látszik helyesnek, amikor összetett szóból áll a relatív szótó s így a második elem a *šör*, *čer*, *ser*, *sar*, *sara*, *sarinka*, *sarkka*, *sor* szintén tovább bontható: *šö-* + *-r*, *če-* + *-r*, *se-* + *-r*, *sa-* + *-r*, *sa-* + *-ra*, *sa-* + *-rinka*, *sa-* + *-rkka*, *so-* + *-r*. Az előtag *Pet*, *Pe*, *Pa*, *Mo*, *Na* változatok a vízre, forrásra, az elágazás helyére utalnak. Az utótag jelentése pedig folyó, patak lehet.

A fentiek értelmében a *böszörmény* népnév *böször-* töve rokon a fenti víznevek *Petšör*, *Pečer*, *Peser*, *Pasar*, *Mosara*, *Mosarinka*, *Nasarkka*, *Nasor* elemeivel, amelynek az alapul szolgált közszó jelentése 'víz-folyó' lehetett.

Település nevekben

Piser h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Piser* or. *Pizery* A., csuvas település, Ar.:-

< csuv. *Piser*

or. *Pizery* ← nem or. *Pisery*

Pasarlă Ačča h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pasarlă Ačča* Ka., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Pasarlă* < *Pasar* ← 1. folyónév

2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'

+ *-lǎ*: képző

+ *Ačča*

Entri Pasar h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Entri Pasar* or. *Andrejevo-Bazary* K., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Entri* < *En*

+ *tri*

+ *Pasar* ← 1. folyónév

2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'

or. *Andrejevo* < *Andrej* ← nem or. *Entrej*, *Entěrej*

+ or. *-ev*: birtokos melléknév képző

+ *-o*

+ *Bazary* ← nem or. *Pasary*

Az ember lakóhelye ugyanúgy mélyedés vagy lapos, lenti hely, mint a vízé. Ezért természetes, hogy a településeknek olyan szó szolgált alapul, amelyben megvan a mélyedés, lapos jelentéstartalom. Ezt mindenképpen figyelembe kell venni, amikor a településneveket értelmezzük. Azokban az esetekben, amikor az írott források és az emberek emlékezete szerint, sőt még ma is bazár, piac van azokon a helyeken, minden bizonnyal a piac jelentésű szó szolgált alapul a névnek. Eleink gondolkodása szerint bazárnak köze van a sokféle árun keresztül a gazdagsághoz, ezen keresztül pedig a vízhez, a forráshoz, hiszen innen ered a sokféleség és a gazdagság egyaránt.

A fenti település neveknek alapul vagy víznév, vagy személynév, vagy a 'bazár, piac' jelentésű szó szolgált. Az alábbiakban bizonytalan a víznév és a bazárnév is, vö.:

Těttěm pasarě d. Ašm.XV.104.: csuv. *Těttěm pasarě* Sor., valamilyen hely neve or. Nižnije Sunary mellett, NAP: -, Ar.: -.

< csuv. *Těttěm*

+ *pasarě* < *Pasar* ← 1. folyónév

2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'

+ -ě: birtokos személyjel

Těttěm pasar vārmaně d. Ašm.XV.104.: csuv. *Těttěm pasar vārmaně*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Těttěm*

+ *pasar* ← 1. folyónév

2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'

+ *vārmaně* ← csuv. *vārman* 'erdő

+ -ě: birtokos személyjel

Čakataj pasarě ? Ašm.XV.131.: csuv. *Čakataj pasarě*,

< csuv. *Čakataj* < *Čaka*

+ *taj*

+ *pasarě* < *pasar* ← 1. folyónév

2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'

+ -ě: birtokos személyjel

Unkã pasarě ? Ašm.XIV.137: csuv. *Unkã pasarě*, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Unkã*

+ *pasarě* ← csuv. *pasar* 'bazár, piac'

+ -ě: birtokos személyjel

Piac, bazár neveiben

Šěrpü pasarě ? Ašm.XIII.: csuv. *Šěrpü pasarě*.or. *Civil'skij bazar*, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Šěrpü*

- + *pasarě* < *pasar* ← 1. folyónév
 2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'
 + -ě: birtokos személyjel

or. *Civil'skij*

- + *bazar* ← csuv. *pasar* 'bazár, piac'

Tämpav pasarě ? Ašm.XIV.268: csuv. *Tämpav pasarě*, piac neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Tämpav*

- + *pasarě* < *pasar* ← 1. folyónév
 2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'
 + -ě: birtokos személyjel

Tunti pasarě ? Ašm.XIV.137: csuv. *Tunti pasarě*, hétfői piac neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Tunti*

- + *pasarě* ← csuv. *pasar* 'bazár, piac'
 + -ě: birtokos személyjel

A ' bazár, piac' jelentésű közszó ma is használatos, vö.:

csuv. *pasar* 'bazár, piac', azerb., türkm., ujjg., kirg., kazak, k.kalp., nogaj, hakasz, bask., tat. *bazar*, üzb. *bozor*, tuv. *bazaar*, jak. *bahaar* 'bazár, piac'. A perzsából való, vö.: perzsa *bazar* 'piac, bazár, kereskedelem'. (JEGOROV 1964)

magy. ***bazár*** 'sokféle árut árusító kis üzlet, piac, vásár'. Vándorszó, végső forrása a perzsa *bāzār* 'vásár, piac'. (TESz)

magy. ***pazár*** ld. *pazarol* szónál, jelentése 'bőséges, gazdag, remek, nagyszerű' lehet. Bizonytalan eredetű.

Alapja talán a *pazarol* ige. (TESz)

A *bazár* szóra azért érdemes kitérni, mert a szóban a *pazar* szót, a gazdagságot, a jólétet kell látni.

Temető

Imet masar d. Ašm.III.119.: csuv. *Imet masar* (azaz *Imet masarě*), hely neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Imet*

+ *masarě* ← csuv. *masar* 'temető'

+ -ě: birtokos személyjel

Ěne masarě d. Ašm.IV.117.: csuv. *Ěne masarě*, ugyanaz, mint a csuv. *Ěne šavi*, tehén temetője, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Ěne* ← csuv. *ěne* 'tehén'

+ *masarě* ← csuv. *masar* 'temető'

+ -ě: birtokos személyjel

Ěne

+ *šavi* ← csuv. *šava* 'temető'

+ -i: birtokos személyjel

Kivě masar tăvajkki d. Ašm.VI.195.: csuv. *Kivě masar tăvajkki*, hegy neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kivě* ← csuv. *kivě* 'öreg, régi, nagy'

+ *masar* ← csuv. *masar* 'temető'

+ *tăvajkki* 'hegyoldal, a folyó meredek partja'

Masar kas u. Ašm.VII.152.: csuv. *Masar-kas*, utca neve az or. Koški faluban, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Masar* ←—— csuv. *masar* 'temető'

+ *kas* ←—— csuv. *kas* 'utca'

Kiv Masar d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Kiv Masar*, 'öreg temető', NAP:-, Ar.: csuv. *Kiv masar* Še.

< csuv. *Kiv* ←—— csuv. *kiv* 'öreg, régi, nagy'

+ *Masar* ←—— csuv. *masar* 'temető'

Kiv Masar Šamsi d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Kiv-Masar Šamsi*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Kiv* ←—— csuv. *kiv* 'öreg, régi, nagy'

+ *Masar* ←—— csuv. *masar* 'temető'

+ *Šamsi* ←—— csuv. *šamsa* 'orr'

+ -i: birtokos személyjel

Masar ulăxě d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar ulăxě*, mező neve or. Jangorčino falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Masar* ←—— csuv. *masar* 'temető'

ulăxě ←—— csuv. *ulăx* 'mező'

+ -ě: birtokos személyjel

Masar jupi Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar jupi*, sírkő, oszlop, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Masar* ←—— csuv. *masar* 'temető'

+ *jupi* ←—— csuv. *jupa* 'oszlop'

+ -i: birtokos személyjel

Masar kassi u. Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar-kassi*, utca neve az or. K(ěšen)-Kuški -ban, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Masar* ←— csuv. *masar* 'temető'

+ *kassi* ←— csuv. *kasǎ* 'falú, utca'

+ *-i*: birtokos személyjel

Masar kaki d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar-kaki*, mező neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Masar* ←— csuv. *masar* 'temető'

+ *kaki* ←— csuv. *kaka*

+ *-i*: birtokos személyjel.

Niměč masarě d. Ašm.IX.27.: csuv. *Niměč masarě*, hely neve a csuv. Šulavi mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Niměč*

+ *masarě* ←— csuv. *masar* 'temető'

+ *-ě*: birtokos személyjel

Pajkāna masarě d. Ašm.IX.69.: csuv. *Pajkāna masarě* Simb., határrész neve or. Jelxo-ozero vo falu mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Pajkāna*

+ *masarě* ←— csuv. *masar* 'temető'

+ *-ě*: birtokos személyjel

Šičě kas masarě Ašm.XII.191.: csuv. *Šičě kas masarě*, temető neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Šičě* ←— csuv. *šičě* 'hét'

+ *kas* ←— csuv. *kas* 'falú'

+ *masarě* ←— csuv. *masar* 'temető'

+ *-ě*: birtokos személyjel

Šěv čávaš masarě . Ašm.XIII.53.: csuv. *Šěv čávaš masarě*, a pogány csuvasok temetője csuv. Xěrlě šyr mellett, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Šěv* +

+ *čávaš* ← csuv. *čávaš* 'csuvas'

+ *masarě* ← csuv. *masar* 'temető'

+ -ě: birtokos személyjel

Masar mankati d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Masar mankati* ? tölgyfás, hársfás.

< csuv. *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'

+ *mankati* < 1. *man*

+ *kati* ← csuv. *kata* 'bokor, fiatal erdő', + -i: birtokos személyjel

2. *manka*

+ -ti

Masar puš d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Masar puš* U., marha temetője, patak, szakadék.

< csuv. *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'¹⁷⁵

+ *puš* ← csuv. *puš* 'fő, fej'

Masar šyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Masar šyrmi* K. , Jan.

< csuv. *Masar*

+ *šyrmi* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék'

+ -i: birtokos személyjel

A fenti nevekben a 'temető', az 'utca' és a 'gödör' jelentés váltakozik. Az út, utca szavaknak mintát a

¹⁷⁵ A szót a csuvasban perzsa jövevénynek tartják megalapozatlanul.

víz útja, vagyis a meder, a gödör, az árok adott. A sírnak a lényege a gödör, amibe temetnek. A temető pedig ilyen sírokból áll. A fenti adatokból az is kitűnik, hogy a víz vájta gödröt is használják temetésre. A szónak 'meder' jelentése lehetett elsőként, amely a víz helye volt, idővel felhasználták más hasonló funkciót betöltő gödör megnevezésére is. Ezért a *masar* elemeire bontásánál akár a *ma + sar* (< *sa* < **sak* + *-r*), akár a *masa* (< *ma + sa* < **sak*) + *-r* tűnik elfogadhatónak, a végső elemek mindkét esetben ugyanazok: *ma + sa + r*. A *masar* a perzsában 'koporsó'-t jelent, de ez is a gödörhöz, mélyedéshez vezet.

A magy. *böszörmény*, *beszermény* és más nyelvi párhuzamait, valamint a név első (*böször*, *beszer*) és második (*mény*, *míny*) elemét hasznos megvizsgálni a földrajzi nevekben, a családnevekben és a közszókban. Előfordulásuk olyan nyelvi kapcsolatokra derítenek fényt, amelyeknek nemcsak nyelvi, hanem östörténeti tanulságai is vannak.¹⁷⁶

A fenti adatok világosan szemléltetik, hogy a *böszörmény* első eleme a *böször*- megvan víznevekben és településnevekben s a közszói jelentés alapja minden esetben a víz, a forrás, a folyó lényeges tulajdonságainak egyike, vö.: víz, meder, a folyás vonala, útja, gazdagság stb.

A *böszörmény* népnévből és a vele kapcsolatos egyéb közszókból valamint tulajdonnevekből levonható tanulságok

Látható, hogy nemcsak a *böszörmény* népnév és szócsaládja, hanem a név első eleme (*böször*-) illetőleg a szócsaládja is nagy bőséggel fordul elő tulajdonnevekben és közszókban. Ez azt is jelenti, hogy a névnek a muzulmán szóval való azonosítása mellett más eredet is szóba jöhet s ez a valószínűbb.

A fentiekben víz, sír, temető, bazár, jelentésű szavak szerepeltek s valamilyen szálon kötődnek egymáshoz, mert a víz egy-egy résztulajdonságát őrzik. A víz, temető összekapcsolódik a gödör és a halom révén, a *bazár* pedig a *pazar* szóhoz köthető s ez a gazdagság a forrás, a mag egyik fő jellemzője. A *böszörmény* első elemével (*böször*-) több földrajzi név, köztük folyónév is összetartozik. Figyelemre méltó a *Pecsora* folyó mansi neve a *Peser*. Elvileg alapul szolgálhatott a *böszörmény* népnévnek s azonos lehet a *böszörmény* szó *böször*- relatív szótövével.

A *böszörmény*ekről és a hozzájuk kötődő nevekkel, közszókkal kapcsolatosan több dolog is elgondolkodtató:

Ami az esküvőt illeti, a *böszörmény*eknél teljesebb hagyomány maradt meg a csuvas és udmurt hagyományokhoz képest.

Kérdés, hogy a *böszörmény* mint közszó valóban muzulmánt jelent-e eredetileg s a népnév alapjául a vallásra utaló megnevezés szolgált-e. Tény, hogy a *böszörmény*eknek csak az egyik része lett mohamedán

¹⁷⁶ Ennek bemutatására másutt kerítünk sort.

hitű, a másik része keresztény s a keresztények többet megőriztek a régi hitből. További kérdés, a keresztelés előtt valóban az iszlám hívei voltak-e.

Nincs egységes álláspont a kutatók szerint abban, hogy mióta ismert a *böszörmény* népnév. A vélemények több kérdést is felvetnek, pl.: Ha a *böszörmény* valóban a XVII. század elején jött létre, akkor hogyan magyarázzuk a magy. *Böszörmény* helyneveket és a személyneveket, amelyekre az első adat már a XIII. századból való. Ráadásul 1247-ből való a nevüknek a Szir-Darja melletti említése is.

Ha a böszörmények elődei böszörménynek nevezték magukat még a XVII. század előtt, akkor ennek nyoma kell legyen. Ráadásul, nem jellemző a népnevekre, hogy az önelnevezéseknek valamilyen vallási megnevezés szolgált volna alapul.

Figyelemre méltó az a megjegyzés, hogy a böszörményekre a „čuvaša” megnevezést kezdték használni az orosz adminisztrációnak köszönhetően, amely a böszörmények népnéve volt a XVII. sz. közepéig.

Érdekes, hogy az orosz adminisztrációban felsorolt népnevek mind folyónevekhez kötődnek: *csuvasok* és *vojákok*, *ar-i tatárok* és *otjókok*, valamint *csuvasok*, *beljakok*, *vojákok* és *csuvasok*. Ez a tény a nevek közöttük a csuvasok nevének víznévi eredete mellett szól. A *voják* népnévnek alapul a *Vjatka* folyó, ennek szókezdő mássalhangzó nélküli alakváltozata pedig az *otják* népnévnek szolgált alapul. A *beljakok* neve az or. *Belaja*¹⁷⁷ folyóhoz kötődik, amely a *Bela* (< **Belak* ← bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó') + *ja* (← hanti, manysi *ja* 'folyó') összetétele. Megjegyezzük, hogy ezzel a *belak* névvel kapcsolatos a lengyelek *polak* neve is.¹⁷⁸ A csuvas népnévnek a víznévi eredete mellett szólnak az alább felsorolt földrajzi névi adataink.

A suasla mari elnevezés jelentése 'a suashoz tartozó mari', esetleg 'a suashoz tartozó ember'.

A vélemények egyik része szerint a XVII. sz. első felében a „čuvaša” megnevezést fokozatosan kiszorította a *böszörmény* népnév. A másik része szerint pedig a *böszörmény* név olyan népre vonatkozott, akiket később csuvasnak neveztek. Vajon ez valóban a böszörmények őseinek, a csuvasoknak a muzulmán hitre való térését jelentette? Előtte milyen hitűek voltak? Keresztények vagy pogányok? Ez az álláspont rengeteg ellentmondást tartalmaz. A korábbi böszörmény megnevezés mellett szól az a tény, hogy a böszörmény név már az 1200-as években ismert volt a Kárpát-medencében is.

Az 1547-1551. évi dokumentumokban az „arskaja čuvaša” valóban a böszörményeket jelentené? Figyelemre méltó, hogy az orosz a „čuvaša” megnevezést nőneműként értelmezi, következésképp egyes számot jelent. Az orosz dokumentumok információi szerint a „čuvaša” nevű nép a Csepca folyó medencéjébe ment át.

¹⁷⁷ Az általánosan elfogadott állásponhoz képest, hogy az or. *Belaja* folyónak az or. *belaja* 'fehér' jelentésű szolgált alapul, valószínűbb a földrajzi névi kutatásaink során megmutatkozott magyarázat.

¹⁷⁸ Névmagyarázatunkat igazolni látszik Osman Karatay török kutató véleménye is, mely szerint a lengyelek szarmata szubsztrátum rétegén születtek, alakultak ki. (KARATAY 2003)

Figyelemre méltó az is, hogy a Kazánka medencéje az „Ari út” („Arskaja doroga”), a Meča középső folyásának a medencéje „Z’urej út” („Z’urejskaja doroga”), amelyet „Csuvas út” („Čuvašskaja doroga”) -nak is nevezték. Mindenképpen feltűnő, hogy az or. *Z’urej* a nem or. **Zürej* / **Sürej* átvétele, amelynek alakváltozata elvileg a **Sürek*, **Süren*, **Sürenke* lehetett s a *zürjén* népnévhez kötődik. Sokatmondó, hogy a *zürjén* és a *Čeremšan* (< *Čerem* + *-šan*: vö.: 1. ko. *-sin* ’forrás’ 2. csuv. *šum* ’valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel ellátott’ képző) folyónév első eleme a *Čerem* etimológiailag közös gyökerű s a marik idegenek által használt neve *cseremis*, a csuvasoknál *šarmās* s a tövében a csuvasban ismert *šyrma* ’árok, patak, szakadék’ jelentésű szó van meg. Más szóval, a mariknak a *cseremis* neve egyrészt a *zürjének*hez vezet a csuvasokon keresztül, másrészt a csuv. *šarmās*, or. *čeremis* népnévi változatok és a *Čeremšan* folyónév összetartoznak.

Van vélemény, mely szerint az orosz dokumentációban a „besermjane”¹⁷⁹ és „čuvaša” mint a bolgárok önelnevezése szerepel és a bolgárok különböző csoportjait nevezik meg s a böszörmény a muzulmán városi lakosságra, a csuvas pedig a vidéki bolgár lakosságra vonatkozott. A csuvasok iszlám felvétele a böszörményekhez kötődik. Megjegyezzük, ha a „besermjane” és „čuvaša” önelnevezés lenne, akkor azok eredete dinasztianév, vagyis személynév lenne. Ráadásul az orosz használatú „čuvaša” -a végű nőnemű főnévként értelmezendő, az or. „besermjane” szóvégi -e-je pedig többes számra utal s a *besermjan* tő világosan nem or. *besermen* átvétele. Az látszik elfogadhatóbbnak, hogy a *böszörmény* népnév valamely víznévhez kötődik.

A források utalnak arra, hogy az Ari úton udmurtok, a Csuvas úton csuvasok laktak. Az Arskaja doroga, Čuvašskaja doroga, Nogajskaja doroga utak területi adminisztrációs rendszert tükröznek még a Kazáni Kánságban. A csuvas etnikai csoportok már a XIII-XIV. században szomszédok voltak.

Minden jel arra mutat, hogy a böszörmény kérdés megoldásának a kulcsa a szkíta-hun típusú nyelvet beszélőknél, közelebből a szarmatáknál van. Amennyiben a böszörmények a bolgár lakosság része, úgy számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy ők is szkíták illetőleg hunok. Minthogy az említett hajdúvárosok első lakói szarmaták voltak s a Volga-Urál vidékén is tartanak számon szarmatákat, sőt a lengyeleknél is, a kapcsolódási pontot a szarmata hunok avagy szkíták jelenthetik. Hozzátesszük, a magy. *Berekböszörmény* település viszonylag közel van Karcaghoz, a kun településhez s a böszörményeket a Szir-Darja vidékén lakott kipcak-kunokhoz is kötik. Amennyiben pedig a böszörményekben „elbulgárosodott óudmurtokat” kellene látnunk, figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az udmurtokat vjatkai embereknek is hívják. Ugyanakkor az *udmurt* név jelentése ’vizi ember’ s a *Vjatka* közszói jelentése ’víz’. Meg kell jegyezni, hogy az *udmurt* előtagja, az *ud* etimológiailag rokon az *udi* névvel, amely a kaukázusi albánok népének egyik neve s azok, akik ezt a nevet viselték, északra mentek. Ez a szál is ugyanoda, a hunokhoz és a szkítákhoz vezet. (CZEGLÉDI 2009-11)

A bösz. *bes’erman*, udm. *busormen*, csepcai tat. *byčyrman* egyes kutatók szerint a *musulmán* szóból ered. Megjegyezzük, a *böszörmény* népnévnek a ’musulmán, mohamedán’ jelentése nem igazolt

¹⁷⁹ Megjegyezzük, hogy az or. *besermjan* (*бесермян*) forma az átadó nyelvben *besermen* (*bese* + *men*) volt, ahol a második elem elvileg lehet önálló szó, de lehet képző is, amelyben az *-e-* az orosz lejegyzésben *-я-*.

megnyugtató módon.

A hangtan felől megközelítve - ami a hangrendet illeti - figyelemre méltók a *böszörmény* szónak az alakváltozatai. Magas hangrendűek a magyar *böszörmény*, *böszörmény*, *beszermény*, *beszermény*. Közülük az egyik csoportban palatális labiális (ö), a másikban illabiális palatális (e) szerepel. Ez azért lényeges, mert úgy tűnik, hogy komi és baskír területen ingadozás van ezeknek a hangoknak az ejtését illetően, talán azért, mert gyakran a kettő közötti, vagyis *e* és *ö* közötti hangot ejtenek.

Az or. *busurmán* veláris hangrendű, azonban nem tartalmazhat eredeti mély magánhangzókat, mert a szót olyan átvételnek kell tekinteni, amelynek az átadója a TESz véleményével ellentétben nem or. **büsürmán* lehetett (CZEGLÉDI 2007).

A csuv. *Päsärman* szintén mély hangrendű, a redukált előzménye vagy *-u-* vagy *-y-* veláris lehetett.

Nemcsak hangtani, hanem alaktani kérdést is érint a ném. *bessirmenge*, amely azért érdekes, mert a *böszörmény* nevünk második *-mény* elemének a németben *-menge* párhuzama használatos. Hozzá kell tenni, hogy a *-menge* a korábbi alakváltozat, amelynek az egyik irányú fejleménye a *-men/-män* (< *-menye* < *-menge/-menke*), a másik *-mény*, *-míny* (< *-mén'* / *-mín'* < *-menj'* / *-minj'* < *-menye* < *-menge/-menke*).

Kézenfekvő lenne a *böszörmény* népnévet úgy értelmezni, hogy annak valamely folyónév szolgált alapul s az ilyen nevű víznél lakott népet azonosították a folyó nevével s a víznév átszállt a népre. **Mindent egybevetve azonban a jelek arra mutatnak, hogy a böszörmény népnévnek alapul nem földrajzi név szolgált, hanem olyan személynév, amely dinasztianévvé vált, majd egy népcsoportnak, népnek a megnevezése lett.** Egy még nagyobb nép kötelékében délről juthattak el északra a Volga-Urál vidékére. A népnévnek a víznévhez való kötődésének az oka abban gondolkodásmódban van, hogy a vizet és az embert egyaránt teremtménynek tartották, ezért a megnevezés ugyanazon logika szerint történt. A csuvasoknak a *böszörmény* megnevezése a XVII. század előtt természetes és lehetséges. Nemcsak a szokásaikban mutatnak teljesebb képet a csuvasoknál és az udmurtoknál, hanem a nyelvükben is. A szókészlet hangalaki szempontból is igen gyakran ősi változatot őriz. Fontos a *w* megléte, amely szorosán köti a tiszántúli nyelvjáráshoz, de a magyar irodalmi nyelvben meglévő jelenségekhez is.

A csuvas népnévvel kapcsolatos földrajzi nevek a Volga-Urál vidékéről

A népnevek első nagy csoportjába tartoznak azok a legősibb, legrégebb népnevek, amelyek eredetileg személynevek, azaz dinasztianevek voltak s a jelentésük 'forráshoz, őshöz, maghoz, monyhoz, anyához tartozó', ilyen a *magyar* népnév is. (Vö.: CZEGLÉDI 2010)

A másik csoportba tartoznak azok a népnevek, amelyek arról a földrajzi helyről, folyóról kapták a

nevüket, amely mellett éltek. Jelen álláspontunk szerint idesorolható a *csuvas*, amelyről a TESz a következőket írja: *csuvas* 'csuvas ember, a csuvasokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó'. Nemzetközi szó. A tat. *d'žywaš* 'nyugodt, szerény, békés' melléknévvvel függ össze. Orosz közvetítéssel vált nemzetközivé. (TESz)

A szócikk írója több ok miatt is tévedett. Először is láthatóan nem foglalkozott a helytörténeti anyagokkal kellőképpen. Másodszer nem ismeri a névadásban szerepet játszó vízneveket, harmadszor nem tájékozódott a népnévadási szokásokról, a magyarázatában nem található a népnévadások logikája. Arról lehet szó, hogy az 1500-as években egy népcsoport, akiket csuvasnak neveznek, keleti, északkeleti irányból egy jól ismert ösvényen, úton (Чувашская дорога) jött a Volga-kanyarba. Azon a helyen, ahonnan a csuvasok mai lakóhelyükre jöttek (ld. RODIONOV 1984), ma komik, zürjének laknak, több folyót is így, azaz a *csuvas* szóhoz hasonlóan neveznek.

A *csuvas* népnév vizsgálatakor meg kell említeni a csuvasok fővárosának a nevét: csuv. *Šupaškar*: Csuvas neve az or. *Čeboksary* névnek, vö.: *šupaš* or. *čuvaš* 'csuvas'. A keleti finn nyelvekben *kar* 'település, város'. Következésképp, *Šupaškar* 'a *šupaš*, *čuvaš* (nép) települése. Néhányan a *Šupaškar* nevet a csuv. *šupaška*, *šüpše*, mari *šovaška* 'kád, amelyet egész fából vájtak ki' + *kar* szavak összetételéből magyarázzák. (JEGOROV 1964)

Csebokszari 'város a Szovjetunióban a Volga jobb partján'. Az or. *Чебоксары* (többes szám) átvétele. A város szélén a Volgába torkolló és oroszul *Чебоксарка*-nak hívott folyó ócsuvas **Čabasar* (tulajdonképpen keszegféle halban bővelkedő folyó) nevéből keletkezett. Vö.: magy. *csabak* 'keszeg' és magy. *sár* főnév. (KISS 1980)

Jegorov a szócikkben utal arra, hogy a *šupaš* névnek rokona lehet a *suvar* és a *suvas*. A földrajzi névi kutatásaim szerint a csuv. *Šaval*, or. *Civil* folyónév is a szó családjába tartozik. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy az *-š*, *-r*, *-z*, *-l* olyan 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' jelentésű képző, amely végső soron *-t* fejleménye, vö.: *-š < -č < -t' < -ti*; *-r*, *-z*, *-l < -δ < -t*.

Bár a *csuvas* népnév a tat. *d'žywaš* 'nyugodt, szerény, békés' melléknév szócsaládjába tartozik ugyanúgy, mint a csuv. *šupaška* 'kád, amelyet egész fából vájtak ki', ezek a szavak mégsem szolgálhattak alapul a csuvas népnévnek. Ennek az a magyarázata, hogy mind a 'nyugodt, szerény, békés', mind a 'kád' jelentés a víz eredeti komplex tulajdonságának egy-egy része s a csuvas névnek az ilyen víznevek szolgáltak alapul. Ez esetben a víznévnek a víz medrére utaló részjelentés maradt fenn.

Ami a csuvasok fővárosának a nevét a csuv. *Šupaškar* és az or. *Čeboksary* megnevezést illeti, van köztük kapcsolat. Szerkezeti felépítésük: *Šupaš* (< *Šupa-*: relatív szótó < *Šu-*: abszolút szótó + *-pa* < *-pak*: 1. ld. 'fő, fej' 2. képző) + *-š*: vö.: csuv. *šyv* 'víz') + *kar* ← csuv. *kar* 'település, város, erőd', vö.:

udm. *kar*¹⁸⁰ 'fészek, erőd, ősi város'. Az or. *Čeboksary* (< *Čebok* + *sary*) utótagja ugyanaz, mint a *Sura* folyónév azzal a különbséggel, hogy a szóvégi *-y* vagy az *-a* fejleménye s ez esetben illabiális *-a*-val kell számolni, vagy pedig a szótő alakja *Sara* és az *-y* pedig birtokos személyjel. Ez utóbbi esetben a *Čeboksary* név 'Csebok folyója' jelentésben értelmezhető. Minthogy a csuv. *Šupaškar* előtagjának a relatív szótöve a *Šupa-* korábbi teljesebb alakban **Šupak* lehetett, a *Čebok* és a **Šupak* egymásnak alakváltozatai. Ez azt is jelenti, hogy a csuv. *Šupaš* 'Šupa, Šupak víz, meder', a *Čeboksary* pedig 'Čebok folyó' vagy 'Čebok folyója' jelentésű, azaz szinonímák. Elvileg fel kell tenni, hogy a szóvégi *-š*-ben nem az önálló szót, hanem a 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű képzőt kell látnunk. A *Čebok* és a *Šupak* alakváltozatai megvannak a földrajzi nevekben is, az eredeti közszói jelentése 'víz, vízfő, forrás' lehetett, vö.:

Savak viid f. GMA: mari *Savak viid* or. *Sabaka* Se., M-T., Kir.o., az or. Buj bal oldali mellékfolyója.

< mari *Savak* < *Sa*

+ *vak*

+ *viid* ←— mari *viit*, *viid* 'víz'.

or. *Sabaka* ←— nem or. *Sabaka* < *Sa*

+ *baka*.

Meg kell jegyezni, hogy a *sura* magyar megfelelője a *sár* szó, amelyet 'víz' jelentésben is értelmeznek.

Az or. *čuvaž*, csuv. *šupaš* népnév változatok felismerhetők a földrajzi nevekben, amelyek segítenek a csuvas népnév keletkezésének a helyhez kötésében.

Subač f. TSK.108.: or. *Subač*, az or. *Bol'saja Lopt'uga* jobb oldali mellékfolyója, az or. *Subačn'ur* mocsárból ered, az or. *Subačvad* tóból jön ki, hossza 36 km.

< or. *Subač* < or. *Suba*

+ *-č*: képző

or. *Bol'saja* ←— or. *bol'saja* 'nagy'

¹⁸⁰ Összetartozik vele a magy. *kert* szó *ker-* töve, a *Hortobágy* folyónév *Hor* első eleme stb.

+ *Lopt'uga* ←— nem or. *Lopt'uga* < *Lop*

+ *t'uga* ←— vö.: kam. *t'aya* 'folyó'

Subačn'ur ←— nem or. *Subačn'ur* < *Subač*

+ *n'ur* ←— ko. *n'ur* 'mocsár, posvány'

Subačvad ←— nem or. *Subačvad* < *Subač*

+ *vad* ^{→3/4} ko. *vad* 'erdei tó'

Subač f. TSK.108.: or. *Subač*, az or. Jovva¹⁸¹ bal oldali mellékfolyója, hossza 30 km.

< or. *Subač* < *Suba*

+ -č: képző

Subač f. TSK.108.: or. *Subač* ← *Subosa*, az or. Vaška bal oldali mellékfolyója.

< or. *Subač* < *Suba*

+ -č: képző

Subosa < *Subo*

+ *sa* ^{→3/4} vö.: tat. *su* 'víz'

Subač f. TSK.108.: or. *Subač* / *Subas'*, az or. Pyssa bal oldali mellékfolyója, hossza 50 km.

< or. *Subač* < *Suba*

+ -č: képző

Subas' < *Suba*

+ *s'*

¹⁸¹ *Jovva* < *Jov*: vö.: magy. *jó* 'folyó' + *va* ←— ko. *va* 'víz'. A folyónév előtagja a *Jov* a magy. *jó* előzményének (**jow*) a magyar *jó*-hoz képest egy másik irányú fejleménye: *jow* > 1. magy. *jou* > *jó*, 2. or. (nem or. eredetű) *jov*.

Oj Subač f. TSK.108.: or. *Oj Subač*, az or. *Subač* bal oldali mellékfolyója, hossza 10 km.

< or. *Oj* ←— vö.: ko. *oj* 'éjszaka'

+ *Subač* < *Suba*

+ -č: képző

Subač f. TSK.108.: or. *Subač*, az or. *Jertom* bal oldali mellékfolyója, hossza 32 km.

< or. *Subač* < *Suba*

+ -č: 1. képző 2. önálló szó 'víz' jelentésű

Ydžyd Subač f. TSK.108.: ko. *Ydžyd Subač* or. *Bol'soj Subač*, az or. *Jirva* jobb oldali mellékfolyója, hossza 61 km.

< ko. *Ydžyd* ←— ko. *ydžyd* 'nagy'

+ *Subač*

Poni Subač f. TSK.108.: ko. *Poni Subač* or. *Malyj Subač*, az or. *Jirva* jobb oldali mellékfolyója, hossza 38 km.

< ko. *Poni* ←— ko. *poni* 'kicsi, kis'

+ *Subač* < *Suba*

+ -č: képző

or. *Malyj* ←— or. *malyj* 'kicsi, kis'

+ *Subač*

Subač f. TSK.108.: or. *Subač* / *Subas'*, az or. *Pučkoma* jobb oldali mellékfolyója, hossza 24 km.

< or. *Subač* < *Suba*

+ -č: képző

Subas' < *Suba*

+ *s'*

Subač f. TSK.108.: or. *Subač* / *Subas'*, az or. Us bal oldali mellékfolyója, hossza 10 km.

< or. *Subač* < *Suba*

+ -č: képző

Zubač f. TSK.108.: or. *Zubač*, az or. Cema bal oldali mellékfolyója.

< or. *Zubač* < *Zuba*

+ -č: képző

Malyj Zubač f. TSK.108.: or. *Malyj Zubač*, az or. Krutaja bal oldali mellékfolyója.

< or. *Malyj* ← or. *malyj* 'kicsi, kis'

+ *Zubač* < *Zuba*

+ -č: képző

Xudoj Zubač f. TSK.108.: or. *Xudoj Zubač*, az or. Zubač bal oldali mellékfolyója.

< or. *Xudoj* ← or. *xudoj* 'sovány, keskeny'

+ *Zubač*¹⁸² < *Zuba*

+ -č: képző

Vyls Čubač f. TSK.108.: or. *Vyls Čubač*, az or. Lop' bal oldali mellékfolyója.

¹⁸² *Zubač* ld. magy. *Zubovics* (< *Zubovi* (< *Zu* + *bovi*) + -cs: képző) családnév.

< or. *Vyllys* ←— ko. *vylys* 'felső'

+ *Čubač* < *Čuba*

+ -č: képző

Ulys Čubač f. TSK.108.: or. *Ulys Čubač* , az or. Lop' bal oldali mellékfolyója. Hasonló nevek nyugatabbra a következő formákban: *Subač*, *Subas'*, *Zubač*, *Šuba*, *Šubači*, *Šubat'*.

< or. *Ulys* ←— vö.: ko. *vylys* 'felső'

+ *Čubač* < *Čuba*

+ -č: képző

Sepyč¹⁸³ f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Sepyč* or. *Sepyč* Krasn., Glaz., az or. *Čepca* bal oldali mellékfolyója.

< udm. *Sepyč* < *Sepy*

+ -č

Čupči¹⁸⁴ f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Čupči* / *Čupči šur* or. *Čepca* UASSR., Perm., Kir., az or. V'atka bal oldali mellékfolyója.

< udm. *Čupči* < *Čup*

+ -či

+ *šur* ←— udm. *šur* 'folyam, folyó, patak, csermely'

or. *Čepca* ←— nem or. *Čepca* < *Čep*

+ -ca

Számos név használatos szókezdő *t*-vel, amelynek fejleményei a fenti szókezdő mássalhangzók. Vö.:

¹⁸³ Vö.: magy. *Szepes*, *Sepsi* tulajdonnév.

¹⁸⁴ Megjegyezzük, hogy e neveknek rokona az or. *Csepca* folyónév és a magy. *Csupics* családnév is.

Töbys' f. TSK.111.: ko. *Töbys'* or. *Tobys' / Tobyš*, az or. Uxta jobb oldali mellékfolyója, hossza 106 km.

< ko. *Töbys'* < *Töby*

+ -s'

or. *Tobys' / Tobyš* ← nem or. *Töbys'*, *Töbyš*

Töbys' f. TSK.111.: ko. *Töbys'* or. *Tobys'*, az or. Iosser jobb oldali mellékfolyója.

< ko. *Töbys'* < *Töby*

+ -s'

or. *Tobys' / Tobyš* ← nem or. *Töbys'*, *Töbyš*

Tobyš f. TSK.111.: or. *Tobyš*, az or. Cyl'ma bal oldali mellékfolyója.

< or. *Tobyš* ← nem or. *Töbyš*

Tobyšn'ur m. TSK.111.: or. *Tobyšn'ur*, mocsár az or. *Tobyš* bal partján.

< or. *Tobyšn'ur* ← nem or. *Töbyšn'ur* < *Töbyš* + *n'ur* ← ko. *n'ur* 'mocsár'.

A *Čubač* forma első elemének (*Čuba*) az alakváltozatai használatosak számos víznévben, vö.:

Čov(ju) f. TSK.130.: or. *Čov(ju)* ← *Čev* ← *Čelva* ← *Čolva*, az or. Vyčegda bal oldali mellékfolyója.

< or. *Čov(ju)* < *Čov*

+ *ju* ← ko. *ju* 'folyó'

Čev: alakváltozata a *Čel*

Čel

+ *va* ← ko. *va* 'víz'

Čol ← vö.: csuv. *šál* 'forrás, dial. kút'

+ *va* ←— ko. *va* 'víz'

Čubva f. TSK.130.: ko. *Čubva* or. *Čub*, az or. Vym' jobb oldali mellékfolyója, hossza 127 km. < ko. *Čubva* < *Čub* ld. *Čev*

+ *va* ←— ko. *va* 'víz'

Jov f. TSK.131.: ko. *Jov* or. ***Jela* / *Jella***, az or. Vaška jobb oldali mellékfolyója, hossza 58 km. < ko. *Jov* ←— ld. magy. *jó* 'folyó'.

or. *Jela*

Jella < *Jel* ←— ld. ÓT. *jul* 'forrás', MK. *jul* 'forrás',

+ *-la*,

A *Čubač* első elemének (*Čuba*) *-b-*je, a *šupaš* első elemének (*šupa*) *-p-*je, a *csuvas* első elemének (*csuva*) *-v-*je valamint a *csuv. šal* 'forrás, dial. kút' ÓT. *jul* 'forrás', MK. *jul* 'forrás', azerb. nyugati dial. *čuljä* 'nyílt vízesés', mong. *ceel* 'forrás, forrásvíz, amely állandóan jön fel a földből' (JEGOROV 1964) *-l-*je és a víznévi *Čelva* ← *Čolva*, *Jella* első elemének (*Čel*, *Čol*, *Jel*) az *-l-*je közös eredetű, végső soron *-t* fejleményei. A *-b-*, *-v-*, *-p-*, *-l-* úgy függenek össze, hogy közös az előzményük, vö.: *-p-*: eredeti *t*-ből lett réshangúsodás, majd zárhangúsodás útján: *t*- > *ʒ*- > *φ*- > *p-*; *-b-*: zöngésedés, réshangúsodás, zárhangúsodás: *t*- > *δ*- > *w-* > *b-*; *-v-*: zöngésedés, réshangúsodás: *t*- > *δ*- > *w-* > *v-*; *-l-*: zöngésedés, réshangúsodás: *t*- > *δ*- > *l-*.

A *čuba*, *šupa* szerkezeti felépítését illetően meg kell említenünk olyan adatokat, amelyek nazálist (*-n-*, *-m-*) is tartalmaznak, vö.:

Čěmpěr h. Ašm.XV.282.: *csuv. Čěmpěr* or. *Ul'anovsk* ☐ *Simbirsk*, város neve, NAP:-, Ar.:-.

< *csuv. Čěmpěr* < *Čěm*

+ *pěr*

or. *Ul'anovsk* ☐ or. *Ul'anov*: személynév

+ *-sk-*: vonatkozó melléknév képző

Simbirsk ☐ nem or. *SimBir*

+ or. *-sk-*: vonatkozó melléknév képző

A csuvas *-mp-* és az orosz *-mb-* kapcsolat *-m-*je korábban *-n-* volt. A csuvas adatban (*Čěmpěr*) a félzöngésen ejtett *-p-* (B) hatására a korábbi *-n-* nazális *-m-*mé hasonult. Az or. (*Simbir*) zöngésnek vette át a félzöngés mássalhangzót s a hasonulás már az átadó nyelvben megtörténhetett. Vö.:

Čānpu Šyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čānpu Šyrmi* A.

< csuv. *Čānpu* < *Čān* ☐ vö.: ko. *sin* 'forrás'

+ *pu* ☐ vö.: csuv. *pü* 'fő, fej'

+ *Šyrmi* ☐ csuv. *Šyrma* 'árok, patak, szakadék'

+ *-i*: birtokos személyjel

Šěnpu Šyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šěnpu Šyrmi* M.

< csuv. *Šěnpu* < *Šěn* < *Šin* ☐ vö.: 1. ko. *sin* 'forrás' 2. csuv. *šěn* 'új'¹⁸⁵

+ *pu* ☐ vö.: csuv. *pü* 'fő, fej'

+ *Šyrmi* ☐ csuv. *Šyrma* 'árok, patak, szakadék'

+ *-i*: birtokos személyjel

A második elem (vö.: *Ču-* + *-b*, *Čo-* + *-l*, *Jo-* + *-v*, *Je-* + *-l*) a *-b*, *-l*, *-v* lehet önálló szó kezdő mássalhangzója s akkor 'víz' jelentésű szóval azonos, vagy képző s a jelentése 'valamivel ellátottság, valami mellett lévő, valamihez tartozó'. Eleink gondolkodása szerint eredetileg a képző olyan önálló szó volt, amelynek jelentése 'víz, folyadék', vö.: kam. *büü* 'víz', jeny.szam. *bī* 'víz', magy. *lé*, ko., udm. *vu* 'víz'. Ezekben az esetekben a második elemet mint önálló szót vagy képzőt csupán a kezdő mássalhangzója képviseli, a *b-*, *p-*, *v-*, *l-*.

Az előtag (*Čān*, *Šěn*) közszói jelentése 'forrás' lehet, az utótag (*pu*) pedig a magy. *fő*, *fej* szónak is rokona. Következésképp, a *Čānpu* jelentése 'forrásfő', az or. *Sibir* név *sibi-* eleme s a *čuba*, *šuba* is 'forrásfő' jelentésű lehet.

Etimológiailag a *Čuba-*, *šupa-* alakokkal közelebbről összetartozik a csuv. *šyv* 'víz'. Meg kell azonban jegyezni, hogy a *šyv* szóvégi *-v*-jének eredete az előzőekkel szemben *-k*, amelynek fejleményei a *-g* (< *-k*), *-v* (< *w* < *-γ* < *-k*), *-V* (< *w* < *-γ* < *-k*), *-O* (*-V* < *w* < *-γ* < *-k*). A *-k* eredetet a párhuzamos nyelvi adatok igazolják, vö.: csuv. *šyv* 'víz', ÓT. *sub*, KB., ujj., polovec *su*, MK. *suv*, alt. *su*, *sug*, Zamaxš., tuv., hak., sor, *sug*, üzb., kum., nog., türkm. *suv*, kirg. k.kalp., karacs. *suu*, ujj., azerb., oszm., tat., kazak *su*, bask. *hyu*, jak. *uu* < *suu* 'víz'. (JEGOROV 1964)

A *šupaš* családjába tartozó nevek, szavak szótöve tehát a csuv. *šyv* 'víz' és a csuv. *šāl* 'forrás, dial. kút' szóval illetőleg nyelvi megfelelőivel rokon, amelyhez az *-š*: 'valamivel ellátott' képző járult. A pontos etimológia megírásához azonban figyelemmel kell lenni a *šupaš* név és alakváltozatai relatív szótövének (*šupa-*) a nem szókezdő mássalhangzója (*-p-*) eredetének a megállapításánál. Amint fent

¹⁸⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy az új jelentés a keletkezéshez kötődik, tehát a forrás rokona lehet.

jeleztük, az egyik esetben ugyanis *-t*, a másik esetben pedig *-k* a végső mássalhangzó. (Vö.: CZEGLÉDI 2009)

A folyóknak a közszei jelentése attól függően, hogy a második elem önálló szó vagy képző-e, lehet 'forrás, víz' + 'víz, folyó' vagy 'vízhez, forráshoz tartozó, vízzel ellátott', azaz 'vizes'.

Asmarintól eltérően szerintünk a *csuvas* népnév hangtani fejlődési útvonala egészen más.

A szókezdő és a szóvégi mássalhangzó eredetileg *t*- volt: *t*- > 1. *t'*- > *č*- (vö.: *čuvaš*) > *š*- (vö.: *šupaš*) 2. *s*- (vö. *suas*), a szóbeljei *-v*-, *-b*-, *-p*- és *-0*- közvetlen előzménye *-w*- (bilabiális zöngés spiráns) volt, amely *-t*- > *-δ*- > *-w*- változás során keletkezett, tovább alakulva pedig 1. *-v*-, 2. *-b*- 3. *-V*- (vokális, azaz magánhangzó) > *-0*- (zéró) lett. A *-p*- előzménye szintén *-t*- eredetű hang: *-φ*- (frikatíva, bilabiális zöngétlen spiráns): > *-p*-. Megjegyezzük, hogy a *-p*- intervokális helyzetben félzöngés ejtésű, ezért ennek az átvett alakjaiban rendszerint *-b*-t ejtenek, különösen az oroszban.

A *csuvas* népnév a kutatásaink fényében a fenti folyók vidékén születhetett, az itt lakó nép, népcsoport e folyónevekről kaphatta a nevét. Erről a hagyományok és a források is tanúskodnak. (vö.: RODIONOV, V.G. 1984) Amennyiben olyan források kerülnének elő, amelyek a *csuvas* népnév előfordulását már jóval a XIV. század előtt is lehetővé teszik, úgy feltehető a személynévi eredet s ez esetben a népnévnek dinasztianév szolgált alapul. Nem kerülhető meg annak a tisztázása sem, lehet-e szó a *szuvar*, *szuvar* nevek esetében újabb népnévi változatról beszélni. A szó mindenesetre akár népnév, akár egyéb közsze, akár tulajdonnév, hangtanilag és szerkezetileg összetartozik a *csuvas* népnévvel s a vele rokonságban lévő fenti földrajzi nevekkel. A szóvégi *-z* és *-r* szintén *-t* eredetű, közvetlen előzményük a *-δ* (interdentális zöngés spiráns). A szerkezeti felépítésük: *suva*-: relatív szótó + *-z* / *-r*: 'valami mellett lévő, valamivel ellátott, valamihez tartozó' jelentésű képző.

Döntő jelentőségű, hogy a népnévi eredet tisztázásakor mindig figyelembe kell venni azt, hogy milyen szó szolgált alapul a népnévnek: dinasztianév vagy földrajzi név, esetleg valamilyen más szó. Figyelemre méltó az is, hogy a forrásokban a *suvar*, *suvar* nevek nem váltakoznak a fenti *csuvas* víznévi megfelelőivel, tehát nem azonosítják őket.

A csuvasok a fenti komi-zürjén területen lévő folyók vidékére vezetnek egyrészt a források szerint, másrészt a *csuvas* népnév és a víznevek azonossága illetőleg közös etimológiája alapján, harmadrészt azzal is, hogy egyfajta szóalkotás a zürjénekre és a csuvasokra különösen jellemző. Ami a névmásokat illeti, bizonyos pontokon a *csuvas* eltér a többi török névmástól, vö.: *csuv. ep* (< *e* + *p*), *epě* (< *e* + *pě*), *jep* (< *je* + *p*), *jepě* (< *je* + *pě*) 'én', *es* (< *e* + *-s*), *esě* (< *e* + *sě*) 'te'. Az első elem (*e*) mutató névmás, vö.: magy. *e* 'ím', han. *i*-: *it* (< *i* + *t*) 'ez', ko. *e*-: *etaja* (< *e* + *taja* ← ko. *tajö* 'ez'), *etaje* 'íme ez', *esijö* (< *e* + *sijö* ← ko. *sijö* 'az') 'íme az', lásd még: ud. *e*-, *i*-: *etše*, *itše* 'ilyen', mdE. *e*-: *ete* (< *e* + *te*) 'ez', *ese* (*e* + *se*) 'az'. Hozzáteesszük, a szláv nyelvek is átvették, vö.: or. *eto* (< *e* + *to*), *eta*, *etot* 'ez', *eti* (< *e* + *ti*) 'ezek', *etak* (< *e* + *tak*) 'ím így, imígyen' stb.

A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó földrajzi nevek a Kárpát-medencéből

Tekintettel arra, hogy a *csuvas* szó képzett¹⁸⁶ (vö.: *csuva*: relatív szótó + -s: képző), keressük az adatok között magának a képzett szónak a párhuzamait és a szótónek a párhuzamait. Miután az -š képzőnek vannak alakváltozatai, ezért azokat is figyelembe vesszük az adatok felsorolásánál.

Csabdi 'helység Fejér megyében'. Az alapjául szolgáló személynévhez ld. **Csap** szócikkét. (KISS 1980) < 1. *Csabd* (< *Csab-* + *-d*) + *-i*: melléknév képző 2. *Csab-* + *-di*.

Csapod 'helység Győr-Sopron megyében'. A magy. *Csap* személynév származéka. (KISS 1980) < *Csapo-* + *-d*: képző

Csapol ld. **Csabdi**.

Csávoly 'helység Bács-Kiskun megyében'. Ld. még *Nyírcsaholy*. (KISS 1980) Vö.: **Szajol**. < *Csávo-* + *-ly*: képző.

Csebény 'helység Baranya megyében'. Az alapjául szolgáló személynév etimológiája nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Csebé* -+ *-ny*: képző

Csépány ld. **Hodoscsépány** 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Vö.: *Csépány* személynév, amely etimológiailag azonos az *István* személynévvvel. (KISS 1980) < *Csépá-* + *-ny*: képző.

Csepel '1950-ben Budapesthez csatolt település'. Vitatott eredetű, vö.: magy. *cseplye*, *csepely* 'sarjadék erdő, bokros hely', puszta személynév, vö.: oszm. *çepel* 'szennyos, mocskos, zavaros, viharos, sötét színű', vö.: cseh *Csepel* személynév, macedon *Čepeli* helynév. Ld. *Csepel-sziget*, *Drávacsepely*, *Nagycsepely*. (KISS 1980) < *Csepe-* + *-l*: képző

Csepel-sziget 'a Duna nagy szigete Budapesttől délre'. A szigetet az északi csúcsán lévő településről nevezték el. (KISS 1980) < *Csepe-* + *-l* + *sziget*

Csepreg 'helység Vas megyében'. Talán a magy. cseperedik családjába tartozó. Vö.: magy. *csepereg* 'apró', ld. még olyan személynév, amely a csag. *cäpräg* 'üledék, seprő'. (KISS 1980) < *Csep-* + *-reg*

Csibrák 'helység Tolna megyében'. Vö.: *Csábrád* 'az Ung jobb oldali mellékvize'. *Csábrág* 'vár Hont megyében'. (KISS 1980) < *Csib-* + *-rák*

Csobád 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A magy. *Csaba* személynévnek *-d* képzős

¹⁸⁶ A képző pedig eleinte önálló szó volt.

változatából keletkezett. (KISS 1980) < *Csobá-* + *-d*

Csobaj 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A magy. *Csaba* személynév kicsinyítő-becéző funkciójú *-j* képzős származékából keletkezett. Vö.: *Békéscsaba*. (KISS 1980) < 1. *Csoba* + *-j?* 2. *Cso-* + *baj*

Csobánc '376 m. magas hegy a Balaton-felvidéken'. Talán a magy. *Csabán* személynév kicsinyítő-becéző funkciójú *-c* képzős származéka. Vö.: tör. *Čoban* 'pásztor'. (KISS 1980) < *Csobán-* + *-c*

Csopol ld. **Csabdi**.

Csóványos 'a Börzsöny legmagasabb pontja'. A magy. *csóvány* talán a csalán származéka. A hely onnan kapta a nevét, hogy a hegy tetején sok a csalán. (KISS 19820) < *Csóványo-* (< *Csóvá-* + *-nyo*) + *-s*

Sávoly 'helység Somogy megyében'. Vö.: *Saul* személynév, a falu egykori birtokosára utal. (KISS 1980) < *Sávo-* + *-ly*

Sebes-Körös 'a Körösök vízrendszerének északi tagja'. Vö.: Élesd. Az előtag a Bánffyhunyadtól nyugatra a Sebes-Körösbe torkolló, gyors folyású *Sebes* névvel azonos. *Sebuswar* 'erősség a Sebes-patak mellett, *Sebesvár*'. (KISS 1980) < *Sebes* (< *Sebe-* + *-s*) + *Körös*

Sepsibodok 'romániai helység Sepsiszentgyörgytől északkeletre'. A *Sepsi* előtag az egykori *Sepsi* székkal kapcsolatos. (KISS 1980) < *Sepsi* (< *Sep-* + *-si*) + *bodok*

Soponya 'helység Fejér megyében'. Bizonytalan eredetű. (KISS 1980) < *Sopo-* + *-nya*

Sopot 'tengeri fürdőhely Észak-Lengyelországban'. Vö.: le. *sopot* 'forrás', szln. *sopot* 'vízesés'. (KISS 1980) < *Sopo-* + *-t*

Söpte 'helység Vas megyében'. Talán puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: *Sebestyén* személynév. (KISS 1980) < *Söp-* + *-te*

Subotica ld. **Szabadka** 'jugoszláviai város a Bácskában'. Egy szláv **Svobodьka* helynév vö.: **svoboda* 'szabadság' átvétele. (KISS 1980) < *Subo-* + *tica*, *Szaba-* + *-dka*

Szabács 'Jugoszláviai város Szerbiában'. A szerb-horvát *Šabac* helynév átvétele. Ez utóbbinak az etimológiája bizonytalan. (KISS 1980) < *Szabá-* + *-cs*

Szabadbattyán 'helység Fejér megyében'. A megkülönböztető szerepű *Szabad-* előtag értelme 'nem falu, mezőváros'. (KISS 1980) < *Szabad* (< *Szaba-* + *-d*) + *battyán*

Szabadi 'község Somogy megyében'. Ld. *Balatonszabadi*. (KISS 1980) < 1. *Szaba* + *-di* 2. *Szabad* (< *Szaba-* + *-d*) + *-i*

Szabar ld. **Székelyszabar** 'helység Baranya megyében'. A *Szabar* helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynévhez vö.: le. *Sobor* személynév. Ez

etimológiailag összetartozik a 'segítség, szövetség' jelenésű óe.szl. *posobije* főnévvel. (KISS 1980) < *Szaba-* + *-r*

Szabás 'helység Somogy megyében'. A *szab* ige *-ás* képzős származékából keletkezett, bizonyára személynévi áttétellel. (KISS 1980) < *Szabá-* + *-s*

Szabolcs 'helység Szabolcs-Szatmár megyében a Tisza bal partján'. Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. A *Szabolcs* személynév eredete nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Szabol* (< *Szabo-* + *-l*) + *-cs*

Szápár 'helység Veszprém megyében'. Bizonytalan, esetleg szláv eredetű. (KISS 1980) < *Szápá-* + *-r*

Szaplonca 'romániai helység Máramaroszigettől nyugat-északnyugatra'. A falu a Tiszába torkolló *Szaplonca* patak mentén épült, és a patakról kapta a nevét. A pataknév szláv eredetű. (KISS 1980) < *Szap-* + *-lonca*

Szaporca 'helység Baranya megyében'. A település a Szaporca folyóról kapta a nevét. (KISS 1980) < *Szapo-* + *-rca*

Szeben ld. **Nagyszeben** 'romániai város Erdélyben'. A *Szeben* helységnév összetartozik annak a pataknak a nevével, amely mellett a város épült. A pataknévből az erdélyi szászban *Zibin* lett, ebből való a mai magy. *Cibin* és a rom. *Tibin*. Vö.: szláv **Svibinj*, *Sibinj*, **sviba* 'som'. (KISS 1980) < *Szebe-* + *-n*

Szebény 'helység Baranya megyében'. Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: magy. *Zebegnyő*, *Zebegény* helynév. (KISS 1980) < *Szebé-* + *-ny*

Szepesi-Magura 'hegység Szlovákiában'. A hegység középkori neve *Szemenye* volt. (KISS 1980) < *Szepesi* (< *Szepes-* + *-i*) + *Magura*

Szepesség 'történelmi terület Szlovákiában'. A *Szepes* helynév pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: magy. *szép* melléknév + *-ség* képző. (KISS 1980) < *Szepes* (< *Szepe-* + *-s*) + *-ség*

Szepezd ld. **Balatonszepezd** 'helység Veszprém megyében'. A *Szepezd* helynév valószínűleg a magy. *Szepes* (vö.: *szep* 'szép') személynévből keletkezett. (KISS 1980) < *Szepez-* (< *Szepe-* + *-z*) + *-d*

Szepesi 'szlovákiai helység Kassától délnyugatra'. A *Szepes* táj- illetőleg megyenév *-i* képzős származéka. A tatárjárás után ideköltöző német lakosság *szepesi* eredetére utal. (KISS 1980) < *Szeps-* (< *Szep-* + *-s*) + *-i*

Szevasztopol 'kikötőváros a Krímben'. Az ókorban gyakori a görögben, jelentése 'fenséges, császári város'. Ilyen nevű város a mai *Szuhumi* helyén is állott. (KISS 1980) < 1. *Szevasz* (< *Szeva-* + *-sz*) + *topol* 2. *Szevaszto-* (< *Szevasz-* + *-to*) + *pol* vö.: gör. *polis* 'város' 2. török *balyk* 'város'.

Szibéria 'A Szovjetunió ázsiai részének Oroszországhoz tartozó területe'. Az újkori lat. *Siberia* átvétele. Ennek forrása az or. *Sibir* úgy keletkezett, hogy az Irtisz vidékén 1200 körül alapított kánság fővárosának

a nevét átvitték a vidékre. A városnév mongol eredetű lehet, vö.: kalm. *šiwɾ* 'erdőség, bozótos láp, őserdő'. Ld. még a Mongolok Titkos Történetében *šibir* alakú személynév. (KISS 1980) < *Szibér-* (< *Szibér-*¹⁸⁷ < *Szi-* + *-bér*) + *-ia*

Szoboszló ld. **Hajdúszoboszló** 'város Hajdú-Bihar megyében'. A Szoboszló helynév egy Szoboszló nevű személynek vásártartási joggal rendelkező birtokára utal. A személynév szláv eredetű. (KISS 1980) < *Szobosz-* (< *Szobo-* + *-sz*) + *-ló*

Szobrác 'szlovákiai helység a Vihorlántól délre'. Szláv eredetű, vö. cseh Sebranice (többes szám) helynév. (KISS 1980) < *Szob-* + *-ránc*

Szovát ld. **Bágyoszovát** 'helység Győr-Sopron megyében'. Ld. Hajdúszovát. (KISS 1980) < *Szová-* + *-t*

Hajdúszovát 'helység Hajdú-Bihar megyében'. A *Szovát* helynév pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű. (KISS 1980) < *Hajdú* + *szovát* (< *szová-* + *-t*)

Szováta 'romániai gyógyfürdőhely a Székelyföldön'. Vö.: szláv eredetű magy. *Szovát* személynév + *-a* képző. (KISS 1980) < *Szová* + *-ta*

Zalaszabar 'helység Zala megyében'. Ld. **Székelyszabar**. (KISS 1980) < *Zala* + *szabar* (< *szaba* + *-r*), *Székely* + *szabar*.

Balatonszabadi 'helység Somogy megyében'. A *Szabadi* helynév a magy. *szabad* melléknév származéka, s arra utal, hogy a település lakosai mentességet kaptak bizonyos kötelezettségek, szolgáltatások alól. (KISS 1980) < *Balaton* + *szabadi* (*szaba-* + *-di*)

Vö. még:

Szibéria 'A Szovjetunió¹⁸⁸ ázsiai részének Oroszországhoz tartozó területe'. Az újkori lat. *Siberia* átvétele. Ennek forrása az or. *Sibir* úgy keletkezett, hogy az Irtisz vidékén 1200 körül alapított kánság fővárosának a nevét átvitték a vidékre. A városnév mongol eredetű lehet, vö.: kalm. *šiwɾ* 'erdőség, bozótos láp, őserdő'. Ld. még a Mongolok Titkos Történetében *šibir* alakú személynév. (KISS 1980) < *Szibér* (< *Szibér* < *Szi* + *bér*) + *-ia*

¹⁸⁷ Vö.: *Uljanovsk* város régi neve: or. *Simbirsk* ← nem or. *Simbir* (< *Sim* < *Sin* + *bir*) + or. *-sk*: vonatkozó melléknév képző, csuv. *Čěmpěr* (< *Čěm* < *Čim* ← vö.: ko. *sin* 'forrás') + *pěr*. A csuvas adat azért is fontos, mert a *Čěmpěr* relatív szótó a fent már tárgyalt *Čebok*, *Šupak* változatokkal tartozik össze etimológiailag.

¹⁸⁸ Ma már a volt Szovjetunió.

Szevasztopol 'kikötőváros a Krímben'. Az ókorban gyakori a görögben, jelentése 'fenséges, császári város'. Ilyen nevű város a mai *Szuhumi* helyén is állott. (KISS 1980) < 1. *Szevasz* (< *Szeva* + *-sz*) + *topol*
2. *Szevaszto* (< *Szevasz* + *-to*) + *pol* vö.: gör. *polis* 'város' 2. török *balyk* 'város'.

A fenti nevekben a relatív szótövek (*Csab-*, *Csapo-*, *Csávo-*, *Csebé-*, *Csépá-*, *Csepe-*, *Csep-*, *Csib-*, *Csobá-*, *Csobán-*, *Csóvá-*, *Sávo-*, *Sebe-*, *Sep-*, *Sopo-*, *Söp-*, *Subo-*, *Szaba-*, *Szabá-*, *Szaba-*, *Szabo-*, *Szápá-*, *Szap-*, *Szapo-*, *Szebe-*, *Szebé-*, *Szepe-*, *Szep-*, *Szeva-*, *Szibé-*, *Szobo-*, *Szob-*, *Szová-*) végső eredetüket tekintve összetartoznak, etimológiájuk gyökere közös.

Csak a relatív szótó (čVvV, čVbV, čVpV, šVvV, šVbV, šVpV, čVvV, sVbV, sVpV) a földrajzi nevekben:

A szótövet önállóan és szóösszetételben is bemutatjuk.

Csaba ld.

Csabacsúd 'helység Békés megyében'. *Csaba*: személynév + *csúd* '(emlősállat lábán) a boka és a pata, ill. csülök közötti rész'. (KISS 1980) < *Csaba* (< *Csa-* + *ba*) + *csúd*

Ld. még: **Békéscsaba**, **Piliscsaba**, **Rákoscsaba**, **Csabarákosa**.

Csabrendek 'helység Veszprém megyében'. *Csabrendek* két helységnek Csabnak és Rendeknek az egybeolvadásából keletkezett. A *Csab* helynév a magy. *Csab* személynévből alakult. (KISS 1980) < *Csab-* (< *Csa-* + *-b*) + *rendek*

Csap 'város a Szovjetunióban a Bodrogek felső végén'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Csa-* + *-p*

Csapi 'helység Zala megyében'. A magy. *Csap* személynévnek birtoklást kifejező *-i* képzős származéka. (KISS 1980) < *Csap-* (< *Csa-* + *-p*) + *-i*

Csapó utca 'Debrecen központjából északkelet felé vezető utca' Az utcában egykor gyapjúművesek, mégpedig szűr(posztó)csináló és – később – gubakészítő csapó-k laktak. (KISS 1980) < *Csapó* (< *Csa-* + *-pó*) + *utca*

Cséb ld. **Zalacséb** 'helység Zala megyében'. A *Cséb* helynév pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév eredete nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Csé-* + *-b*

Csép 'helység Komárom megyében'. Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Vö. *Csépán* 'István' személynév. (KISS 1980) < *Csé-* + *-p*

Csépa 'helység Szolnok megyében'. Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Vö. *Csépán* 'István' személynév. (KISS 1980) < *Csé-* + *-pa*

Csév ld. Csévharaszt 'helység Pest megyében'. Ld. *Piliscsév*. (KISS 1980) < *Csé* + *-v*

Piliscsév 'helység Komárom megyében'. A Csév helynév etimológiája nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Pilis* + *csév* (< *csé-* + *-v*)

Csévi szirtek ld. **Legény barlang** 'barlang a Keszthelyhez tartozó Klastrompuszta közelében'. A barlang a Pilis hegy *Csévi-szirtek*-nek hívott sziklacsoportjánál nyílik. A *Csévi-szirtek* szlovák neve *Chlapec* 'fiú, legény' értelmű. (KISS 1980) < *Csévi* (< *Csév-* + *-i*) + *szirtek*

Csévharaszt 'helység Pest megyében'. 1950-ben Nyáregyháza határának egy részéből *Pusztacsév* néven községet alakítottak, amelynek végleges nevét 1951-ben Csévharasztban állapították meg. (KISS 1980) < *Csév* (< *Csé-* + *-v*) + *haraszt*

Csipkerek 'helység Vas megyében'. Az előtaghoz (*Csip*) vö.: magy. *csipke* 'csipkebokor, vadrózsa'. (KISS 1980) < *Csip* (< *Csi-* + *-p*) + *kerek*

Békéscsaba 'Békés megye székhelye'. A *Csaba* helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. A személynév bizonyára török eredetű, vö.: csag. *čaba* 'ajándék'. (KISS 1980) < *Békés* + *csaba* (< *csa-* + *-ba*)

Csobánka 'helység Pest megyében'. Vö.: magy. *Csabán* személynév, *csobán* 'juhász', vö.: szeb.-hv. *čobánka* 'pásztornál, y pásztornő'. (KISS 1980) < *Cso-* + *-bánka*

Csopak 'helység Veszprém megyében'. Valószínűleg pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Cso-* + *-pak*

Sáp 'helység Hajdú-Bihar megyében'. Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: ném. *sáf* 'dézsa, sajtár'. (KISS 1980) < *Sá-* + *-p*

Sipek ld. **Nógrádsipek** 'helység Nógrád megyében'. A *Sipek* helynév szláv eredetű, vö.: szln. *Šipek*. Etimológiailag összetartozik a magy. *csipke* 'vadrózsa' főnév szláv előzményével. (KISS 1980) < *Si-* + *-pek*

Sipka-szoros 'a Balkán hegység átjárója Bulgáriában'. A hágót a tőle délkeletre lévő *Sípka* helységről nevezhették el, vö.: bolg. *sípka* 'vadrózsa, csipkebokor'. Etimológiailag azonos a szláv eredetű magy. *csipke* 'vadrózsa, csipkebokor'. (KISS 1980) < *Sipka* (< *Si-* + *-pka*) + *szoros*

Suba-lyuk 'barlang a Bükkben Cserépfalutól északra'. Vö.: *Suba Lyuka*-ként emlegetett cserépfalusi szegénylegény, akinek valódi neve *Szabó Lukács*, anyja neve pedig *Suba* Dorottya volt. (KISS 1980) <

Suba (< *Su-* + *-ba*) + *lyuk*

Szava 'helység Baranya megyében'. Bizonytalan eredetű. (KISS 1980) < *Sza-* + *-va*

Száva 'Belgrádnál a Dunába ömlő folyó'. Vö.: lat. *Savus*, illir *savas* 'folyó'. A magyarba szláv közvetítéssel kerülhetett. (KISS 1980) < *Szá-* + *-va*

Szépánya ld. *Rudabánya* 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Vö.: Széphalom. (KISS 1980) < *Szép* (< *Szé-* + *-p*) + *bánya*

Széphalom 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A korábban *Bányácská*-nak hívott helységet Kazinczy Ferenc nevezte el. (KISS 1980) < *Szép* (< *Szé-* + *-p*) + *halom*

Széplak ld. *Balatonszéplak* 'Siófokhoz tartozó üdülőtelep'. A fővényes Balaton-partjáról előbb Balatonlídónak hívták nyaraló helynek a neve. (KISS 1980) < *Szép* (< *Szé-* + *-p*) + *lak*

Szob 'helység Pest megyében'. Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: szláv *Subu*, cseh *Sobek*. (KISS 1980) < *Szo-* + *-b*

Szabófalva 'település Moldvában, Románfalva környékén'. (LELKES 1998) < *Szabó* (< *Sza-* + *-bó*) + *falva*

Csataszög 'Nagykörűhöz tartozó település'. Az egykori *Csata-ér* kanyarulatában lévő szögletre, zugra utal. (KISS 1980) < *Csata* (< *Csa-* + *-ta*) + *szög*

Sáta 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Sá-* + *-ta*

A relatív szótó eredetileg összetett szó volt, a víznévi eredet esetében a jelentése 'forrás' + 'fő' lehetett. Végző fokon valamennyinek a jelentése része az eredeti komplex jelentéstartalomnak, hiszen a forrás nemcsak a kezdete a folyónak, hanem lehet szép, gyors, stb.

A csuvas népnév szócsaládjába tartozó magyar személynevek

Családnévi párhuzamok az –s képzőnek alakváltozataival együtt:

Csabányi csn. ← *Csabány* helynév Pest megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csabány* (< *Csabá-* + *-ny*) + *-i*

- Csapodi** csn. ← *Csapod* helynév Sopron megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csapod* (< *Csapo-* + *-d*) + *-i*
- Csapos** csn. ← 1. *Csapos* világi személynév 2. *Csap* személynév + *-s* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csapo-* + *-s*
- Csávás** csn. ← *csávás* 'csávázó (bőrt kikészítő) mesterember (tímár, szűcs, varga)'. (KÁZMÉR 1993) < *Csává-* + *-s*
- Csávási** csn. ← *Csávás* helynév Küküllő megye, Marosszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csávás-* (< *Csává-* + *-s*) + *-i*
- Cseber** csn. ← *cseber, csöbör, csobor* 'dézsa, favödör, régi folyadékmérték', vö. csebercsináló foglalkozásnév. . (KÁZMÉR 1993) < *Csebe-* + *-r*
- Csépán** csn. ← *Csépán, Csépány, Csepán, Csipán, Csipány Csippán* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csépá-* + *-n*
- Csépányi** csn. ← *Csépány* helynév Borsod megye, *Csépán* helynév Baranya megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csépány-* (< *Csépá-* + *-ny*) + *-i*
- Csepel** csn. ← *Csepel* helynév. Puszta képző nélküli helynév válhatott családnévvé. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe-* + *-l*
- Csepli** csn. ← *Csepel* helynév Pest, Veszprém megye, *Csepely* helynév Baranya, Somogy, Ung megye, *Csepel* sziget + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepel-* (< *Csepe-* + *-l*) + *i*
- Csepeni** csn. ← *Csepen* helynév Hont megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepen* (< *Csepe-* + *-n*) + *-i*
- Csepenyi** csn. ← *Csöpöny* < *Csepeny* helynév Pozsony megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepeny-* (< *Csepe-* + *-ny*) + *-i*
- Cseperke** csn. ← *cseperke, csöpörke* 'csiperke', egy fajta gomba. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe-* + *-rke*
- Csepes, Csépes** csn. ← *Csépes, Csepes, Csipes, Csépös* becézőnév, ld. *Csépán, Csipán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe-* + *-s*
- Csepesi** csn. ← *Csepe* helynév Ugocsa megye + *-si* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepes-* (< *Csepe-* + *-s*) + *-i*
- Cseple** csn. ← *cseple* 'apró, csenevész'. (KÁZMÉR 1993) < *Csep-* + *-le*
- Cseplesz** csn. ← *cseplesz* 'sovány, csenevész'. (KÁZMÉR 1993) < *Cseple-* (< *Csep-* + *-le*) + *-sz*

- Cséplő** csn. ← *cséplő, csíplő* 'cséppel dolgozó munkás'. (KÁZMÉR 1993) < *Csép-* + *-lő*
- Csepreg** csn. ← *Csepreg* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csep-* + *-reg*
- Csepregi** csn. ← *Csepreg* helynév Sopron megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepreg-* (< *Csep-* + *-reg*) + *-i*
- Csepűs** csn. ← *csepűs, csüpűs, csöpös, csöppös* vö.: *csepű* 'kóc, szösz'. (KÁZMÉR 1993) < *Csepű-* + *-s*
- Csibor** csn. ← *Csibor* világi személynév, vö.: *csibor* bogárnév. (KÁZMÉR 1993) < *Csibo* + *-r*
- Csipás** csn. ← *csipa* 'a szem sárgás váladéka'. (KÁZMÉR 1993) < *Csipá* + *-s*
- Csipcsi** csn. ← *Csipcs, Csepcs* helynév Bodrog megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csipcs* (< *Csip* + *-cs*) + *-i*
- Csipelyűs** csn. ← Vö.: *csipely* 'csípő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csipelyű* (< *Csipe-* + *-lyű*) + *-s*
- Csiper** csn. ← *Csiper* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csipe-* + *-r*
- Csipkés** csn. ← *csipkés* 'csipkekötő/verő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csipké-* + *-s*
- Csobádi** csn. ← *Csobád* helynév Abaúj megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csobád-* (< *Csobá-* + *-d*) + *-i*
- Csobágyi** ld. **Csobádi** csn.
- Csobán** csn. ← *csobán, csobány* 'juhász'. (KÁZMÉR 1993) < *Csobá-* (< *Cso-* + *-bá*) + *-n*
- Csobánci** csn. ← *Csobánc* helynév Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csobánc-* (< *Csobá-* + *-nc*) + *-i*
- Csobános** csn. ← *csobános* vö.: *csobánt* ('kis hordócska, ill. ivóedény') készítő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csobáno-* (< *Csobá-* + *-no*) + *-s*
- Csobolya** ld. **Csobolyó** csn. ← *csobolya, csobolyó* 'kis hordócska, ivóedény'. (KÁZMÉR 1993) < *Csobo-* + *-lya*
- Csobor** ld. **Cseber** csn.
- Csobot** csn. ← *Csobot* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csobo-* + *-t*
- Csóvány** ld. **Csalán** csn.
- Csobod** csn. ← *Csobod* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csobo-* + *-d*

Csőbörcsöki csn. ← Csőbörcsök helynév Besszarábia + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csőbörcsök (< Csőbör- < Csöbö -+ -r + -csök) + -i

Csupics csn. nincs meg Kázmérnál. Rokon az or. *Csepca* folyó nevével.

Csupor csn. ← csupor 'kisebb edény, bögre'. (KÁZMÉR 1993) < Csupo- + -r

Csuporka csn. ← csuporka 'fazekacska, csupor'. (KÁZMÉR 1993) < Csupo- + -rka

Sabáci ld. **Szabácsi** csn.

Savanyó ld. **Savanyú** csn. ← savanyó, savanyú 'kedvetlen, fanyar, kellemetlen, barátságtalan'. (KÁZMÉR 1993) < Sava- + -nyó

Sávolyi csn. ← Sávoly helynév Nógrád, Somogy, Veszprém megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Sávoly- (< Sávo + -ly) + -i

Sávós csn. ← 1. sávós 'kockamintás' 2. savós ld. savó 'aludttejből kiváló savanyú ízű folyadék' + -s: képző. (KÁZMÉR 1993) < Sávo- + -s

Sebes csn. ← 1. Sebes becézőnév ld. Sebestyén személynév 2. sebes 'gyors' 3. sebes 'sebekkel borított, sebhelyes'. (KÁZMÉR 1993) < Sebe- + -s

Sebesi csn. ← Sebes helynév Arad, Baranya, Bihar, Doboka, fogaras, Kolozs, Sáros, Sopron, Szeben, Temes megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Sebes- (< Sebe- + -s) + -i

Sebestyén csn. ← Sebestény, Sebestyény, Seböstyén, Sebestén, Sebestény, Sebestín, Sebestíny, Sebestyán egyházi személynév. (KÁZMÉR 1993) < Sebes- (< Seb-e + -s) + -tyén

Seprő csn. ← seprő, a seper 'seprűvel tisztít' -ő képzős származéka. (KÁZMÉR 1993) < Sep- + -rő

Sepsei csn. ← Sepse helynév Baranya megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Sepse (< Sep- + -se) + -i

Sepsi csn. ← 1. sepsi 'sepsi széki' (Sepsi-szék Háromszék egyik része) 2. Sepsi helynév Abaúj megye. (KÁZMÉR 1993) < Sep- + -si

Sípos csn. ← sípos 'valamilyen fúvóhangszeren játszó zenész'. (KÁZMÉR 1993) < Sipo- + -s

Sipőc csn. ← sipőc, sipőlc 'poroszló'. (KÁZMÉR 1993) < Sipő- + -c

Sívós csn. ← sívós, sívós 'ordító, bömbölő, üvöltő'. (KÁZMÉR 1993) < Sívó- + -s

Sobri csn. ← Sobor helynév Sopron megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Sobr- (< Sob- + -r) + -i

Sopornyai csn. ← *Sopornya* helynév Nyitra megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sopornya* (< *Sopor-* < *Sopo-* + *-r* + *-nya*) + *-i*

Sovány csn. ← *sovány* 'vékopny, ösztövér'. (KÁZMÉR 1993) < *Sová-* + *-ny*

Söptei csn. ← *Söpte* < *Septe* helynév Vas megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Söpte-* (< *Söp-* + *-te*) + *-i*

Söveges ld. **Süveges** csn. ← *süveges, söveges* 'kalapgyártó'. (KÁZMÉR 1993) < *Sövege-* + *-s*

Sövényfalvi csn. ← *Sövényfalva* helynév Küküllő megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sövényfalva* (< *Sövény-* < *Sövé-* + *-ny* + *falva*) + *-i*

Süvöltős csn. ← *süvöltős*, a *süvöltő* 'nádból vagy csontból készült síp' + *-s* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Süvöltő-* (< *Süvöl-* < *Süvö-* + *-l* + *-tő*) + *-s*

Szabácsi csn. ← *Szabács, Szabác* város Szerbiában' + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabács* (< *Szabá-* + *-cs*) + *-i*

Szabad csn. ← *szabad* 'szabados'. (KÁZMÉR 1993) < *Szaba* - + *-d*

Szabadi cs. ← *Szabad* helynév Marosszék + *-i*: melléknév képző, *Szabadi* helynév Győr, Somogy, Veszprém megye. (KÁZMÉR 1993) < *Szabad* (< *Szaba-* + *-d*) + *-i*

Szabadkai csn. ← *Szabatka* helynév Bács, Békés, Gömör megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabadka-* (< 1. *Sza-* + *-badka* 2. *Szaba-* + *-dka*) + *-i*

Szabari csn. ← *Szabar* helynév Baranya, Vas, Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabar-* (< *Szaba-* + *-r*) + *-i*

Szabás csn. ← *Szabás* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szabá-* + *-s*

Szabássi csn. ← *Szabás* helynév Baranya, Somogy megye + *-si* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabás-* (< *Szabá-* + *-s*) + *-i*

Szabédi csn. ← *Szabéd* helynév Marosszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabéd* (< *Szabé-* + *-d*) + *-i*

Szablyás csn. ← *szablyás* 'szablával felszerelt katona vagy. vagy szabályt készítő mesterember'. (KÁZMÉR 1993) < *Szablyá-* (< *Szab-* + *-lyá*) + *-s*

Szapolyai csn. ld. **Zápolyai** csn.

Szapora csn. ← *szapora* < *szopora* 'gyors mozgású vagy beszédű'. (KÁZMÉR 1993) < *Szapo-* + *-ra*

Szapus csn. ← *szapus* 'szaput készítő mesterember'. (KÁZMÉR 1993) < *Szapu-* + *-s*

Szebeni csn. ← *Szeben*¹⁸⁹ helynév Sáros megye, *Szeben-szék*, *Szebenye* helynév Abaúj megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szeben-* (< *Szebe-* + *-n*) + *-i*

Szebényi csn. ← *Szebény* helynév Baranya megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szebény-* (< *Szebé-* + *-ny*) + *-i*

Szepes csn. ← 1. *Szepes* világi személynév 2. *Szepes* helynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szepe* + *-s*

Szepesi csn. ← *Szepes* 'Szepeesség, Sepes megye' + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szepes-* (< *Szepe-* + *-s*) + *-i*

Szipoly csn. ← *szipoly* 'moly' (KÁZMÉR 1993) < *Szipo-* + *-ly*

Szívós csn. ← *szívós* 'sokat kibíró, kitartó'. (KÁZMÉR 1993) < *Szívó-* + *-s*

Szobor csn. ← *szobor* vö.: *szobrász*. (KÁZMÉR 1993) < *Szobo-* + *-r*

Szoboszlai csn. ← *Szoboszló* helynév Hajdúság + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szoboszla-* (< *Szobosz-* < *Szobo-* + *-sz* + *-la*) + *-i*

Szopori csn. ← *Szopor* helynév Bács megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szopor-* (< *Szopo-* + *-r*) + *-i*

Szovajki csn. ← *Szovajk* helynév Vas megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szova-* + *-jki*

Szovárd csn. ← *Szovárd* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szovár-* (< *Szová-* + *-r*) + *-d*

Szovárdfi csn. ← *Szovárd* világi személynév + *fi* 'fiú'. (KÁZMÉR 1993) < *Szovárd-* (< *Szovár-* + *-d*) + *fi*

Szovárdi csn. ← *Szovárd* világi személynév + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szovárd-* (< *Szovár-* + *-d*) + *-i*

Szováti csn. ← *Szovát* helynév Kolozs, Sopron, Szabolcs megye, *Szováta* helynév + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szovát-* (< *Szová-* + *-t*) + *-i*

Szövérdfi csn. ← *Szövérd* világi személynév + *fi* 'fiú'. (KÁZMÉR 1993) < *Szövérd* (< *Szövé-* + *-d*) + *fi*

Szövérdi csn. ← *Szövérd* helynév Marosszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szövérd-* (< *Szövé-* < *Szövé-* + *-r* + *-d*) + *-i*

¹⁸⁹ Külön vizsgálat derítheti ki azt, hogy a szó szerkezeti felépítése *Szebe-* + *-n* vagy *Sze-* + *ben*.

A fenti személynevek több okból is kapcsolódnak a földrajzi nevekhez. Egyrészt azért, mert alapul szolgálhatott nekik földrajzi név, másrészt, mert a személyt ugyanúgy teremtménynek fogták fel, mint a vizet, a folyót, így megkapta ugyanazt az elnevezést. Minden egyes név esetében külön kell vizsgálatot végezni ahhoz, hogy pontosan megállapítsuk, milyen szó szolgált neki alapul.

Csak a relatív szótó (čVvV, čVbV, čVpV, šVvV, šVbV, šVpV, čVvV, sVbV, sVpV) a személynevekben:

Csab csn. ← apanév. (KÁZMÉR 1993) < *Csa-* + *-b*

Csaba csn. ← 1. apanév, 2. *Csaba* helynév Békés, Borsod, Közép-Szolnok, Pest, Somogy megye. (KÁZMÉR 1993) < *Csa-* + *-ba*

Csabafi csn. ← világi személynév + *fi* 'fia'. (KÁZMÉR 1993) < *Csaba* (< *Csa-* + *-ba*) + *fi*

Csabi ld. *Csábi* csn. ← *Csáb* helynév Hont megye, *Csab* helynév Nyitra, Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csab-* (< *Csa-* + *-b*) + *-i*, *Csáb-* (< *Csá-* + *-b*) + *-i*

Csabó csn. ← *Csabó*, *Csab*, *Csobó* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csa-* + *-bó*

Csap csn. ← világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csa-* + *-p*

Csapa csn. ← világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csa-* + *-pa*

Csapai csn. ← *Csapó* helynév Küküllő, Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csapa-* (< *Csa-* + *-pa*) + *-i*

Csapi csn. ← *Csap* helynév Ung megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csap-* (< *Csa-* + *-p*) + *-i*

Csapó csn. ← *csapó* 'gyapjúműves, szűrposztócsináló, posztófestő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csa-* + *-pó*

Csáva csn. ← *csáva* 'bőr kikészítő lúgos lé'. (KÁZMÉR 1993) < *Csá-* + *-va*

Csávai csn. ← *Csáva* helynév Sopron megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csáva-* (< *Csá-* + *-va*) + *-i*

Csebe csn. ← világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Cse-* + *-be*

Csebei csn. ← *Csebe* (ma *Csébény*) helynév Baranya megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csebe-* (< *Cse-* + *-be*) + *-i*

- Csebi** csn. ← *Cseb* helynév Abaúj, hunyad, Zemplén megye, *Cséb* helynév Bács, Zala megye, *Csöb* helynév Udvarhelyszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Cseb-* (< *Cse-* + *-b*) + *-i*
- Csép** csn. ← *Csép*, *Csíp* személynév ld. *Csépán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csé-* + *-p*
- Csépa** csn. ← *Csépa*, *Csipa* becézőnév ld. *Csépán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csé-* + *-pa*
- Csépai** csn. ← *Csépa* helynév Heves megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csépa-* (< *Csé-* + *-pa*) + *-i*
- Csepe** ld. **Csépe** csn. ← *Csépe*, *Csepe*, *Csipe* becézőnév ld. *Csépán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Cse-* + *-pe*, *Csé-* + *-pe*, *Csi-* + *-pe*
- Csepefalvi** csn. ← *Csepefalva* helynév Ugocsa megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepefalva-* (< *Csepe* + *falva*) + *-i*
- Csepegő** csn. (KÁZMÉR 1993) < *Cse* + *-pegő*
- Csepegői** csn. ← *Csepegő* helynév Kolozs megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepegő-* (< *Cse-* + *-pegő*) + *-i*
- Csepei** csn. ← *Csepe* helynév Ugocsa megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe-* (< *Cse-* + *-pe*) + *-i*
- Csépfi** csn. ← *Csép* becézőnév ld. *Csépán* + *fi* 'fiú'. (KÁZMÉR 1993) < *Csép-* (< *Csé-* + *-p*) + *fi*
- Csepi** csn. ← *Csep* helynév Komárom megye, *Csép* helynév Pest, Veszprém megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csep-* (< *Cse-* + *-p*) + *-i*
- Csépke** csn. ← *Csepke* becézőnév ld. *Csépán* 'István' személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csé* + *-pke*
- Csepő** ld. **Csépő** csn. ← *Csepő*, *Csepő*, *Csípő* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Csé-* + *-pő*, *Cse-* + *-pő*, *Csí-* + *-pő*
- Csepők** csn. ← *Csepők* becézőnév ld. *Csépán* 'István'. (KÁZMÉR 1993) < *Cse-* + *-pők*
- Csepű** csn. ← *csepű* 'kóc, szösz'. (KÁZMÉR 1993) < *Cse-* + *-pű*
- Csév** csn. ← 1. *csév*, *cső*, *csű* 'cséve' 2. *Csév* helynév Esztergom, Pest megye. (KÁZMÉR 1993) < *Csé-* + *-v*
- Csévi** csn. ← *Csév* helynév Esztergom, Pest megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csév-* (< *Csé-* + *-v*) + *-i*
- Csiba** csn. ← 1. *Csiba* világi személynév 2. *Csaba* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csi-* + *-ba*

Csibai csn. ← *Csiba* helynév Marosszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csiba-* (< *Csi-* + *-ba*) + *-i*

Csibi csn. ← *Csiba* helynév Marosszék, *Csib* helynév Hunyad megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csib-*, *Csiba-* (< *Csi-* + *-b*, *Csi-* + *-ba*) + *-i*

Csipke csn. ← 1. *csipke* 'cakkos ruhaszegély, ruhadísz' 2. *Csépán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csi-* + *-pke*

Csob ld. **Csab** csn.

Csoba ld. **Csaba** csn.

Csobai csn. ← *Csobaj* helynév Szabolcs megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csoba-* (< *Cso-* + *-ba*) + *-i*

Csobak csn. ← *Csobak* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Cso* + *-bak*

Csobánkai csn. ← *Csobánka* helynév Belső-Szolnok, Gömör, Pest megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csobánka* (< 1. *Cso* + *-bánka* 2. < *Csobá* + *-nka*) + *-i*

Csobi csn. ← helynév Veszprém megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csob* (< *Cso* + *-b*) + *-i*

Csobó ld. **Csabó** csn.

Csobok csn. ← *Csobok*, *Csobók* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Cso-* + *-bok*

Csobokai csn. ← *Csoboka* helynév Baranya megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csoboka-* (< *Cso-* + *-boka*) + *-i*

Csopai csn. ← *Csopa* helynév Küüküllő megye, ld. *Csapó* + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csopa-* (< *Cso-* + *-pa*) + *-i*

Csopaki csn. ← *Csopak* helynév Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csopak* (< *Cso-* + *-pak*) + *-i*

Csovai ld. **Csuhai** csn.

Csőb csn. ← 1. *Csőb* világi személynév 2. *Csőb* helynév Udvarhelyszék. (KÁZMÉR 1993) < *Cső-* + *-b*

Csupi csn. ← *Csup* helynév Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csup-* (< *Csu-* + *-p*) + *-i*

Sápi csn. ← *Sáp* helynév Abaúj, Borsod, Esztergom, Heves, Nógrád, Pest, Pozsony, Szabolcs megye +

-i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sáp-* (< *Sá-* + *-p*) + *-i*

Sapka csn. ← *sapka, sipka* 'egy fajta fejfedő'. (KÁZMÉR 1993) < *Sa-* + *-pka*

Sebe csn. ← *Sebe, Zsebe* becézőnév ld. *Sebestyén* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Se-* + *-be*

Sebi csn. ← *Sebi* becézőnév ld. *Sebestyén*. (KÁZMÉR 1993) < *Seb-* (< *Se-* + *-b*) + *-i*

Sebő csn. ← *Sebő, Zsebő* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Se-* + *-bő*

Sebők csn. ← *Sebők, Zsebők* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Se-* + *-bők*

Sipeki csn. ← *Sipek* helynév Hont, Nógrád megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sipek-* (< *Si-* + *-pek*) + *-i*

Sívó csn. ld. *Sívó* csn. ← *sívó, sívó* 'ordító, bömbölő, üvöltő'. (KÁZMÉR 1993) < *Si-* + *-vó*, *Sí-* + *-vó*

Sóvai csn. ← *Sóvé* helynév Bács megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sóva-* (< *Só-* + *-va*) + *-i*

Suba csn. ← *suba* 'bunda' (KÁZMÉR 1993) < *Su-* + *-ba*

Süveg csn. ← *süveg* 'különböző (férfi) fejfedők megnevezése. (KÁZMÉR 1993) < *Sü-* + *-veg*

Szabó csn. ← 1. *szabó* mesterségnév, 'varró' 2. *Szabó* 'adót, bírságot, büntetést, törvényt vámot stb. szabó'. (KÁZMÉR 1993) < *Sza-* + *-bó*

Szabófalvi csn. ← *Szabófalva* helynév Moldva + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabófalva* (< *Szabó-* + *falva*) + *-i*

Szapi csn. ← *Szap* helynév Győr megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szap-* (< *Sza-* + *-p*) + *-i*

Szapu csn. ← *szapu* 'szemes termények mérésére való edény'. (KÁZMÉR 1993) < *Sza-* + *-pu*

Száva csn. ← *Száva* egyházi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szá-* + *-va*

Szávai csn. ← *Száva, Szava* helynév Baranya, Doboka, Győr megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Száva-* (< *Szá-* + *-va*) + *-i*

Szép csn. ← *szép, szíp* 'csinos, délceg'. (KÁZMÉR 1993) < *Szé-* + *-p*

Szépe csn. ← *Szépe, Szípe* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szé-* + *-pe*

Szepegő csn. ← *szepegő* 'síró'. (KÁZMÉR 1993) < *Sze-* + *-pegő*

Szépvízi csn. ← *Szépvíz* helynév Csíkszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szépvíz-* (< *Szép*

+ víz) + -i

Szívó csn. ←— *szívó* 'hangosan) belehel, orrán át beszippant'. (KÁZMÉR 1993) < *Szí-* + -*vó*

Szobi csn. ←— *Szob* helynév Hont, Somogy megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szob-* + -*i*

Szoboki csn. ←— *Szobok* ld. Szobokpuszta helynév Hont megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szobok-* (< *Szo-* + -*bok*) + -*i*

Szopa csn. ←— *Szopa* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szo-* + -*pa*

Szopó csn. ←— *Szopó* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szo-* + -*pó*

Szövő csn. ←— *szövő* 'takács'. (KÁZMÉR 1993) < *Sző-* + -*vő*

A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó alakváltozatok szép számmal fordulnak elő a Kárpát-medence földrajzi neveiben és családneveiben. A földrajzi neveknek alapul szolgálhatott személynév, egy másik földrajzi név és közszó. A családnevekben felismerhetők a világi és egyházi személynévek, de elsődlegesen egyalakú személynévek szolgáltak alapul, továbbá helynevek és közszók.

A relatív szótó képzett formában, önállóan, más szóval való összetételben egyaránt alapul szolgált a földrajzi neveknek és a családneveknek.

A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó közszók

Közszoói párhuzamok az -s képzőnek alakváltozataival együtt:

csábul 'kábulatba esik, esztét veszti, hajlik a csábításra', *csába* 'bamba, félkegyelmű'. Hangfestő eredetű szócsalád. (TESz) < *csábu-* (< *csá-* + -*bu*) + -*l*

csabukkol 'kószál'. Hangfestő eredetű. (TESz) < *csabukko-* (< *csa-* + -*bukko*) + -*l*

csapadék 'üledék, a levegő páratartalmának becsapódása, maradék'. Nyelvújítási származékszó a *csap* igéből. (TESz) < *csapa-* + -*dék*

csapágy 'tengelyek, forgócsapok ágyazására szolgáló, elfordulásukat lehetővé tevő elem'. Összetett szó. (TESz) < *csap* (< *csa-* + -*p*) + *ágy*

csapat 'csoport, katonai egység, legelő, mennyiség'. Származékszó a *csap* igéből -*at* képzővel. (TESz) < *csapa-* (< *csa-* + -*pa*) + -*t*

csapda 'állatfogó eszköz, verem, kelepce, csapóajtó'. Származékszó, alakulásmódja azonban nincs egyértelműen tisztázva. (TESz) < csap- (< csa- + -p) + -da

csapdi 'kötekedő, könnyelmű, csapodár, állhatatlan, csintalan, csélcsap ember'. Származékszó, de alakulásmódja nincs teljesen tisztázva. (TESz) < csap- (< csa- + -p) + -di

csápol 'csapkod'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < csápo- (< csá- + -po) + -l

csappan 'csattanással előretör, nekiütközik valaminek, valahova kószál, soványodik, csökken'. Származékszó, a *csap* igéből keletkezett. (TESz) < csappa- (< csa- + -ppa) + -n

csapzott Származékszó, vö.: **csapzik** '(össze)fonódik, (össze)kuszálódik'. (TESz) < csapzott- (< csap- + -zot) + -t

csavar 'fordít, csóvál, lop'. Vitatott eredetű. Vö.: Kāšy. čävür-, csag. čavur-, oszm. çevir-, kar. čuvur-, csuv. šavār- 'fordít, forgat, csavar'. (TESz) < csava- (< csa- + -va) + -r

csór 'lop, szerez, kaparint'. Cigány eredetű. (TESz) < csó- + -r

ld. **csűr-csavar** .

csavarog 'kószál, kertel, tekervényes, kanyargó utat ír le, értelméből kiforgat, tévelyeg, csavarodik'. Származékszó, a *csavar* igéből alakult –g gyakorító képzővel. (TESz) < csava- (< csa- + -va) + -rog

cseber, csöbör, csübör 'régii folyadékmérték, nagyobb favödör'. Déli vagy nyugati szláv eredetű, vö.: bolg. čebur, čebur, 'favödör, dézsa', szb.-hv. čábar 'ua.' stb. (TESz) < csebe- (< cse- + -be) + -r, csöbö- (< csö- + -bö) + -r, csübö- (< csü- + -bö) + -r

cseperedik 'serdül, felnövekszik, keletkezik'. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *csepe cseplye, cseplesz* és *csepöte* szavakban is. (TESz) < csepere- (< csepe- < cse- + -pe- + -re) + -dik

csepesz 'főkötő, a beleket kötényszerűen borító recés hashártya, a disznó nagyobbik gömböce, töpörtyű, nyakleves'. Szláv eredetű, vö.: szb.-hv. čěpac 'főkötő', stb. (TESz) < csepe- (< cse- + -pe) + -sz

cseplesz 'hitvány, csenevész, bokros, bozotos erdő, apró, csenevész bokor, sarjadzás (fűé, erdőé), vékony ág-bog, egy fajta tarack'. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *csepe, cseperedik, csepöte* szavakban. (TESz) < cseple- (< csepe- + -le) + -sz

cseplye 'sarjadék erdő, bokros, cserjés hely, egy fajta fű'. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *csepe, cseperedik, csepöte* szavakban. (TESz) < csep- + -lye

csepöte 'növényi hajtás, bokor, bokros, cserjés hely'. Származékszó, ismeretlen eredetű szava megvan a *csepe, cseplye, cseplesz, cseperedik* szavakban. (TESz) < csepő- (< cse- + -pő) + -te

csiperke 'egy fajta gomba, sampinyon'. Valószínűleg szláv eredetű, vö.: bolg. pečurka, čepurka 'csiperkegomba'. (TESz) < 1. csi- + -perke 2. csipe- + -rke

csivitel 'csipog, cseveg'. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *csivite-* (< *csivi-* + *-te*) + *-l*

csobak 'száraz fagörcs, görcsös fahasáb, halászok tapogató póznája'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *cs-* + *-bak*

csobán, csobány, csobánka 'csobolyó, egy fajta veder'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *dzsibán* 'egy fajta faedény, cseber' stb. (TESz) < *cs-* + *-bán*, *cs-* + *-bány*, *csu-* + *-bánka*

csobán 'juhász, juhászkutya'. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *çoban* 'juhász, pásztor'. Végső forrása a perzsa *šubān* 'juhász'. (TESz) < 1. *cs-* + *-bán* 2. *csobá* + *-n*

csobban 'vízloccsanás hangja'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *csobba-* + *-n*

csobolyó, csobolló, csoborló, csorbolyó 'kis hordócska'. Vitatott eredetű. 1. Hangutánzó eredetű, 2. Származékszó, *csob(oly)* alapszava ősi örökség a finnugor korból. Vö.: vog. *šumpel* 'nyírkéregből készült vízmérő', finn *sampio* 'kupa', vepsze *tšumb* 'ívóedény nyírkéregből'. (TESz) < *csobo-* (< *cs-* + *-bo*) + *-lyó*, *csobol-* (< *csobo-* + *-l*) + *-ló*, *csobor-* (< *csobo-* + *-r*) + *-ló*, *csorbo-* (< *csor-* + *-bo*) + *-lyó*

csoport 'tömeg, csomó, sereg, személyek összessége, üzleti csomósodás, göröngy, valamely egység része'. Valószínűleg hangfestő eredetű. (TESz) < *csopor-* (< *csopo-* + *-r*) + *-t*

csóvál 'lóbál, jobbra-balra forgat, tűzgyújtásra való szalmacsutakat lóbál', *csóva* 'szalmaköteg, üstökös után húzódó fényes sáv, kemencesőprő csutak'. A *csóvál* valószínűleg hangutánzó, hangfestő eredetű. (TESz) < *csóvá-* (< *csó-* + *-vá*) + *-l*

csupál 'gyomlál, szaggat'. Vitatott eredetű. (TESz) < *csupá* (< *csu* + *-pá*) + *-l*

csupasz 'meztelen, kopasz, tollatlan, szakálltalan, fegyvertelen'. Szöveggyülés eredménye. A *csupa* és a *kopasz* szó keveredésével jött létre. (TESz) < *csupa-* (< *csu-* + *-pa*) + *-sz*

csupáz, ld. **csupál**.

csupor 'kisebb edény, bögre, egy fajtarobbanó fegyver, tűzfazék'. Származékszó, a *csup-* alapszava ősi örökség a finnugor korból. (TESz) < *csupo-* (< *csu-* + *-po*) + *-r*

csuporít 'összehúz, összeszorít, megtakarít'. Hangfestő eredetű szócsalád. (TESz) < *csuporí-* (< *csupo-* < *csu-* + *-po* + *-rí*) + *-t*

csuvár 'malom fuvarosa, vízi molnár, aki vizidudával adott hírt a városoknak, hogy az örölnivaló elfogyott, gabonaőr, kukoricacsósz'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *csuvá-* (< *csu-* + *-vá*) + *-r*

csuvas 'csuvas ember, a csuvasokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó'. Nemzetközi szó, vö.: csuv. *čávaš* 'ua.', ez a tat. *d'žyvaš* 'nyugodt, szerény, békés' melléknévvel függ össze. (TESz) < *csuva-* (< *csu-* + *-va*) + *-s*

sápolódik 'sápítózik'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *sápoló-* (< *sápo-* < *sá-* + *-po* + *-ló*) + *-dik*

savanyú 'az ecet, citrom ízéhez hasonló, csípős ízű, kegyetlen, fanyar (ember), kellemetlen, barátságtalan (dolog), csípős, (orrfacsaró) szag'. A szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk a *sav-* ősi örökség az ugor vagy a finnugor korból, vö.: vog. *sāβ-* 'savanyít', finn *hapan*, észt *hape* 'ua.'. (TESz) < *sava-* (*sa-* + *-va* + *-nyú*)

sávolyos 'sávokat adó mintázattal szőtt (vászon, egyéb kelme), sűrű kötésű (len- vagy pamutszövet), csíkos, sávós, mintás, hímes', *sávoly* 'csík, sáv'. A szócsalád alapja a magy. sakk német eredetű. (TESz) < *sávolyo-* (< *sávo-* (< *sá-* + *-vo*) + *-lyo*) + *-s*

sávós 'kockamintás, sakktáblaszerű, mintás (kelme, egyéb tárgy), különféle díszítéssel ellátott (ruha, egyéb tárgy), csíkos'. A szócsalád alapjához ld. *sakk*. (TESz) < *sávo-* (< *sá-* + *-vo*) + *-s*

sápad 'halványodik, soványodik, fogy'. A szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk, a *sáp-* valószínűleg ősi örökség a finnugor korból. Vö.: cser. *ša-pka*, *šapka* 'kifakult' stb. (TESz) < *sápa-* (< *sá-* + *-pa*) + *-d*

sebbel-lobbal Összetett szó, vö.: *seb* 'gyorsaság, heveskedés, valamint a *lobb* 'gyorsaság, érzelmi felindulás' stb. (TESz) < *seb-* (< *se-* + *-b*) + *-bel* + *lob-* (< *lo-* + *-b*) + *-bal*

sebes 'gyors'. Ismeretlen eredetű szócsalád. (TESz) < *sebe-* (< *se-* + *-be*) + *-s*

seped 'síránkozik, sírva panaszkodik, sopánkodik'. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *sepe-* (< *se-* + *-pe*) + *-d*

seper 'seprűvel tisztít'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Vö.: ujj. *sipir-*, oszm, azerb. *süpir-*, tat. *seber-*, bask. *heper-*, kazak, k.kalp. *sipir-*, üz. *supur-*, hak. *sibir-* 'tisztít', csuv. *šěpěr* 'seprű', mong. *sigür-* 'seper'. (TESz) < *sepe-* (< *se-* + *-pe*) + *-r*

seprő 'must alja', stb. Ótörök eredetű, vö.: tat. *čüprä* 'seprő, élesztő, kovász', bask. *süprä* 'valaminek az alja', kirg. *söbrö* 'ua.', csuv. *šěpre* 'valaminek az alja, seprő, élesztő'. Vö.: tör. *čöp* 'szemét, piszok'. (TESz) < *sep-* (< *se-* + *-p*) + *-rő*

sipoly 'valamely szervből kivezető, kóros eredetű, váladékot kibocsájtó csatorna, fisztula'. Nyelvújítási származékszó, vö.: *síp*. (TESz) < *sipo-* (< *si-* + *-po*) + *-ly*

sipőc 'poroszló, vadász'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sipő-* (< *si-* + *-pő*) + *-c*

sivatag 'vad, barbár, kopár, terméketlen vidék, zord, kietlen, legtöbbször homokkal vagy kővel borított pusztaság'. Származékszó a *sí* igéből. (TESz) < *siva-* (< *si-* + *-va*) + *-tag*

sovány 'silány, terméketlen (talaj), ilyen talajon nőtt, satnya (növényzet), vékony, stb.'. Származékszó, *sov-* alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: md. *tšova* 'vékony, finom', finn *hupa* 'kicsiny, mulandó, rossz' *hupia* 'lefogy', *huveta* 'kevesbedik'. (TESz) < *sová-* (< *so-* + *-vá*) + *-ny*

sóvárog 'nyomorog, nagyon szűkösen él, vágyakozik valamire, stb.'. Bizonytalan eredetű szócsalád.

(TESz) < *sóvá-* (< *só-* + *-vá*) + *-rog*

sövény 'vesszőkből, növényi szárból font kerítés, fal, keret, szegély, sűrű bokrok alkotta kerítés, élősövény, gyapjas, fürtös felsőruha, guba, vesszőfonadékból készült tárgy'. Származékszó, vö.: *sző* ige + *-vény* képző. (TESz) < *sövé-* (< *sö-* + *-vé*) + *-ny*

suvad 'üt, ver, lazává válik, kioldódik, csúszik, csuszamlik, (csonthéjas gyümölcs zöld burkából) kifejlik' stb. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *suva-* (< *su-* + *-va*) + *-d*

süpped '(bánatban) elmerül, összeroskad, (puha, laza anyag lefelé nyomódik, tehetetlenül, leverten magába zárkózik'. A szócsalád alapja a *süpped* származékszó, alapszava ősi örökség lehet az ugor korból, vö.: vog. *sēpi* 'elmerül'. (TESz) < *süppe-* (< *sü-* + *-ppe*) + *-d*

süvölt 'sípól, füttyül, (személy) sivít, visít, (fül) zúg, (kígyó) sziszeg, (hangszer) éles, magas hangon szól, (madár) rikolt, (szél) zúg, (személy) zihál, hörög'. A szócsalád tagjai származékszavak, alapszavuk a *ś* ige *v-s* töváltozata. (TESz) < *süvöl-* (< *süvö-* < *sü-* + *-vö* + *-l*) + *-t*

szabad 'nem gátolt, nem korlátozott, mentes, megengedett, valamitől való mentesség, privilégium, a szabad természet, a szabad levegő'. Szláv eredetű, vö.: óe. Szl. *Svoboda* 'szabad, mentes, nem korlátozott', or. *svobodnyj* 'szabad'. (TESz) < *szaba-* (< *sza-* + *-ba*) + *-d*

szablya 'egyélű, görbe kard'. Vándorszó. (TESz) < *szab-* (< *sza-* + *-b*) + *-lya*

szapora 'bőséges, kiadós, verbéna, vasfű, termékeny, gyorsan sokasodó, gyors, hasznos, eredményes, bő, gyakori, haszon, siker, sokaság, tömeg, egy fajta tánc, illetőleg annak zenéje, egy fajta versláb, hasmenés'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *spor* 'bőség', *sporen* 'termékeny, bő, bőséges, kiadós' stb. (TESz) < *szapo-* (< *sza-* + *-po*) + *-ra*

szapul '(szennyes ruhát lúgos vízben áztat, megszól, leszól valakit, (ruhát mosáskor) sulykol'. Származékszó a *szapu* főnévből jött létre *-l* denominális képzővel. (TESz) < *szapu-* (< *sza-* + *-pu*) + *-l*

szaval 'élőszóval elmond, előad' stb. Származékszó, a szó *-v-s* tövéből keletkezett az *-l* denominális ige-képzővel. (TESz) < *szava-* (< *sza-* + *-va*) + *-l*

szepelkedik 'igyekszik, törekszik, erőlködik', *szepetel* '(gabonát) szelel, hány, vet, ide-oda rakogat'. Vitatott eredetű szócsalád. (TESz) < *szepelke-* (< 1. *sze-* + *-pelke* 2. *szepe-* + *-lke*) + *-dik*

szeplő 'becsületen, tisztességen esett folt, ránc arcon, homlokon, a bőrfesték helyi lerakódása következtében keletkező apró barnás vagy vöröses folt(ok), nagyobb foltok a bőrön, (állaton, növényen, tárgyon) kisebb színes plett(ek), bűnös, rossz élet, kosz, rüh, pattanás, szemölcs, himlőhely, egy fajta kiütéssel járó betegség'. Valószínűleg ótörök eredetű, vö.: csag *sipkil*, üzb *säpkil*, tat. *sipkel*, kirk. *säpkil*, nog. *säpkil*, kumük *säpkil* 'szeplő'. (TESz) < *szep-* (< *sze-* + *-p*) + *-lő*

seprence 'venyige, rözse, pernye, folyadék üledéke'. Ismeretlen eredetű szócsalád. (TESz) < *sep-* (< *se-* + *-p*) + *-rence*

szipa ld. **szipirtyó** 'veszekedős, rosszindulatú vénasszony, boszorkány, feslett életű (idősebb) nőszemély'. A szócsalád tagjai származékszavak, vö.: *szív* ige. (TESz) < *szí-* + *-pa*, *szipir-* (< *szipi-* + *-r*) + *-tyó*

szipoly 'moly, gabonaféreg, ragadozó madár, pióca, élősködő személy, iszákos ember, uzsorás'. Származékszó, alapszava a *szív* ige. (TESz) < *szipo-* (< *szí-* + *-po*) + *-ly*

szippant 'orrán át hirtelen beszív', stb. Származékszó, alapszava a *szív* ige. (TESz) < *szippan-* (< *szippa-* + *-n*) + *-t*

szobor 'oszlop, karó, állati vagy más alakot három dimenzióban ábrázoló alkotás, emlékoszlop, síremlék'. Déli szláv eredetű, vö.: bolg. *stobor* 'léc, deszkakerítés, palánk, mellvéd, korlát', stb. (TESz) < *szobo-* + *-r*

szavárd, szabir, szavír Kaukázusi nép neve, a magyarok megnevezéseként használták. Nincs meg a TESz-ben. < 1. *szavár-* (< *szavá-* (< *sza-* + *-vá-*) + *-r*) + *-d*, 2. *szavá-* + *-rd*, *szabi-* + *-r* (< *sza-* + *-bi*), *szaví-* + *-r* (< *sza-* + *-ví*)

A fenti szavakban szereplő, egymással rokon szótövek a következők: *csábu-*, *csabukko-*, *csapa-*, *csap-*, *csápo-*, *csava-*, *csó-*, *csebe-*, *csepe-*, *csep-*, *csepő-*, *csipe-*, *csivi-*, *csobak*, *csobán*, *csobány*, *csubánka*, *csobba-*, *csobo-*, *csopo-*, *csóvá-*, *csupá-*, *csupa-*, *csupo-*, *csuvá-*, *csuva-*, *sápo-*, *sava-*, *sápa-*, *seb-*, *sebe-*, *sepe-*, *sep-*, *sipo-*, *sipő-*, *siva-*, *sóvá-*, *sövé-*, *suva-*, *süppe-*, *süvő-*, *szaba-*, *szab-*, *szapo-*, *szapu-*, *szava-*, *zepe-*, *zep-*, *szipa-*, *szipi-*, *szipo-*, *szippa-*, *szobo-*, *szavá-*, *szabi-*, *szaví-*.

Csak a relatív szótő (čVvV, čVbV, čVpV, šVvV, šVbV, šVpV, čVvV, sVbV, sVpV) a közszókban:

csáb, csába, ld. csábul

csabaíre 'különféle gyógynövények nevéként'. Magyar fejlemény, valószínűleg összetett szó. Előtagja feltehetőleg azonos a *Csaba* személynévvvel. Az összetétel utótagja az *ír* 'kenőcs' jelentésű főnév. (TESz) < *csaba* (< *csa-* + *-ba*) + *íre*

csabak 'keszegfajta'. Kun-besenyő eredetű. Vö.: csag. *čapak* 'apró hal', tat. *čapak* 'pirosszárnyú hal', kirg. *čabak* 'ua.', csuv. *šuvax* 'egy fajta hal.', ukr. *čabák*, or. *čabák*, *čebák* 'dévérkeszeg'. (TESz) < *csa-* + *-bak*

csap 'üt, vág, tép, szaggat, hajít, odalök, valahova hatol, hirtelen irányt változtat, lecsap valamire, hízelkedik, bocsát, terel, (lakomát, mulatságot) rendez, (lármat) okoz, elcsen'. Hangutánzó szó, valószínű, ősi örökség a finnugor korból, vö.: votj. *čapki* 'üt, tapsol', lp. *čuop'pât* 'vág, levág, darabol'. (TESz) < *csa-* + *-p*

csap 'folyadékerezető cső, csap alakú tárgyak elnevezéseként, ereszték, végbélkúp, dugó, termésre hagyott ág, egyéves szarvas agancsa'. Hazai középnyelvi eredetű, vö.: középnyelvi. *zappe* 'dugó, dugasz'. Ld. még bolg. *čep* 'dugó, csap', szb.-hv. *čep* 'csap, ajtósarok, dugó', cseh *čep* 'hordódugó, faszeg', *čap* 'dugó', szlk. *čap* 'hordódugó, faszeg', le. *czop* 'csap, csapszeg', *czep* 'ua.' valószínűleg eredetiek. (TESz) < *csa-* + *-p*

csáp 'ízeltlábú állatok érzőszarv-párja, fogószerv (póké), szűrőszerv (szúnyogé)'. Nyelvújítási alkotás, keletkezésének módja azonban vitatott. (TESz) < *csá-* + *-p*

csapong 'kószál, ingadozik, tétovázik, korhelykedik, csapodárkodik, csapkod'. Származékszó a *csap* igéből. (TESz) < *csa-* + *-pong*

csáva 'bőrkikészítő lé, lúgos vagy moslékos edény, csávagödör, moslék, különféle savas vagy lúgos folyadékok neveként'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *ščava* 'bőrkikészítő lé' stb. (TESz) < *csá-* + *-va*

csép 'magnak a kalászból vagy hüvelyből való kiverésére használatos eszköz, dorongféle, harci csép, vascsép, a láncfonalakat szétválasztó lé'. Szláv, közelebbről valószínűleg déli szláv eredetű, vö.: bolg. *cep* 'a láncfonalakat szétválasztó pálca', bot, rúd', mac. *cep* 'fahasáb', szln. *cêp* 'hasíték (kötél) szál, pászma, oltvány, csép', stb. (TESz) < *csé-* + *-p*

csepe 'egy fajta tölgyfa, fiatal tölgyfa'. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *cseperedik* stb. szavakban. (TESz) < *cse-* + *-pe*

csepeg '(cseppenken) folyik, hull'. Hangutánzó eredetű szócsalád, *csep-* töve vagy ősi örökség a finnugor korból, vagy a magyar nyelv külön életében keletkezett. (TESz) < *cse-* + *-peg*

csepp, cseppen ld. **csepeg**.

csepű 'kóc, szösz'. Ótörök eredetű, vö.: tat. *čübäk*, tob. *čübäk* 'ua.', csuv. *šüvëk* 'ua.'. A török szó a *čüb* 'szemét' származékának látszik. Vö.: CC. *čüpräk*, kaz. *šüberek*, kirg. *čüpürök*, alt. *čibirek*, hakasz *sübürek*. (TESz) < *cse-* + *-pű*

cséve 'üreges hüvely, melyre fonalat gombolyítanak, cső, szívócső, löfegyver csöve, kukoricacső, távcső, madártoll alsó, csöves része, kályhacső'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *cevá* 'cséve, üreges ág, növényi szár, cső, löfegyver csöve', cseh *céva* 'ér, cső', *cívka* 'cséve', szlk. *cieva* 'ér, hajszálcső, cső, cséve', le. *cewa* 'cséve, hajszálcső, csatorna', ukr. *cíva* 'cséve'. (TESz) < *csé-* + *-ve*

cseveg 'csipog, csivitel, beszélget, könnyeden társalog, fecseg, csahol, gagyog, gögicsél'. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *cse-* + *-veg*

csiba 'kuss!, hallgass!, kiskutya'. Önkéntelen hangkitörésből keletkezett állatúzó szó. (TESz) < *csi-* + *-ba*

csibe 'kiscsirke, kislány, kereszttrakás után a tartlón összekapart gabona', egy villára való széna-, szalmacsomó, csirkehivogató szó'. (TESz) < *csi-* + *-be*

csibuk 'hosszúszárú (török) pipa'. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *çibuk, çubuk* 'bot, pipaszár, hosszú szárú pipa'. (TESz) < *csi-* + *-buk*

csíp '(állat) megszúr, (valamilyen tárggyal) összeszorít, (erős íz) éget, (valamiből) letör, elvesz, csipkelődik'. Valószínűleg ősi hangfestő szó a finnugor korból, vö.: votj. *čepil't* 'megcsíp, körmökkel összeszorít', stb. (TESz) < *csí-* + *-p*

csipa 'a szem sárgás váladéka, gyanta, agyag'. Ótörök eredetű, vö.: oszm. *çapak*, ujj.mod. *çapak* 'csipa'. (TESz) < *csi-* + *-pa*

csip-csup Ikerszó, előtagja valószínűleg a *csepeg*, *csepp* szavak családjába tartozik. (TESz) < *csip* (< *csi-* + *-p*) + *csup* (< *csu-* + *-p*)

csipke 'vadrózsa, csipkebogyó'. Valószínűleg szláv eredetű, vö.: bolg. *šipka*, mac. *šipka* 'csipkebokor, csipkebogyó', szlk. *šipka* 'csipkebogyó'. Ezek a szláv *šipъ* 'tövis, túske, nyíl' származékai. (TESz) < *csi-* + *-pke*

csipke, csitke, csüpké, csütke, sipke 'cakkos ruhaszegély, csipkedész (ruhán), cakk, csipkedészítmény (építészetben)'. Magyar fejlemény, de azon belül vitatott eredetű. (TESz) < *csi-* + *-pke*, *csi-* + *-tke*, *csü-* + *-pke*, *csü-* + *-tke*, *si-* + *-pke*

csipog '(kiscsirke, madárfióka) vékony, magas hangon szól, csacsog, fecseg'. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *csi-* + *-pog*

csípő Származékszó, a csíp ige folyamatos melléknévi igeneve. Vö.: *csípőcsont*. (TESz) < *csí-* + *-pő*

csúp 'hegycsúcs, valaminek a hegye, dudor, csücsök, kúp'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi hangfestő szó a finnugor korból, vö.: zürj. *t'súp* '(női) mell', finn *suippi* 'csúcs, ék', lp. *čuppa* 'süveg csúcsa'. (TESz) < *csú-* + *-p*

csupa 'kizárólag, egyedül, csupán, teljesen, merő, egyedül álló, meztelen'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *csu-* + *-pa*

sáp '(tisztességtelen, jogtalan) jövedelem, haszon, osztályrész'. Német eredetű. Vö.: ném. argó *schab* 'kerítésből, tolvajlásból származó részesedés'. (TESz) < *sá-* + *-p*

sapka, sipak 'egy fajta fejfedő, zárófedél, egy fajta kerek védőburkolat'. Szláv eredetű. Vö.: bolg. *šapka* 'kalap, sapka' stb. (TESz) < *sa-* + *-pka*, *si-* + *-pak*

Ld. *satyak, sityak* 'ua.'

sav Nyelvújítási elvonás eredménye, vö.: *savanyodik, savanyú* stb. (TESz) < *sa-* + *-v*

savó 'az aludttejből kiváló, savanykás ízű folyadék, vérnek, szöveti nedveknek kocsonyásodó anyagoktól mentes része'. Származékszó, alapszava a *sav-* tő, vö.: *savanyú*. (TESz) < *sa-* + *-vó*

seb 'a testszövet felületi megsérülésével támnadt nyílás, hegedő sérülés, megsebesítés, lelki bántódás, bántás, valaminek épségében, erejében esett sérelem, kár'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *se** + *-b*

síp 'fúvással illetőleg fújtatással megszólaltatható csőszerűhangszer, így működő éles hangú jeladó eszköz, úgy olt, hogy az alany lehámozott ágára ráhúzza az oltóvesszőről levett szemes héjat, cső, kürtő, kémény, a deszkahombár alsó nyílása, a mécses kanóctartó része'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *sí-* + *-p*

sívó 'tisztá, nem kevert, nem vegyített, futóhomok, sivár, kopár'. Származékszó, a *sí* ige folyamatos melléknévi igeneve. (TESz) < *sí-* + *-vó*

sop, sopok, sopa, supa, sopp 'szín, fészker'. Német eredetű. (TESz) < *so-* + *-p*, *so-* + *-pok*, *so-* + *-pa*, *su-* + *-pa*, *so-* + *-pp*

suba 'télikabát, bunda, szörme, prém, újjonc'. Vándorszó. (TESz) < *su-* + *-ba*

süv 'unokafivér, nagybácsi, sógor, sógorasszony'. Bizonytalan eredetű. Vö.: türk, ujjg. *siñil*, tat. *señel* stb. (TESz) < *sü-* + *-v*

süveg 'különböző (férfi) fejfedők megnevezéseként, fagyal, cukorsüveg, fityma, különböző tárgyakdomború vagy kúp alakú felső része, teteje, tetőszerkezet, felső, csúcsos része, anyacsavar, épületeknek parkányokkal határolt, háromszögletű falrész, timpanon'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sü-* + *-veg*

szab 'meghatároz, elrendel, meghatározott mérték szerint meghatározott formára vág (anyagot) és így készít (főleg ruhát), megfelelően összeilleszt, rendbeszed, valamihez igazít valamit vagy magát, ver, vág, '. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sza-* + *-b*

szapu 'szemes termények mérésére való edény, mérő, kisebb láda, lúgos mosólé, mosódézsza, fakéregből való kis öblös edény, hárskéregből készült káva a szapuló kád megmagasztására'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sza-* + *-pu*

szép 'gyönyörködtető, tetszetős, erkölcsileg jó, megfelelő, jókora, tetemes, nagy, kedvező, hasznos, valaminek a legszebbje, java, szép személy, szép nő'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *seppä* 'kovács, mester, művész, ügyes'. (TESz) < *szé-* + *p*

szép-, *széppapa*, *szépanya* 'valamilyik dédszülő (nagy)apja'. A *szép* párhuzamba állítható a *nagy-* szóval. (TESz) < *szé-* + *p*

szepe 'szőke, fehéres, sárgásszürke, fakó (ló, ember), pettyes szőrű (ló), szeplős. Rőt (ló, ember)'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sze-* + *-pe*

szepes 'zokog, ijedezik, félelemtől reszket, sírás után kapkodva szedi a levegőt, vacog, hüppög, szipog, ' Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *sze-* + *-pes*

szipka 'szívóeszköz, vékony szívócső, furulya sípja, valaminek szájba vehető, szájba való része, szivar, cigaretta meghosszabbítható része, edény csöve, kemencecső, kürtő'. Származékszó, vö.: *szip* + *-ka* kicsinyítő képző. (TESz) < *szí-* + *-pka*

szipog ld. **szippant**

szív 'szájjal, szívószervvel, szívóeszközzel ritkított levegőjű teret előidézve valamely folyadékanyagot kivon, kiszivároztat s így valahova juttat, stb.'. Hangutánzó eredetű, talán ősi örökség vagy a finnugor, vagy az ugor korból, vö.: cser. *šupšam* 'húz, von, szopik'. (TESz) < *szí-* + *-v*

szív 'az emberi léleknek, főként érzéseknek, szeretetnek, jóindulatnak a hordozója, foglalatja, ember, állat valamely belső szerve, valaminek a belső része, a vérkeringést biztosító létfontosságú szerv, bátorság, stb.'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *šem*, osztj. *sem*, votj. *šulem*, cser. *šüm*, finn *sydän*, észt *süida* 'szív'. (TESz) < *szí-* + *-v*

szoba 'kemence, (épületben) helyiség, amelyben tartózkodnak, dolgoznak, fürdőszoba, padlás, ház'. Vándorszó. (TESz) < *szo-* + *-ba*

szopik 'száját, szívószervét rátapasztva vagy valamit szájba véve szív, csokol, stb.'. Hangutánzó eredetű, ld. *szív* ige. (TESz) < *szo-* + *-pik*

szöveg 'nyelviileg megformált mondanivaló egésze, szövevény, bonyodalom, megzenésítésre szánt költői mű, szövet, téma, mondanivaló tárgya, üres beszéd, locsogás'. Nyelvújítási származékszó. A *sző* ige *-v-s* változatából alkották *-g* képzővel. (TESz) < *szö-* + *-veg*

A fenti képzett szavak relatív szótöve és ezeknek az önállóan vagy szóösszetételben is előforduló változatai rokonságban vannak a *csuvas* népnév relatív (*csuva-*) szótövével. Szerkezeti felépítésük ugyanaz (čV + vV, čV + bV, čV + pV, šV + vV, šV + bV, šV + pV, čV + vV, sV + bV, sV + pV), hangtani felépítésük szerint közös ősrre vezethetők vissza. A szókezdő č-, š-, s- eredeti *t-* fejleménye, vö.: *t-* > *t'-* > č-, tovább változva č- > š-; valamint a *t-*-ből fejlődött interdentális zöngétlen spiránsból lett *t-* > *th-* > *s-*.¹⁹⁰ A szó belseji *-v-*, *-p-*, *-b-* úgy függnék össze, hogy a *-v-*-nek és a *-b-*-nek olyan közös, bilabilális spiráns (*-w-*) az előzménye, amely interdentális zöngés spiráns (*-δ-*) fejleménye s eredeti *-t-*-ből keletkezett: *-t-* > *-δ-* > *-w-* > 1. *-v-* 2. *-b-*. A *-p-* a *-t-* zöngétlenségét megtartva közvetlenül a bilabiális zöngétlen spiránsból (*-φ-*) lett zárhangúsodás eredményeként. Ami a *-v-*, *-b-*, *-p-* utáni magánhangzókat illeti, a relatív szótó második elemének (*-p-*, *-pV*) a részét képezik ugyanúgy, mint a magánhangzót követő *-k-* (*-pV*k) vagy *-n-* (*-pV*n), illetőleg *-nk-* mássalhangzó kapcsolat (*-pV*nk), amelynek eredetije *-tk-* (*-pV*tk). Ez a jelenség arra figyelmeztet, hogy körültekintően kell eljárni akkor, amikor a képzett változatokat elkülönítjük azoktól a relatív szótövektől, amelyeknek čV + CVk, čV + CVn, čV + CVnk,

¹⁹⁰ Az első elem (čV, šV, sV) teljesebb formája ismert, eszerint čVn, šVn, sVn volt a korábbi alak, jelentése pedig 'forrás' lehetett, vö.: ko. *sin* 'forrás'.

čV + CVtk, šV + CVk, šV + CVn, šV + CVnk, šV + CVtk, sV + CVk, sV + CVn, sV + CVnk, sV + CVtk stb. típusúak lehetnek az alakváltozataik. A *čuvaš* szó szerkezeti felépítése: *čuva* (< *ču* < **čun* + *va* < **vak*) + -š.

Jelentéstani oldalról megközelítve a következő tanulságok állapíthatók meg:

A kutatásaink eredményei azt mutatják, hogy őseink a legelső megnevezést a víznek, a forrásnak adták a víz hangját utánozva. Ez a hangutánzó alakulat, mint ősgyök, ősmondat komplex jelentéstartalommal rendelkezett, a víznek, a forrásnak az összes tulajdonságát tartalmazta s egyben mintát adott a természet más részeinek a megnevezéséhez is. Az elnevezések az ember számára mindig valamilyen lényeges tulajdonság alapján történtek, amely tulajdonság eredetileg a komplex jelentéstartalom része volt. A jelentésszálak minden esetben elvezetnek a forráshoz, a maghoz, az őshöz. Gyakori, hogy nem tudjuk különválasztani az egyes jelentéseket bizonyos szavakban, mert az legalább két jelentésszálon kötődik az ősi jelentésmaghoz. Ez a jelenség megmutatkozik a fenti közszókban is, amelyeket egy-egy részjelentés köré csoportosítottunk.

Eszerint a fenti közszók közül a **hangutánzás** révén kötődnek a vízhez, mint az élet forrásához a következő képzett szavak: *csivitel*, *csobban*, *sípolódik*, *seped*, *süvölt*, *szaval*; s a relatív szótövek önállóan: *cseveg*, *csiba*, *csipog*, *szepeg*, *szipog*, *szöveg*. **Hangulatfesző** a *csábul*. A **mozgásra**, **forgásra** utal képzett formában a *csabukkol*, *csavar*, *csavarog*, *csóvál*, relatív szótóként a *csapong* és a *csapágy* előtagja a *csap*. A **vízhez**, a **folyadékhoz** kötődik képzett szóként a *csapadék*, mint szótó a *csáva*, *csipa*. A **kerek**, **csomó** jelentést örzi a *csapat*, *csoport*, *csuporít*, továbbá a *csobak*, *csepű* és a *csibe*. A **hajlás** a lényege a *csapda*, a *csór* és a *csepesz* szavaknak s a **csatolás**, **találkozás**, **összeakadás** a *csapdi*, *csapzik*, *szipa*, *szipirtyó* szavaknak. Az **üt**, **ver**, **kibomlik**, **születik** jelentés egybefonódott a következőkben: *csápol*, *suvad*, *szapul*, *csap*. Az **apró**, **kicsi** jelentés is a vízcsepphez, a maghoz kötődik, ilyen a *csepp*, *csip-csup*. A vízhez szorosan kötődik a **mélyedés**, **edény**, **csatorna** jelentés, idetartozik a *cseber*, *csöbör*, *csobán*, *csobány*, *csubánka*, *csobolyó*, *csobolló*, *csoborló*, *csorbolyó*, *csupor*, *csap*, *cséve*, *csípő*, *szapu*, *szoba*. A **szaporodással**, **növekedéssel** kapcsolatos a *cseperedik*, *szapora*, a **hajtás**, a **sarjazás**, a **születés** a lényege a *cseplesz*, *cseplye*, *csepőte*, *seprő*, *seper*, *sövény*, *szeprence*, *csáp*, *csép* szavaknak illetőleg a tövüknek. A **kupak forma** vezet a forráshoz, a maghoz a *csiperke*, *csap*, *sop*, *sopok*, *suba*, *süveg* szavakban, az **állat** mint teremtmény, sarj kapta az elnevezést a *csobán* és a *csabak* esetében. A **népnévnek** alapul szolgálhatott a személynév, amely teremtménynek, mint embernek a neve volt. Ugyanakkor a nép a nevét a vízről, vizes helyről, vagy más földrajzi helyről is kaphatta, amely mellett lakott, ilyen lehet a *csuvas*. A *szavárd*, *szavir*, *szabir* ezzel ellentétben maghoz, őshöz tartozó jelentésű lehet, amennyiben mint teremtmény neve szolgált nekik alapul, vagyis személynévi eredetűek. A **foglalkozásnevek**, mint a *csobán*, *csuvar*, *csipőc* is a szócsaládba tartoznak, hiszen a tövében a forrás, a mag jelentés van meg. A forrásfolyónak a forrásból, valamint a mellékfolyónak egy másik folyóból való kiszakadásakor létrejött **hegyes**, **éles** vágattal és a formájával kapcsolatos a *csupál*, a *seb*, *szab*, *szablya*, *csép*, *csipke*, *csúp*, *sapka*, *sipak*. Bár **ízzel** függ össze, mégis a **szűrő** jelentése alapján kapta a megnevezést a *sav*, *savó*. A **szem**, **mag**, **forrás**, **holt** jelentés van meg a *sivatag*, *szapora*, *szeplő*, *csabaire*, *csupa*, *szép* szavakban. A **nyílás** a kifolyáskor, a sarjadáskor keletkezik, ezt örzi a *csap* szó. A hajtás pedig **keskeny és kicsi**, ezért idetartozik a *sovány* és a *sóvárog*. A víz **mozgási iránya lefelé** mutat, lefelé

folyik, ezzel kapcsolatosak a *süpped, csappan, csepeg, széprence, seprő*, ez utóbbi ennek a **lenti létnek** az eredményével, valamilyen más tartozékával is kapcsolatos. A víz, a folyadék egy másik erő hatására is mozoghat, ezt jelzi a *szív, szívás, szipoly, szippant, szipka, szopik*. A vízfolyásnak a **csík formájára** és a **medrének az alakjára** utalnak a *sávolya, sávós, sipoly szobor, csap, csibuk, síp, szipka* szavak. A *szobor* kötődik az oszlophoz is. A forrásból a víz, a magból a hajtás, az állat és az ember méhéből való születés a kifakadáskor igen **gyors**, idetartoznak *sebbel-lobbal, sebes* és a *szepelkedik*. **Szabad** tulajdonsága eredetileg a forráshoz, a maghoz, az őshöz tartozónak volt. A forrás, a mag jelenti valaminek a **javát, a hasznát**, vö.: *sáp*, a maghoz tartozik a **tiszta** tulajdonság, vö.: *sívó, csupa*. Ide vezet a **rokonság**, vö.: *süv*, de nemcsak a naphoz mint forráshoz, hanem a vízforráshoz, a maghoz is kötődik a **világos** jelentésű szó a *szépe*, amely egyfajta **szín** is, mint amelyet őriznek a *sápad* és a *csipa* szavak.

Összegzés (bolgár, böszörmény és csuvas)

A fenti tulajdonnevek és közsók egyrészt összetartoznak hangtanilag, alaktanilag és jelentésánál, másrészt összeköti őket a névadáslogika, a szóteremtés logikája, hagyománya. Ez utóbbi pedig a szókészlettel és a grammatikai ismérvekkel együtt a szkíta és a hun nyelvekhez vezet el bennünket. A szóteremtés hagyománya teljes egészében fennmaradt a magyarban, kiolvasható a Kárpát medence földrajzi neveiből és a magyar személynevekből, a Volga-Ural vidéke földrajzi neveiből, a volgai bolgár utódnyelvéből a csuvasból, valamint a csuvas népnévből és a böszörmény nyelvi adatokból, sőt a böszörmény népnévből. A komi-zürjén területen lévő csuvasal kapcsolatos víznevek egy olyan nyelvi rendszer részei, amely jelenség a magyar, a szkíta és a hun sajátja, nem lehetnek kizárólag sem a komi-zürjén, sem a csuvas nyelv jellemzői.

Következésképp, a csuvasok, azaz a volgai bolgárok nyelvükben, kultúrájukban és hagyományaikban a hunokhoz kötődnek. A volgai bolgárok pedig térben délebbre, a Fekete-tenger és a Kaukázus vidékére vezetnek bennünket. Mint ismeretes, innen nemcsak északra, hanem nyugati és délnyugati irányba is vándorolt a bolgárok egy-egy része. Természetes, hogy vitték magukkal a nyelvüket, kultúrájukat a névadáslogikájukkal együtt. A Kárpát-medencében egyrészt ennek a vonulatnak is nyoma van, hozzá kötődhet a Csaba királyfival kapcsolatos legenda is, amely a székelyek körében ma is él. Nem lehet véletlen, hogy a székelyek hun-magyaroknak tartják magukat. A mai Bulgária területén előforduló, a fenti nevekhez, szavakhoz tartozó szókészlet egyrészt a bolgár-törököknek, másrészt annak a szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegen született szláv szókészletnek köszönhető, amelyet a szlávok egy részének idejövetele révén használhatnak ma a bolgárok a Duna alsó folyásától délre. A bolgár-magyar nyelvi kapcsolatoknak az oka pedig nem kölcsönzés, hanem a közös őshöz, a közös gyökérhez való tartozás. A szláv nyelvekben való előfordulásnak a szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegből való származás a magyarzata s a magyarban az egyezés nem szlávól való kölcsönzéssel magyarázandó. Az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is a szkíták és a hunok hagytak számos nyomot a szókinésben és a grammatikai elemekben, innen van a magyarral, a török és a szláv nyelvekkel való egyezések nagy része.

A források és a kutatásaink tehát azoknak a kutatóknak az álláspontját igazolják, támogatják, akik szerint **a bolgárok hunok**. További vizsgálatokat igényel a bolgároknak a kazárokkal való kapcsolata. Amennyiben a bolgár és a kazár nyelv hasonló, vagyis ugyanaz, másképpen a kazárok is szkíta-hun típusú

nép, úgy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító nyelvtana alkalmas a kazárok nyelvének az értelmezésére, megfejtésére.

Jelen dolgozat bizonyoságul szolgál abban a tekintetben is, hogy a Volga-Urál vidéke, a Kaukázus és a Kárpát-medence földrajzi neveinek névadó népe és nyelve között rokonsági kapcsolat van. Ugyanazon kultúrájú nép, népek nevezték el a vizeket és a vizes helyeket a Volga-Urál vidékén, a Kaukázusban, valamint a Kaukázus és Nyugat között, továbbá a Kárpát-medencében. Ez azt jelenti, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana segít megismerni a Kaukázus és a Kárpát-medence földrajzi neveinek a nyelvtanát is. Ennek segítségével jobban megismerhetjük azoknak a népeknek a kultúráját, nyelvét és történelmét is, akik a Kaukázusban illetőleg tőlük nyugatra laktak. A szalak a Volga-Urál vidékéről, a Kárpát-medencéből, az Al-Duna vidékéről a Kaukázushoz, sőt azon túl keleti irányba is elvezetnek. Jegorovnál olvashatunk arról, hogy a türk törzsek és népek, köztük a csuvasok Közép-Ázsiában jelennek meg i. e. III. század végén a hunok erős törzsszövetségében. 24 törzs alkotja ezt a hun törzsszövetséget, amely keleti és nyugati részből áll. A keleti hunok között vannak a mongolok. Területük a Felső-Irtis, Jenyiszej, Szemirecsje, Amu-Darja és a Szir-Darja folyók között van. A kínai támadások miatt a bolgár és a szuvar törzsek ott hagyták a Felső Irtis vidékét, nyugatra mentek az Alsó Volga jobb partjára, az Észak-Kaukázusba és az Azovi-tenger vidékére. I. sz. a 430-as években a hunok alapmagja a Közép-Dunához, Pannoniába ment. Vezetőjük Attila volt, aki 433-453-ig uralkodott. I. sz. az 5. század 2. felében a bolgár törzsszövetség az Azovi-tenger vidékén működött. 570 körül a kazárok, szuvarok és a bolgárok rátámadtak a Nyugati-Türk Kaganátusra, amely Kazahsztánban, az Észak-Kaukázusban és a Fekete-tengernél székel. Kubrat egyesítette a bolgár, szuvar és más türk nyelvű népeket, valamint az alánokat. 630-640 között Nagy Bolgária virágzott. A 660-as években meghalt Kubrat. Ezt követően megerősödött a Kazár Kaganátus. 670 körül Kubrat egyik fia Aszparuh elment az Alsó-Dunához, az ezüst bolgárok pedig a Közép-Volgához vándoroltak. 730-737 között az arab támadások miatt a szuvarok is elmentek a Középső Volgához, ahol a 8-9. században bolgár törzsszövetséget hoztak létre, amelynek a központja az Alsó-Káma vidékén volt. A híres volgai bolgár uralkodó *Almuš* volt. (B. Г. ЕГОПОБ 1971.) Tisztázandó kérdés, hogy az i. e. III-II. században a Felső Irtisnél élt *češ, čaš* nevű törzseknek lehet-e köziük a *čuvas* népnévhez. Ez azért fontos, mert ha igen, akkor azon álláspontunk, mely szerint a csuvas népnévnek a komi területen lévő csuvas nevű forrásfolyók szolgálták alapul, további vizsgálatokat igényel.

A fentiekén túl is egyre több kutató jut arra a megállapításra, hogy a Volga-Urál vidékére déli, dél-keleti irányból szkíta-hun típusú népek mentek. Közéjük tartoztak a szarmaták és a bolgárok is. A bolgárok a Kubán-Azovi területéről költöztek a Volgához. Többen a bolgárok nyelvét a kazárokéhoz hasonlónak tartják. Ha ez igaz, akkor - ismételten hangsúlyozzuk -, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana alkalmas a kazár nyelv megfejtésére is. Figyelemre méltó, hogy a böszörményeket a régi bolgár lakosság maradványainak tartják s a csuvasok a volgai bolgárok közvetlen és egyetlen ma élő utódai számos kutató szerint. Tény, hogy a böszörményeket csuvasoknak is hívták, ugyanakkor az udmurtok egyik nyelvjárásának a neve böszörmény. Mindemellett a böszörmények etno-kulturális hagyományaikban mindig a teljesebbet, a régebbi formát őrzik s nyelvi tekintetben a szalak keletre vezetnek. Azaz, a csuvasokkal együtt komi-zürjén területről jöttek a Volga nagy kanyarulatába.

A kutatásaink eredményeképpen elmondható, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei legrégebbi rétegének, a vízneveknek és a víznévi eredetű egyéb neveknek az első névadói a szkíták és hunok lehettek. A földrajzi névi kutatások nem igazolnak semmiféle uráli, finnugor vagy ugor nyelvi egységet. Amennyiben e nyelvi egységek létének hipotézise megállná a helyét, úgy a víznevek megfejthetők lennének a felállított uráli, finnugor, ugor grammatika és szókészlet segítségével, hiszen a feltett uráli egység feltett kora i. e. 6-4 ezer év, elvileg a legrégebb elnevezések ideje lehetett volna. Ám nem erről van szó, a névadók szkíta és hun típusú nyelvet beszélők voltak, közéjük tartoznak a bolgárok is.

Ma már érthető, hogy a volgai bolgárok számos kutató szerint hunok s nem tartható az az álláspont, amelyet Kincses-Nagy Éva vázolt a fent megnevezett írásában. Ő annak az akadémiai álláspontnak a képviselője, amelyet a politika irányított és határozott meg az elmúlt jó néhány évtizedben. Sajnos, ez a helyzet a mai napig nem változott, mert ők a volgai bolgárokat nem tartják hun eredetűnek. Velük ellentétben a hun származást igazolják a fentiek, a földrajzi névi és egyéb kutatási eredményeink. Sőt, N.N. Poppe a csuvas-törököt azonosította a bolgár-törökkel, G.J. Ramstedt szerint a csuvasok a régi hunok örökösei a bolgárokon keresztül s az O. Pricak szerinti másik bulgár nyelvhez - amelyet a Szir-Darja és Horezm vidékén beszéltek - a böszörményeknek is közük lehetett. Mindezek azt is lehetetlenné teszik, hogy a magyar bolgár nyelvviszony kölcsönzéseken alapulna.

3. Összegzés

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy Kincses Nagy Éva biztosan török eredetűnek tart magyar szavakat, amelyek a TESz szerint is vitatottak, bizonytalanok, de nem indokolja, nem bizonyítja az állítását. Olykor a szónak vannak kapcsolatai az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekkel, de nem szól róla. A török eredet (csuvasos és köztörök) sem igazolt, a problémákra egyetlen esetben sem tér ki, holott számos kérdésben a kutatók között sincs egységes álláspont, sőt olyan szakirodalomra sem hivatkozik, amely az idevonatkozó kérdésekkel foglalkozik. Egyszerűen közöl, kijelent, mintha a 'kétszer kettő' igazságát kellene tudomásul vennünk. Ez messze van a tudománytól.

Ha igaz lenne a Kincses Nagy Éva szerinti származtatás, amelyet ma a Magyar Tudományos Akadémia mérvadónak és követendőnek tart egy sor vitatott etimológia alapján, akkor a magyar nyelv a különböző helyekről szedett, összetákolt nyelv lenne. Ez esetben sem a logikus grammatikai rendszer nem működne, amely a nyelvünk jellemzője, sem a névadáslogikánk nem alakult volna ki s a gondolkodásunk sem lenne a miénk. Az ilyen téves nézetnek pedig több tanulsága van, köztük az, hogy szélesebb látókörben, a kutatásba több nyelvet bevonva kell vizsgálni a nyelvek közötti kapcsolatokat s a következtetéseket csak biztos etimológiákra és grammatikára alapozva tehetjük meg.

A fenti kritika írója magyar-orosz szakos egyetemi diplomával rendelkezik, az altajisztikai tudományok doktora, több, mint 100 megjelent tanulmány szerzője, eddig két könyve jelent meg és 22

kéziratban van, közülük néhány megjelenés alatt. Ezek a következők: 1. Hangtan (A szkíta-hun nyelvek nyelvtana I.) Megjelent; 2. Ősmondattan (A szkíta-hun nyelvek nyelvtana II.) Megjelent.

3. Gyökrendszer (A szkíta-hun nyelvek nyelvtana III.) Megjelenés alatt; 4. A magyar-mongol nyelvviszony. Megjelenés alatt; 5. A magyar-bolgár nyelvviszony. Megjelenés alatt; 6. Könyvkritikák-könyvbemutatók I. Megjelenés alatt; 7. A magyar-török nyelvviszony; 8. Törzsneveink; 9. Általános és alkalmazott nyelvészeti tanulmányok; 10. A magyar őstörténet és a nyelv; 11. Vezérnevek, dinasztianevek; 12. Attila, hún király neve; 13. Népnevek; 14. A magyar népnév és a torgaji magyarok neve; 15. Az ungár népnév; 16. A székely népnév és szócsaládja; 17. A földrajzi nevek és a magyar őstörténet; 18. A bolgár, böszörmény és a csuvas népnév; 19. Nyelveszaládok vakvágányon; 20. Társadalmi címnevek; 21. A földrajzi nevek szótára; 22. Kis orosz nyelvtan; 23. Русская грамматика для высших; 24. Magyar nyelv kezdőknek és haladóknak.

Rövidítések

A.	— Alikovszkij rajon
alt.	— altaji
ang.	— angol
Ar.	— Archivális anyag ld. NIKITIN.
Ašm.	— Ašmarin
Ar.	— Arhivális anyag ld. Nikitin
az.	— azeri
azerb.	— azerbajdzsán
B.	— Batirevskij rajon
bask.	— baskír
bolg.	— bolgár
bösz.	— böszörmény
Bugur.	— Bugurszkij rajon
burj.mong.	— burját mongol
Burz.	— Burzjánszkij rajon
Buu.	— buinszkij ujezd
C.	— Civilszkij rajon

Č.	— Csebokszarszkij rajon
cig.	— cigány
csuv.	— csuvas
csag.	— csagatáj
cser.	— cseremisiz
Čgs.	— Csebokszárszkij gorszovjet
csn.	— családnév
csuv.	— csuvas
d.	— domb
dial.	— dialektus
f.	— folyó
fr.	— francia
f-szorb.	— felső-szorb
Glaz.	— Glazovszkij rajon
h.	— hely
hn.	— helynév
hak.	— hakasz
Ja.	— Jadrinszkij rajon
Jal.	— Jalcsikszkij rajon
Jan.	— Jantikovszkij rajon
jeny.	— jenyiszej
K.	— Kozlovszkij rajon
Ka.	— Kanasszkij rajon
kalm.	— kalmük
karacs.	— karacsáj
k.kalp.	— karakalpakk
kam.	— kamasz

Kāšy.	— Kasgari
kaz.	— kazak
KB.	— Kutadgu Billik
Kir.	— Kirovszkij rajon
Kir.o.	— Kirovszkaja oblaszty
kirg.	— kirgiz
ko.	— komi
Kozlov.	— Kozlovszkij rajon
Kr.	— Krasznocsetajszkij rajon
Kra.	— Krasznoarmejszkij rajon
Kug.	— Kugarinszkij rajon
lat.	— latin
ld.	— lásd
le.	— lengyel
lp.	— lapp
M.	— Morgausszkij rajon
mac.	— macedon
magy.	— magyar
man.	— mansi
mar.	— mari
mdE.	— Erza mordvin
mdM.	— Moksa mordvin
mis.tat.	— miser tatár
Mjal.	— Malo-Jalcsikszkij rajon
MK.	— Mahmud al-Kasgari
mong.	— mongol
M-P.	— Marinszko-Poszadszkij rajon

M-T.	— Mari-Tureckij rajon
ném.	— német
nog.	— nogaj
ojr.	— ojrot
ol.	— olasz
óözb.	— óözbég
or.	— orosz
oszm.	— oszmán
osztj.	— osztják
ÓT.	— ótörök
Perm.	— Permszkij rajon
Pl.	— például
rom.	— román
sz.	— század
szelk.	— szelkup
szb.-hv.	— szerb-horvát
Se.	— Szemurszkij rajon
Šu.	— Sumerlinszkij rajon
s.ujg.	— sárga ujjur
szlk.	— szlovák
szln.	— szlovén
Simb.u.	— Szimbirszkij ujezd
t.	— tó
tat.	— tatár
TESz	— ld. BENKŐ 1967-76
Tatarkas.	— Tatarkaszinszkij rajon
Tk.	— Tatárkaszinszkij rajon

tuv.	—	tuvai
türkm.	—	türkmén
tvq.	—	tavgi
U.	—	Urmarszkij rajon
u.	—	ugyanaz
udm.	—	udmurt
ujg.	—	ujgur
ujg.mod.	—	modern ujgur
ukr.	—	ukrán
üzb.	—	üzbég
V.	—	Vurnarszkij rajon
v.	—	vallás
vog.	—	vogul
votj.	—	votják
vö.	—	vesd össze
zürj.	—	zürjén

Források

- ANDREJEV ANDREJEV, N. A. 1961: *Csuvaszsko-russzkij szlovar, Goszudarsztvennoje Izdatelstvo Inosztrannyh i nacionalnyh szlovarej*. Moszkva.
- Ar. NIKITIN
- ASMARIN, N- I. 1928-50, *Theasurus linguae Tschuvaschorum I-XVII*. Kazan-Csebokszari.
- BAKOS 1986 BAKOS Ferenc 1986: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ 1967-76 Benkő, Lóránd /főszerk./ 1967-1976. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Budapest.
- BORISOV 1932 BORISOV, T. K. 1932: *Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar*. Izsevszk.
- B-R. 1958. Baskirszko-Russzkij szlovar 1958
- Fa. Fasmer, M. *Etimologiceskij slovar russkovo jazyka I-IV*. Moskva, 1964-73.
- GMA. *Gidronimy Marijszkoi ASzSzR*.
- HADROVICS-GÁLDI 1951 HADROVICS, László - GÁLDI, László, (szerk.) 1951. *Orosz-magyar szótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JEGOROV V. G. 1964. *Etimologiceszkij szlovar csuvaszskovo jazüka*. Csebokszari.
- KARA 1998 KARA György *Mongol-Magyar Kéziszótár* Terebess Kiadó Budapest 1998.
- Kāšy. Maxmūd al-Kāšyari 2008. *Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe Dīvān Lugāt at-Turk, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.*
- KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR, Miklós 1993. *Régi magyar családnevek szótára*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- KISS 1980 KISS, Lajos, 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS 1995 KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KUZNECOVA 2003	KUZNECOVA, M. 2003. <i>Mari – magyar szótár</i> . Savaria University Press, Szombathely.
LELKES 1998	LELKES, György 1998. <i>Magyar helységnév-azonosító szótár</i> , Baja, Talma Könyvkiadó.
LYTKIN-GULJAJEV 1999	V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: <i>Kratkij Etimologicseskij Szlovár komi jazyka. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.</i>
MÉK	Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó Budapest 1985.
MORAVCSIK 1988	MORAVCSIK Gyula <i>Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai</i> Akadémiai Kiadó, Budapest 1988
MUNKÁCSI 1990	MUNKÁCSI Bernát 1990: <i>A votják nyelv szótára</i> . Uralisztikai Tanszék Kiadványa, Pécs.
NAP	Naseljonnyje Punkty Csuvaszkoy ASzSZR. Csebokszari, 1974.
NIKITIN, 1941.	NIKITIN, I. D. <i>Toponimika /nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij / Csuvaszkoy ASzSZR. Naucsnyj archiv CNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.</i>
PRITSAK	PRITSAK, Omeljan 1957: <i>Tschuwaschische Ortsnamen</i> . Wiesbaden.
SZERGEJEV 1968	SZERGEJEV, L.P. 1968. <i>Dialektologicseskij szlovar csuvaszkogo jazüka, Csebokszari.</i>
SZINNYEI 1884	SZINNYEI József <i>Finn-Magyar szótár</i> , Magyar Tudományos Akadémia Budapest 884
SIS	N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: <i>Kratkij etimologicseskij szlovar russzkovo jazyka. Moszkva</i>
SW.	FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: <i>Syrjänisches wörterbuch I-II. Budapest</i>
SZILASI	SZILASI, M. 1896: <i>Vogul szójegyzék. Budapest.</i>
TB.	<i>Szlovar Toponimov Baskirszkoy ASSR, Ufa 1980.</i>
TESz	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: <i>A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.</i>
T-r.	<i>Tatarszko-Russzkij szlovar</i>
TSK	A. I. Turkin 1986: <i>Toponimicseskij szlovar komi ASzSZR. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar</i>

TURKIN 1986	TURKIN, A.I. 1986. Toponimiceszkij szlovar Komi ASzSzR. Syktyvkar.
Vax.	VAHRUŠEVA, M. P. 1956: Udmurtsko-russkij slovar. Izdatyelsztvo „Russzkij jazik”. Moszkva
Zamaxšari	Mongolskij slovar’ I-II. M.L., 1968-1939.

Irodalom

- ALEKPEROV 2010 ALEKPEROV Alekper, A bulgárok Azerbajdzsán történetében in: "Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde" IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia (Előadások, cikkek, rezümék) II. kötet (Történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet) Budapest, 2010:35-42.
- BAKAY 1996 BAKAY Kornél *A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel* in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996
- BENKŐ 1997 BENKŐ, Loránd, 1997. A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
- BALASSA 1985 BALASSA Iván *A néprajztudomány és a magyar őstörténet* in: Az őshazától a Kárpátokig szerk. Szombathy Viktor Budapest 1985:76
- BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967 BÁRCZI Géza - BENKŐ Loránd - BERRÁR Jolán 1967 A magyar nyelv története, Tankönyvkiadó, Budapest
- BARTHA 1988 BARTHA Antal *Földnek és égnek vannak titkai* in: História 1988 6. X. évf.: 32-34
- BENCZÉDY-FÁBIÁN-RÁCZ-VELCSOV 1974 BENCZÉDY József - FÁBIÁN Pál - RÁCZ Endre - VELCSOV Mártonné 1974 Mai magyar nyelv, Tankönyvkiadó, Budapest
- BENKŐ 1949 BENKŐ Lóránd Régi magyar személynévadás. Budapest. 1949
- BENKŐ 1977 BENKŐ Lóránd 1977 Magyar nyelvtörténet - Magyar őstörténet in: BARTHA Antal - CZEGLÉDY, Károly - RÓNA-TAS, András (szerk.) 1977 Magyar Őstörténeti Tanulmányok, Budapest.
- BENKŐ 2003 BENKŐ Mihály *A torgaji madiarok Keleti magyar néptöredék Kazakisztánban* Timp kft Budapest 2003
- BERTA 1988 BERTA Árpád 1988. Megszólaló törzsnevek. Új megfejtési kísérlet a hadrend alapján. In: Élet és Tudomány 51. december 16.
- BERTA 1989 BERTA Árpád 1989 Új vélemény török eredetű törzsneveinkről. Keletkutatás. tavasz. 3-17.
- BERTA 1997 BERTA Árpád *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in:

-
- Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
- BOTALOV 2008-9 BOTALOV, Sz. G. Az európai hunok (történeti, régészeti értelmezés) 2008-9. Orosz nyelvből fordította Czeglédi Katalin, in: MARÁ CZ László – OBRUSÁ NSZKY Borbála szerk. A hunok öröksége HUN- idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009
- CZEGLÉDY 1968 CZEGLÉDY Károly *Keleten maradt magyar töredékek* in: Magyarország őstörténete 1968:154-278
- CZEGLÉDI 2000 CZEGLÉDI Katalin 2000 Törzsneveink a földrajzi nevek tükrében (Kürt). A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson 2000. Április 18-20. elhangzott előadás szerkesztett változatának a megjelenése a kongresszus kiadványában.
- CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin *A székely népnév és a földrajzi nevek* in: Ősi Gyökér Kultúrális folyóirat Miskolci Bölcsész Egyesület XXXII. évf. 1. szám Miskolc 2004 február-március.
- CZEGLÉDI 2004-6 CZEGLÉDI Katalin *Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba*, Nyelvészeti őstörténeti Füzetek 1-4. Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc (Egyetemi jegyzet) 2004-2006
- CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek összehasonlító hangtana* Nyelvészeti őstörténet I. Hunscience Kiadó Esztergom CD.
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *A szkíta-hun nyelv őstörténete Hangtan* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Szíta-hun nyelv ősmodatai* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek mondattana* 2007 In: Nyelvészeti Őstörténeti Füzetek 5. Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc (Egyetemi jegyzet).
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek alaktana* (Kézirat.)
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek jelentéstana* (Kézirat)
-

-
- CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin, A *székely* népnév és a földrajzi nevek in: *Ősi Gyökér* 2004. február-március:2-18.
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet II. Szkíta-hun nyelv ősmondatai. *Ősmondatok, gyökök*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
- CZEGLÉDI 2009 CZEGLÉDI Katalin, Róna-Tas András „Tudtak-e írni a magyarok a honfoglalás előtt?” című tanulmányáról, in: *Eleink Magyar Őstörténet* 2009. VIII. évf. 2. szám (16): 43-56.
- CZEGLÉDI 2009 CZEGLÉDI Katalin, A hun nyelv, Ucsiraltu írásaihoz, in: *A hunok öröksége szerk. Marác László, Obrusánszky Borbála HUN-idea Szellemi Hagyományörző Műhely, Budapest, 2009:455-471.*
- CZEGLÉDI 2009-12 CZEGLÉDI Katalin Nyelvészeti Őstörténet III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2009-11. Megjelenés alatt.
- CZEGLÉDI 2012 CZEGLÉDI Katalin *Törzsneveink 2012* Megjelenés alatt.
- CSAJÁGHY 1999-2000 CSAJÁGHY György 1999-2000 A „táltossíptól” a körtemuzsikáig in: *Turán Új* II. évfolyam, 6. szám 1999-2000. Január.
- В. Д. ДИМИТРИЕВ, В. А. ПРОХОРОВА ред. 1984. Болгары и чуваша Чебоксары 1984.
- FODOR 1980 FODOR István, *Verecke híres útján...* 2. kiadás, Budapest, 1980:193.
- GASZIMOV 2010 GASZIMOV Hejirbaj, A hunok Azerbajdzsán történetében in: "Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde" IV. nemzetközi tudományos konferencia (előadások, cikkek és rezümék) II. kötet (történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet) Budapest 2010:191-200
- FARKASINSZKY FARKASINSZKY Tibor *Magyar őstörténet új alapokon Kr. E. kb. 2000-től* Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc 2004
- FODOR 1977 FODOR István *Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet* in:
-

- Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977
- FODOR 1980 FODOR István *Verecke híres útján...* Budapest 1980
- FODOR 1988 FODOR István *Kazárok és kabarok* in: Magyarrá lett keleti népek szerk. Szombathy Viktor és László Gyula Budapest 1988
- GAÁL 1957 GAÁL László *Dentü-mogyer*. Magyar Nyelv LIII. 1957:27-35.
- GOMBOCZ 1905 GOMBOCZ Zoltán Árpádkori török személyneveink. MNyTK. XXXV. 1905:241-84.
- GOMBOCZ 1921 GOMBOCZ Zoltán *A bolgár kérdés és a magyar hun monda* in: Magyar Nyelv XVII 1921
- GOMBOCZ 1925 GOMBOCZ Zoltán 1925 Életföldrajz és a magyar őshaza in: Természettudományi Közlöny.
- GULYA 1997 GULYA Gulya János *A magyarok önelnevezésének eredete* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
- GUNDA 1986 GUNDA Béla *A néprajz és a magyar őstörténet* in: A magyarság őstörténete 1986 szerk. Ligeti Lajos
- GYÖRFFY 1990 GYÖRFFY György *A magyarság keleti elemei* Budapest 1990
- GYÖRFFY 1986 GYÖRFFY György (sajtó alá rendezte) *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* 3. kiadás Budapest 1986
- GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György 1997 A magyar törzsnevek és törzsi helynevek in: Honfoglalás és nyelvészet, Szerkesztette Kovács László, Veszprémy László, Balassi Kiadó, Budapest
- HAJDÚ–KRISTÓ HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András RÓNA-TAS 1982 *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásainak forrásaiba* I-V. 1976-1982 Tankönyvkiadó Budapest Kézirat.
- HAJDÚ 1953 HAJDÚ Péter *A magyarok kialakulásának előzményei* in: Nyelvtudományi Értekezések 2. Budapest 1953
- HAJDÚ 1962 HAJDÚ Péter *Finnugor népek és nyelvek* Budapest 1962
- E.A. CHALIKOVA E.A. CHALIKOVA, *Ősmagyar temető a Káma mentén*. Magna Hungaria kérdéséhez. In: Archeologiai Értesítő 103. 1976
- HARMATTA 1997 HARMATTA János *A magyarok nevei a görög nyelvű*

- forrásokban* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
- HÓMAN 1938 HÓMAN Bálint *A magyarok eredete és vándorlásai* Budapest 1938
- ЕГОРОВ, В.Г. 1971 В. Г. ЕГОРОВ, Современный чувашский литературный язык. Чувашкнигоиздат – 1971. Budapest 2006.
- KÁLMÁN 1989 KÁLMÁN Béla *A nevek világa* Debrecen 1989
- KÁLMÁN 1962 KÁLMÁN Béla 1962 Finnugor szófejtések in: Nyelvtudományi Közlemények 64.
- KARATAY 2003 KARATAY Osman, In search of the lost tribe KaraM ÇORUM 2003
- KESZI 1996 ősz–2002. Tavasz KESZI Tamás, A magyar törzsnevekről in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002. tavasz Budapest.
- KIRÁLY 1984 KIRÁLY Péter *Levedia-Etelköz a szlavisztikai irodalom tükrében* in: Magyar Nyelv 1984. 4.
- KISS 1995 KISS Lajos 1995. Földrajzi neveink nyelvi fejlődése, Akadémiai Kiadó, Budapest
- KRISTÓ 1975 KRISTÓ Gyula *Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről* in: Századok II. 1975
- LÁSZLÓ 1944 LÁSZLÓ Gyula *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944
- LÁSZLÓ 1981 LÁSZLÓ Gyula *Őstörténetünk* Budapest 1981
- LÁSZLÓ 1985 LÁSZLÓ, Gyula 1985. Őstörténetünkről in: Az őshazától a Kárpátokig, Panoráma. Budapest.
- LÁSZLÓ 1999 LÁSZLÓ Gyula *Múltunkról utódainknak* Püski Kiadó Budapest 1999 I-II.
- LIGETI 1979 LIGETI Lajos, Régi török eredetű neveink, III. MNy. LXXV, 1979:26-42: 1996
- LIGETI 1943 LIGETI Lajos *Az uráli magyar őshaza* in: A magyarság őstörténete Szerk. Ligeti Lajos Budapest 1943
- LIGETI 1964 LIGETI Lajos *A magyar nép mongolkori nevei* (magyar, baskír,

- király) in: MNy LX. 1964
- LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban* Akadémiai Kiadó Budapest 1986
- LOTZ 1963 LOTZ János *A magyar szó etimológiájának kérdéséhez* in: NyK. 1963
- MÁNDOKY 1976 MÁNDOKY Kongur István *Magyar eredetű törzsek a baskíroknál* in: Tiszatáj 30. 1976
- MARÁCZ–OBRUSÁNSZKY 2009 MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. *A hunok öröksége HUN-idea* Szellemi Hagyományörző Műhely Budapest 2009
- MARCANTONIO 2006 MARCANTONIO, Angela *Azt uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika.* Fordította Imre Kálmán. Kiadja Magyar Ház Kft.
- MATOLCSI 1985 MATOLCSI János *Őseink állattartása Levediában* in: *Az őshazától a Kárpátokig* szerk. Szombathy Viktor Budapest 1985:160-200
- MÉSZÁROS 1910 MÉSZÁROS Gyula *Magna Hungária (A baskír-magyar kérdés)* Budapest 1910
- MUNKÁCSI 1895 MUNKÁCSI Bernát *Az ugor népnév eredete* in: *Ethnographia* 6. 1895
- NÉMETH 1966 NÉMETH Gyula *Magyar törzsnevek a baskíroknál* in: *Nyelvtudományi Közlemények* 1966
- NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása* 2. kiadás, közléteszi Berta Árpád Budapest 1991
- NYITRAI 1997 NYITRAI István *A magyarok elnevezései a perzsa forrásokban* in: *Honfoglalás és nyelvészet* Balassi Kiadó Budapest 1997
- PAULER 1900 PAULER Gyula *A magyar nemzet története Szent Istvánig.* Budapest. 1900
- PAULER PAULER Gyula *A baskír-magyar rokonságról.* Budapesti Szemle CIII. 337.56.
- PERÉNYI 1975 PERÉNYI József *A keleten maradt magyarok problémája* in: *Századok* 1975
- RÓNA-TAS 1977 RÓNA-TAS András *A magyar-bolgár-török érintkezés jellege* in: *Magyar őstörténeti tanulmányok* szerk. Bartha Antal – Czeglédy

-
- Károly – Róna-Tas András Budapest 1977
- RÓNA-TAS 1979 RÓNA-TAS András *A magyarság őstörténete* Kézirat Budapest 1979
- RÓNA-TAS 1991 RÓNA-TAS András *A honfoglaláskori magyarság* Akadémiai székfoglaló előadás Budapest 1991
- RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András *A honfoglaló magyar nép* Balassi Kiadó Budapest 1996
- SEBESTYÉN NyK. 51 SEBESTYÉN Irén Fák és fás helyek nevei az uráli nyelvekben in: Nyelvtudományi Közlemények 51. 51:412.
- VARGYAS 1984 VARGYAS Lajos *Keleti hagyomány – Nyugati kultúra* Budapest 1984
- VÁSÁRY 1977 VÁSÁRY István *A Volga vidéki magyar töredékek a mongol kor után* in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977
- VÁSÁRY 1985 VÁSÁRY István A baskír-magyar kérdés nyelvi vetületben in: NyK. Budapest 1985
- VÁSZOLYI 1967 VÁSZOLYI Erik *Zürjének, Perm, Bjarma és egyéb kérdőjelek a középkori zürjén történelem lapjain* NK 69. évf. 1967
- ZICHI 1923 ZICHI István *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. A magyar nyelvtudomány kézikönyve.* Szerk. Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula Budapest 1923
- ZSIRAI 1951 ZSIRAI Miklós *A magyar népnév eredete* in: Nyelvtudományi Közlemények 1951
-